

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

НОВІТНЯ ДОБА

ВИПУСК 6

ЛЬВІВ 2018

Новітня доба / гол. ред. Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2018. Вип. 6. 264 с.

У збірнику представлено дослідження з новітньої української та світової історії за період від Першої світової війни і до сьогодення. Наголошено на закономірностях й особливостях розвитку суспільно-політичних і націєтворчих процесів в Україні у контексті історії європейських народів, зокрема становища українського суспільства в умовах тоталітарних режимів. Розкрито особливості українського визвольного руху, воєнної історії, формування державних інституцій, роль культури у становленні громадянського суспільства, вивчення джерел та історичної біографістики.

Contemporary era / [resp. ed. Mykhailo Romaniuk; I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies NAS of Ukraine. Lviv, 2018. Issue 6. 264 p.

The collection presents studies on modern Ukrainian and world history from the First World War to the present. Emphasis is placed on the regularities and features of the development of socio-political and nation-building processes in Ukraine in the context of the European nations' history, in particular the position of Ukrainian society under totalitarian regimes. The features of the Ukrainian liberation movement, military history, formation of state institutions, the role of culture in the development of civil society, the study of sources and historical biography are revealed.

Рекомендувала до друку вчена рада
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 5 від 20.12.2018 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Романюк Михайло Васильович, к.і.н. (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голембійовська-Тобіаш Анета (*Gołębiowska-Tobiasz Aneta*), dr (Польща)

Дзінковський Томаш (*Dzieńkowski Tomasz*), dr (Польща)

Красівський Орест Якубович, д.і.н., проф. (Україна)

Муравський Олег Іванович, к.і.н., с.н.с. (Україна)

Пасіцька Оксана Ігорівна, к.і.н. (Україна)

Патер Іван Григорович, д.і.н., проф. (Україна)

Руда Оксана Василівна, к.і.н. (Україна)

Сова Андрій Олегович, к.і.н., доц. (Україна)

Соляр Ігор Ярославович, д.і.н., с.н.с. (Україна)

Стасюк Олександра Йосипівна, к.і.н., с.н.с. (Україна)

Трофимович Лілія Володимирівна, к.і.н., доц. (Україна)

Цецик Ярослав Петрович, к.і.н., доц. (Україна)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК [329.7СВУ:002.2]"1914/1918"

DOI: 10.33402/nd.2018-6-3-19

Іван ПАТЕР

*доктор історичних наук, професор
головний науковий співробітник*

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4340-7735>

e-mail: I.Pater@nas.gov.ua

ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ СОЮЗУ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

Проаналізовано видавничу справу Союзу визволення України (СВУ) в роки Першої світової війни, показано національно-політичну орієнтацію його видань, спрямованих на реальне з'ясування тогочасного міжнародного становища та ролі й місця українського питання у європейському політичному просторі. Акцентовано на значенні публікацій пресових органів СВУ щодо висвітлення тогочасних військових подій на всіх фронтах війни, різних проблемах українського національного життя, становища на окупованих Росією галицько-буковинських землях українського населення, виконання ним примусових воєнних поборів, насильницьке вивезення представників української інтелігенції на Сибір, а згодом, після поразки російських військ у Галичині, евакуації місцевого населення вглиб російських губерній, насадженні православ'я на зайнятих теренах. Наголошено на популяризації української справи німецько- та французькомовною українською пресою у європейських країнах і серед громадсько-політичних діячів, публіцистів.

З'ясовано важливість звернень союзу до окремих європейських народів із викриттям наклепницьких вигадок московського панславізму на слов'янство, щодо захисту культури, добробуту й миру в Європі від московського варварства, із закликом допомогти у вирішенні долі України. Розкрито вплив інформаційно-дипломатичної політики союзу щодо поширення та утвердження українського питання як міжнародного чинника, піднесення національної свідомості серед полонених українців і виселенців українських таборів в Австро-Угорщині та Німеччині, пропаганди національно-визвольних ідей у середовищі української суспільності. Показано широкий спектр видань: від таборової преси до публікацій фундаментальних праць відомих українських і закордонних учених, класиків української та зарубіжної літератури, політичних діячів, публіцистів. Наголошено на чіткому політичному й ідеологічному спрямуванні видань СВУ – змаганні за державну незалежність і соборність українських земель.

Ключові слова: Союз визволення України, видавнича діяльність, книга, періодика.

Видавничу справу СВУ вважав одним із головних аспектів у реалізації національної ідеї. Однак цей напрям діяльності організації надзвичайно мало вивчений. Про це фрагментарно згадано у працях С. Наріжного, Ю. Липи, К. Даниленка, а також

у монографіях і статтях сучасних дослідників: І. Гирича, І. Патера, Н. Сидоренко, І. Срібняка, М. Романюка й І. Крупського та ін. Відтак мета дослідження – висвітлити значення видань СВУ у піднесенні національної свідомості, зокрема полонених і виселенців в українських таборах центральних держав, українців Наддніпрянщини і Галичини; показати їх роль у популяризації українського питання як чинника захисту європейської демократії від російської агресивної пропаганди та стабілізації миру в Європі; наголосити на їх виразній національно-політичній спрямованості на боротьбу за українську державність.

Союз визволення України, який утворили наддніпрянські політемігранти 4 серпня 1914 р. у Львові, своїм головним політичним постулатом проголосив державну незалежність і соборність України. Реалізацію своїх національних змагань він пов'язував із поразкою Росії у війні та поваленням царизму, внаслідок чого «на руїнах Російської імперії, цієї тюрми народів, встане Вільна Самостійна Україна»¹.

Для втілення в життя національної ідеї союз орієнтувався на Австро-Угорщину та Німеччину. Його діячі наголошували: якщо постулат державної незалежності України спрямований проти Росії, тим самим визначено політичну орієнтацію українців – бути на боці противників Росії².

Один із членів СВУ Євген Левицький зазначав: «Ми стоїмо на стороні Осередніх (Центральних) держав і сподіваємося висліді з цієї війни». Адже в разі перемоги Центральні держави «переведуть непроходимий граничний мур» та «для європейського стійкого співвідношення і тривалого миру допоможуть утворити самостійну українську державу»³. Політична орієнтація СВУ на Центральні держави свідчила про реальну оцінку організацією міжнародної ситуації, про її власну концепцію щодо ролі й місця українського питання у європейському політичному просторі.

Здобуття державної незалежності України СВУ пов'язував із міжнародною підтримкою народів і країн Європи. «Ми, українці з Росії, що злучилися в Союз визволення України, – сказано у відозві “До громадської думки Європи!” – звертаємося з цим покликом до цілого цивілізованого світу, нехай світ поможе нашій слушній справі. Ми звертаємося з тим глибоким переконанням, що українська справа є рівночасно справою європейської демократії»⁴.

В опублікованих у Відні відозвах до болгар, румунів, турків, шведів, чехів наголошено, що Союз визволення України – це організація українців, яких поневолила велика держава найближчого їм слов'янського народу і які не мають захисту й умов для національного розвитку на споконвічній землі своїх дідів та прадідів. Лише повернення Росії до її етнічних кордонів Московщини покладе кінець російському імперіалізму та захистить сусідів від російської інвазії. У зверненнях зазначено, що СВУ бере на себе великий історичний обов'язок викрити брехню московського панславізму, боронити культуру, добробут і мир Європи від московського варварства, вирішити долю України.

¹ Наша платформа. *Вістник Союзу визволення України* (далі – *Вістник*). Відень. 1914. № 1. С. 1–2.

² Пам'яткова книжка Союзу визволення України і Календар на 1917 рік. Відень, 1917. С. 368.

³ Українське слово (Львів). 1916. 24 січня.

⁴ До громадської думки Європи! *Вістник*. 1914. № 1. С. 2.

Відозви до нейтральних народів передали до дипломатичних представництв держав, які були у Відні, розіслали до європейських пресових агентств, найважливіших періодичних видань та окремих політиків і дипломатів, що сприяло зацікавленню українською справою з боку широких кіл західноєвропейської громадськості. Про це красномовно свідчили реферати іноземної преси й авторів, видруковані на сторінках періодичних видань союзу – «Вістника СВУ» та «Ukrainische Nachrichten». Наголошу, ці відозви стали першими актами української закордонної політики від часів мазепинської еміграції, першим відкритим виступом на міжнародній арені наддніпрянського політикуму у ХХ ст. як представництва українського народу. Це був лише пролог до подальших інформаційно-дипломатичних акцій, які згодом розвинув СВУ в різних країнах світу⁵.

У зв'язку з цим союз робив все для популяризації української справи в Європі, знаючи, що громадська думка, хоч не вирішує політичних проблем, але є великим рушієм і має значний вплив на їхнє поладження. Тому важливого значення надавав інформаційній політиці, насамперед своїм періодичним виданням.

Головним його пресовим органом став «Вістник Союзу визволення України», який виходив у Відні з жовтня 1914 р. по грудень 1917 р., а в 1918 р. – уже під назвою «Вістник політики, літератури й життя». Це був регулярний, часто ілюстрований щотижневик, усіх чисел якого вийшло 226 (загальний наклад одного – 5 000 примірників). Редагування й коректуру здійснювали В. Дорошенко і М. Возняк, а в 1918 р. – А. Жук. Відповідальними за технічну сторону випусків були: О. Бачинський – Ч. 1–52; В. Біберович – Ч. 53–105; М. Троцький – Ч. 106–Ч.183. Друкувався «Вістник» у Відні спочатку в друкарні Міхатарістів, а від Ч. 11–12 і до кінця – у друкарні А. Гольцгавзена. У редакції працювало близько 60 осіб. Він неабияк впливав на піднесення національної свідомості військовополонених українців російської армії, галичан та буковинців. Окремі його числа, незважаючи на різні перепони, розповсюджувалися і в Наддніпрянщині⁶.

Публікації часопису були присвячені діяльності союзу, тогочасним військовим подіям, проблемам українського національного життя, міжнародним аспектам українського питання, у них подавали історико-культурологічні огляди, друкували прозові й поетичні твори українських письменників і поетів, матеріали іноземних авторів про Україну, її роль у світовому історичному процесі. «Вістник» як позапартійний орган об'єднував людей різного суспільного спрямування, які прагнули до національно-політичного визволення українців з-під російського панування. Він був дуже солідним виданням воєнного часу⁷. Крім того, став інформаційним джерелом про українські справи і для інших органів української та зарубіжної преси.

Союз видав у Відні німецькою мовою газету «Ukrainische Nachrichten». З вересня 1914 р. по січень 1917 р. зокрема вийшло 100 чисел (наклад одного – 3 000 примірників). Її редактором був колишній український соціал-демократ Микола Троцький. Переклади на німецьку робив секретар президії СВУ В. Козловський, за технічний бік

⁵ Патер І. Союз визволення України: проблема державності і соборності. Львів, 2000. С. 75–76.

⁶ Липа Ю. Союз визволення України. Одеса, 1917. С. 12.

⁷ Наріжний С. Українська еміграція: Культурно-освітня праця між двома війнами. Прага, 1942. С. 14.

видання спочатку відповідав В. Біберович, а згодом – О. Бачинський. Газету безкоштовно надсилали до редакцій найвпливовіших пресових органів Австро-Угорщини, Німеччини, Італії, Швейцарії, Норвегії, Данії, Голландії, Америки, а також ученим, політикам, громадським діячам. До речі, політична програма СВУ, її головні напрями спочатку були опубліковані в «Ukrainische Nachrichten», а потім у «Вістнику»⁸.

У Лозанні (Швейцарія) під егідою СВУ видавали франкомовний місячник «La Revue Ukrainienne», якого вийшло дев'ять чисел. Його завдання полягало в інформуванні антантівського світу про українську справу. Видавцем і редактором спочатку був Артур Зеліб, соціал-демократ, галичанин французького походження, який працював директором гімназії у Лозанні, згодом редакцію часопису перейняв український есер Євген Бачинський⁹.

Видавничу діяльність проводили також у таборах військовополонених українців російської армії: Фрайштадті (Австрія), Вецлярі, Зальцвелделі та Раштаті (Німеччина). Усі вони перебували під опікою СВУ. Тут інтелектуальні сили галичан й освічені полонені-українці вели велику культурно-освітню і національно-освідомлювальну працю, для чого було відкрито «Просвітні відділи». Для видання таборової преси створювали редакційні комітети. Завдання таборових видань полягало насамперед у культурно-національно-просвітницькому освідомленні полонених вояків-українців і вишколі кваліфікованих кадрів для розбудови національного життя на Батьківщині, мобілізаційного суспільно-національно-політичного аспекту в підготовці кадрів до визвольних змагань на основі політичної платформи СВУ – висвітлюванні щоденного життя полонених, різних суспільно-політичних та економічних тем¹⁰.

Таборовим часописом стала «Розвага», перше число якої побачило світ у Фрайштадті 5 червня 1915 р., вона виходила раз на тиждень накладом 2 000 примірників. Її появу полонені зустріли по-різному. Співробітник часопису Дмитро Піддубний зазначав, що «перше число “Розваги” з братерським привітом до своїх полонених земляків ступило на тернистий шлях їхнього збиткування та осуду»¹¹. Одні поставилися до газети вороже й не хотіли її читати, інші, а їх було більше, хоч і хотіли читати, але боялися потрапити до списку неблагонадійних після повернення додому. Майже весь наклад першого номера тижневика опинився на таборових смітниках. «Скрізь по табору, – згодом згадували члени редакції, – було чути лайки на “Україну” та “Рідну мову”, а тим, що писали і друкували газету, небезпечно було й через табір пройти»¹². Але, незважаючи на ці нападки та прикросі, часопис уже за рік внаслідок національно-освідомлювальної праці здобув популярність у всіх таборах і робітничих командах Австро-Угорської імперії. Газета виходила з постійним гаслом: «Давайте з рук до рук, з барака до барака!». Першим її редактором був відомий галицький громадський діяч та вчений-мовознавець Василь Сімович, а після його від'їзду для ведення просвітницької роботи в таборах полонених українців у Німеччині газету

⁸ Ukrainische Nachrichten (Wien). 1914. 16 September; *Вістник*. 1914. № 1. С. 1–2.

⁹ Патер І. Союз визволення України... С. 78.

¹⁰ Даниленко К. Видавниче товариство ім. Івана Франка. *Союз визволення України 1914–1918*: зб. спогадів. Відень; Нью-Йорк, 1979. С. 158–159.

¹¹ Там само. С. 160.

¹² Розвага (Фрайштадт). 1915. 1 листопада.

редагував полонений Федір Шевченко (син Івана – брата Тараса Шевченка). Часопис виходив до середини 1918 р., усього вийшло 134 числа.

23 січня 1916 р. у Раштаті редакційний комітет у складі 25 осіб почав видавати тижневик «Розсвіт» накладом 1 500 примірників, призначений передусім для піднесення національної свідомості полонених, які не до кінця сприймали українську ідею. У зверненні «До земляків» зазначено: «Наша мета була б в деякій мірі осягнена, коли б наші земляки тут, в полоні, не марнуючи даремно часу, обмінювалися думками, училися пізнавати самі себе, бо ми тепер перед тою хвилиною, коли скинемо ярмо темноти, ярмо рабства. Перед нами починає світати, мов перед сходом, тому й газету назвали «Розсвіт»»¹³. Часопис надсилали також українцям-полоненим у робітничі команди. У таборі продавали за день близько 600 примірників. Окрім того, у Раштаті випускали багато «метеликів», брошур, листівок, відозв, друкували також замовлення таборової команди, що фінансово підсилювало центральну таборову організацію¹⁴. Редакторами газети в різні періоди були: В. Сімович, Г. Петренко, В. Мороз.

Завдяки діяльності просвітнього відділу в таборі Зальцведель було утворено редакційний комітет із 15 осіб. Він напередодні Різдвяних свят 1916 р. випустив односторонку «Нова зоря» півторатисячним накладом, яку безкоштовно роздали полоненим воякам. Згодом вона спричинила появу нового друкованого органу – «Вільне слово». 1 березня 1916 р. вийшло перше число цієї газети тиражем у 2 000. Спочатку «Вільне слово» видавали як двотижневик. Але поступово інтерес зростав, і вона почала виходити як тижневик, а згодом і двічі на тиждень майже 3 000 накладом. Першим її редактором був Петро Карманський.

Часопис Вещлярського табору «Просвітній листок» побачив світ у кінці 1915 р., його видавали тричі на тиждень. На початку він опинився у такій самій ситуації, що й інші видання української таборової преси. 5 січня 1917 р. «Просвітній листок» замінила «Громадська думка». Завдяки діяльності редакційного колективу з 10 осіб наклад газети становив 3 000 примірників. Редакторами були: Василь Пачовський, Богдан Лепкий, Омелян Терлецький.

Зрозуміло, всі таборові видання потребували фахових редакторів, коректорів і друкарських технічних сил. Щоб заповнити цю прогалину, Василь Сімович та Зенон Кузеля, які мали певний досвід журналістської і видавничої діяльності, провели відповідні двотижневі курси у трьох таборах Німеччини. Для спрямування видавничої справи в потрібне русло уклали єдиний статут Видавничого товариства, який затвердила президія СВУ¹⁵.

У середині 1918 р. у зв'язку зі саморозпуском Союзу визволення України, від'їздом великої кількості полонених у складі дивізій сіро- і синьожупанників на оборону рідного краю таборові часописи переживали гостру матеріальну скруту. Тому союз прийняв рішення закрити «Громадську думку» у Вещлярі й «Розсвіт» у Раштаті, а видавати спільну газету для трьох громад таборів у Німеччині – «Вільне слово» за редакцією З. Кузеля. Незабаром газета перетворена в орган Української урядової комісії для репатріації полонених – «Шлях», який видавали в Зальцведелі до 1920 р.

¹³ Розсвіт (Раштат). 1916. 13 січня.

¹⁴ Даниленко К. Видавниче товариство ім. Івана Франка... С. 164.

¹⁵ Патер І. Союз визволення України... С. 282.

Із припиненням виходу таборової преси їхні друкарні планували перевезти в Україну для видання українських газет¹⁶.

Зазначу, що в таборах, окрім газет, друкували і книги. Варто назвати друге видання у Вецлярі відомої брошури М. Міхновського «Самостійна Україна» з передмовою О. Скорописа-Йолтуховського (1917), а також збірку «Наша пісня», що витримала декілька перевидань¹⁷.

Усі таборіві видання були ідентичні за стилем. Їхній зміст відображав зусилля СВУ виконати завдання національного освідмлення полонених, посилити їх патріотизм, сподівання і впевненість у майбутнє своєї держави.

До важливих завдань союзу належала пропаганда та поширення національно-визвольних ідей серед української суспільності. З цією метою він і вів інтенсивну видавничу діяльність. Знаючи велику популярність поезії Тараса Шевченка серед українського громадянства, її національно-виховну роль, СВУ видав у Відні двома випусками «Кобзар» накладом 21 тис. примірників, який, за висловом Володимира Дорошенка, «розбудив Україну і став ніколи невисихаючим джерелом національної свідомості»¹⁸. У виданні вміщено автобіографію поета, а Денис Лукіянович схарактеризував його творчість¹⁹.

Ще свіжим у пам'яті багатьох українців був вересень 1914 р., коли російське військо вступило до Львова. Українці-офіцери та прості солдати російської армії за короткий час не залишили жодного примірника «Кобзаря» у львівських книгарнях. Українці, які змушені були проливати кров «не за Україну, а за її ката» і боляче сприйняли заборону відзначення Шевченкового ювілею в Росії, шукали розради й поради у творах національного поета.

Видатний український художник Іван Труш згадував, що на запитання директора книгарні, навіщо у бою «Кобзар», відповідь покупців звучала одна: «Все легше умирати з Шевченком при боці»²⁰. Тому в анотації до першого випуску «Кобзаря» зазначено: «Йдучи назустріч гарячим побажанням цілого громадянства, а особливо наших хоробрих вояків і земляків – бранців з підросійської України мати улюблену святу книгу, рішив Союз видати бодай вибрані поезії вішого Тараса, аби скорше задовільнити сі бажання»²¹.

Видання «Кобзаря», незважаючи на великий наклад, дуже швидко розійшлося серед полонених українців у таборах Австро-Угорщини та Німеччини, українських вояків австро-угорського війська, виселенців в австрійських таборах. «Українські солдати з-над Дніпра і Донця, Кубані й Чорного моря, – зазначав відомий галицький громадсько-політичний діяч Л. Цегельський, – що пройшли Галичину, що там довший час стрічалися з національно-свідомими українськими селянами, що тепер у таборах полонених ознайомлюються може перший раз з творами Кобзаря, що стрічалися в

¹⁶ Романюк М. До історії становлення української табірної преси (1915–1917 рр.). *Третій Міжнародний конгрес українців. Історія* (Харків, 26–29 серпня 1996 р.). Харків, 1996. Ч. 2. С. 213–222.

¹⁷ Свобода (Нью-Йорк). 1954. № 155.

¹⁸ Дорошенко В. В сто-перші роковини. *Вістник*. 1915. № 11–12. С. 2.

¹⁹ *Вістник*. 1915. № 9–10. С. 22; № 23–24. С. 20.

²⁰ Шевченківський культ у Галичині і російська окупація. *Вістник*. 1915. № 33–34. С. 14.

²¹ *Вістник*. 1915. № 9–10. С. 22.

полі, чи в полоні з іменем, славою й ідеєю Українського січового війська, вони вернуть іншими, новими людьми у свої села, несучи по всіх закутинах України Шевченкове євангеліє»²².

У 1915 р. союз видав окремою книжечкою «Великий Льох» Шевченка з передмовою і поясненнями Василя Сімовича. Автор зробив висновок, що поема-містерія сповнена надії на відродження української нації, духовні скарби якої, сховані у «Великому Льоху», недосяжні для поневолювачів, хоч «малий льох в Суботіві / Москва розкопала, Великого ж того льоху / ще й не дошукалась».

Зазначу, що в 1918 р. заходами Видавничого товариства ім. Івана Франка у Фрайштадті видано «Три поеми (Сон, Кавказ, Суботів)» Т. Шевченка, а також твори І. Франка, Марка Вовчка, С. Руданського, Ю. Федьковича, Б. Лепкого й інших письменників²³.

На кошти союзу опубліковано популярну історію України М. Грушевського «Як жив український народ» (Царгород, 1915. 2-ге вид. 107 с., наклад – 14 тис. примірників). Це друге ілюстроване видання найпопулярнішої серед найширших кіл народних мас праці вченого ставило книгу за значенням на той час на друге місце після «Кобзаря» Т. Шевченка²⁴.

Важливою для поширення національної ідеї була наукова розвідка Л. Цегельського «Самостійна Україна», видана у Відні 1915 р. У ній відомий галицький діяч наголосив, що ідея української державної самостійності «червоною ниткою тягнеться протягом цілої історії українського народу... Однак із втратою державної самостійності національна ідея була приглушена, і тільки всесвітня війна “надала цій ідеї незвичайної сили” – йде сьогодні розмова за самостійну державу. Так, браття! за українську державу – самостійну і від нікого незалежну!»²⁵.

Для піднесення національної свідомості українців, з'ясування ставлення українського народу до польського й особливо до російського, показу його окремішності, пробудження серед наддніпрянської інтелігенції ідеї української державності, підняття її на боротьбу проти москвофільства і русифікації значну роль відіграла інша праця Л. Цегельського – «Русь – Україна, а Московщина – Росія», що вийшла другим виданням у Царгороді 1915 р. накладом 15 тис. примірників, а насправді вважають, що всі 40 тис. Більшу його частину турецька розвідка встигла перепачкувати в Україну²⁶.

З нагоди виходу цієї праці В. Дорошенко писав, що «свого часу (перше видання з'явилося у 1901 р.) перепачковано досить значну кількість її до нас (у Наддніпрянщину) і тут багато причинилася вона до в'яснення основ українського світогляду серед нашої молодіжи. Сподіваємося, що й тепер вона зробить своє діло й допоможе не одному з-поміж тих численних наших земляків, що наслідком світової завірюхи зробилися гістьми Осередніх держав, відкрити самого себе, пізнати й полюбити рідну Україну». В. Дорошенко зазначав, що цю книгу з користю для себе

²² Вістник. 1917. № 38. С. 317–318.

²³ Даниленко К. Видавниче товариство ім. Івана Франка... С. 172.

²⁴ Вістник. 1915. № 23–24. С. 20.

²⁵ Там само.

²⁶ Цегельський Ю. Зага роду Цегельських і розповідь про Камінку Струмілову. Ellicott City, Md., 1992. С. 345.

прочитає кожен українець, бо «вона не одне йому нагадає, не одне оживить в його пам'яті й уяві, не одне покаже з іншого боку, не одне невідоме перед нами розкриє»²⁷.

Національним катехизмом (повчанням) назвали наддніпрянці й галичани книгу відомого галицького педагога Богдана Заклинського «Що треба знати кожному українцеві?», видану у Відні 1915 р. 20-тисячним накладом²⁸. У брошурі доступно викладено найпотрібніші відомості про український народ, його територію, мову, віру, історію та відзнаки України, вказано на патріотичні обов'язки українця, його місце та поведінку в сім'ї/родині, громадському житті та на чужині, висвітлено способи здійснення найвищого ідеалу – утворення самостійної Української держави²⁹.

Для ознайомлення громадськості з українською історією, розвитком політичної думки й громадського життя українців у Росії й Австрії завдяки СВУ побачили світ такі праці: В. Дорошенка «Півтора ста літ української політичної думки» (1914) й «Українство в Росії» (1917), В. Левицького «Як живеться українському народові в Австрії» (1915), В. Гнатюка «Національне відродження австро-угорських українців» (1916), О. Кириленка (О. Жеребко) «Українці в Америці» (1916), М. Лозинського «Галичина в життю України» (1916) та низка інших.

Переломний історичний момент вимагав від українців рішучих дій зі зброєю в руках. Організація власного війська стала історичною необхідністю. Український народ поряд із мільйонними арміями ворожих держав увійшов у вир війни невеликим Легіоном Українських січових стрільців (УСС) (2 500 вояків), щоб довести своє право на власну державу. «По довгих роках національного летаргу, – писав В. Дорошенко, – повстала збройна сила, своє власне українське військо, що рушило виборювати волю і долю рідному народові в кривавих змаганнях на полі бою»³⁰.

СВУ та УСС, опираючись на національні інтереси, мали однакову програму максимум – утворення незалежної Української держави. В інформаційній брошурі «Відомості про російську Україну», підготовленій для Січових стрільців у серпні 1914 р. у Львові, а виданій в січні 1915 р. у Відні, наголошено, що «час слухний не відійшов, а наблизився до нас і день погибелі царської монархії та визволення України вже стоїть не за горами. Це мусить бути і це буде, бо ціла історія, все життя на нашій боці»³¹.

Збройній боротьбі українського народу за свою волю присвячена праця І. Крип'якевича «Українське військо» (1916), яка «повинна знайтися в руках кожного члена УССтрільцтва й кожного вояка-українця загалом». У книзі О. Назарука «Слідами Українських Січових Стрільців» (1916, наклад – 3 000 примірників) наголошено, що «змагання всіх українців повинні злитися в однім величезнім, солідарнім змагання української нації до досягнення тих ідеалів, змагання до яких зродило український оружний чин». У брошурі В. Темницького «Українські Січові Стрільці» (1915) уперше подано відомості щодо творення січового братства, яке «в новітню нашу історію вплело ніколи не в'янучі лаврові листки»³².

²⁷ Вістник. 1916. № 111. С. 535.

²⁸ Патер І. Союз визволення України... С. 87.

²⁹ Вістник. 1915. № 27–28. С. 16.

³⁰ Дорошенко В. Всеукраїнське значення УСС. *За волю України*. Нью-Йорк, 1967. С. 39.

³¹ Патер І. Союз визволення України... С. 273

³² Вістник. 1916. № 93–94. С. 279; № 97. С. 535; 1915. № 19–20. С. 24.

Успіхи УСС на фронті давали СВУ переконливий матеріал для різних дипломатичних і політичних акцій. Стрільці, по суті, започаткували національне військо, зробили, як писав Роман Смаль-Стоцький, з української справи міжнародну проблему³³.

Для популяризації української справи в Європі СВУ видав багато цінних публікацій іноземними мовами, у яких передусім було визначено необхідність утворення самостійної Української держави. Так, німецькою опубліковано брошуру С. Рудницького «Ukraina und die Ukraiener» (Відень, 1915), яка розкривала для німецького читача значення й важливість України у Великій війні. Формулюючи національно-політичні постулати, С. Рудницький наголошував на безпосередній зацікавленості українців зі всіх слов'янських народів у поразці Росії у війні. Адже Російська імперія стала могутньою тільки через поневолення України, тому «російську великодержавність можна зламати лише шляхом відокремлення України від російської держави»³⁴. Власне це СВУ вважав головною аксіомою війни, і якщо воно не реалізується, то «сторіками пролита кров потече на марне, і незломлений (у випадку невідірвання України) московський деспотизм напружить всі свої сили, щоб за кілька найближчих літ знову спробувати у морі людської крові затопити європейську культуру»³⁵.

Публікацію твору С. Рудницького здійснено в Римі 1914 р. її переклав і написав до неї передмову італійський журналіст Гвальтьєро Бразіолі³⁶.

Крім того, німецькою мовою видали у Відні 1914 р. ілюстрований 40 світлинами альбом С. Рудницького «Ukraina. Land und Volk» («Україна. Край і народ»). Титульна сторінка художниці Олени Кульчицької зображала жінку-українку з двома дітьми – символом соборної України³⁷.

Німецькою союз видав у Відні також праці М. Грушевського «Ein Überblick der Geschichte der Ukraina» («Короткий огляд історії України», 1914) і «Die ukrainische Frage in historischer Entwicklung» («Українська справа в історичному розвитку», 1916). Крім того, палкий прихильник українців Джордж Раффалович (очолював Український комітет в Англії) написав передмову й опублікував англійською мовою в Лондоні ілюстровану працю М. Грушевського «The Historical Evolution of the Ukrainian Problem» («Історичний розвій українського питання», 1915). До публікації додано також окремий список статей, що стосувалися українського питання від часу вибуху війни, і Меморандум Українського комітету в Англії, в якому закликано англійську громадськість займатися та цікавитись справами України³⁸.

Посол до Віденського парламенту Є. Левицький із рамени СВУ плідно працював у Німеччині. У «Листах з Німеччини» (1916), брошурах «Ukraine, Ukrainer und die Interessen Deutschlands» («Україна, українці та інтереси Німеччини», 1916), «Die Ukraine, der Lebensnerv Rußlands» («Україна – життєвий нерв Росії», 1916) він розкрив ставлення політичних кіл Німеччини до українського питання, показав її роль

³³ Смаль-Стоцький Р. Початок віднови Української Держави. *Календар-альманах Українського народного Союзу на 1967 рік*. Нью-Йорк, 1967. С. 93.

³⁴ Rudnyćkyj S. *Ukraina und die Ukraiener*. Wien, 1914. S. 143.

³⁵ Вістник. 1914. № 3–4. С. 16.

³⁶ Вістник. 1915. № 9–10. С. 23.

³⁷ Вістник. 1916. № 77–78. С. 143.

³⁸ Патер І. Союз визволення України... С. 66; Вістник. 1915. № 39–40. С. 16.

у полагоджені української справи, акцентував на експансіоністських планах Росії на Балканах, наголосивши, що тільки самостійна Україна матиме велике значення як торговельно-політичний міст між Центральною Європою й Азією, тому необхідне її політичне відродження³⁹.

У популяризації українського питання серед німецькомовної громадськості мала значення праця проф. Івана Пулюя «Ukraine und ihre internationale politische Bedeutung» («Україна та її міжнародне політичне значення», 1915). Автор подав коротку українську історію для орієнтації німецьких читачів, зокрема наголосив на слабкості Московського царства до часу приєднання України, через яку «Росія промстила собі міст до Чорного моря і Балкан». Тому проти надмірної могутності російського царату найкращим виходом стане утворення незалежної Української держави, тоді Росія у своєму розвитку буде відкинута назад, що «зробить її московською, азійською державою». Державна незалежність України стане загалом умовою та ключем до європейського миру, і це питання має міжнародне значення⁴⁰.

Поразка австро-угорської армії на Східному фронті, невдача т. зв. константинопольської акції СВУ, усунення з посади керівника зовнішньополітичного відомства графа Берхтольда і прихід на його місце барона С. Буріана, сподівання на провідну роль Австрії у відродженні самостійної Української держави, як зазначав О. Скоропис-Йолтуховський, українцям довелося «здати в архів»⁴¹. Тепер союз у реалізації своїх національно-політичних постулатів надіявся на більш сильну Німецьку державу.

Виступаючи 23 лютого 1916 р. перед німецькими політичними та промислово-фінансовими колами Мюнхена на тему «“Самостійна Україна”: мрія в 1781 р., дитинна утопія 1854 р., політична потреба 1888 р., а тепер пекуча необхідність» О. Скоропис-Йолтуховський зазначав: «... ми певні того, що німці розв'яжуть цю проблему, бо самостійність України стала політичною konieczністю теперішнього розвитку справ...». Досягнути цього українці зможуть лише тоді, коли перебуватимуть серед європейських народів і таким способом «зможуть відібрати ґрунт з-під ніг російського велета». Це можливе тільки за умови утворення самостійної Української держави, а це підносить українську проблему до рівня світових подій⁴².

Німецький текст виступу О. Скорописа-Йолтуховського був видрукуваний у часописі «Osteuropäische Zukunft» (1916, № 8, 9) та окремою брошурою під вищезазначеним заголовком (Відень, 1916)⁴³.

Для ширшого ознайомлення німецької суспільності з історією України, її господарством, визвольними змаганнями, національними відмінностями між українцями і росіянами, українським національним рухом та політичними партіями в новітній час СВУ опублікував брошуру «Die Ukraine und der Krieg. Denkschrift des Bundes zur Befreiung der Ukraine» («Україна і війна. Меморандум Союзу визволення України»,

³⁹ Вістник. 1915. № 25–26. С. 22–23.

⁴⁰ Вістник. 1915. № 37–38. С. 16.

⁴¹ Скоропис-Йолтуховський О. Мої «злочини». *Хліборобська Україна: збірник*. Відень, 1920–1921. Ч. II, III, IV. С. 214.

⁴² Вістник. 1916. № 99. С. 332.

⁴³ Вістник. 1916. № 104. С. 422.

Мюнхен, 1915). Це – своєрідне резюме українського питання, до якого додали етнографічну карту суцільної української території⁴⁴.

Крім того, тут містилися відомості про Союз визволення України та його заклик до німецької нації. У ньому, зокрема, вказано: «Ми звертаємося до кайзера, німецьких союзних князів і німецького народу з найщирішим і найневідкладнішим проханням визволити нас від тривалого гноблення і рабства й допомогти в досягненні державної незалежності. Лише через створення самостійної України великоросійської небезпеки позбавиться й Німеччина. Для свого повного розвитку Україна покладається на німецьку інтелігенцію й німецький капітал, які знайдуть для себе багатюще поле діяльності»⁴⁵.

Як окремі відбитки з «Ukrainische Nachrichten» вийшли листівки: «Der Bund zur Befreiung der Ukraina» («Політична платформа Союзу»), «Die russische Ukraina» (коротка стаття А. Жука зі статистичними даними про підросійську Україну) і «Die politischen Parteien in der russischen Ukraina» (стаття В. Дорошенка про національно-визвольні змагання російських українців). Дві останні публікації опубліковано також італійською: А. Zuk «L'Ukraina russa» і W. Doroschenko «Brevi cenni dei partiti politici dell'Ukraina» (Рим, 1914)⁴⁶.

Німецькою мовою союз видав книгу «Der Krieg, die Ukraina und die Balkanstaaten» («Війна, Україна і балканські держави», 1915), в якій уміщено статтю Л. Цегельського «Як Росія визволила Україну», його ж нариси: «Україна і Румуни», «Україна і Болгари» та «Україна і Туреччина». До цього долучено відозви СВУ до балканських народів і «До громадської думки Європи» та його платформу⁴⁷.

Для популяризації українського питання в Чорноморсько-балканському просторі СВУ відрядив на Балкани своїх відпоручників: М. Меленевського, Л. Ганкевича, С. Барана і Л. Цегельського. Союз хотів знати громадську думку цих країн щодо української проблеми та визволення інших поневолених народів Російської імперії. Він прагнув якнайбільше залучити до активної роботи чужинців із метою пропаганди українського питання та його підтримки на міжнародному рівні. Представникам СВУ пропонували публікувати у пресі цих країн комунікати й інформаційні статті про союз, знайомитися з політиками, публіцистами та громадськими діячами, виявляти їхнє ставлення до українців, організувати серед чужинців комітети прихильників України, а найголовніше – спонукати їх виступити проти Росії⁴⁸.

У Румунії, куди прибули М. Меленевський і Л. Ганкевич, тільки соціал-демократична партія підтримувала українську справу. Румунська преса неохоче виявляла зацікавлення українським питанням, а публікації ворожого змісту щодо українства зовсім не піддавалися критичному аналізу. Однак українське питання все-таки популяризувалося серед румунської суспільності, і це завдяки публікаціям великого симпатика українців, давнього друга М. Драгоманова, проф. Земфіра Арборе в органі соціал-демократів «Люпта» («Боротьба»), його брошури «Ukraina și Romania»

⁴⁴ Вістник. 1915. № 25–26. С. 21.

⁴⁵ Die Ukraine und der Krieg. München, 1915. S. 23.

⁴⁶ Вістник. 1915. № 9–10. С. 23.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Патер І. Союз визволення України... С. 89.

(«Україна і Румунія», Бухарест, 1916), а також завдяки праці Л. Цегельського румунською мовою «*Rusia Tarista – asupritoarea popoarelor*» («Царська Росія – гнобителька народів», Бухарест, 1914) з передмовою З. Арборе, до якої було додано також усі відозви СВУ, маніфест Головної Української Ради й етнографічну карту України⁴⁹.

У Болгарії представники СВУ зустрічалися з урядовцями і політичними діячами різних напрямів, які підтримували українську справу, про що свідчили публікації у пресі. Багато статей про діяльність союзу помістив урядовий орган «Народни права», стамбулістів «Новъ Вѣкъ», найбільші софійські газети «Утро» і «Дневникъ», напівурядова «Воля». У них друкували розділи з брошури М. Грушевського «Огляд української історії», яка вийшла у Софії (1914) окремою книжечкою, В. Дорошенка «Політичні партії на Україні», С. Рудницького «Україна і Українці».

У збірнику історичних та політико-економічних статей «Централнитѣ сили и България» Л. Ганкевич помістив статтю про історію болгарсько-українських відносин, ставлення болгарського уряду до української справи, заяви відомих політиків й учених із цього питання, ставлення болгарської преси до українців⁵⁰.

Болгарською мовою вийшла брошура Л. Цегельського «Не освободителка, а потисница народитѣ (Как Русия “освобождает” Украина)» з етнографічною картою України. Переклав цю працю І. Шишманов та доповнив її статтею «Україна і Болгарія».

Л. Цегельський опублікував також полемічну брошуру «Украинство нѣмска интрига ли є? Отговоръ на русофилитѣ Я. Романчукъ и др. Н. Бобчевъ», в якій піддав нищівній критиці публікації галицького москвофіла-емігранта Я. Романчука і болгарського русофіла Н. Бобчева за їхні наклепницькі вигадки щодо українців та їхнього прагнення до незалежності. Її виданню сприяв також І. Шишманов.

Брошури Л. Цегельського мали значний успіх. Їх надзвичайно високо оцінив болгарський професор Т. Панов: «У народ понесли українську справу в Болгарії борці українського визвольного руху, передусім др. Цегельський, що своїми обома знаменитими писаннями познайомив болгарську читаючу публіку зі станом справ»⁵¹.

У Відні СВУ опублікував українською мовою працю професора університету в Софії І. Шишманова «Роля України в болгарському відродженні. Вплив Шевченка на болгарських поетів передвизвольної доби» (1916). З приводу виходу цієї книги «Вістник» писав: «З преінтересною та цінною розвідкою бувшого міністра просвіти радо познайомиться кожний поклонник Шевченка, тим більше, що говориться в ній про вплив Шевченка на поетів народу, дуже близького нам долею на протязі історичного життя українського народу, починаючи від хрещення України та приходу до нас церковних книг у староболгарській мові»⁵².

СВУ розглядав Туреччину як державу, прихильну до звільнення України з-під російського панування. На початку жовтня 1914 р. до Константинополя (Стамбула) прибув український соціал-демократ революціонер Маріан Басок-Меленевський, який

⁴⁹ Патер І. Союз визволення України... С. 93.

⁵⁰ Вістник. 1915. № 29–30. С. 19–20; 1916. № 5–6. С. 46–47; *Ukrainische Nachrichten*. 1915. 11 November.

⁵¹ Вістник. 1916. № 54. С. 572.

⁵² Там само. № 83–84. С. 198.

заснував тут представництво союзу й очолював його у 1914–1915 рр. У листопаді до нього приєдналися Л. Цегельський і С. Баран. Союз за підтримки австро-німецьких урядових кіл планував використати Туреччину в підготовці й організації українського легіону, що разом із турецькими військами мав висадитись на Чорноморському узбережжі й підняти повстанський рух на Півдні України.

Наголошу, що Туреччина була першою і (до початку 1918 р.) єдиною із Центральних держав, яка ще 24 листопада 1914 р., тобто навіть до вступу Османської імперії у війну з Росією, декларацією міністра внутрішніх справ Т. Таалат-Бея, одного з молодотурецьких тріумвірів, що фактично правили імперією, оголосила про необхідність визволення України з-під російського ярма. Визнання самостійницько-державницьких домагань українців і допомога в цьому турецького уряду – велике досягнення Союзу визволення України. Декларацію опублікували стамбульські газети, інформацію про неї поширили всі австрійські та європейські часописи, її передали телеграфні агентства⁵³. Так вона набула міжнародного резонансу.

Ще до приїзду делегатів СВУ до Стамбула було опубліковано, як вже зазначено, відозву (у Відні, 25 серпня 1914 р.) до турецького народу українською, французькою, турецькою мовами. У ній закликано турків іти на Росію в ім'я відновлення давніх дружніх турецько-українських зв'язків (гетьмани П. Дорошенко, П. Орлик, Задунайська Січ)⁵⁴.

Важливу роль для розуміння українського питання турецькою громадськістю відіграв збірник статей «Украина, Rusya, Türkiye» («Україна, Росія, Туреччина», Istanbul, 1915;), до якого увійшли статті: Л. Цегельського «Україна й Туреччина», М. Грушевського «Короткий огляд української історії», М. Меленевського «Культурна праця українців», А. Жука «Російська Україна в числах». У додатках уміщено відозви до турецького народу і «До громадської думки Європи», політичну платформу СВУ, а також карту Європи й України⁵⁵. Опубліковано книгу М. Грушевського «Як жив український народ. Коротка історія України» (Царгород, 1915, 2-ге вид., 107 с.), його ж «Малу історію України» (1916); брошуру Л. Цегельського «Не освободителька, а – гнобителька народів». Два останні видання передбачали опублікувати турецькою мовою та арабською графікою⁵⁶.

У Стамбулі СВУ видав листівки-звернення до українських солдатів російської армії «Солдате – озирнись!» (накладом 25 тис. примірників), до солдатів-росіян «Солдаты русской армии» (50 тис.) і до турецьких «Аскер» (Жовнір, 25 тис.) для розповсюдження турецьким військом двох перших відозв. Тут же вийшов Букварь для полонених-українців із Росії⁵⁷.

Українські видання СВУ друкували частково у друкарні грузинського католицького монастиря у Стамбулі. Щоправда, висловлювали думку, що книжкові видання союзу в Туреччині видано насправді у Відні. Однак аналіз паперу і шрифтів засвідчив

⁵³ Вістник. 1915. № 9–10. С. 17.

⁵⁴ Вістник. 1914. № 2. С. 1–2, 9; 1915. № 9–10. С. 16–17.

⁵⁵ Вістник. 1915. № 7–8. С. 17.

⁵⁶ Дашкевич Я. Турецько-українські взаємовідносини в першій половині ХХ століття (інформаційні зв'язки). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2008. Вип. 16: Ювілейний збірник на пошану Івана Патера. С. 166–167.

⁵⁷ Вістник. 1915. № 9–10. С. 23.

друкування у Стамбулі⁵⁸. Видавнича та пропагандивна діяльність СВУ в Туреччині знайшла відгомін у пресі низки інших країн, наприклад, у німецькій, австрійській, угорській, італійській, навіть у північно-американській та бразильській.

Серед німецькомовних публікацій союзу варто відзначити статтю Івана Пулюя «Туреччина і Україна» у празькій газеті «Bohemia», яку передрукували й інші органи преси. У ній подано історію турецько-українських відносин, вказано на необхідність поразки Росії у війні на користь України й Туреччини⁵⁹.

Діяльність СВУ знайшла широкий відгомін й у нейтральних країнах – Швеції та Норвегії, завдяки його представникам М. Січинському, О. Рев'юку та О. Назаруку.

27 серпня 1914 р. СВУ видав відоzву до шведського народу, у якій наголошено, що «старі традиції шведсько-українського союзу будуть відновлені знову, нейтральна Швеція та вільна, незалежна Україна довіку зістануться у братерському союзі, щоб боронити себе, культуру, добробут і мир від московського варварства та ненажерливості»⁶⁰.

Завдяки великій інформативній роботі відпоручників СВУ у шведських і норвезьких часописах з'явилися публікації про українську справу відомих учених: історика Г. Єрне, знаних славістів д-ра Арне і д-ра А. Єнсена. О. Назарук просив президію союзу надсилати свої видання до скандинавських країн, особливо до Норвегії, оскільки «вістки про українську справу дійдуть скоро й до Англії»⁶¹.

Крім того, у Стокгольмі 1915 р. з'явилася шведською мовою книга Л. Цегельського «Ukraina sveriges beriglömbda bundsförvani» («Україна колишня шведська союзниця»). Її видання пов'язане з австро-угорською дипломатичною місією Л. Цегельського до Швеції з метою залучити останню до союзу з Центральними державами. Хоча ця місія й не мала успіху і Швеція залишилася нейтральною, але видання книги посприяло прихильному ставленню шведських громадсько-політичних організацій до української проблеми як усередині країни, так і на міжнародному рівні⁶².

Союз сприяв друку іноземних учених, публіцистів. Уже названо праці румунського професора З. Арборе, болгарського вченого І. Шишманова. Крім них, потрібно виокремити працю шведського дослідника, присвячену творчості Т. Шевченка, А. Єнсена «Taras Schewtschenko. Ein ukrainisches Dichterleben. Literarische Studie» («Тарас Шевченко. Життя українського поета. Літературна студія», Відень, 1916), В. Хоми-Довського «Ukrajina i Ukrajinci» (Загреб, 1915), у якій інформував хорватську націю про українські справи, німецького публіциста П. Рорбаха «Der Krieg und die deutsche Politik» («Війна і німецька політика», 1915), Г. Кляйнова «Das Problem der Ukraina» («Українська проблема», Відень, 1915) та багатьох інших.

За сприянням союзу також видано такі праці: М. Возняка «Наша рідна мова» й «Пам'яті Івана Франка», В. Будзиновського «Як Москва нищила Україну», В. Гнатюка «Національне відродження австро-угорських українців (1772–1880 рр.)» і «Українська народна словесність», В. Антоновича «Хмельниччина в повісті Г. Сенкевича»,

⁵⁸ Дашкевич Я. Турецько-українські взаємовідносини... С. 167, 172.

⁵⁹ Патер І. Союз визволення України... С. 103.

⁶⁰ Вістник. 1915. № 7–8. С. 22–23.

⁶¹ Патер І. Союз визволення України... С. 105.

⁶² Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Уряди. Постаті. Львів, 2009. С. 315.

В. Короленка «Як упала царська влада (оповідання простим людям про події в Росії)», М. Богдановича «Білоруське відродження», художні твори Б. Лепкого, Р. Купчинського, А. Чайковського, В. Пачовського, Л. Глібова, О. Стороженка, граматики української мови В. Сімовича, С. Смаль-Стоцького та низку інших книг наукового, суспільно-політичного й художнього спрямування.

Зазвичай видання союзу розсилали по таборах українських полонених і виселенців в Австро-Угорщині та Німеччині, продавали в адміністрації видань СВУ у Відні, вони потрапляли в Наддніпрянщину таємно й зовсім випадково. До державних та університетських бібліотек нейтральних країн, а також до емігрантських організацій Америки й Канади висилали цілеспрямовано – вони ставали відомими світовій громадськості⁶³.

У виданнях СВУ брали участь політичні діячі, науковці, іноземні вчені, публіцисти, письменники: А. Баб'юк (М. Ірчан), О. Бачинський, В. Біберович, І. Боберський, А. Волощак, О. Галичанка (О. Кисілевська), К. Гриневичева, Л. Ганкевич, М. Ганкевич, О. Грицай, В. Гнатюк, В. Дорошенко, А. Жук, П. Карманський, О. Кобилянська, І. Крип'якевич, А. Крушельницький, З. Кузеля, С. Кузик, В. Левицький, Є. Левицький, М. Лозинський, О. Маковей, Т. Мелень, М. Меленевський, О. Назарук, І. Німчук, М. Новаківський, М. Опока, Я. Остапчук, О. Охримович, О. Пеленський, О. Скоропис-Йолтуховський, В. Темницький, Ю. Шкрумеляк та багато інших.

У 1914–1916 рр. союз видав понад 70 книг загальним накладом понад 200 тис. примірників, а за весь період діяльності – понад 150 книг і брошур українською та іноземними мовами⁶⁴.

Отже, видавнича діяльність СВУ вирішувала такі три основні проблеми: 1) піднесення національної свідомості серед українців, зокрема полонених і виселенців українських таборів в Австро-Угорщині та Німеччині; 2) поширення й утвердження українського питання як міжнародного чинника; 3) наближення змагання українців за свою державну незалежність і соборність. Вважаю, що це питання заслуговує на більшу увагу і вивчення як із боку істориків, літераторів, політологів, так і фахівців-книгознавців, адже на традиціях близького минулого потрібно будувати сучасну книговидавничу справу в Україні.

REFERENCES

1. Danylenko, K. (1979). *Vydavnyche tovarystvo im. Ivana Franka*. In *Soiuz vyzvolennia Ukrainy 1914–1918: zb. spohadiv* (pp. 158–159). Vienna; New York [in Ukrainian].
2. Dashkevych, Ya. (2008). *Turetsko-ukrainski vzaiemovidnosyny v pershii polovyni XX stolittia (informatsiini zviazky)*. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 16, 166–167 [in Ukrainian].
3. *Die Ukraine und der Krieg*. (1915). München [in German].
4. *Do hromadskoi dumky Yevropy!* (1914). *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*, 1, 2 [in Ukrainian].

⁶³ Патер І. Союз визволення України... С. 87.

⁶⁴ Там само. С. 88.

5. Doroshenko, V. (1915). V sto-pershii rokovyny. *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*, 11–12, 2 [in Ukrainian].
6. Doroshenko, V. (1967). Vseukrainske znachennia USS. *Za voliu Ukrainy*, 39 [in Ukrainian].
7. Lypa, Yu. (1917). *Soiuz vyzvolennia Ukrainy*. Odesa [in Ukrainian].
8. Narizhnyi, S. (1942). *Ukrainska emihratsiia: Kulturno-osvitnia pratsia mizh dvoma viinamy*. Prague [in Ukrainian].
9. Nasha platforma. (1914). *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*, 1, 1–2 [in Ukrainian].
10. Pamiatkova knyzhka Soiuzu vyzvolennia Ukrainy i Kalendar na 1917 rik. (1917). Vienna [in Ukrainian].
11. Pater, I. (2000). *Soiuz vyzvolennia Ukrainy: problema derzhavnosti i sobornosti*. Lviv [in Ukrainian].
12. Romaniuk, M. (1996). Do istorii stanovlennia ukrainskoi tabirnoi presy (1915–1917 rr.). Proceedings of the Third International Congress of Ukrainian studies (History). (pp. 213–222). Kharkiv, 26–29 serpnia 1996. Kharkiv [in Ukrainian].
13. Rozsvit (Rashtat). (1916, Sichen 13) [in Ukrainian].
14. Rozvaha (Fraishtadt). (1915, Lystopad1) [in Ukrainian].
15. Rudnyćkyj, S. (1914). *Ukraina und die Ukraiener*. Wien [in German].
16. Shevchenkivskyi kult u Halychyni i rosiiska okupatsiia. (1915). *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*, 33–34, 14 [in Ukrainian].
17. Skoropys-Yoltukhovskiy, O. (1920–1921). *Moi «zlochyny»*. *Khliborobska Ukraina: zbirnyk* (Vol. II, III, IV). Vienna [in Ukrainian].
18. Smal-Stotskyi, R. (1967). Pochatok vidnovy Ukrainskoi Derzhavy. *Kalendar-almanakh Ukrainskoho narodnoho Soiuzu na 1967 rik*, 93 [in Ukrainian].
19. Svoboda (New York). (1954), 155 [in Ukrainian].
20. Tsehelskyi, Yu. (1992). *Zaha rodu Tsehelskykh i rozpovid pro Kaminku Strumilovu*. Ellicott City [in Ukrainian].
21. *Ukrainische Nachrichten*. (1914, September 16) [in German].
22. *Ukrainische Nachrichten*. (1915, November 11) [in German].
23. *Ukrainske slovo*. (1916, Sichen 24). [in Ukrainian].
24. *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy (dali – Vistnyk)* (1914), 1; 1–2 [in Ukrainian].
25. *Vistnyk*. (1914), 2; 1–2, 9 [in Ukrainian].
26. *Vistnyk*. (1914), 3–4; 16 [in Ukrainian].
27. *Vistnyk*. (1915), 19–20; 24 [in Ukrainian].
28. *Vistnyk*. (1915), 23–24; 20 [in Ukrainian].
29. *Vistnyk*. (1915), 25–26; 21–23 [in Ukrainian].
30. *Vistnyk*. (1915), 27–28; 16 [in Ukrainian].
31. *Vistnyk*. (1915), 29–30; 19–20 [in Ukrainian].
32. *Vistnyk*. (1915), 33–34; 14 [in Ukrainian].
33. *Vistnyk*. (1915), 37–38; 16 [in Ukrainian].
34. *Vistnyk*. (1915), 39–40; 16 [in Ukrainian].
35. *Vistnyk*. (1915), 7–8; 17, 22–23 [in Ukrainian].
36. *Vistnyk*. (1915), 9–10; 16–17, 22–23 [in Ukrainian].
37. *Vistnyk*. (1916), 104; 442 [in Ukrainian].
38. *Vistnyk*. (1916), 111; 535 [in Ukrainian].
39. *Vistnyk*. (1916), 54; 572 [in Ukrainian].

40. Vistnyk. (1916), 5–6; 46–47 [in Ukrainian].
41. Vistnyk. (1916), 77–78; 143 [in Ukrainian].
42. Vistnyk. (1916), 83–84; 198 [in Ukrainian].
43. Vistnyk. (1916), 93–94; 279 [in Ukrainian].
44. Vistnyk. (1916), 97; 535 [in Ukrainian].
45. Vistnyk. (1916), 99; 332 [in Ukrainian].
46. Vistnyk. (1917), 38; 317–318 [in Ukrainian].
47. Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1923. Uriady. Postati. (2009). Lviv [in Ukrainian].

Ivan PATER

Doctor of Historical Sciences, Professor

Principal researcher

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies

National Academy of Sciences of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4340-7735>

e-mail: I.Pater@nas.gov.ua

PUBLISHING ACTIVITIES OF THE UNION FOR THE LIBERATION OF UKRAINE

The study analyzes publishing of the Union for the Liberation of Ukraine (SVU) during the First World War: shows the national and political orientation of editions, its aim at real clarification of the current international situation, and the role and place of Ukrainian issue in the European political space. Emphasis is placed on the importance of SVU press publications on coverage of the military events on all fronts of the war, various problems of Ukrainian national life, the situation of the Ukrainian population in the Russian-occupied Galicia-Bukovina lands, forced military extortions, forcible deportation of Ukrainian intellectuals to Siberia. After the defeat of Russian troops in Galicia, the evacuation of the locals deep into the Russian provinces, establishing of Eastern Orthodoxy on occupied territories. In European countries and among public and political figures and publicists, the Ukrainian case was popularized by the German and French-speaking Ukrainian press. Union appeals to some European peoples with exposing the fabrications of Moscow Pan-Slavism against Slavdom, regarding the protection of culture, prosperity, and peace in Europe from Moscow's barbarism, calling for assistance in resolving the fate of Ukraine was significant. The influence of the information and diplomatic policy of the Union on spreading and promoting the Ukrainian issue as an international factor, as well as raising national consciousness among the captive Ukrainians and deportees of Ukrainian camps in Austria-Hungary and Germany, the propaganda of national liberation ideas among Ukrainian society are revealed. The author showed a wide range of publications: from the camp press to publications of fundamental works of famous Ukrainian and foreign scientists, classics of Ukrainian and world literature, politicians, publicists. It has been shown that SVU publications had a clear political and ideological direction - the struggle for state independence and unity of Ukrainian lands.

Keywords: Union for the Liberation of Ukraine, publishing, book, periodical.

Ярослав ДЗІСЯК

кандидат історичних наук, викладач

*Чортківського коледжу економіки та підприємництва
Тернопільського національного економічного університету*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9750-9326>

e-mail: dzisyak@gmail.com

НАЩАДКИ ШЛЯХТИ – КЕРІВНИКИ УКРАЇНСЬКИХ ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ ГАЛИЧИНИ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ XX СТОЛІТТЯ

Зазначено, що з початків історичного буття народ України-Русі постає як народ зі зброєю: готується до походів, організовує оборону своєї землі, здійснює колонізаційні заходи на відвойованих теренах і створює державні структури, покликани зорганізувати суспільно-військовий потенціал. Констатовано, що в основі державних утворень лежить мілітарна структура, а впродовж століть суспільно-політична еліта, закономірно, мала військове походження. Вказано, що як тисячу років тому для руського дружинника, так згодом і для руської шляхти, козацтва, вояків Армії Української Народної Республіки (УНР) та Української Галицької армії (УГА) основні життєві пріоритети були сконцентровані навколо таких понять, як військова слава, честь, звитяжність, мужність тощо.

Констатовано, що тисячолітні історії народів і держав свідчать, що їх існування залежали від наявності двох головних чинників: політичного лідерства та боєздатних збройних сил. Закономірно, армія завжди займала високі щаблі серед суспільних інституцій. Водночас історія красномовно свідчить, що жодна армія, як би вона не була добре озброєна, не здатна перемогти без фахових воєначальників – армію визначають генералітет й офіцерський корпус, що становить хребет війська, який концентрує та втілює в собі історичний воєнний досвід, національні військові традиції, зберігає спадкоємність поколінь. Стверджено, що імена активних учасників розбудови збройних сил періоду визвольних змагань першої чверті XX ст., серед яких було майже 500 генералів і не менше 3 000 полковників, залишаються білими плямами національної історіографії.

Розглянуто непросто віхи життя військової еліти, а військових як нащадків шляхти – людей, які змалку формувалися в атмосфері освіченості, культури, традиціоналізму та суспільного конструктивізму. На численних прикладах представлено, як нащадки української шляхти були саме тим ресурсом нації – і державотворення, який зберігся в часи бездержавності й денационалізації. Тобто вивчено діяльність військових діячів – керівників українських мілітарних організацій та збройних формувань Галичини 1913–1919 рр., які мають генеалогічне коріння української шляхти-дворянства.

Ключові слова: шляхта, рід, дворянство, Січові стрільці, бойова управа, комендант, командувач, Українська Галицька армія.

Перманентна впродовж століть загроза з різних сторін, передусім із кочового степу, формувала військовий характер різних суспільних верств, зокрема й духівництва. Коли стара провідна верства з певних причин вже не могла виконувати військово-політичне завдання, на зміну їй приходила нова мілітаризована еліта, яка з новою силою та енергією перебирала на себе оборонні функції. Українська земля народжувала еліти, здатні тримати в руках зброю. Феномен соціальної мобільності, наявний ще в період середньовіччя, виявився і під час національно-визвольних змагань 1917–1920-х років.

Збройна боротьба українського народу за незалежність і соборність періоду Першої світової війни та поствоєнних революційних подій була однією з найяскравіших сторінок. Це ознаменувалося злетом національної свідомості, потужним вибухом визвольної енергії. За суспільними масштабами й політичною значимістю Українська національно-демократична революція була феноменом європейської історії, зайнявши помітне місце серед визвольних державотворчих процесів Східної Європи. Об'єктивне пізнання національної історії – важливе завдання, яке стоїть не тільки перед сучасними фахівцями молодих українців, а й перед громадянами загалом. Довгі десятиліття інформаційної блокади та історичної фальсифікації, яка на Сході й Півдні України тривала і в роки незалежності, створили спотворене, деструктивне, навіть, антинаціональне уявлення про визвольні змагання українців.

Українська шляхта – це вищий суспільно-політичний і соціально-економічний привілейований провідний соціальний стан, аристократія у руських князівствах, Галицькому, Галицько-Волинському (з 1253 р. – Королівстві Русі), Великому князівстві Литовському, Руському та Жемантійському, Речі Посполитій, козацькій державі й інших державних утвореннях на теренах України. Числену шляхтичів («малі») з'явилися після перемоги над турецькою армією під Віднем у 1683 р. Місцева шляхта, яку очолили магнатські роди (утворили «Магнатську комісію»), у різний спосіб підтверджує свої права в імперії Габсбургів. 1907 р. у Самборі представники давніх руських (українських) родів створили шляхетську організацію «Товариство руської шляхти», яке в 1938 р. перейменовано в Товариство української шляхти ім. Петра Конашевича-Сагайдачного (у 2002 р. воно відновило діяльність). Із другого боку кордону асиміляція значної частини української шляхти в російському імперському суспільстві позбавила українців лідерства їх традиційної еліти на початкових стадіях «національного будівництва». Проте саме з представників дрібного дворянства почалося національне культурне відродження України у другій половині XIX ст. Чимало українських поетів, письменників, наукових, культурних діячів і, що не менш важливо, військових командирів були представниками саме цієї суспільної верстви. Мета статті – розглянути біографію керівників українських мілітарних організацій і збройних формувань Галичини 1913–1919 рр., які мають генеалогічне коріння української шляхти-дворянства, та їхній вклад у розвиток військово-державницької справи. Означену тему фрагментарно розглянуто у працях, які можна поділити на чотири групи:

1) енциклопедичні та довідникові видання: Ярослава Тинченка «Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)», Миколи Литвина і Кіма Науменка «Військова еліта Галичини»;

2) історичні праці, які представляють не лише перебіг подій та прізвиська учасників української революції, а й більш ґрунтовну характеристику останніх: Лонгина

Цегельського «Від легенд до правди», Миколи Лазаровича «Легіон Українських Січових стрільців», Ісидора Нагаєвського «Історія Української держави двадцятого століття», Богдана Трофим'яка «Гімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини (друга половина XIX ст. – перша половина XX ст.)»;

3) мемуарні праці авторів-учасників подій: Михайла Омеляновича-Павленка «Спогади командарма (1917–1920): документально-художнє видання», спогади генерала Мирона Тарнавського;

4) історичні праці, які хронологією виходять за межі розглядуваного періоду, але містять дослідження одного з аспектів тематики: Олега Однороженка «Українська (руська) еліта доби Середньовіччя і раннього Модерну: структура та влада», Наталії Яковенко «Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України».

Теодор Рожанковський – вчений, суддя, правник, політичний і військовий діяч, перший комендант Українських січових стрільців (УСС). Народився 14 лютого 1875 р. у м. Сокалі на Львівщині, походив із давнього роду священиків, серед якого були й представники української шляхти – Кульчицькі. До 1914 р. обіймав посаду судді в м. Турка, організував просвітницьке життя Турківщини. З 1913 р. – посол до Галицького сейму, входив до складу Українсько-руського соймового клубу від Української національної демократичної партії¹. Одразу після початку війни, 2 серпня, на першому засіданні Головної Української Ради (ГУР) вирішено організувати корпус воєнних добровольців для боротьби з Росією. Його створення доручено окремії військовій колегії у складі Теодора Рожанковського, Михайла Волошина, Степана Шухевича і Дмитра Катамая. 2–3 серпня ця група (після розширення – Українська бойова управа) затвердила назву майбутнього війська – Українські січові стрільці та призначила тимчасовим комендантом Теодора Рожанковського². Австрійське командування призначило його першим комендантом Легіону. Розбіжності, що трапляються з приводу виконувача обов'язків чи, власне, першого коменданта, пояснюються тим, що Т. Рожанковський виступив проти рішення командування австрійської армії перекинути невишколених стрільців проти наступу російських військ, за що майже відразу був усунений австрійським керівництвом від командування Легіоном. Зрештою, новим комендантом призначено Михайла Галушинського, уродженця Чортківського повіту, директора української гімназії в Рогатині³. З огляду на це, його часто ідентифікують першим комендантом Легіону. Від жовтня 1914 р. до листопада 1918 р. Т. Рожанковський обіймає посаду коменданта і заступника коменданта коша УСС. Незаперечним є його внесок в історію січового стрілецтва. Підхорунжий Осип Назарук писав: «Саму книгу у показнім виді сотворив судовий радник і посол Рожанковський. Складається з 10 великих, грубих, добре оправлених томів і одного тонкого тому з повзбучним показником»⁴. Від жовтня 1918 р. Т. Рожанковський – член Української Національної Ради (УНРади). З початком українсько-польської війни був отаманом (офіцерський чин) Галицької армії і комендантом Станіславівської військової округи (1918–1919). У 1919–1920 рр. – військовий аташе місії УНР у Празі. З відновленням

¹ Лазарович М. Легіон УСС: ідея, формування, боротьба. Тернопіль: Джура, 2005. С. 487.

² Липовецький С. Обличчя звитяги. Львів: ВК «АРС», 2012. С. 75–76.

³ Лазарович М. Легіон УСС... С. 82, 83.

⁴ Там само. С. 226.

польської окупації працював адвокатом у Львові. Після Другої світової війни емігрував до США. Помер 12 квітня 1970 р. у Вігокені (штат Нью-Джерсі, США)⁵.

Дмитро Вітовський – сотник УСС, перший командувач збройних сил Галицької держави 1918 р., міністр військових справ ЗУНР, полковник УГА. В історії українських збройних сил це доволі контраверсійна постать. Він обіймав посаду командувача найкоротший період – три доби, проте вніс значний вклад у розбудову війська і творення держави. Народився 8 листопада 1887 р. у с. Медусі недалеко від Галича, у родині збіднілого шляхтича⁶. Генеалогія Вітовських бере початок як із польської, так і литовської шляхти. Так, проф. Наталія Яковенко зазначає, що міграційний рух шляхти з Галичини мав підстави з огляду на привабливість служби у княжих дворах. Спостереження показують, що основний потік мігрантів-галичан, вступаючи в нове середовище, ставав органічною часткою своєї нової батьківщини, відіграючи помітну роль у її пізнішому політичному та соціально-економічному житті. Серед родин політичних діячів й адміністраторів, які інтегрувалися у місцеві спільноти, була й Вітовських⁷.

Дмитро Вітовський навчався на факультеті права Львівського університету, був учасником спортивних змагань, організатором мережі «Січ», активним діячем Радикальної української партії, членом її головної управи⁸. Під час служби в армії Австро-Угорщини в 1909 р. (за іншими даними – 1908 р.) одержав звання старшини, якого був позбавлений за участь в антиурядовій (антипольській) акції 1 липня 1910 р. і відрахований з університету. Після здобуття юридичної освіти у Краківському університеті Д. Вітовський працював в Івано-Франківську, продовжуючи громадсько-політичну діяльність. Із початком Першої світової війни йому доручили формувати перший курінь Січових стрільців. Варто звернути увагу, що з його ініціативи група старшин і стрільців відмовилася від офіційного тексту присяги, склала її на вірність Україні й зобов'язалася воювати за честь української зброї⁹. Наказом австрійського командування від 7 вересня 1914 р. Дмитро Вітовський одержав звання сотника і став командиром сотні 3-го півкуреня отамана (майора) Степана Шухевича. Наприкінці січня 1916 р. його призначено на посаду комісара в Ковель, де він разом із комісарами Володимира-Волинського і Луцька розпочали українську шкільну справу у зрусифікованій Волині. У квітні 1917 р. Д. Вітовського відкликано з Волині й призначено ад'ютантом начальника штабу вишколу УСС. 22 травня 1917 р. команда коша скликала нараду, де були присутні всі формації Легіону. Її проводив Д. Вітовський. Своім авторитетом він переконав більшість у недоцільності розпуску Легіону, який має стати ядром армії українців Галичини. Сотник Д. Вітовський у березні–квітні 1918 р. був референтом українських справ при штабі 25-го австрійського корпусу генерала Гофмана. Згодом його призначили комендантом Жмеринки¹⁰.

⁵ Липовецький С. Обличчя звитяги. Львів: ВК «АРС», 2012. С. 10.

⁶ Литвин М. Р., Науменко К. Є. Військова еліта Галичини. Львів, 2001. С. 19.

⁷ Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ: Критика, 2006. С. 206.

⁸ Лазарович М. Легіон УСС... С. 401.

⁹ Литвин М. Р., Науменко К. Є. Військова еліта Галичини. С. 22.

¹⁰ Литвин М. Р., Науменко К. Є. Військова еліта Галичини. С. 24.

У популярній сучасній історичній літературі, як і працях першої половини ХХ ст., сотник Д. Вітовський часто представлений головним творцем Листопадового зриву. Проте при дальшому розгляді виникає і протилежне бачення. У першій половині жовтня склад підпільного УГВК (Українського генерального військового комісаріату) поповнився новими членами від УСС – поручником д-ром В. Старосольським і підхорунжим Д. Палієвим, які відіграли значну роль у підготовці Листопадового повстання. Головою комісаріату планували обрати сотника Д. Вітовського, керівництво він перебрав 29 жовтня після приїзду до Львова¹¹. Міністр зовнішніх справ ЗУНР Лонгин Цегельський як безпосередній свідок та учасник листопадових подій подає таке враження про нього: «... представляв собою винятково симпатичний тип молодого, високоідейного та характерного старшини – коменданта сотні. Але аж ніяк не організатора чи стратега». «Як секретар військових справ зробив Вітовський кілька основних помилок, які вкотре засвідчили, що це була палка і патріотично настроєна молода людина, а не зріло мислячий муж. Тому його усунуто також з Військового секретаріату. Загалом висунення Вітовського то на коменданта Львова, то на секретаря військових справ було явним промахом»¹².

У другій половині дня 31 жовтня 1918 р. Кость Левицький зібрав нараду членів Національної Ради і Військового комітету, на якій вперше був присутній Дмитро Вітовський. «Він [Вітовський] гадав, що ми готові тимчасово відмінити переворот, звівши тим самим нанівець усі приготування. Вояки українці – старшини, національно свідомі підстаршини і навіть чимало свідомих рядовиків по касарнях – уже знали, що переворот має відбутись цієї ж ночі. Чекали тільки наказу. ... Інцидент з Вітовським хтось роздув до розмірів драматичної сцени, в якій він виступає як революціонер, що змагає до чину, а політичні лідери – як боягузи, що страшать перевороту. Ось так і вигадка – зроджена з простого непорозуміння – виросла до розмірів легенди про безкомпромісного лицаря»¹³.

Л. Цегельський резюмує, що саме політичні лідери підготували переворот, а не Д. Вітовський, з австрійським урядом саме вони вели переговори, бо цього вимагала тактика. Переворот здійснила львівська делегатура, яка одержала право діяти від імені цілої УНР¹⁴. Того ж вечора Д. Вітовський, перший командувач збройних сил Української Галицької держави, розіслав кур'єрів із наказами до міських і повітових комісарів краю проти ночі 1 листопада перебрати владу. «Побіч помилки, яку зробив у Львові Вітовський, не знищивши першої ж днини в зародку гнізда польських легіонерів, та крім затримки Січових стрільців, справа з мостами на Сяні була третім промахом, що ліг в основу нашої остаточної мілітарної невдачі»¹⁵, – такими словами резюмує Л. Цегельський початок військових та політичних втрат Галицької держави. Як бачимо, роль Д. Вітовського особисто й Легіону загалом деякі історики неабияк перебільшили.

Невдалі бої 2–3 листопада 1918 р. для Д. Вітовського стали значним моральним ударом. Він не витримав і 3 листопада звернувся до голови УНР¹⁶ К. Левицького

¹¹ Ріпецький С. Українське січове стрілецтво. Львів: НТШ, 1995. С. 204.

¹² Цегельський Л. Від легенд до правди. Львів: Свічадо, 2003. С. 19, 63.

¹³ Там само. С. 43–45.

¹⁴ Там само. С. 35.

¹⁵ Там само. С. 56.

з проханням замінити його досвідченішим командиром. 5 листопада прохання задоволено. 9 листопада утворено уряд ЗУНР, у його складі – Державний секретаріат військових справ, першим міністром якого став Д. Вітовський, підвищений до звання полковника¹⁶. Згодом його звільнено і замінено фахівцем – генералом Віктором Курмановичем¹⁷. Д. Вітовський займався дипломатичною діяльністю, відстоюючи інтереси держави галичан на міжнародних переговорах із країнами Антанти в Парижі, однак після невдалих переговорів українські дипломати поверталися додому. 7 липня вилетіли до Берліна, звідти 4 серпня з ад'ютантом чотарем Юрієм Чучманом – у Бреслау. Це був останній політ – літак вибухнув. Хоронили полковника разом з іншими 14 серпня 1919 р. на давньому цвинтарі гугенотів у Берліні. Українська громада міста організувала величний похорон¹⁸.

Євген Мишківський (Мешківський, Мешковський) – начальник оперативного відділу Генерального штабу Армії УНР, полковник Генерального штабу Української держави, начальник штабу УГА. Народився 12 лютого 1882 р. у Києві, походив із дворянської родини Полтавщини. У 1912 р. закінчив Імператорську Миколаївську військову академію за першим розрядом. У Першій світовій війні, з 11 листопада 1914 р., – старший ад'ютант та виконувач обов'язків начальника штабу 12-ї Сибірської стрілецької дивізії, з 1915 р. – старший ад'ютант штабу 1-ї Фінляндської стрілецької дивізії, від грудня 1915 р. – старший ад'ютант штабу 105-ї піхотної дивізії. З червня 1916 р. – штаб-старшина штабу 32-го артилерійського корпусу, з вересня того ж року – начальник зв'язку штабу 11-ї армії. Від березня 1917 р. – начальник штабу 105-ї дивізії, з вересня – начальник штабу 1-ї Туркестанської стрілецької дивізії. 10 листопада 1915 р. нагороджений Георгіївською зброєю за бій 14–16 січня 1915 р. Останнє звання у російській армії – підполковник. Від 10 березня 1918 р. обіймає посаду начальника оперативного відділу Генерального штабу УНР, згодом – Української держави, за часів якої підвищений до звання полковника¹⁹. Після початку антигетьманського повстання виїхав у відрядження до Одеси, але у Фастові його схопили заколотники. Євген Мишківський був звільнений з ініціативи отамана Василя Тютюнника, що підтверджує особисте розпорядження Головного отамана Симона Петлюри. Тоді ж у Фастів прибула галицька делегація з проханням про допомогу у війні з Польщею – галичани потребували досвідчених командирів і старшин. У першій декаді грудня у тодішню столицю ЗУНР Тернопіль виїхали генерали Володимир Гембачов, Михайло Омелянович-Павленко, полковники Іван Омелянович-Павленко (брат Михайла), Михайло Какурін та Євген Мишківський, який 10 грудня 1918 р. обійняв посаду начальника штабу УГА. Його найбільше досягнення – докорінна реорганізація Галицької армії у січні–лютому 1919 р. Із напівпартизанських бойових груп за короткий час сформовано три корпуси по чотири бригади в кожному, стрілецькі, гарматні й авіаційні полки, допоміжні технічні частини.

Проте Є. Мишківський 26 лютого 1919 р. знову повертається у Дієву армію УНР на посаду начальника штабу Південно-Східної групи, у травні–липні 1919 р. займається дипломатичною діяльністю – військовий представник УНР у Румунії, з

¹⁶ Литвин М. Р., Науменко К. Є. Військова еліта Галичини. С. 28–30.

¹⁷ Цегельський Л. Від легенд до правди. С. 69.

¹⁸ Литвин М. Р., Науменко К. Є. Військова еліта Галичини. С. 37–38.

¹⁹ Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії УНР (1917–1921). Київ: Темпора, 2011. Кн. II. С. 277.

20 листопада очолює штаб Дієвої армії УНР, а 5 липня 1920 р. при відступі перед російсько-більшовицьким наступом важко поранений у бою під Чорним Островом на Хмельниччині. 9 липня похований на Микулинецькому цвинтарі Тернополя. Того ж дня посмертно підвищений до звання генерал-хорунжого²⁰.

Михайло Омелянович-Павленко – генерал-хорунжий Армії УНР, командувач УГА та Дієвої армії УНР. Народився 8 грудня 1878 р. у Баку (тоді – Тифліс) у родині військового. Батько походив із дворян Бессарабської губернії, за даними історика Михайла Ковальчука, Михайло народився у дворянській родині, батько – нащадок задунайських козаків, у Грузію переїхав із Катеринославщини (тепер – Дніпропетровщина), дядько (по батьковій лінії) був камер-юнкером царського двору і віце-губернатором Владивостока. Мати Олександра походила із грузинського князівського роду Русієвих-Корчешевих²¹. 3 червня 1914 р. закінчив Офіцерську стрілецьку школу, на чолі 6-ї роти лейб-гвардії Волинського полку зустрів початок Першої світової війни. Відзначився у бою 1–2 листопада 1914 р., у якому був важко поранений, за що 4 березня 1916 р. нагороджений орденом Святого Георгія IV ступеня, відтоді його права рука залишилася недієздатною. 30 липня 1915 р. М. Омелянович-Павленко підвищений до звання полковника гвардії. У липні 1916 р. захворів на тиф, після чого визнаний непридатним до військової служби. Від 20 червня 1917 р. – командир лейб-гвардії Гренадерського полку, із серпня – начальник Катеринославської залози. Останнє звання у російській армії – полковник. Від початку січня 1918 р. – військовий комісар Центральної Ради при штабі Одеської військової округи, 15 червня 1918 р. затверджений у ранзі генерал-хорунжого Армії УНР (згодом – Української держави). З 20 листопада – член Генеральної козацької ради при гетьмані Павлові Скоропадському²².

З огляду на зміну політичної ситуації – виникнення Директорії – М. Омелянович-Павленко був змушений виїхати до Тернополя – тодішньої столиці Галицької держави. 10 грудня 1918 р. призначений командувачем УГА. Президент Євген Петрушевич та уряд вимагали взяття Львова до 18 січня – до початку розгляду питання Східної Галичини на Паризькій мирній конференції. Наступальні бої почалися 25 грудня. З огляду на брак амуніції, груднево–січневі не принесли успіху. Загалом не дала результатів і наступальна операція у другій половині лютого і на початку березня. 6 березня на військовій нараді командувач провів реорганізацію військ південного крила фронту. На жаль, він не взяв до уваги пропозиції старшин на чолі з Антіном Кравсом наступати на Перемишль, оточивши й відрізавши від постачання Львів²³. Врешті, затративши резерви на штурм столиці, Галицька армія зустрілася з підсиленими частинами поляків і була змушена відступати по всьому фронту. Рішенням диктатора ЗУНР Євгена Петрушевича від 7 червня 1919 р. генерал Михайло Омелянович-Павленко звільнений за неуспішне командування²⁴.

²⁰ Тинченко Я. Офіцерський корпус ... С. 278.

²¹ Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917–1920): документально-художнє видання / упоряд. М. Ковальчук. Київ: Темпора, 2007. С. 8.

²² Тинченко Я. Офіцерський корпус ... С. 313.

²³ Литвин М. Р., Науменко К. Є. Військова еліта Галичини. С. 344–345.

²⁴ Там само. С. 347.

3 8 вересня 1919 р. М. Омелянович-Павленко – командувач Запорозької групи Дієвої армії УНР. 3 5 грудня 1919 р. по 11 липня 1921 р. – командувач Армії УНР, з 6 грудня 1919 р. по 6 травня 1920 р. – командир Першого зимового походу. Після війни емігрував до Польщі, та 20 жовтня 1921 р. за наполяганням радянської Росії змушений був залишити країну, переїхав у Чехословаччину, пізніше – у Францію, де й помер 28 травня 1952 р. у Парижі²⁵.

Олександр Греків – генерал-хорунжий Армії УНР, начальник Генерального штабу Української держави, виконувач обов'язків наказного отамана Директорії, головнокомандувач УГА. Народився 24 листопада 1875 р. у с. Саніч Глухівського повіту Чернігівської губернії²⁶. У праці М. Литвина і К. Науменка вказано про його народження у с. Сопичі, у сім'ї родових дворян-поміщиків²⁷. У 1912 р. О. Греків став професором і викладачем Миколаївської військової академії, у 1913 р. йому присвоєно звання підполковника. Ще до початку Першої світової війни, з 18 липня 1914 р., обіймає посаду начальника штабу 74-ї піхотної дивізії. Нагороджений орденом Святого Георга IV ступеня за розробку та реалізацію операції наступу 1-ї гвардійської дивізії у долині р. Лімниця 7–18 лютого 1915 р. (Івано-Франківська обл.). 20 червня 1915 р. присвоєно звання полковника, стає начальником штабу 1-ї Гвардійської дивізії, з 28 серпня 1917 р. – начальником штабу 6-го армійського корпусу, з 29 вересня – генерал-майором²⁸. Частини його, на той час українізованого, корпусу під с. Конюхами (Козівського р-ну Тернопільщини) під час наступу 1 липня 1917 р. розгромили частини Легіону Січових стрільців. Восени 1917 р. О. Грекова призначено генерал-квартирмейстером штабу Північного фронту, що різко змінило його подальшу долю. Дорогою на місце призначення він заїхав до Києва, де зустрівся з головою Центральної Ради Михайлом Грушевським, який запропонував перейти до українського війська²⁹. 3 6 грудня 1917 р. генерал-майор переходить на службу до Центральної Ради, стає начальником 2-ї Сердюцької дивізії, з 18 грудня – начальником штабу Київської військової округи³⁰. Від березня 1918 р. О. Греків обіймає посаду заступника помічника військового міністра. Після приходу до влади Павла Скоропадського йде у відставку, очолює антигетьманську офіцерську організацію «Батьківщина». Проте внаслідок переговорів 26 жовтня обіймає посаду начальника Головного штабу Української держави. Але з огляду на підготовку державного перевороту очільниками Директорії 18 грудня переходить на їхній бік, з 1 січня 1919 р. – військовий міністр. Від 19 лютого 1919 р. – виконувач обов'язків Наказного отамана – командувача армії та військового міністра. Однак 21 березня того ж року, за наказом Головного отамана Петлюри, звільнений із Дієвої армії УНР з політичних мотивів.

Відставний генерал виїхав до Станіслава (тепер – Івано-Франківськ), щоб допомогти Галицькій державі у війні проти Польщі. На початку травня, коли польські війська підійшли під Станіславів, де спалахнуло повстання польських бойовиків,

²⁵ Тинченко Я. Офіцерський корпус ... С. 313.

²⁶ Там само. С. 118.

²⁷ Литвин М. Р., Науменко К. Є. Військова еліта Галичини. С. 301.

²⁸ Тинченко Я. Офіцерський корпус ... 118.

²⁹ Литвин М. Р., Науменко К. Є. Військова еліта Галичини. С. 302.

³⁰ Тинченко Я. Офіцерський корпус ... С. 119.

О. Греків переїхав до Бучача, потім – Чорткова³¹. 9 червня, за призначенням президента (диктатора) ЗУНР, О. Греків стає головнокомандувачем УГА, змінивши на цій посаді М. Омеляновича-Павленка³². Майор УГА Степан Шухевич у спогадах так характеризує генерала: «Греків, призначений генерал-поручником, був високий, барчистий мужчина, лисуватий і сивуватий. Не можна було розпізнати, чи він був більше енергійний, чи грубий в поведінці, говорив коротко і різко»³³.

Точаться дискусії довкола того, завдяки кому і під чийм керівництвом почалася наступальна операція «Чортківська офензива»? У науковій та мемуарній літературі – щодо адресності ініціативи і правдивого користувача лаврами переможця. У найпоширеніших матеріалах командування Чортківським проломом приписують Миронові Тарнавському³⁴. У спогадах той пише, що обидва тодішні коменданти, генерал М. Омелянович-Павленко і генерал О. Греків, приписують собі незаслужено ініціативу в наступі³⁵. Полковник визнає, що становище було ненадійним і нічого «зовсім майже неорганізовано», але саме це треба вважати початком Чортківської офензиви. Генерал М. Омелянович-Павленко у «Спогадах командарма» зазначає: «Події після здобуття Чорткова відомі під назвою “офензива Грекова”. На ділі ж перелом стався 7, а не 9 червня, як про це пізніше згадувалося у звітах Начальної команди»³⁶. Надалі полковник, а за декілька днів генерал М. Тарнавський спростовує заслуги у плануванні наступу як М. Омеляновича-Павленка, так і О. Грекова³⁷. То ж ініціатива й перемога виходили зі середнього командного складу.

Розвиваючи наступ, командувач створив ударну групу під командуванням полковника М. Тарнавського у складі 1-го і 2-го корпусів у напрямку на Тернопіль, 3-й корпус успішно просувався у західному – на Бучач. 15 червня Тернопіль було звільнено. О. Грекова підвищено у званні до генерала-поручника, а полковника М. Тарнавського – до генерал-четаря³⁸. Найбільшого успіху досягнуто 28 червня. Проте на перешкоді стали брак амуніції, відсутність кінної дивізії, а також політичні питання під час роботи Паризької конференції та розбіжності з урядом УНР. 5 липня 1919 р., коли Галицька армія у час організованого відступу перед силами Польщі, що переважали, опинилася під Збручем, на нараді з керівництвом УНР, за наполяганням С. Петлюри, генерал О. Греків був звільнений із посади головнокомандувача. На цьому його військова діяльність закінчилася. Після того О. Греків певний час перебував у Чорткові, потім – у Заліщиках, коли поляки знову їх окупували, переїхав у Румунію. У 1920–1930-х роках жив у Відні. Автор спогадів про 1917–1920-ті роки. На початку 1921 р. його обрано головою Всеукраїнського національного союзу, опозиційного

³¹ Литвин М. Р., Науменко К. Є. Військова еліта Галичини. С. 306.

³² Тинченко Я. Офіцерський корпус ... С. 118–119.

³³ Омелянович-Павленко М. Спогади командарма... С. 210.

³⁴ Молінський Ю. Військова діяльність Мирона Тарнавського у 1919 році. Чортківська операція. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія* / за заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. Тернопіль, 2003. Вип. 1. С. 89.

³⁵ Генерал Мирон Тарнавський. Спогади. Львів: Вечірня година, 1992. С. 85.

³⁶ Омелянович-Павленко М. Спогади командарма... С. 188.

³⁷ Генерал Мирон Тарнавський. Спогади. С. 85.

³⁸ Литвин М. Р., Науменко К. Є. Військова еліта Галичини. С. 307.

до С. Петлюри³⁹. 21 вересня 1948 р. О. Грекова заарештували радянські спецслужби, 6 липня 1949 р. засудили до 25 років виправно-трудоих робіт. За 7 років, 20 серпня 1956 р., за клопотанням представників Австрії був звільнений. Помер 2 грудня 1959 р. у Відні, де й похований⁴⁰.

Отже, із поданого вище висновуємо, що вагома частка творців і керівників українських збройних формувань Галичини перших двох десятиліть ХХ ст. як мілітарних громадських організацій, так і регулярної армії були нащадками шляхетсько-дворянських родів. Географічно вони представляли широкий простір українських етнічних земель: від Північно-Східної України, на той час Російської імперії, до західних областей у складі Австро-Угорської монархії. У соціальній структурі їхні предки від дальшого генеалогічного коріння до батьків безпосередньо були представниками збіднілих шляхетських родів, військової еліти, сфери юриспруденції та духовенства.

REFERENCES

1. Heneral Myron Tarnavskiyi. Spohady. (1992). Lviv: Vechirnia hodyna [in Ukrainian].
2. Lazarovych, M. (2005). *Lehion USS: ideia, formuvannia, borotba*. Ternopil: Dzhura [in Ukrainian].
3. Lypovetskyi, S. (2012). *Oblychchia zvytiaty*. Lviv: VK «ARS» [in Ukrainian].
4. Lytvyn, M. R., & Naumenko, K. Ye. (2001). *Viiskova elita Halychyny*. Lviv [in Ukrainian].
5. Molinskyi, Yu. (2003). Viiskova diialnist Myrona Tarnavskoho u 1919 rotsi. Chortkivska operatsiia. *Naukovi zapysky Ternopilskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. V. Hnatiuka. Seriia: Istoriiia*, 1, 89 [in Ukrainian].
6. Omelianovych-Pavlenko, M. (2007). *Spohady komandarma (1917–1920): dokumentalno-khudozhnie vydannia* (M. Kovalchuk Comp.). Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
7. Ripetskyi, S. (1995). *Ukrainske sichove striletstvo*. Lviv: NTSh [in Ukrainian].
8. Tynchenko, Ya. (2011). *Ofiterskyi korpus Armii UNR (1917–1921)* (Vol. 2). Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
9. Tsehelskyi, L. (2003). *Vid lehend do pravdy*. Lviv: Svichado [in Ukrainian].
10. Yakovenko, N. (2006). *Narys istorii serednovichnoi ta rannomodernoï Ukrainy*. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].

³⁹ Литвин М. Р., Науменко К. Є. Військова еліта Галичини. С. 309–310.

⁴⁰ Тинченко Я. Офіцерський корпус ... С. 119.

Yaroslav DZISIAK

Doctor of Philosophy, Teacher

Chortkiv College of Economics and Entrepreneurship

Ternopil National Economic University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9750-9326>

e-mail: dzisyak@gmail.com

DESCENDANTS OF THE NOBILITY ARE LEADERS OF THE UKRAINIAN ARMED FORMATIONS OF GALICIA OF THE FIRST QUARTER OF THE 20TH CENTURY

From the beginning of its historical existence, the people of Ukraine-Ruthenia appear as a people with weapons: preparing for campaigns, organizing the defense of their land, carrying out colonization measures in the reconquered territories and creating state structures that are intended to organize the socio-military potential of the people. The state structures are based on the military structure. For centuries, the socio-political elite of our people has naturally been of military origin. Thousands of years ago, for the Ruthenian warlord, as later – for the Ruthenian nobility, the Cossacks, the soldiers of the UNR army, and the Galician army, the basic life priorities were concentrated around such concepts as military glory, honor, dignity, courage, etc. Sudden death on the battlefield opened the way to immortality before the fallen warrior – to Vyrii-paradise.

Over the centuries, the persistent threat from different sides, first of all, from the nomadic steppe, dictated the military character of different social groups, not excluding the clergy. When, for some reason, the old upper classes were no longer able to perform the military-political task, it was replaced by a new militarized elite who, with renewed vigor and energy, assumed the defense functions. The Ukrainian land gave birth to elites who were capable of holding weapons. The phenomenon of social mobility existed during the Middle Ages, manifested itself in the years of national liberation competitions 1917–1920s.

The armed struggle of the Ukrainian people for independence and unity of the First World War and the post-war revolutionary events was one of the most striking pages. This was marked by the rise of national consciousness, a powerful explosion of liberation energy. In terms of the social scale and political importance, the Ukrainian National Democratic Revolution has been a phenomenon of European history, taking a prominent place in the liberation-making processes of Eastern Europe. Objective knowledge of national history is an important task not only for the modern professionals of young Ukrainians but also for Ukrainian citizens in general. Long decades of information blockade and historical fraud, which continued in the east and south of Ukraine in the years of independence, created a distorted, even anti-national, idea of Ukrainians' liberation struggles.

The millennial history of peoples and the state testify that their existence was determined by the presence of two significant factors: political leadership and capable armed forces. Naturally, the army has always occupied high levels among public institutions. At the same time, history eloquently testifies that no army, however well-armed, can defeat without professional commanders. The generality and the officer corps determine the army – the army's backbone, which concentrates and embodies the historical military experience, national military traditions, preserves the continuity of generations. The names of the active contributors to the development of the Armed Forces during the first quarter of the 20th century, including nearly five hundred generals and at least three thousand colonels, remain white patches of national historiography.

This article is not about a purely military elite, but about the military as the offspring of the nobility – people who were formed in the aura of education, culture, traditionalism, and

social constructivism. In numerous examples, the descendants of the Ukrainian nobility were the very resource of the nation- and state-building that survived in times of statelessness and denationalization.

Keywords: gentry, clan, nobility, the Sich Riflemen, fighting council, commandant, commander, Ukrainian Galician Army.

Ігор ДРОГОБИЦЬКИЙ

кандидат історичних наук

викладач кафедри теорії та методики навчання

Івано-Франківського обласного інституту

післядипломної педагогічної освіти

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8718-9544>

e-mail: drogobutsky@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ ЗБРОЙНОЇ БОРОТЬБИ ЗА ДЕРЖАВНІСТЬ 1918–1919 РОКІВ У СПРАВІ ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ САМОБОРОНИ (1943)

Висвітлено окремі аспекти використання представниками націоналістичного крила національного руху Опору періоду Другої світової війни військового досвіду учасників українських збройних формувань часу національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Акцентовано на подіях постання та розвитку в Галичині окремих тактичних одиниць структури Української народної самооборони в період другої половини 1943 р. Виокремлено випадки причетності до розбудови цих збройних відділів зокрема та військової підготовки представників націоналістичного підпілля у краї загалом ветеранів Легіону Січових стрільців, Української Галицької армії (УГА) та військових формувань Української Народної Республіки (УНР). Ці факти проаналізовано в контексті розвитку концепції національного війська в середовищі керівних кіл українських націоналістів на різних етапах гітлерівсько-радянської війни (1941–1945). Окреслено основні етапи еволюції бачення керівництвом українського націоналістичного руху процесу розбудови вітчизняних збройних сил.

Виокремлено причини та чинники, які впливали на поступове зміщення уваги від ідеї створення регулярного війська до ідеї розгортання партизанської форми боротьби з окупаційними режимами. Проаналізовано зовнішні та внутрішні передумови, що обумовили розширення географії збройного опору окупантам. Виокремлено регіональну специфіку у процесах розгортання мілітарних структур під егідою представників націоналістичного крила національного руху Опору.

Представлено бачення представниками тодішнього напрямку суспільно-політичного життя краю ролі збройних сил у справі реалізації ідеї національної державності. Розкрито особливості ідеологічного обґрунтування збройного чину. При цьому наголошено на факті постання традиції боротьби за втілення державницьких устремлінь нації.

Ключові слова: традиція, збройні сили, державність, рух Опору, націоналізм.

У дійсності вітчизняної державності один з актуальних аспектів – це ствердження традиції національного державотворення ХХ ст. Віховим її етапом стали події

національної революції 1917–1921 рр. Водночас трагічний кінець тих форм української державності, які виникли у вказаний період, не треба трактувати як кінець – вони спричинили нову фазу боротьби за реалізацію визначального національного інтересу. Її виявом стали змагання періоду Другої світової війни. Відзначаю, що в цьому процесі національній спільноті довелося акцентувати на необхідності розвитку невід’ємного елементу державності – власних збройних сил.

Проблема національного військового будівництва в період Другої світової війни на сьогодні переосмислюється і все більше цікавить істориків. Відтак уже наявні ґрунтовні дослідження збройного підпілля Організації українських націоналістів (бандерівців) (ОУН(б)) та Української повстанської армії (УПА) як у загальному¹, так і регіональному масштабах². Вагомий у цьому контексті доробок представників української діаспори³, а також представлений увазі наукової спільноти та загалу корпус джерел⁴ і спогадів сучасників подій⁵.

Віддаючи належне вказаним дослідженням, хотілося би відзначити невинуватого прогалину у відтворенні історичної дійсності щодо специфіки військового будівництва під проводом ОУН(б) у Галичині в середині 1943 р. Найяскравішим виявом останнього вважаю процес створення та подальшого розгортання структур Української народної самооборони (УНС). Варто наголосити, що один з ідеологічних аргументів на користь доречності активності в означеному напрямі полягав у тому, що УНС трактували як вияв волі нації до збройного чину в обстоюванні права на власний державний суверенітет. Доцільним видається простежити справжнє підґрунтя такої позиції, зокрема через аналіз зв’язку поколінь у військовому аспекті державотворення.

Необхідність створення власних збройних сил чітко визнають представники ОУН(б) напередодні Другої світової війни. Розуміння потреби національного війська притаманне також тодішнім провідним громадським діячам і ерархам.

¹ Русначенко А. Народ збурений: національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–1950-х роках. Київ: «Пульсари», 2002. 519 с.

² Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954). Дрогобич: Посвіт, 2016. 696 с.

³ Лебедь М. УПА. Українська Повстанська Армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Репринт. вид. 1946 р. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2012. Ч. 1. Німецька окупація України. 160 с.; Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943–1949. Довідник П. Нью-Йорк: Пролог, 1995. 295 с.

⁴ Літопис Української Повстанської Армії. Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1987. Т. 3: Чорний ліс: видання команди Станіславівського тактичного відтинка УПА (Чорний ліс), 1947–1950. Передрук підпільного журналу УПА. Кн. 1: 1947–1948. 273 с.; Літопис УПА. Нова серія. Київ; Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 2007. Т. 10. Життя і боротьба «Тараса Чупринки» (1907–1950). Документи і матеріали. 834 с.; Літопис УПА. Нова серія. Київ; Торонто, 2009. Т. 13. Военна Округа УПА «Буг» 1943–1952. Документи і матеріали. Кн. 2. 1232 с.; Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст.: документи і матеріали: в 2 -х т. / за ред.: М. Вітенко, М. Кугутяк. Івано-Франківськ: КПФ «ЛІК», 2009. Т. 2, кн. 1: 1939–1945. 599 с.

⁵ Паньківський К. Від держави до комітету. 2-ге вид. Нью-Йорк; Торонто: Вид-во Миколи Шлемкевича «Життя і мислі», 1970. Кн. 10. 149 с.; Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станіславщини в Другій світовій війні, 1941–1944. Торонто: New Pathway Publishers Limited, 1989. 284 с.

Напередодні та в часі німецько-польського конфлікту керівництво ОУН(б) ситуативно співпрацювало із військовим командуванням збройних сил нацистської Німеччини та представниками Абверу. При цьому українська сторона дбала про власні цілі, зокрема можливість підготовки військовиків для подальшої боротьби за державність.

Підтвердженням факту реалізації українськими націоналістами власної лінії у питаннях зовнішньої та внутрішньої політики стала участь військовиків Дружин українських націоналістів (ДУН) у подіях національного державотворення кінця червня – початку липня 1941 р. у Львові. Їх можна розглядати як один із своєрідних рубежів у взаємодії військового чинника Німеччини та Проводу ОУН(б).

У пн. 1 «Акту відновлення Української Державності» (30 червня 1941 р.) українців закликалися «не скласти зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена Суверенна Українська Влада» – один з основних елементів державного організму⁶. Згодом, вже в умовах післявоєнної радянської дійсності, у підпільних пропагандивних виданнях зазначалося, що проголошення відновлення державності, «знаючи, що імперіалістична Німеччина не признає її», було покликане реалізувати конкретні завдання: «1) Виявити волю українського народу до самостійного державного життя ... 2) Відновити державницьку традицію 1917–1920 рр. ... 3) Зробити голосною справу української державности в світі та переконати всіх, що український народ не погодиться ніколи на чужу “опіку” ... 4) Розбити недоречні байки ... про українсько-німецьку співпрацю ... 5) Змістя показати всім правдиві заміри німецького окупанта»⁷. Відзначу намагання представників Проводу ОУН(б) обумовити власні дії потребою реалізації національних державницьких устремлінь, що починалися, зокрема, з подій національної революції.

У прикінцевій частині «Акту відновлення Української Державності» констатовано, що за «Суверенну Соборну Державу» боротиметься «Українська Національна Револуційна Армія» (УНРА)⁸. Появу таких відозв підтверджують спогади сучасників. Кость Паньківський, характеризуючи ситуацію у Львові, зазначав: «Мав я сам нагоду читати вже цього ж 1 липня перші проголошення ОУН про створення держави й організацію війська. Їх розліпили у друкованій формі на мурах міста, а також роздавали у формі циклостилевих летючок»⁹.

На жаль, часто простежується відсутність належного розуміння процесу розбудови збройних сил під егідою ОУН(б) у середовищі сучасних дослідників, зокрема зарубіжних. Так, окремі польські стверджують, що військо відновленої актом 30 червня 1941 р. Української держави «становила українська міліція т. зв. Січ. Це була напіввійськова організація, творцем якої був Тарас Боровець “Бульба”»¹⁰.

⁶ «Акт відновлення Української Державності», ухвалений Установчими зборами західних українських земель у Львові. *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. ...* Т. 2, кн. 1. С. 159.

⁷ В. Ж. Велика проба 30 червня 1941. *Літопис УПА. Нова серія*. Т. 13. С. 652.

⁸ «Акт відновлення Української Державності», ухвалений Установчими зборами західних українських земель у Львові. *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. ...* Т. 2, кн. 1. С. 159.

⁹ Паньківський К. Від держави до комітету. С. 33.

¹⁰ Argasinski M. *Konspiracja w powiecie lubaczowskim w latach 1939–1947*. Zwierzyniec, Rzeszów: OS «Ostoj», 2010. S. 235.

Натомість військова сфера в тодішньому процесі державотворення офіційно підпорядковувалася генералові Всеволоду Петріву* (1883–1948), заступниками якого призначено Олексу Гасина та Романа Шухевича¹¹. Посаду коменданта УНРА влітку 1941 р. обіймав Іван Климів¹².

Проте після придушення нацистами державотворчих устремлінь українських націоналістів процес повноцінного формування регулярних національних збройних сил було призупинено. Українцям пропонували вступати до підконтрольних нацистській адміністрації поліційних формувань, а також у прикордонну, залізничну та фабричну охорону¹³. У середині серпня 1941 р. рішенням губернатора в межах дистрикту «Галичина» створювалася Українська допоміжна поліція (УДП)¹⁴.

Наведені факти та реалії окупаційного режиму загалом, як і перебіг радянсько-гітлерівської війни, змусили керівництво ОУН(б) у 1942 р. визнати необхідність створення партизанських військових сил усупереч наявних у середовищі провідних діячів ОУН(б) поглядів, які зводилися до того, що «не партизанка сотень, чи навіть тисяч, а національно-визвольна реакція мільйонів українських мас – наш шлях»¹⁵.

Роман Шухевич («Тарас Чупринка») наголошував, що «Український визвольний рух ... прямує завжди, до ... побудови Української Самостійної Соборної Держави»¹⁶. Він, окреслюючи процес розбудови елементів державного організму влітку 1941 р., наголошує на несприйнятті таких ініціатив окупантами і впровадженні ними в дію «гнобительської політики», результатом якої стало «виарештування членів Українського Державного Правління, багатьох діячів українського підпільного руху та чільних українських патріотів»¹⁷. Р. Шухевич акцентував на «жорстокому гнобленні» українців, особливо в межах райхскомісаріату «Україна», зі сторони фашистів, а також радянських партизан, діяльність яких часто зводилася до «грабування українського населення ..., до розправ над українськими патріотами»¹⁸. Така ситуація стала причиною того, що «активний, бойовий елемент Полісся та північної Волині, зорганізований у рядах ОУН ... з метою боронити українські маси від терору гітлерівців і більшовицьких партизанів та прагнучи активно, зі зброєю у руках боротися за здійснення самостійницьких прагнень українського народу, восени 1942 р. почав творити збройні групи. Ці групи примушені вести боротьбу відразу на три fronti:

* Паралельно він обіймав посаду голови Українського національного комітету, створеного 22 червня 1941 р. у Кракові.

¹¹ Склад Українського Державного Правління – українського уряду, очоленого Ярославом Стецьком. *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст.* ... Т. 2, кн. 1. С. 160; Бедрій А. ОУН і УПА. Нью-Йорк; Лондон; Мюнхен; Торонто: Українська центральна інформаційна служба, 1983. С. 20.

¹² Іщук О., Огороднік В. Генерал Микола Арсенич: життя та діяльність шефа СБ ОУН. *Коломия*: Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 2010. С. 88.

¹³ Там само. С. 86.

¹⁴ Паньківський К. Роки німецької окупації ... С. 401.

¹⁵ Сірський В. УПА й дивізія «Галичина»: факти й фантазія. Б.м.в., 2000. С. 9.

¹⁶ Генерал Тарас Чупринка. До генези Української Головної Визвольної Ради (1948 р.). *Літопис УПА. Нова серія*. Т. 10. С. 337.

¹⁷ Там само. С. 336–337.

¹⁸ Там само. С. 337.

проти гітлерівських окупантів, проти насланих Кремлем в Україну більшовицьких партизанів та проти польських шовіністів»¹⁹.

Тут варто відзначити, що в матеріалі, датованому 1948 р., Р. Шухевич намагається, на мою думку, дещо змістити акценти, говорячи про головні зусилля ОУН(б) у процесі формування збройних відділів. Натомість вважаю, що ініціатива в цьому руслі виходила від народних мас, а оунівці використали її, поступово витісняючи з арени подій конкурентні сили (наприклад, загони Т. Бульби-Боровця).

У межах Галичини розбудова військових структур націоналістичного підпілля пов'язана з постановам УНС. Для її формування був уповноважений Олександр Луцький. Він після захоплення спецгрупою Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) у ході слідства констатував: «Обласні Проводи ОУН повинні були всіх мобілізованих забезпечити достатньою кількістю одягу, харчуванням, передати їм наявне озброєння і направити їх в попередньо означені мною місця формування УНС в Карпатських горах»²⁰.

Постання цих збройних відділів не залишилося поза увагою сучасників. Так, В. Яшан згадує, що «між тим по лісах вишколювалися невеличкі кадри Української Народної Самооборони, що стала зав'язком Української Повстанської Армії»²¹.

Формування УНС відбувалося стараннями функціонерів структури ОУН(б), що існувала на той час у Галичині. Окремі з них, як і безпосередньо змобілізовані до загонів УНС члени організації, мали досвід військової служби в попередніх національних збройних формаціях, серед яких й УГА. Водночас варто відзначити постійну відсутність необхідної кількості компетентних у військовій сфері спеціалістів. Це яскраво давалося взнаки, зокрема у справі забезпечення підрозділів відповідним командним складом. Зауважу, що в довоєнний час «польський уряд планово не допускав галицьких і волинських українців не тільки до професійних офіцерських шкіл, але в 30-их роках вже навіть і до шкіл офіцерів резерви»²².

Водночас значна частина тих керівників, які мали досвід військової справи, не були спроможні застосовувати його, видозмінюючи відповідно до дійсності партизанської форми спротиву. У зв'язку з цим провідник Подільського краю ОУН(б) Іван Шанайда («Данило») зауважував: «Більшість командирів ... будучи виховані в регулярній армії не можуть зрозуміти особливих обставин, серед яких формувалася і росте УПА. Тому всю роботу в відділах укладають на касарняний лад. Якщо військовий вишкіл й провадять за певною системою, то часто звертають більше уваги справам у нас другорядним (впоряд) за рахунок стрілецького вишколу. Замітне, що більшості командирам брак ініціативи і вони часто губляться, головню коли йде про

¹⁹ Генерал Тарас Чупринка. До генези Української Головної Визвольної Ради... С. 337.

²⁰ Витяг з протоколу допиту О. Луцького від 1–2 серпня 1945 р. *Літопис УПА. Нова серія*. Київ, Торонто. Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945. С. 336.

²¹ Яшан В. Під брунатним чоботом... С. 90.

²² Паньківський К. Військові справи – Дивізія «Галичина». *Українська дивізія «Галичина». Матеріали до історії*. Торонто; Нью-Йорк: Брацтво кол. Вояків І-ої УД Української Національної Армії, 1990. С. 26.

бій (в регулярній армії вони призвичаєні під час бою діставати докладні директиви, а тут приходиться діяти самостійно!)»²³.

Водночас треба ствердити, що набутий, зокрема в лавах УГА, військовий досвід ставав у нагоді окремим учасникам УНС, окрім іншого, й у провідницькій сфері. Один із таких випадків трапився 23 та 24 листопада 1943 р. у районі сіл Кобиловолоки, Папірня та Яблунів (Копичинецький повіт, Тернопільщина). У зіткненні між новобранцями, які стали основою майбутньої сотні «Буйні», та німецькими частинами українських вояків очолив попередньо відкомандирований до них зі складу сотні УНС «Сіроманці» таборовий «Крук». Його основним завданням була допомога в облаштуванні вишкільного табору новосформованої сотні. Проте перед зіткненням із гітлерівцями він сприймався стрільцями «чоловіком ... що ... в разі нападу ворога на табір зможе обняти над ними команду»; зрештою «д-г Крук», «старший чоловік, бувший учасник УГА», який «мав уже життєвий досвід на війні», виконував обов'язки керівника «групи» після зміщення командира (ім'я не встановлене) Грози до призначення Степана Маркіза («Гордія»)»²⁴.

Вирішення питання із забезпечення збройних відділів командним складом відбувалося здебільша через організацію вишкільних заходів. Необхідно відзначити, що, крім спрямованих на підготовку командного складу, націоналістичне підпілля проводило збройні вишколи для загалу членства. У спогадах, які стосуються с. Плєсківці (Тернопільщина), йдеться про «накази відбувати військові вишколи молоді», у результаті чого «хлопці збиралися також на військові вишколи, що їх проводив підстаршина УГА ... Спочатку вишкіл йшов по стодолах. Опісля ми виходили на польові вправи до лісу, де ми мали в ярузі також гостре стріляння до манекенів»²⁵.

Зауважу, що члени УНС, які мали за плечима досвід служби в УГА, задіявалися і в інших сферах забезпечення діяльності новопосталих збройних частин. У літописі сотні «Буйних» містяться згадки про керівництво облаштуванням таборових споруд на місці перебування новобранців у другій декаді листопада 1943 р. уже згаданим «таборовим “Круком”», який «до будування колиб по спеціальності був наданий з відділу “Сіроманці”»²⁶. Обов'язки кухаря на початках вишкільного етапу в таборі сотні УНС «Трембіта» виконував стрілець «Іскра». У спогадах він характеризується як «найстарший віком у сотні, ще колишній український січовий стрілець», який «прийшов до сотні разом зі своїм 17-літнім сином, “Козаком”, з околиць Рави-Руської»²⁷.

Командування окремих тактичних одиниць УНС прискіпливо ставилося до комплектації особового складу. Одним із критеріїв відбору був вік. Траплялися випадки, коли бажання новобранців долучитися до збройної боротьби не бралось до уваги. Така ситуація, для прикладу, змальована при описі розвитку відділу особливого

²³ Організаційний звіт про діяльність ОУН в Тернопільській області. 5 вересня 1944 р. *Літопис УПА. Нова серія*. Київ, Торонто, 2012. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня» 1943–1952. С. 622.

²⁴ «Колос» [Касьян Брикайло]. Хроніка сотні «Буйні» (1948 р.). *Літопис УПА. Нова серія*. Т. 20. С. 396, 397–398, 399.

²⁵ Кузьма П., «Камінь». Моя праця в підпіллі в час постанови УПА. *Літопис Української Повстанської Армії*. Торонто, 1989. Т. 12: Третя подільська воєнна округа «Лисоня». С. 253.

²⁶ «Колос» [Касьян Брикайло]. Т. 20. С. 396, 397–398.

²⁷ «Чорноморець» [Лукаш Жабич]. Сотня «Трембіта» (спомин). *Літопис Української Повстанської Армії*. Т. 12. С. 217.

призначення під керівництвом В. Андрусяка («Грегіт», «Різун») в околицях лісового масиву «Чорний ліс» (сучасна Івано-Франківщина). Наслідки відбору визначено так: «Між нами було з п'ятнадцять, що мали приблизно п'ятдесят років. Вони були змушені вертатись додому. Хоча всякими силами намагались залишитись, але, по довгих переконуваннях, зрозуміли тяжкі обставини українського повстанця, відійшли»²⁸.

Підсумовуючи, зазначу, що ОУН(б) у часі Другої світової війни намагалася зробити дійсністю ідею національної державності. Ті заходи, зокрема названий «Акт відновлення Української Державності», до яких вдавалося керівництво націоналістів, трактувалися як продовження започаткованого в період національної революції 1917–1921 рр. державного будівництва. Визначальна роль у досягненні означеної проводом ОУН(б) стратегічної мети відводилася стану кадрового ресурсу організації. Серед її учасників числилися такі, що пройшли горнило подій визвольних змагань, служили в тодішніх національних військових формуваннях, зокрема УГА. Відзначаючи ту обставину, що військова справа періоду 40-х років ХХ ст. суттєво відрізняється від тієї, з якою стикалися ці ветерани, керівництво революційного крила націоналістів все ж залучало комбатантів УГА до розбудови військових формувань. У межах Галичини в період липня–грудня 1943 р. це були тактичні одиниці УНС. Досвід колишніх військовиків УГА задіянувався на різних рівнях: від інтендантського до командного. Представлені факти підтверджують це. Водночас варто наголосити на необхідності подальшого розпрацювання означеної тематики в контексті вивчення постання й еволюції національної мілітарної традиції ХХ ст.

REFERENCES

1. «Akt vidnovlennia Ukrainskoi Derzhavnosti», ukhvalenyi Ustanovchymy zboramy zakhidnykh ukrainskykh zemel u Lvovi. Samostiina Ukraina. 1941. (2009). In M. Kuhutiak (Ed.), *Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh na Prykarpatti v XX st.: Dokumenty i materialy* (Vol. 2 (1), p. 159). Ivano-Frankivsk: KPF «ЛИК» [in Ukrainian].
2. «Chornomorets» (Lukash Zhabych). Sotnia «Trembita» (spomyn). *Litopys UPA. Osnovna seriia*, 12, 217 [in Ukrainian].
3. «Danylo». Orhanizatsiinyi zvit (lypen–serpen 1944 r.) *Litopys UPA. Nova seriia*, 20, 622 [in Ukrainian].
4. «Kolos» (Kasian Brykailo). Khronika sotni «Buini» (1948 r.). *Litopys UPA. Nova seriia*, 20, 396–399 [in Ukrainian].
5. Argasinski, M. (2010). *Konspiracija w powiecie lubaczowskim w latach 1939–1947*. Zwierzyniec, Rzeszów: OS «Ostoja» [in Ukrainian].
6. Bedrii, A. (1983). *OUN i UPA*. New York; London; Munich; Toronto: Ukrainska tsen-tralna informatsiina sluzhba [in Ukrainian].
7. Chorny li: vydannia komandy Stanslavivskoho taktychnoho vidtynka UPA (Chorny li), 1947–1950. Peredruk pidpilnogo zhurnalu UPA (Vol. 1). (1987). *Litopys UPA. Osnovna seriia*, 3 [in Ukrainian].

²⁸ Павло, пор. УПА. У повстанці! (Спомин). *Літопис Української Повстанської Армії*. Т. 3, кн. 1. С. 192.

8. Heneral Taras Chuprynyk (Shukhevych R.). Do henezy Ukrainskoi Holovnoi Vyzvolnoi Rady (1948 r.). *Litopys UPA. Nova seriia*, 10, 337 [in Ukrainian].
9. Ilnytskyi, V. (2016). *Karpatskyi krai OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954)*. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
10. Ishchuk, O., & Ohorodnik, V. (2010). *Heneral Mykola Arsenych: zhyttia ta diialnist shefa SB OUN*. Kolomyia: Vydavnycho-polihrafichne tovarystvo «Vik» [in Ukrainian].
11. Kuzma, P. (1989). «Kamin». Moia pratsia v pidpilli v chas postannia UPA. *Litopys UPA. Osnovna seriia*, 12, 253 [in Ukrainian].
12. Lebed, M. (2012). UPA. Ukrainiska Povstanska Armiiia. Yii geneza, rist i dii u vyzvolnii borotbi ukrainskoho narodu za Ukrainsku Samostiinu Sobornu Derzhavu (Vol. 1). Ivano-Frankivsk: Nova Zoria. (Original work published 1946) [in Ukrainian].
13. Pankivskiyi, K. (1965). *Roky nimetskoj okupatsii*. New York, Toronto [in Ukrainian].
14. Pankivskiyi, K. (1970). *Vid derzhavy do komitetu* (2nd ed.). (Vol. 10). New York; Toronto: Vyd-vo Mykoly Shlemkevycha «Zhyttia i mysl'i» [in Ukrainian].
15. Pankivskiyi, K. (1990). *Viiskovi spravy – Dyviziia «Halychyna». Ukrainaska dyviziia «Halychyna». Materialy do istorii*. Toronto; New York: Bratstvo kol. Voiakiv I-oi UD Ukrainskoi Natsionalnoi Armii [in Ukrainian].
16. Pavlo, por. UPA. U povstantsi! (Spomyn). Chornyi lis. Neperiodychno vydannia UPA «Chornyi lis». Z drukarni im. S. Petliury v Stanyslavovi. R. II. Ch. 1–2(4–5). Sichenliutyi 1948 r. *Litopys UPA. Osnovna seriia*, 3 (1), 192 [in Ukrainian].
17. Protokol dopytu Lutskoho Oleksandra Andriiovycha vid 1–2 serpnia 1945 r. *Litopys UPA. Nova seriia*, 9, 336 [in Ukrainian].
18. Rusnachenko, A. (2002). *Narod zburenyi: natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini i natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940–1950-kh rokakh*. Kyiv: «Pulsary» [in Ukrainian].
19. Sirskiyi, V. (2000). *UPA i dyviziia «Halychyna»: fakty i fantaziia*. B.m.v. [in Ukrainian].
20. Sodal, P. (1995). *Ukrainska Povstancha Armiiia, 1943–1949. Dovidnyk II*. New York: Proloh [in Ukrainian].
21. V. Zh. Velyka proba 30 chervnia 1941. Striletski visti. Orhan VShVO II. Ch. 6. Rik II. Cherven 1945 r. *Litopys UPA. Nova seriia*, 13 (2), 652 [in Ukrainian].
22. Vitenko, M., & Kuhutiak, M. (Ed.). (2009). *Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh na Prykarpatti v XX st.: dokumenty i materialy* (Vol. 2). Ivano-Frankivsk: KPF «LIK» [in Ukrainian].
23. Voienna Okruha UPA «Buh» 1943–1952. Dokumenty i materialy (Vol. 2). (2009). *Litopys UPA. Nova seriia*, 13 [in Ukrainian].
24. Yashan, V. (1989). *Pid brunatnym chobotom. Nimetska okupatsiia Stanyslavivshchyny v Druhii svitovii viini, 1941–1944*. Toronto: New Pathway Publishers Limited [in Ukrainian].
25. Zhyttia i borotba «Tarasa Chuprynyky» (1907–1950). Dokumenty i materialy. (2007). *Litopys UPA. Nova seriia*, 10 [in Ukrainian].

Ihor DROHOBYTSKYI

Doctor of Philosophy

Teacher of the Department of Theory and Methods of Teaching

Ivano-Frankivsk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8718-9544>

e-mail: drogobutsky@ukr.net

FEATURES OF USING THE EXPERIENCE OF THE ARMED STRUGGLE FOR STATEHOOD, 1918–1919, IN THE CREATION OF UKRAINIAN NATIONAL SELF-DEFENSE, 1943

The article covers some aspects of the use of military experience of Ukrainian armed groups of the period of the national liberation struggle 1917–1921 by the members of the nationalist wing of the national resistance movement during World War II.

Much attention is given to measures aimed at the development of tactical units of the structure of the Ukrainian People's Self-Defense (Ukrainska Narodna Samooborona; UNS) in the second half of 1943 in Galicia.

These facts are analyzed in the context of the development of a national army concept among leaders of Ukrainian nationalists at the various stages of the Nazi-Soviet war (1941–1945). The main stages of their vision evolution of the development process of the domestic armed forces are outlined. The author highlights the reasons and the factors of shifting focus from the idea of creating a regular army to the idea of deploying a partisan form of struggle against the occupation regimes, characterized the role of the armed forces in the implementation of the idea of national statehood. The specifics of the ideological motive of the armed struggle are revealed with emphasis on the tradition of struggle for the nation's interest.

The paper also concentrates on external and internal preconditions for expanding the geography of armed resistance to the occupiers, regional specifics in the processes of deployment of military structures run by the nationalist wing of the Ukrainian resistance movement.

Keywords: tradition, statehood, armed forces, resistance, nationalism.

Юрій ПАВЛОВИЧ

*молодший науковий співробітник
відділу новітньої історії*

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9261-1129>

e-mail: shadowjke@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ВІЗІІ (1991–2004)

Проаналізовано політичне життя Республіки Білорусь у період із 1991 р. по 2004 р. Висвітлено події, пов'язані з передвиборчою кампанією Олександра Лукашенка, першими виборами в Білорусі 1994 р. та виборами 2001 р. Чітко окреслено плани й методи ведення політики О. Лукашенком. Показано найважливіші етапи становлення внутрішньої політики країни. Проаналізовано перші кроки білоруського політикуму в контексті розпаду СРСР, формування демократичної опозиції білоруській Комуністичній партії, підготовка та підписання Біловезьких угод 1991 р. Досліджено сприйняття в Україні причин, передумов і факту Біловезької угоди (1991), появи у великій політиці О. Лукашенка. Простежено візії частини українських дослідників, які вважають, що процес побудови незалежної Білорусі на початковому етапі був успішним і поетапно втілено всі задуми нового керівництва країни.

Висвітлено реакцію української громадськості щодо перемоги на президентських виборах 1994 р. О. Лукашенка та ставлення експертів до проведення референдумів 1995, 1996 та 2004 рр., котрі повернули країну в напрямі становлення в Республіці Білорусь (РБ) диктаторського режиму на чолі із президентом, який майже цілковито встановив контроль над державним, економічним і суспільним секторами життя, після чого парламентські та президентські виборчі кампанії перетворилися у формальність задля збереження вигляду позірної демократії в державі. Проаналізовано ставлення білоруського населення до незалежності та радянського минулого. Зазначено, що події в республіці були наочним прикладом того, як, мовляв, потрібно стабілізувати систему після затяжної політичної, економічної та соціальної криз, спричинених у країнах пострадянського простору колапсом радянської системи. Вказано, що диктаторська політика й абсолютний контроль Москви сформували образ Республіки Білорусь на європейській арені політичного життя.

Ключові слова: Республіка Білорусь, Олександр Лукашенко, Станіслав Шушкевич, Куропати, президентські вибори.

Феномен сучасної Білорусі привертає все більшу увагу аналітиків різних країн, адже вона випадає із загальних тенденцій у європейських посткомуністичних

державних. Серед колишніх республік СРСР Білорусь намагалася зберегти державне управління економікою і повернути авторитарний політичний режим без швидкого переходу до ринкових відносин. Її геополітична особливість – розташування на межі двох світів – європейського й азіатського¹. Аналізуючи взаємини РБ із зовнішнім світом, спостерігаємо спроби вписатися в нову систему міжнародних відносин. Заперечення західних цінностей, несприйняття європейських стандартів демократії спричинили міжнародну ізоляцію республіки. Мета дослідження – проаналізувати внутрішню політику Білорусі та візії української громадсько-політичної думки щодо суспільно-політичних процесів у ній в 1991–2004 рр., простежити етапи становлення незалежності країни, внутрішні конфлікти між представниками опозиції і чинної влади у візії українського експертного середовища та мас-медіа.

На думку Ю. Бровка, Білоруський народний фронт «Відродження» (далі – БНФ), який сформовано в 1988 р., став першою реальною альтернативою Комуністичній партії. Як громадсько-політичний рух він складався в основному з представників білоруської інтелігенції (найвідоміші учасники Зенон Пазняк, Василь Биков)². Як політична партія постав у 1993 р. Його суспільно-політична діяльність була спрямована на демократичне реформування суспільства і відродження білоруського народу.

На сторінках газети «День»³ БНФ також охарактеризовано як першу масову громадсько-політичну організацію, опозиційну до Комуністичної партії Білорусі / Комуністичної партії Радянського Союзу (КПБ/КПРС). Білоруська партійна верхівка сприйняла його появу вкрай вороже. Через протидії влади перший установчий з'їзд БНФ відбувся в липні 1989 р. у Вільнюсі на запрошення литовського «Саюдіса». Головою обрано Зенона Позняка. Головною метою визначено перетворення Білорусі на незалежну національну європейську демократичну державу, яка входила б до європейських структур. Із часом маску «підтримки перебудови» відкинено. На конференції БНФ 30 червня – 1 липня 1990 р. у Мінську прийнято Декларацію про державну незалежність Білорусі, в якій від Верховної Ради вимагається денонсувати Союзний договір 1922 р. і не укладати новий. Також висунуто вимогу «підтвердити незалежність Білорусі згідно з Третьою уставною Грамотою Ради БНР від 25 березня 1918 року».⁴

Сергій Пульша на сторінках газети «Тиждень» пише, що БНФ практично ототожнюється з «ворогом батьківщини» й шельмується в державних білоруських мас-медіа⁵.

Початок державної самостійності Білорусі припадає на 27 липня 1990 р., коли Верховна Рада БРСР ухвалила Декларацію про державний суверенітет. На думку політолога В. Карбалевича, незалежність не принесла очікуваного результату⁶, оскільки

¹ Вівчарик М. Республіка Білорусь. *Енциклопедія історії України*. Київ: «Наукова думка», 2003. Т. 1. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Bilorus>

² Бровка Ю. Республіка Білорусь в умовах інтеграції. *Білоруський журнал міжнародного права і міжнародних відносин*. 1998. № 2. URL: <http://evolutio.info/content/view/1296/215/>

³ Газета «День». URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/panorama-dnya/rol-opudal-sered-statistiv-bilorusk-u-opozitsiyu-ne-privablyue>

⁴ Джужа О. Історія держави і права нових зарубіжних країн. Київ. С. 358.

⁵ Пульша С. Річниця БНР: демократія – це не страшно. *Газета «Тиждень»*. URL: <http://tyzhden.ua/World/211541>

⁶ Карбалевич В. Білоруська модель посткомуністичної трансформації. *Політична думка*. 2000. № 1.

від влади не відійшли колишні комуністи, а почали трансформувати комуністичну систему управління. Суспільство також не відчувало різниці й не сприймало незалежності. Яскравим прикладом став референдум 17 березня 1991 р., на якому 82,6 % населення республіки проголосувало за збереження СРСР⁷.

Незалежність Білорусі приніс провал московського «серпневого путчу», підтриманого білоруською партійною верхівкою, яка після цього перебувала у стані жаху та повної деморалізації. БНФ одразу категорично засудив заколот ДКНС (Державного комітету з надзвичайного стану) у Москві й 20 серпня організував мітинг протесту на пл. Леніна (тепер – Незалежності). За словами Станіслава Шушкевича, після поразки путчу під тиском БНФ його обрали головою замість Михайла Дементя, який скомпрометував себе підтримкою заколоту. Також з інтерв'ю дізнаємося, що Верховна Рада «призупинила» діяльність компартії, а також надала Декларації про державний суверенітет статус конституційного закону⁸.

19 вересня під тиском БНФ позачергова сесія Верховної Ради прийняла рішення змінити назву БРСР на «Республіка Білорусь» або «Білорусь». Ухвалили також Закони «Про державний прапор РБ» і «Про державний герб РБ». Прапор замінено на біло-червоно-білий, що був символом Білоруської Народної Республіки 1918 р. (Раніше був прапор Білоруської РСР зразка 1951 року – стяг із горизонтально розташованими смугами: верхньою – червоного кольору (2/3 ширини прапора), і нижньою – зеленого кольору (1/3 ширини прапора) із зображенням у верхній частині золотих серпа та молота і над ними – червоної п'ятикутної зірки, обрамленої золотою каймою. У древка вертикально розташований білоруський національний орнамент білого кольору на червоному полі). Новим гербом став історичний герб Великого князівства Литовського «Пагоня»⁹.

Відтак через відсутність впливу на мас-медіа та на фоні гострої економічної кризи, в умовах відсутності широкої громадянської підтримки, незначної чисельності депутатів у Верховній Раді БРСР (лише 37) компартія почала втрачати популярність серед населення¹⁰. Отже, на відміну від інших радянських республік, у БРСР практично не існувало жодних внутрішніх передумов, які б посприяли її незалежності.

Тетяна Орлова¹¹ й Іван Ковкель переконані, що Білорусь була однією з найрозвиненіших радянських республік із високим рівнем економіки. Для прикладу, 30 % електронно-обчислювальної техніки і 23 % радіопромислової апаратури всього СРСР випускалося саме тут¹². Петро Чигринов зазначає, що рівень сільськогосподарського виробництва в Білорусі визнавали одним із найвищих у СРСР. За виробництвом м'яса й

⁷ Корреспондент. Референдум 17 березня 1991 року. URL: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3781495-referendum-1991-yak-ukraina-obrala-nezalezhnist>

⁸ Усна історія незалежної України. Розпад СРСР. Інтерв'ю Станіслава Шушкевича. URL: <http://oralhistory.org.ua/interview-ua/455/>

⁹ Посольство України в Республіці Білорусь. URL: <http://belarus.mfa.gov.ua>

¹⁰ Камышев К. Международное признание республики Беларусь. *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. 2005. № 1. URL: <http://evolutio.info/content/view/1328/215/>

¹¹ Орлова Т. Історія нових незалежних держав: Postsovieticum. Київ: Знання, 2010.

¹² Ковкель И. История Белоруси. С древнейших времен до нашего времени. Минск, 2005. С. 494–498.

молока на душу населення республіка майже досягла показники європейських держав¹³. Михайло Кріль вважав, що рівень життя в Білорусі вищий, ніж в інших республіках не тільки кількісно, а й якісно. У Республіці Білорусь не було такої корупції, як у Москві, Закавказзі або Середній Азії. Білоруська номенклатура намагалася втілювати в життя офіційно задекларовану мету та засади КППС¹⁴. Українські та білоруські історики розглядають радянський період в історії Білорусі як прогресивний, розвинений, оскільки в зазначений відтинок часу країна справді перебувала на піку економічного розвитку.

З початком горбачовської «перебудови» білоруське суспільство продемонструвало консерватизм у побудові політичної системи порівняно з народами інших республік, а це свідчило про значно менший накопичений антирадянський потенціал. Білоруська громадськість була неготова до реформ, навіть горбачовських. Суспільство не сприймало демократію і ринок, а вважало їх штучно насадженими Заходом через його агентів. У білорусів зародилося психологічне відторгнення нових форм суспільного устрою.

Пробудження громадської активності в Білорусі почалося в середовищі товариств і клубів, зайнятих екологічними й культурними проблемами (особливо популярною була тема охорони пам'яток старовини). 2 грудня 1987 р. відбулася перша масова акція – День пам'яті білоруських діячів культури, знищених у роки сталінського терору. Початком «відкритого» політичного життя прийнято вважати літо 1988 р., коли в газеті літераторів «ЛіМ» була надрукована стаття археологів Зенона Позняка і Євгена Шмигальова «Куропати: дорога смерті»¹⁵. На сторінках порталу «Білоруський партизан», заснованого українсько-білоруським журналістом, автором періодичних видань П. Шереметом, подано інформацію, згідно з якою трагедія (масові страти) під Куропатами, урочищем під Мінськом, здійснена Національним комітетом внутрішніх справ (НКВС). У липні 1988 р. тут відбувся масовий мітинг, де вперше пролунали заклики організувати свій «Народний фронт на підтримку перебудови»¹⁶.

Надзвичайно цікавою була реакція російських та українських мас-медій. Російський портал «ПРАВДА.РУ» негативно і з обуренням висловлювався щодо білоруської версії цих подій, описуючи їх як терор гітлерівців, а не радянських спецслужб¹⁷. На захист білорусів та їхньої історії упродовж 1990–2000-х років стали українські медіа, Український інститут національної пам'яті¹⁸ й українська громадська організація «Вільні люди»¹⁹.

Логічним продовженням акції стали збори інтелігенції 19 жовтня 1988 р. у Мінську в Будинку кіно – засновано товариство «Мартиролог» і створено Оргкомітет БНФ. До його складу увійшли З. Позняк та декілька відомих діячів інтелігенції: В. Биков, О. Трусов, М. Ткачов та ін. Фронт став відомим, коли 30 жовтня 1988 р.

¹³ Чигринов П. История Белоруси с древности до наших дней. Минск, 2004. 672 с.

¹⁴ Кріль М. Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець XX – початок XXI ст.): Навч. посіб. Київ. Знання, 2008. С. 29–30.

¹⁵ Пазыняк З. Куропаты дорога смерти. URL: <http://katyn.ru/index.php?go=Pages&in=view&id=668>

¹⁶ Інтернет-портал «Белорусский партизан». URL: <https://belaruspartisan.by/politic/427267/>

¹⁷ Костырко В. «Куропаты: фальшивка националистов трещит по швам». URL: <https://www.pravda/news/world/27-05-1999/905238-0/>

¹⁸ Інститут національної пам'яті. URL: <http://www.memory.gov.ua>

¹⁹ «Вільні люди» (громадська організація). URL: <https://www.facebook.com/vilnilyudy.chernihiv/>

організував мітинг-реквієм у Куропатах, який розігнали сили міліції та внутрішніх військ, що спричинило протести за межами країни²⁰.

Українські медіа неодноразово висвітлювали ці події, підтримуючи білоруський народ, який став жертвою сталінських репресій, адже в Куропатах був найбільший у Білорусі розстрільний полігон. За традицією, кожного листопада тут відбувається хода, приурочена дню пам'яті жертв сталінського режиму²¹.

В українській суспільно-політичній думці білоруське суспільство від початку горбачовської «перебудови» виглядало більш консервативним, ніж народи інших республік, таким, що накопичило значно менший антирадянський потенціал. Як відзначав С. Біляцький, білоруська громадськість на початок 1990-х років виявилася не готовою до реформ, навіть до половинчастих і почасти позірних горбачовських. Суспільство не сприйняло демократії та необхідності переходу на ринкову економіку, вважаючи їх штучно насадженими Заходом. Як наслідок, у білорусів ледь не з розпадом СРСР зародилося психологічне відторгнення нових форм суспільного устрою²².

Тим не менше, 7–8 грудня 1991 р. відбулася історична подія, яка вплинула на хід європейської історії, – у Віскулях (Біловезька пуща) під час зустрічі вищих посадових осіб трьох союзних республік – РРФСР, БРСР, УРСР – підписано Угоду про створення Співдружності незалежних держав (СНД), що означало припинення існування Союзу Радянських Соціалістичних Республік²³.

За словами Л. Кравчука, після невдалої спроби усунення М. Горбачова з поста президента СРСР у серпні 1991 р. більшість глав республік заявили про намір підписати нову Союзню угоду. І хоча серпневий путч ДКНС зазнав поразки, проте все-таки була можливість військового заклоту з метою збереження монолітної радянської держави²⁴. Відтак єдиним правильним рішенням стала багатостороння домовленість лідерів суверенних республік про швидкий, але керований демонтаж владних і силових імперських структур. Для цього існувала відповідна правова база у вигляді декларацій про суверенітет, схвалених вищими законодавчими органами союзних республік.

Політичні події завдавали нищівного удару по економіці тепер вже незалежних республік, зокрема й Білорусі. На початку 1992 р. усе більше падали обсяги виробництва у промисловості. Давалося взнаки зростання цін на енергоносії, внаслідок чого збільшилася собівартість білоруської продукції, виникли труднощі зі збутом. Внаслідок руйнування господарських зв'язків з іншими республіками білоруську економіку почало лихоманити. Протягом 1991–1995 рр. валовий внутрішній продукт скоротився на 37 %²⁵, обсяг капітальних вкладень – вдвічі. Кількість збиткових

²⁰ Зянон Пазьняк. Куропаты. Дзесяць гадоў пасьля. *Наша Ніва*. 1998. № 12(109).

²¹ «Куропати: опозиційний марш пам'яті». URL: <https://www.trueua.info/news/kuropati-opozicijnij-marsh-pamyati>

²² Біляцький С. Білоруський шлях входження в ринкове господарство. *Політика і час*. № 5. 1994. С. 39–42.

²³ «Мужской разговор. Первый президент независимой Украины Леонид КРАВЧУК...». *Интервью с Леонидом Кравчуком. Бульвар Гордона*. Декабрь. № 50(606). 2016.

²⁴ Усна історія незалежної України. Розпад СРСР. Інтерв'ю Станіслава Шушкевича. URL: <http://oralhistory.org.ua/interview-ua/455/>

²⁵ Тиммерманн Х. Внутреннее развитие и внешнеполитические перспективы Белоруссии и Украины (Европейский взгляд). *Мировая экономика и международные отношения*, 2007, № 7.

підприємств наприкінці 1996 р., за офіційними даними, становила понад 25 %²⁶. Негативні явища посилювалися у кредитно-фінансовій сфері. Зростали ціни на споживчому ринку – тільки в 1992 р. на товари та послуги збільшилися в 11 разів. Загрозливих розмірів досягла інфляція. Шляхом емісії вводилася все більша кількість грошей, не забезпечених товарами. Падіння виробництва призвело до безробіття. Різко погіршився рівень життя населення, що посилювало соціальну напругу.

Грунтуючись на одних і тих же джерела, думки українських дослідників збігаються щодо процесів у Республіці Білорусь одразу після проголошення незалежності. Розпад СРСР та незалежність, економічна криза почали формувати негативні настрої у суспільстві. Для українських дослідників дивним було й те, що незадоволення спрямувалося проти самої незалежності, яка прийшла ззовні, спричинивши шок. Як на диво, здивування зростало від білорусизації, коли намагалися примусити населення розмовляти забутою рідною мовою, а також від демократії та ринкових умов, що сприймалися як «наступ капіталізму». Основним гаслом громадськості стає «Назад до СРСР!»²⁷.

Українські журналісти з чисельних інтерв'ю зі С. Шушкевичем намагалися зрозуміти: чому білоруська опозиція, зосереджена навколо Народного фронту, не змогла налагодити стосунки з Верховною Радою, а її інтелігентний голова (С. Шушкевич) так і не знайшов спільної мови з радикально налаштованим лідером фронту З. Позняком, а також керівником комуністів М. Калякінім? Сам С. Шушкевич неодноразово заявляв, що в республіці замість конструктивної державотворчої роботи почалася дискусія щодо подальшої долі держави. Білоруський політик, який раніше виконував функції своєрідного «буфера» і посередника між «партією влади» та демократами, був замінений на посаді голови Верховної Ради постаттю суто номенклатурною – Мечиславом Грибом²⁸. Відтак білоруська номенклатура вирішила запровадити посаду президента. До того ж введення цієї посади, на їхню думку, мало стати запорукою виправлення ситуації, яка на той час характеризувалася високою інфляцією та падінням виробництва, що сприймалося як неефективність радянської системи управління. На посаді президента вже бачили свого ставленика – прем'єр-міністра В'ячеслава Кебича.

За Конституцією Республіки Білорусь від 15 березня 1994 р. передбачалося впровадження посади президента з дуже широкими повноваженнями. Така форма управління державою взята і видозмінена з радянського минулого²⁹. Те, що написано в Конституції, і те, що втілювалося в життя, було кардинально іншим. Приклад – зовнішньополітична орієнтація Білорусі, яка сформувалася навколо нейтральної багатовекторності, і це закріплено в Конституції, а на практиці значною мірою замінена на формування тісніших політичних та економічних відносин із сусідньою Росією. Натомість принцип нейтральності застосовували переважно як тактичний інструмент, коли Мінськ прагнув отримати вигідні умови ведення переговорів, використовуючи страхи та бажання як східних, так і західних столиць³⁰. Щодо посади президента, то

²⁶ Тиммерманн Х. Внутреннее развитие и внешнеполитические перспективы... 2007, № 7.

²⁷ Потехін О. Білоруська модифікація суспільно-політичного розвитку. *Політична думка*. 1998. № 34.

²⁸ «...Про спадщину СРСР...». Станіслав Шушкевич про те, що насправді було в Біловезькій пущі. *BBC. NEWS. Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-38247470>

²⁹ Урядовий кур'єр. Вибори в Білорусі. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/search/?q=білорусь&page=2>

³⁰ Осадчий Т. «Білорусь намагається побудувати нову національну ідентичність». *Глобал Аналітик*. URL: <http://www.global-analityk.com/міжнародне-життя/білорусь-намагається-побудувати-нов/>

тут розбіжностей не було – широкі повноваження реалізовувалися настільки, щоб окреслити ознаки диктатури.

У праці О. Гринкевича простежується ведення передвиборної кампанії як О. Лукашенка, так і його конкурентів у боротьбі за найвищу посаду в державі. Кожен із претендентів діяв за чітко визначеною схемою. Зі спогадів першого прем'єр-міністра Білорусі В'ячеслава Кебича, було дві причини його поразки на президентських виборах: недовіра зі сторони Росії, незважаючи на те, що він їздив за підтримкою до Москви (зустріч із прем'єр-міністром В. Черномірдіном) і навіть підписав новий договір про введення російської валюти в Білорусі («рублева зона»); економічна криза після розвалу СРСР, яка впала провиною на чинну владу (на чолі з В. Кебичем)³¹. Свого головного конкурента – О. Лукашенка – білоруський прем'єр планував зняти з виборів за порушення в оформленні підписних листів³².

Зважаючи на слабку підтримку Москви, В. Кебич не зміг зайняти президентське крісло. Головна заслуга в цьому О. Лукашенка, який випередив його в Росії, використовуючи методи старої партійної школи. Не маючи прямого виходу на Кремль, О. Лукашенко став діяти через парламентську опозицію Російської Федерації (РФ). Також треба зауважити, що він намагався заручитися підтримкою білоруських масмедій, які в майбутньому стануть «ворогом № 1» для лідера³³. Посприявши в обранні О. Лукашенка президентом, Москва пізніше зіграла важливу роль і в становленні його авторитарного режиму.

С. Шушкевич відіграв головну роль у білоруській історії. Голова Верховної Ради 1991 р. разом із президентами України й Росії Леонідом Кравчуком та Борисом Єльциним підписав Біловезькі угоди, які поклали край СРСР. До 1994 р. він продовжував очолювати Верховну Раду вже незалежної Білорусі. Визнавав, що СРСР «не вмирав» – продовжував існувати в Білорусі під керівництвом О. Лукашенка³⁴.

О. Лукашенко досить вдало використовував настрої населення республіки, підтримуючи його вимоги задля свого утвердження на посаді президента. Після краху старої системи більшість була просякнута настроями патерналізму, зрівнялівки, ворожнечі до будь-яких перетворень, тим більше ринкових. У суспільстві панувала т. зв. ностальгія за соціалістичним минулим. Тому народ і віддав перевагу тому кандидатуві, який обіцяв його повернути. Особливо О. Лукашенко наголошував, що він, начебто, – єдиний депутат ВР БРСР, який голосував проти Біловезьких угод³⁵. Насправді це міф, створений ним, оскільки з опублікованого протоколу засідання 10 грудня 1991 р. видно, що О. Лукашенко разом із 26 іншими членами парламенту не брали участі в голосуванні. А єдиний голос «проти» належав депутатуві В. Тихині³⁶.

³¹ «Кебич: Я бы не проиграл в 1994-м, если бы...». URL: <https://news.tut.by/politics/140658.html>

³² Гринкевич О., Чередиенченко О. Феномен Олександра Лукашенка. *Політична думка*. 2000. № 2.

³³ Портников В. «ДИКЕ ПОЛЮВАННЯ ПРЕЗИДЕНТА ЛУКАШЕНКА». *Дзеркало тижня*. 2000. 1 грудня. № 47.

³⁴ Кріль М. Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець ХХ – початок ХХІ ст.): навч. посіб. Київ: Знання, 2008. С. 29–35.

³⁵ Белоруссия и Россия: общества и государства. *Доклады конференции*. Москва, 1998. Вып. 2.

³⁶ Сухонос В. Державне правління: еволюція сучасних форм. Суми, 2014. С. 172.

У листопаді 1996 р. на референдумі затверджено нову редакцію Конституції. Політичним завершенням цього процесу став перехід від парламентської до президентської республіки. Припинив діяльність парламент і сформовано новий двопалатний законодавчий орган.

Соціологічний моніторинг, проведений у республіці, свідчить, що у країні створилася складна економічна, політична й соціальна ситуації (підвищення цін, безробіття, зростання злочинності). Білоруси досить критично ставляться до владних структур: 18,6 % заявили, що влада належить корумпованим структурам, 6 % – народу, 11 % парламенту, 9,3 % – уряду, 47,6 % – президентові країни³⁷.

У Білорусі вже давно відбувається старіння населення. На момент перших президентських виборів частка пенсіонерів перевищувала чверть загальної чисельності населення. Серед виборців пенсіонери і досі становлять понад 40 %. До того ж вони – найбільш дисциплінована й активна частина електорату. Старе покоління – дуже консервативне та віддане соціалістичним цінностям. Люди до 30 років участі у виборах практично не брали, як і представники бізнесу³⁸. Соціальною основою білоруського президента відтак були пенсіонери та соціальні утриманці. Треба визнати, що у другому турі за О. Лукашенка проголосувало чимало тих, хто в першому підтримав інших кандидатів. Вони сподівалися, що «борець із корупцією» усуне від влади стару номенклатуру і в країні почнуться перетворення³⁹.

На думку експертів, перемога О. Лукашенка на виборах стала наслідком протестного голосування білорусів, втомлених від засилля комуністів у владі, гіперінфляції та інших економічних негараздів. За словами політолога Олександра Класковського, популізм глави держави і недостатньо високий рівень запитів електорату зробили свою справу. Відносно стабільний добробут, хоча й доволі жалюгідний порівняно із західноєвропейськими стандартами, задовольняв основні потреби суспільства. Передвиборча програма президента передбачала гарантовану зайнятність, римейк радянського життя, а відтак наївно сприймалися білорусами⁴⁰.

За даними сайту «Укрінформ»⁴¹, 64,8 % виборців взяли участь у референдумі 14 травня 1995 р. Під тиском, на всі запитання президент одержав схвалення більшості. Відразу ж після референдуму введено нову державну символіку: прапор червоний, оздоблений вертикальною смугою з білоруським народним орнаментом ліворуч, та герб, дуже схожий на колишній БРСР. Поступово зняли всі обмеження у використанні російської мови (президент висловився так: «По-білоруському не можна висловити щось велике. Білоруська мова – бідна мова. У світі існують тільки дві великі мови –

³⁷ Официальный интернет-портал Президента Республики Беларусь. URL: <http://president.gov.by>

³⁸ Тривалість життя в Білорусі мало чим відрізняється від аналогічних показників, зафіксованих на території країн-сусідів. URL: <http://yrok.pp.ua/novini-ta-susplstvo/2903-trivalst-zhittya-v-blorus-malo-chim-vdrznyayetsya-ud-analogchnih-pokaznikv-zafksovanih-na-teritoryi-krayin-susdv.html>

³⁹ Там само.

⁴⁰ Класковський О. «В чому ж полягає секрет політичного довголіття Лукашенка?». URL: <https://www.pravda.com.ua/search/?search=%C1%B3%EB%EE%F0%F3%F1%FC+1994>

⁴¹ Статистичні дані референдума 1995 року. «УКРІНФОРМ». URL: <https://www.ukrinform.ua/search-YToxOntzOjU6lnF1ZXJ5IjtzOjE2OiLQsdGW0LvQvtGA0YPRgdGMjIt9>

це російська та англійська»). Цими словами О. Лукашенко продемонстрував свою «підданість» Москві⁴².

На виборах до Верховної Ради, що відбулися у день референдуму, в першому турі обрано тільки 18 депутатів, а щоб новий парламент почав працювати, потрібно було не менше 174. Зробити це вдалося лише 10 грудня 1995 р. після трьох додаткових турів голосування. На 260 місць обрали 198 депутатів (42 – від Комуністичної партії, 33 – від Аграрної партії, 96 – безпартійних, які поділяли ліві погляди; БНФ не одержав жодного мандата). Це дало змогу розпочати роботу Верховної Ради XIII скликання, хоча 62 депутатських мандати залишилися вакантними⁴³.

Загроза монополізації влади главою держави непокоїла всіх політиків тогочасної Білорусі. Обраний у 1995 р. новий склад парламенту, а також Конституційний Суд намагалися блокувати президентські ініціативи. Від початку роботи нової ВР почалося протистояння президента і парламенту. Президента республіки незадовольняло те, що посаду спікера обіймав Семен Шарецький, який відверто заявляв: «Минуло два роки, і нічого не зроблено для поліпшення життя людей. Тепер потрібно або відповідати, або шукати винуватих. Виявляється, у президента мало прав, а в цьому винні Верховна Рада і Конституційний Суд. Але реально ми заважаємо Президенту лише в одному – узурпації влади»⁴⁴.

Перспективу подібних нововведень негативно сприйняла більшість еліти, зокрема й колишні прибічники О. Лукашенка. Проти ідеї проведення конституційного референдуму єдиним фронтом виступили демократичні партії та комуністи. Вони намагалися утворити союз проти наступу авторитаризму, проте можливість протестів виявилася для них дуже обмеженою: мали незначну підтримку, не одержали доступу до основних засобів масової інформації, зазнавали тиску силових структур.

В умовах політичної кризи Верховна Рада внесла до бюлетеня референдуму питання про альтернативний проект Конституції, в якому посади президента не передбачено взагалі. Конституційний Суд країни прийняв рішення, згідно з яким плебісцит за проектами конституцій може бути тільки рекомендаційним.

24 листопада 1996 р. відбувся референдум, на якому президентський проект Конституції підтримали виборці (взяли участь 84,14 %⁴⁵ громадян, із них на підтримку президентських ініціатив висловилися 70,45 %). Політичні партії Білорусі зазнали поразки, а разом із ними й білоруська демократія загалом. Білоруський письменник В. Акудович вважав, що О. Лукашенко домінантною стратегією обрав придушення, а законодавцям бракувало опору. Даючи інтерв'ю українському виданню «ПІК», письменник стверджував, що рік 1996 приніс формування автократії за лукашенківським сценарієм: із насаджуванням репресивних механізмів, тиском на громадянське

⁴² Мода на мову: Русифікація в Білорусі згортається? «УКРІНФОРМ». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-abroad/1959272-moda-na-movu-rusifikacia-v-bilorusi-zgortaetsa.html>

⁴³ Павленко А. Білорусь: Сучасний стан та перспективи розвитку. *Розбудова держави*. 1998. № 9–20. С. 81–87.

⁴⁴ Орлова Т. Історія нових незалежних держав: Postsovieticum. Київ: Знання, 2010.

⁴⁵ Коктиш О. «Як білоруси дійшли до автократії». «Тиждень.іа». URL: <http://tyzhden.ua/World/36795>

суспільство, профспілки, незалежні медіа⁴⁶. Аналізуючи описані вище події, бачимо, що дефіцит ресурсів прирікав їх на підпорядкований статус. Ціну спротиву уявляли надто високою: він міг призвести до втрати не тільки влади, а й свободи. Відмову від боротьби проти президента пояснювали сподівання на винагороду у вигляді місць у новому складі парламенту⁴⁷.

Більшість депутатів таки перейшли на бік президента. Вони прийняли закон про надання результатам референдуму обов'язковості та проголосували за припинення повноважень Верховної Ради. Із лояльних депутатів президент сформував нижню палату (представників) нового законодавчого органу. У новоствореній другій засідають представники адміністрації областей і м. Мінська, а також призначені президентом сенатори. Тих депутатів, які не підтримали О. Лукашенка, пізніше засудили до сплати великих грошових штрафів за порушення порядку під час мітингів опозиції. Парламент перетворився на машину, що штампує закони.

Як наслідок, президент має повноваження призначати прем'єр-міністра і членів уряду, а також розпустити парламент. Конституційний переворот позбавляв влади не лише законодавчу гілку. У цілковиту залежність від президента потрапила й судова. Згідно з Конституцією 1996 р., президент призначає голову та половину членів Конституційного Суду, а також голову і суддів Верховного Суду, генерального прокурора та голову Комітету державного контролю. Ради перетворилися на безсилий придаток президентської вертикалі. Модель О. Лукашенка ґрунтувалася на принциповій відмові від реального політичного й економічного плюралізму. Значно обмежено права і свободи громадян. Влада О. Лукашенка опиралася на силові структури та каральні органи: армію, Міністерство внутрішніх справ (МВС), Комітет державної безпеки (КДБ) (повноваження останніх дуже широкі). У республіці встановився авторитарний режим, а поділ гілок влади скасовано⁴⁸.

Українські мас-медіа писали, що парламентські вибори в Білорусі на початку 2000 р. відбулися з порушеннями⁴⁹. Як зазначили міжнародні спостерігачі, вибори не відповідали «демократичним стандартам». Більшість мандатів (81) здобули безпартійні, які сформували лояльний до президента уряд. Парламентськими стали також такі партії: Комуністична (6), Аграрна (5), Республіканська праці і справедливості (2), Ліберально-демократична (1), Соціально-демократична народної згоди (1), Соціально-спортивна (1). Опозиція утворила свою фракцію – «Республіка» (лідери – В. Фролов та В. Парфянович). Вакантними виявилися 13 мандатів⁵⁰. Кількість лояльних до президента отримана не без допомоги О. Лукашенка.

⁴⁶ «Білоруський дисидент: “Після Лукашенка нам треба буде розпочинати з нуля”». *Політика і Культура*. URL: <http://www.pic.com.ua/biloruskyj-dysydent-pislya-lukashenka-nam-treba-bude-rozpochnyaty-z-nulya.html>

⁴⁷ У Білорусії пройшла акція опозиції до річниці референдуму 1996 року. «Радіо Свобода». Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/news/28137943.html>

⁴⁸ Василевич Г. Конституція – основа розвитку держави. *Гуманітарно-економічний вісник*. 1996. № 2.

⁴⁹ Парламентські вибори в Білорусі: найнудніша кампанія. *BBC*. Режим доступу: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2012/09/120915_belorus_elections_hk

⁵⁰ Парламентські вибори в Республіці Білорусь (2000 рік). URL: <http://rec.gov.by/ru/arhiv-vybyory>

Як повідомляла служба моніторингу, інтерес до парламентських виборів у Білорусі на 2000 р. був рекордно низький як всередині країни, так і за її межами. Ця передвиборча кампанія для аналітиків стала прогнозованою, очевидною, а щодо суспільства, то не було жодних ілюзій відносно конкурентності. Як зазначено у звіті служби моніторингу, О. Лукашенко перетворив парламент на орган, що слухняно «штампує» закони за вказівкою виконавчої влади⁵¹.

9 вересня 2001 р. відбулися вибори, які продовжили президентський шлях чинного глави держави. За офіційними результатами, О. Лукашенко отримав 75,6 % голосів у першому турі, а явка виборців становила 83,9 %⁵².

Як повідомляли українські медіа, європейська комісія зафіксувала, що вибори відбулися з масштабними порушеннями законодавства та міжнародно визнаних демократичних принципів на користь кандидата у президенти Республіки Білорусь О. Лукашенка⁵³. За тиждень до президентських виборів білоруська тема на професійному рівні фігурувала винятково в незалежних засобах масової інформації. Позиція ж більшості українських фактично до останніх днів – відверто байдужа.

Президентські вибори 2001 р. були покликані відповісти на два головні запитання: хто стане президентом і що після цього зміниться? Реакція білоруського виборця, як і на президентських 1994 р., могла виявитися непередбачуваною. Дослідження цієї кампанії ґрунтувалися суто на даних соціологічних опитувань й аналітиці українських медій та істориків.

Варто наголосити, що президентських виборів у Республіці Білорусь не було сім років (1994–2001) – комуністичний режим і манера ведення політики у країні не зовсім відійшли в минуле. У результаті, якщо в Радянському Союзі розрив між 10 % найбідніших і 10 % найбагатших становив 1:7, то до 2000 р. у Білорусі ця пропорція становила всього 1:4. Епоха рівності в бідності стала символом для республіки.

Парадокс громадської думки полягав у тому, що на відміну від інших країн, білоруси не вважали нагайними проблемами боротьбу зі злочинністю чи міжнародний тероризм. Дві третини населення головними називали рівень життя, соціальну незахищеність, бідність. Занепад культури був більш важливою проблемою, ніж президентські вибори, що, на думку українських дослідників, свідчить про реальну недовіру політичним інститутам.

На запитання: «Чи змінилося ваше життя і життя вашої сім'ї з 1994 року?», половина опитаних відповіла, що стало гіршим. Так можна вважати, що в тогочасній владі протестний електорат становив до 50 % від усіх виборців.

Однак важливішим було питання, чи хочуть білоруси бачити О. Лукашенка майбутнім президентом. Соціологічні опитування показали, що 40 % відповіли «ні», 34% – «так». Тих, хто не визначився, залишилося 25,3 %. Рефлексія електоральної поведінки цим не вичерпалася, але розмежування суспільства було явним⁵⁴.

⁵¹ Парламентські вибори в Білорусі: найнудніша кампанія. *BBC*. URL : https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2012/09/120915_belorus_elections_hk

⁵² Там само.

⁵³ Там само.

⁵⁴ Президентські вибори у Білорусі. *День*. 2001. № 111.

Механізм проведення президентських виборів став лише одним з елементів тоталітарного режиму, що сформувався в Республіці Білорусь. Політична та соціально-економічна системи набували рис, притаманних (із незначними варіаціями) колишнім і сучасним тоталітарним режимам. За словами О. Боринської, соціальна база режиму О. Лукашенка складалася з колгоспно-радгоспного селянства, міських робітників та службовців. Їхню свідомість змінила комуністична ідеологія за роки радянського тоталітаризму. У ній присутні занижений рівень запитів, консерватизм, страх перед конкуренцією, пошук ворогів, культ авторитарного правителя, політична пасивність і покірність, індивідуальна пристосованість до будь-якої влади⁵⁵. Причини такої пасивності й байдужості громадян до політичних перетворень соціологи вбачали в незавершеності процесу формування білоруської нації⁵⁶.

Одним із виявів тоталітаризму О. Лукашенка була заміна глав уряду через особистісні симпатії. У 2003 р. главу уряду він звільнив через неефективну роботу. Новим прем'єр-міністром призначив С. Сидорського. Ще один вияв – тотальний контроль мас-медій. Парламентські вибори 17 жовтня 2004 р. відбувалися в умовах урядового контролю над засобами масової інформації, затримання опозиційних лідерів. Масові фальсифікації та політичні арешти за допомогою сфальсифікованих звинувачень стали основою для повалення опозиційних настроїв. Із політичних мотивів були звинувачені та заарештовані троє відомих політиків: член координаційного комітету «Вільна Білорусь» В. Левоневський і його заступник О. Васильєв (за образу президента) та колишній посол Білорусі в Латвії М. Марініч (за незаконне зберігання зброї). Закрито низку незалежних газет, багатьом опозиційним політикам відмовлено в реєстрації⁵⁷.

США, Євросоюз та Україна не визнали результатів виборів, оскільки ті пройшли з численними порушеннями і не відповідали демократичним стандартам. Щодо Білорусі й України, то з кінця 2004 р. акценти у відносинах дещо змінилися. Це пов'язано з тим, що в Україні внаслідок Помаранчевої революції відбулася часткова зміна еліти. Ці події багато в чому й визначили корективи зовнішньої політики України, зокрема і підхід до двосторонніх українсько-білоруських відносин. У цей час спостерігалася неоднозначна оцінка політичних подій в Україні, побоювання можливого експорту в Білорусь елементів Помаранчевої революції. Президент РБ застеріг суспільство від «кольорових революцій, які є непотрібними й ініціюються США»⁵⁸.

Побоювання революції спричинило своєрідне «закривання дверей» від світової політики, що негативно позначилося на внутрішньополітичній ситуації, а також демократизації країни. Президент намагався створити окремий простір, в якому функціонуватимуть його політичні схеми, однак РФ буде намагатись активно й рішуче вплинути на ситуацію так, аби зберегти менш-більш керований режим О. Лукашенка,

⁵⁵ Бондаренко К. Земля нами здана без бою. «І» Незалежний культурологічний часопис. 2000. № 18. С. 2.

⁵⁶ Боринська О. Порівняльний аналіз політичних трансформацій України та Білорусії у посттоталітарний період. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2006. Вип. 30, кн. 2. 11 с.

⁵⁷ В Білорусі розпочалося голосування з виборів президента. «Радіо Свобода». 2001. 4 вересня: <https://www.radiosvoboda.org/a/880189.htm>

⁵⁸ Помаранчева революція: внутрішній та зовнішній аспекти / ред.-упоряд.: Л. Кудіна, Н. Демчук, О. Обухівська. Київ: Молод. Альтернатива, 2005. С. 40–44.

оскільки їй потрібен хоч якийсь «паркан» від НАТО та ЄС, а також і контроль за нафтопроводами, яких чимало на території Білорусі. З другого боку, країни ЄС та США не будуть активно втручатися у білоруські події, щоб уникнути ескалації конфлікту з Росією та приховати свою допомогу протестувальникам. Адже неабияк залежать від Росії, яка експортує їм значні обсяги палива, чим впливає на конюнктуру цін на світовому ринку нафти. Роман Безсмертний в одному з інтерв'ю «УНІАНУ» заявив, що відносин В. Ющенко з О. Лукашенком не існувало взагалі. Різні погляди та зовнішньополітичні орієнтири створили бар'єр між президентами на п'ять років⁵⁹.

Отже, в українській громадсько-політичній думці білоруське суспільство від початку горбачовської «перебудови», виглядало більш консервативним, ніж народи інших республік, відтак накопичило значно менший антирадянський потенціал. Як слушно відзначав С. Біляцький, білоруська громадськість на початок 1990-х років виявилася не готовою до реформ, навіть половинчастих та почасти позірних. Суспільство не сприйняло демократії та необхідності економічних перетворень і, як наслідок, ледь не з розпадом СРСР у ньому зародилося психологічне відторгнення нових форм суспільного устрою⁶⁰.

REFERENCES

1. «...Pro spadshchynu SRSR...». Stanislav Shushkevych pro te, shcho naspravdi bulo v Bilovezkkii pushchi. *BBC. NEWS. Ukraina*. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/features-38247470> [in Ukrainian].
2. «Bezsmertnyi chekav svoiei vidstavky z pershoho dnia pryznachennia poslom». *UNIAN. Informatsiine ahentstvo*. Retrieved from <https://www.unian.ua/politics/503398-bezsmertniy-chekav-svoeji-vidstavki-z-pershogo-dnya-priznachennya-poslom.html> [in Ukrainian].
3. «Biloruskyi dysydent: «Pislia Lukashenka nam treba bude rozpochynaty z nulია». *Polityka i Kultura*. Retrieved from <http://www.pic.com.ua/biloruskyj-dysydent-pislya-lukashenka-nam-treba-bude-rozpochynaty-z-nulya.html> [in Ukrainian].
4. «Kebich: Ya by ne proihral v 1994-m, esli by...». Retrieved from <https://news.tut.by/politics/140658.html> [in Russian].
5. «Kuropaty: opozytsiinyi marsh pamiaty». Retrieved from <https://www.trueua.info/news/kuropaty-opozycijnij-marsh-pamyati> [in Ukrainian].
6. «Muzhskoi rozgovor. Pervyi prezident nezavisimoi Ukrainy Leonid KRAVCHUK...». Interviu s Leonidom Kravchukom. (2016, Dekabr). *Bulvar Hordona*, 50 (606) [in Russian].
7. «Vilni liudy» (hromadska orhanizatsiia). Retrieved from <https://www.facebook.com/vilnilyudy.chernihiv/> [in Ukrainian].

⁵⁹ «Безсмертний чекав своєї відставки з першого дня призначення послом». *УНІАН. Інформаційне агентство*. URL: <https://www.unian.ua/politics/503398-bezsmertniy-chekav-svoeji-vidstavki-z-pershogo-dnya-priznachennya-poslom.html>

⁶⁰ Біляцький С. Білоруський шлях входження в ринкове господарство. *Політика і час*. 1994. № 5. С. 39–42.

8. Belorussia i Rossiia: obshchestva i gosudarstva. Doklady konferentsii. (1998). (Vol. 2). Moscow [in Russian].
9. Biliatskyi, S. (1994). Biloruskyi shliakh vkhodzhennia v rynkove hospodarstvo. *Polityka i chas*, 5, 39–42 [in Ukrainian].
10. Bondarenko, K. (2000). Zemlia namy zdana bez boiu. «*I*» *Nezalezhnyi kulturolohichni chasopys*, 18, 2 [in Ukrainian].
11. Borynska, O. (2006). Porivnialnyi analiz politychnykh transformatsii Ukrainy ta Bilorusii u posttotalitarnyi period. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, 30 (2), 11 [in Ukrainian].
12. Brovka, Yu. (1998). Respublika Belarus v usloviiahk intehratsyi. *Belorusskii zhurnal mezhdunarodnoho prava i mezhdunarodnykh otnoshenii*, 2. Retrieved from <http://evolutio.info/content/view/1296/215/> [in Russian].
13. Chyhrynov, P. (2004). *Istoriia Belorusi s drevnosti do nashykh dnei*. Minsk [in Russian].
14. Dzhuzha, O. *Istoriia derzhavy i prava novykh zarubizhnykh krain*. Kyiv [in Ukrainian].
15. Pazniak, Z. (1998). Курапаты. Дзесяць гадоў пасьяля. *Nasha Niva*, 12 (109) [in Belarusian].
16. Hazeta «Den». Retrieved from <https://day.kyiv.ua/uk/article/panorama-dnya/rol-opudalsered-statistiv-bilorusk-u-opoziciyu-ne-privablyuie> [in Ukrainian].
17. Hrynkevych, O., & Cherednychenko, O. (2000). Fenomen Oleksandra Lukashenka. *Politychna dumka*, 2 [in Ukrainian].
18. Instytut natsionalnoi pamiaty. Retrieved from <http://www.memory.gov.ua> [in Ukrainian].
19. Internet-portal «Belorusskii partizan». Retrieved from <https://belaruspartisan.by/politic/427267/> [in Russian].
20. Kamyshev, K. (2005). Mezhdunarodnoe priznanie respubliki Belarus. *Belorusskii zhurnal mezhdunarodnoho prava i mezhdunarodnykh otnoshenii*, 1. Retrieved from <http://evolutio.info/content/view/1328/215/> [in Russian].
21. Karbalevych, V. (2000). Biloruska model postkomunistychnoi transformatsii. *Politychna dumka*, 1 [in Ukrainian].
22. Klaskovskyi, O. «V chomu zh poliahaie sekret politychnoho dovhollittia Lukashenka?». Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/search/?search=%C1%B3%EB%EE%F0%F3%F1%FC+1994> [in Ukrainian].
23. Koktysh, O. «Yak bilorusy diishly do avtokratii». *Tyzhden.ua*. Retrieved from <http://tyzhden.ua/World/36795> [in Ukrainian].
24. Kostyrko, V. «Kuropyty: falshyvka natsyonalistov treshchit po shvam». Retrieved from <https://www.pravda/news/world/27-05-1999/905238-0/> [in Russian].
25. Kovkel, Y. (2005). *Istoriia Belorusi. S drevneishykh vremen do nasheho vremeni*. Minsk [in Russian].
26. Kril, M. (2008). *Istoriia krain Tsentralno-Skhidnoi Yevropy (kinets XX – pochatok XXI st.): navch. posib*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
27. Kudina, L., Demchuk, N., & Obukhivska, O. (Eds.). (2005). *Pomarancheva revoliutsiia: vnutrishnii ta zovnishnii aspekty*. Kyiv: Molod. Alternatyva [in Ukrainian].
28. Moda na movu: Rusyfikatsiia v Bilorusi zghortaietsia? *UKRINFORM*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-abroad/1959272-moda-na-movu-rusyfikacia-v-bilorusi-zgortaetsa.html> [in Ukrainian].
29. Ofitsyalnyi internet-portal Prezidenta Respubliki Belarus. Retrieved from <http://president.gov.by> [in Russian].

30. Orlova, T. (2010). *Istoriia novykh nezaleznykh derzhav: Postsovieticum*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
31. Osadchyi, T. «Bilorus namahaietsia pobuduvaty novu natsionalnu identychnist». *Hlobal Analytk*. Retrieved from <http://www.global-analytk.com/mizhnarodne-zhyttia/bilorus-namahaietsia-pobuduvaty-nov/> [in Ukrainian].
32. Parlamentski vybory v Bilorusi: nainudnisha kompaniia. *BBC*. Retrieved from https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2012/09/120915_belorus_elections_hk [in Ukrainian].
33. Parlamentski vybory v Respublitsi Bilorus (2000 rik). Retrieved from <http://rec.gov.by/ru/arhiv-vybory> [in Ukrainian].
34. Pavlenko, A. (1998). Bilorus: Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku. *Rozbudova derzhavy*, 9-20, 81–87 [in Ukrainian].
35. Pazniak, Z. Kuropaty doroha smerti. Retrieved from <http://katyn.ru/index.php?go=Pages&in=view&id=668> [in Ukrainian].
36. Portnykov, V. (2000, Hruden 1). «DYKE POLIUVANNIA PREZYDENTA LUKASHENKA». *Dzerkalo tyzhnia*, 47 [in Ukrainian].
37. Posolstvo Ukrainy v Respublitsi Bilorus. Retrieved from <http://belarus.mfa.gov.ua/ua> [in Ukrainian].
38. Potekhin, O. (1998). Biloruska modyfikatsiia suspilno-politychnoho rozvytku. *Politychna dumka*, 34 [in Ukrainian].
39. Prezydentski vybory u Bilorusi. (2001). *Den*, 111 [in Ukrainian].
40. Pulsha, S. Richnytsia BNR: demokratsiia – tse ne strashno. *Hazeta «Tyzhden»*. Retrieved from <http://tyzhden.ua/World/211541> [in Ukrainian].
41. Referendum 17 bereznia 1991 roku. *Korrespondent*. Retrieved from <http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3781495-referendum-1991-yak-ukraina-obrala-nezalezhnist> [in Ukrainian].
42. Statystychni dani referendumu 1995 roku. *UKRINFORM*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/search-YToxOntzOjU6InF1ZXJ5IjtzOjE2OiLQsdGW0LvQvtGA0YPRgdGMIjt9> [in Ukrainian].
43. Sukhonos, V. (2014). *Derzhavne pravlinnia: evoliutsiia suchasnykh form*. Sumy [in Ukrainian].
44. Tryvalist zhyttia v Bilorusi malo chym vidrizniaietsia vid analogichnykh pokaznykiv, zafiksovanykh na terytorii krain-susidiv. Retrieved from <http://yrok.pp.ua/novini-ta-susplstvo/2903-trivalst-zhittya-v-blorus-malo-chim-vdrznyayetsya-vd-analogchnih-pokaznikv-zafksovanih-na-teritoryi-krayin-susdv.html> [in Ukrainian].
45. Tymmermann, Kh. (2007). Vnutrennee razvitie i vneshnepolitieskie perspektivy Belorussii i Ukrainy (Evropeiskii vzgliad). *Mirovaia ekonomika i mezhdunarodnyie otnosheniia*, 7 [in Russian].
46. U Bilorusii proishla aktsiia opozytsii do richnytsi referendumu 1996 roku. *Radio Svoboda*. Retrieved from <http://www.radiosvoboda.org/a/news/28137943.html> [in Ukrainian].
47. Usna istoriia nezaleznoi Ukrainy. Rozpad SRSR. Interviu Stanislava Shushkevycha. Retrieved from <http://oralhistory.org.ua/interview-ua/455/> [in Ukrainian].
48. V Bilorusi rozpochalosia holosuvannia z vyboriv prezydenta. (2001, Veresen 4). *Radio Svoboda*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/880189.htm> [in Ukrainian].

49. Vasylevych, H. (1996). Konstytutsiia – osnova rozvytku derzhavy. *Humanitarno-ekonomichnyi visnyk*, 2 [in Ukrainian].
50. Vivcharyk, M. (2003). Respublika Bilorus. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 1). Kyiv: «Naukova dumka». Retrieved from <http://www.history.org.ua/?termin=Bilorus> [in Ukrainian].
51. Vybory v Bilorusi. *Uriadovyi kurier*. Retrieved from <https://ukurier.gov.ua/uk/search/?q=bilorus&page=2> [in Ukrainian].

Yurii PAVLOVYCH

Junior researcher,

Department of Modern History

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies

National Academy of Sciences of Ukraine

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9261-1129>

e-mail: shadowjke@gmail.com

FEATURES OF THE DOMESTIC POLICY OF THE REPUBLIC OF BELARUS IN THE UKRAINIAN VISION (1994–2004)

The article analyzes the political life of the Republic of Belarus in the period from 1991 to 2004. The events related to the election campaign of A. Lukashenko, first elections in Belarus in 1994, and elections of 2001 are directly covered in the study. Clearly defined plans and methods of Lukashenko's policy. The article shows the most important stages of the Belarusian domestic policy. The first steps of the Belarusian politicians after the collapse of the USSR, the struggle for the presidency, the formation of democratic opposition to the Belarusian Communist Party, the preparation and signing of the Belovezha Accords 1991 are analyzed. The author studied the perception, in Ukraine, of the reasons, preconditions, and fact of the Belovezha Accords 1991, the appearance in great politics of A. Lukashenko. The visions of some Ukrainian researchers, who believe that the process of building an independent Belarus was initially successful and gradually implemented all the plans of the new leadership of the country, were traced. Assessments of socio-political processes in Belarus after the collapse of the USSR in Ukraine have been submitted.

The reaction of the Ukrainian public to A. Lukashenko's victory on the presidential election 1994 and the attitude of experts on referendums of 1995, 1996, and 2004 are highlighted. These political events returned the country towards growing a dictatorial regime headed by the president, who almost completely controlled the state, economic and social areas of life in the country. After that, parliamentary and presidential election campaigns became a formality in order to preserve the form of democracy in Belarus. The view of the Belarusians on independence and the Soviet past is analyzed. The events in the Republic of Belarus were a clear example, they say, of how the system should be stabilized after the overlong political, economic and social crisis caused by the collapse of the Soviet system in the post-Soviet countries.

The dictatorial policy and absolute control of Moscow formed a specific image of the Republic of Belarus in the European political arena.

Keywords: Republic of Belarus, A. Lukashenko, S. Shushkevich, Kuropaty, presidential elections.

Андрій ТКАЧУК

*кандидат історичних наук
аташе з питань оборони*

*Посольства України в Республіці Австрія
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5594-2044>
e-mail: zbruch1919@gmail.com*

ПРОБЛЕМИ ВІЙСЬКОВОГО БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ 2000-х РОКІВ

Розглянуто основні проблеми військового будівництва, які вирішувала Українська держава на початку 2000-х років. Особливу увагу акцентовано на розвитку нормативно-правової бази, що стосувалася функціонування вітчизняного сектору безпеки й оборони. Висвітлено динаміку й основні особливості державних програм із реформування Збройних сил України (ЗСУ) як головного елемента функціонування сектору безпеки та оборони й військової організації України. Звернено увагу на те, що складна внутрішньополітична ситуація в державі змусила владу реалізовувати розвиток і реформування української армії, керуючись принципом оборонної достатності, який полягав у створенні компактної, але високопрофесійної армії, здатної виконувати покладені на неї завдання. Констатовано: процес реформування ЗСУ супроводжувався законодавчим збільшенням кількості державних органів, пов'язаних із сектором нацбезпеки й покликаних підвищити якість військової організації держави у випадку виникнення кризової ситуації. Зазначено, що на практиці ж уся суть реформ зводилася до зменшення кількісного складу ЗСУ – це мало скоротити розміри видатків із державного бюджету, а також збільшити органи військової організації держави, які через неточності в законодавстві нерідко дублювали функції, цим знижуючи ефективність її функціонування.

Стверджено, що водночас поза увагою законотворців залишалася велика кількість проблем ЗСУ, переважно соціально-економічних, які потребували нагального вирішення. Зроблено висновки, що попри численні спроби нормативно-правового забезпечення військового будівництва в Україні на початку 2000-х років усі вони не мали належного ефекту та не впливали значною мірою на посилення обороноздатності держави. Встановлено, що наявність великої кількості структур, які брали участь в обороні держави, виявилася не-ефективною в умовах, коли фінансування оборонного сектору та ЗСУ здійснювалося за залишковим принципом, а це зводило нанівець будь-які спроби повноцінного реформування.

Ключові слова: безпека, оборона, ЗСУ, законодавство.

Розвиток повноцінної демократичної держави неможливий без існування низки інституцій – складових її державності. Повноцінна національна безпека гарантується здійсненням її військової політики як невід'ємної складової політики країни

в цілому. Вона може реалізовуватися лише тоді, коли держава володіє її основним інструментом – армією. Для нашої країни – це Збройні сили України, на які з моменту відновлення незалежності в 1991 р. покладені обов'язки захисту її суверенітету та територіальної цілісності. Геополітичні зміни навколо України впродовж 1990–2000-х років обумовили трансформацію поглядів суспільства на вирішення багатьох аспектів функціонування армії. Саме від стану війська залежав стан національної безпеки держави, її здатність реагувати на новітні виклики та загрози. З другого боку, питання нормативно-правового забезпечення діяльності війська, рівень соціального забезпечення військовослужбовців, а також стан матеріально-технічної бази збройних сил були та залишаються одним з індикаторів зрілості суспільства й розвитку держави загалом.

Що стосується історіографії проблеми, треба зауважити, що через відкриту агресію з боку Російської Федерації (РФ), починаючи з 2014 р., кількість фахових публікацій щодо національної безпеки суттєво зросла, а їхні автори розглядали різні її аспекти: військові, політичні, економічні і, навіть, кліматичні й екологічні. У контексті зазначеної теми статті мою увагу привернули ті дослідники, які висвітлювали військове будівництво в Україні, зокрема реформування ЗСУ, нормативно-правове забезпечення розвитку сектору безпеки й оборони, простежували стан реалізації державних програм оборонного планування. Серед них потрібно виокремити такі дослідження: В. Бегми, В. Богдановича, О. Бодрука, Г. Перепелиці, В. Горбуліна, С. Пирожкова, В. Циганова, А. Гальчинського, А. Кудряченко й ін.

Мета статті – дослідити проблеми військового будівництва, з якими стикався вітчизняний політикум у минулому, задля врахування і недопущення помилок під час реалізації безпекової стратегії у сьогоденні.

Незважаючи на те, що у світі все популярнішою стає ідея розширення можливостей вирішення суперечностей мирним способом, українські реалії – наявність ініційованого РФ військового конфлікту на Донбасі – свідчать, що поряд із діяльністю спецслужб та вітчизняних дипломатів і політиків саме армія, на моє переконання, відіграє головну роль у гарантуванні воєнної безпеки країни та стримуванні агресора.

Враховуючи зміни в міжнародній системі безпеки, а також оцінюючи реальний стан справ у країні наприкінці ХХ ст., Україна намагалася розбудувати ЗСУ за принципом оборонної достатності. Він полягав у створенні невеликих за чисельністю, але сучасно озброєних, боєздатних мобільних військових сил, спроможних захистити національний суверенітет від зовнішніх посягань, а також здатних зробити гідний вклад у гарантування регіональної та глобальної безпеки. На перших етапах військового будівництва керівництво ЗСУ для захисту й збереження своєї військової системи намагалася якомога довше зберігати стару структуру власної армії та її інфраструктуру. Спроби утримати масивні й застарілі структури в часи динаміки соціальних змін та економічного занепаду за результатами виявилися катастрофічними. Ресурси на військові потреби поступово вичерпувалися. Це призводило до швидкого зниження рівня військового вишколу та життя військовослужбовців. Ухвалена влітку 1996 р. Конституція України визначила нові основи діяльності і застосування Збройних сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів держави¹,

¹ Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 5.07.2018).

які відповідали вимогам часу, враховували взяті міжнародні зобов'язання, а також демонструвала миролюбну політику молодій європейській державі.

Практика розбудови українського війська вимагала подальшого удосконалення правової бази для функціонування та розвитку ЗСУ. З цією метою 16 січня 1997 р. парламент ухвалив Концепцію національної безпеки України, яка мала забезпечити «єдність принципів формування і проведення державної політики національної безпеки, поєднання підходів до формування відповідної законодавчої бази, підготовки доктрин, стратегій, концепцій, державних і відомчих програм у різних сферах національної безпеки»². Водночас попри ухвалення нового закону вітчизняне законодавство не змогло уникнути протиріч і суперечностей, пов'язаних із визначенням місця і ролі воєнної організації держави, Збройних сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів у загальній системі гарантування національної безпеки держави, зокрема оборони³. Концепція національної безпеки фіксувала, що існування України як суверенної держави залежить від здійснення цілеспрямованої політики щодо захисту національних інтересів. У документі також зазначено, що національна безпека досягається через проведення виваженої політики в таких сферах: політична, економічна, соціальна, воєнна, екологічна, науково-технологічна, інформаційна тощо. Водночас засоби та шляхи обумовлені пріоритетністю національних інтересів, необхідністю своєчасного вживання заходів, адекватних масштабам їх загроз⁴.

Одним із пріоритетних національних інтересів у концепції визначено забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів. Виходячи з цього, основними напрямками державної політики у сфері національної безпеки визначено створення ефективних механізмів і проведення комплексних заходів щодо запобігання можливій агресії або воєнному конфлікту, локалізації та ліквідації їх наслідків. Окрім того, передбачено запобігання спробам й усунення порушень державного кордону та територіальної цілісності України. Що стосується можливих загроз національній безпеці у воєнній сфері, то серед них визначено посягання на державний суверенітет і територіальну цілісність, нарощування поблизу кордонів угруповань військ та озброєнь, військово-політична нестабільність і конфлікти в сусідніх державах, можливість застосування ядерної й інших видів зброї масового знищення проти України, зниження рівня боєздатності воєнної організації держави, політизація її силових структур, створення та функціонування незаконних збройних формувань⁵.

У січні 1997 р. президент України Леонід Кучма затвердив Державну програму будівництва та розвитку Збройних сил України на період до 2005 р. Перший рік реалізації її положень вніс суттєві зміни до переліку заходів і термінів їх виконання. З низки причин, насамперед політичних, фінансових та методологічних, програма

² Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, N 10, ст. 85. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 4.07.2018).

³ Скиба П. П. Будівництво і розвиток Збройних Сил України або як пройти шлях від воєнної організації держави до з'єднання. Славута, 2013. С. 85.

⁴ Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, N 10, ст. 85. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 4.07.2018).

⁵ Там само.

втратила актуальність задовго до закінчення. Відтак, 15 листопада 2000 р. Л. Кучма підписав Указ «Про хід виконання у 1997–2000 рр. Державної програми будівництва та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року»⁶, згідно з яким програма реформування ЗСУ була скоригована в липні 2000 р. й одержала остаточну назву: «Державна програма реформування та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року». У документі предметніше визначено функції українського війська, окреслено значення і місце видів ЗСУ, оперативних командувань, родів військ та спеціальних військ, а також задекларовані серйозні зміни у структурах військ, запропонований поступовий перехід до професійної армії. Програма зробила процес військового будівництва цілеспрямованішим, чітко визначила його пріоритетні напрями та завдання, а головне – гармонізувала в єдиний комплекс будівництво ЗСУ із загальним процесом державотворення. Треба зазначити, що значну увагу приділено подальшій оптимізації чисельності армії, яка полягала не лише у зменшенні, а й у компетентній реорганізації та вдосконаленні всього комплексу організаційно-штатних і функціональних елементів. Зауважу, що впродовж 1997–2000 рр. у ЗСУ проведено майже 10 тис. організаційних заходів у контексті скорочення, переформування, передислокації та створення деяких нових з'єднань, військових частин й установ. Оптимізація структури військ спричинила необхідність перегляду загальної чисельності ЗСУ (у 1997 р. вона становила 400 тис. осіб). Постанова Верховної Ради України від 22 грудня 1998 р. її визначила так: 310 тис. військовослужбовців і 90 тис. працівників Збройних сил України. У 1998–2000 рр. було скорочено 127 тис. осіб⁷. Лише впродовж 1998 р. із лав ЗСУ звільнено 56 932 особи, з них 39 тис. – військовослужбовців⁸. Натомість, згідно з ухваленою програмою, чисельність армії до кінця 2005 р. було заплановано довести до 375 тис. осіб, із яких до 295 тис. – військовослужбовців. Передбачалася заміна 22 тис. посад військовослужбовців за штатним розкладом цивільними працівниками⁹.

Згідно з Державною програмою, оборонна концепція ґрунтувалася на положенні про те, що Україна не приєдналася і в середньотерміновій перспективі не приєднається до жодного з військових блоків. Одне з її основних завдань полягало у визначенні головних стратегічних напрямів, на яких сконцентруються основні сили оборони. Опора на домінуючу самооборону мала поєднуватися із входженням України до міжнародних систем колективної безпеки. Для цього ЗСУ мали бути готовими до виконання нових завдань, пов'язаних з їх участю в міжнародних миротворчих силах, а також володіти оперативно-тактичною сумісністю зі збройними силами НАТО та

⁶ Указ президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 31 жовтня 2000 року “Про хід виконання у 1997–2000 роках Державної програми будівництва та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року”». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1237/2000> (дата звернення: 5.07.2018).

⁷ Державна програма будівництва та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року. *Військо України* (Київ). 2000. № 11–12. С. 4–10.

⁸ Затинайко О. Реформування Збройних Сил триватиме за планом. Кошти на це виділено. *Народна армія* (Київ). 2004. 2 квітня. № 62. С. 1, 3.

⁹ Державна програма реформування та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року. *Народна армія*. 2000. 13 жовтня. № 188–190. С. 3–7.

країн-партнерів. Самій армії відведено місце стабілізаційного чинника в суспільстві, «школи єднання нації, виховання патріотизму та національної свідомості».

Загальне керівництво реформуванням і розвитком армії покладалося на президента як Верховного головнокомандувача Збройними силами України. Водночас координацію й контроль за діяльністю органів виконавчої влади щодо виконання відповідних заходів покладено на Раду національної безпеки та оборони України (РНБО). Кабінет Міністрів України мав надати для реалізації реформи відповідні фінансові та матеріальні ресурси. На міністра оборони була покладена відповідальність за безпосередню організацію реалізації Державної програми реформування ЗСУ.

Реалізація Державної програми розвитку мала підвищити ефективність державного управління військовою сферою (для ефективнішого використання можливостей та потенціалу держави для гарантування національної безпеки й оборони), приведення структури ЗСУ, їх чисельності та завдань у відповідність до національних інтересів держави та її міжнародних зобов'язань (розпочато перехід на бригадно-батальйонну бойову структуру, якій притаманні мобільність, багатофункціональність, самостійність у виконанні бойових завдань), забезпечити досягнення оптимальності та збалансованості ЗСУ (затверджено баланс чисельності у співвідношенні: сухопутні війська – 51 %, військово-повітряні сили – 20 %, сили протиповітряної оборони – 12 %, військово-морські – 5–6 % та інші формування), перейти на нову систему комплектування ЗСУ особовим складом (упроваджена нова система підготовки сержантського та старшинського складу, покликана зменшити кількість посад офіцерської ланки), підняти технічний рівень озброєності армії (зменшення номенклатури озброєнь і військової техніки, планування проведення глибокої модернізації наявних систем озброєнь та військової техніки з використанням новітніх технологій, що гарантуватиме продовження ресурсу їхньої експлуатації на 10–15 років)¹⁰.

Реалізація завдань першої Державної програми дозволила досягти певних успіхів у сфері військового будівництва. Зокрема, розроблено та введено в дію 25 законодавчих актів оборонного будівництва, створено базову модель ЗСУ (процес оптимізації їх параметрів набув цілеспрямованості), ефективнішою стала система управління, вдалося досягти значних успіхів у сфері міжнародної військової співпраці тощо. Значний прогрес досягнуто на шляху створення демократичного контролю над сектором безпеки (до реформ така функція була майже відсутня). Програма надала процесу військового будівництва цілеспрямованості, чітко окреслила його пріоритетні напрями та завдання, а головне – об'єднала в єдиний комплекс будівництво збройних сил із загальним процесом державотворення.

Указом президента України від 21 січня 1997 р. затверджено Положення про Міністерство оборони України та Положення про Генеральний штаб Збройних сил України¹¹. Зокрема, міністерство визнане центральним органом виконавчої влади і військового управління, у підпорядкуванні якого перебувають збройні сили, та головним (провідним) органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення

¹⁰ Перепелиця Г. Оборонна реформа в Україні. *Україна і стратегічні пріоритети: Аналітичні оцінки*. 2004. Київ, 2004. С. 97–103.

¹¹ Указ президента України «Про затвердження положень про Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних Сил України». URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/u888_97?an=1 (дата звернення: 5.07.2018).

реалізації державної політики у сфері оборони. Документом також закріплені основні завдання та функції відомства, права в питаннях забезпечення державної політики у сфері оборони, здійснення воєнно-політичного, адміністративного (повсякденного) управління збройними силами й інші питання¹².

Потрібно нагадати, що ще до 2000 р., зокрема в червні 1997 р., нарешті вирішено одне з найскладніших питань у новітній історії відносин України зі сусідніми державами – питання Чорноморського флоту: підписано Угоду про статус, умови та термін перебування на території України. 1 серпня 1997 р. Україна вперше святкувала День військово-морських сил. Попри те, що таке базування військового контингенту іноземної держави суперечило Конституції і, як виявилось, стало міною повільної дії, однак на 1997 р. компромісне ухвалення домовленостей¹³ щодо флоту та визнання Росією непорушності наявних між державами кордонів став, на мій погляд, перемогою української дипломатії. Як підтвердження цього, можна навести й той факт, що в Україні Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і РФ майже відразу ратифікувала Верховна Рада, тоді як у РФ цей процес наткнувся на значну політичну опозицію як серед традиційних противників президента Бориса Єльцина, так і всередині пропрезидентських партій та затягнувся на майже півтора року.

З 1998 р. в Україні почала діяти нова система військово-адміністративного розподілу території – замість військових округів утворено оперативні командування. Функціонально вони стали оперативно-стратегічними об'єднаннями, призначеними для виконання як у мирний, так і у воєнний час оперативних мобілізаційних завдань та завдань територіальної оборони у встановлених для них межах, а також технічного, тилового, медичного й інших видів забезпечення військ (сил), що перебувають на їх територіях, незалежно від відомчої підпорядкованості. У подальшому це дозволило здійснити перехід на нову систему тилового забезпечення за територіальним принципом. Завдяки їй впровадженню вдалося уніфікувати та скоротити кількість тилових структур, забезпечити інтеграцію ресурсів, сил і засобів тилу й комплексне та ефективно їх використання в інтересах усіх структур ЗСУ¹⁴.

11 січня 2000 р. парламент прийняв Закон «Про розформування Національної гвардії України», відповідно до якого це військове формування перестало існувати, а воєнна організація держави позбулася однієї зі складових. Відповідно до вимог цього закону, особовий склад, військова техніка, озброєння, фонди й інше майно з'єднань, частин, закладів і установ Національної гвардії передані Збройними силами України та внутрішнім військам Міністерства внутрішніх справ¹⁵.

¹² Указ президента України «Про затвердження положень про Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних Сил України». URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/u888_97?an=1 (дата звернення: 5.07.2018).

¹³ Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006 (дата звернення: 4.07.2018).

¹⁴ Воєнна історія. Інформаційно-аналітичний ресурс Міністерства оборони України. URL: <http://www.mil.gov.ua/ministry/istoriya.html> (дата звернення: 5.07.2018).

¹⁵ Закон України «Про розформування Національної гвардії України». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, N 8, ст. 48. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-14> (дата звернення: 5.07.2018).

У подальшому тривав пошук державних структур, які беруть участь в гарантуванні національної безпеки у військовій сфері. При цьому зберігалася тенденція у бік збільшення їх кількості. При визначенні місця і ролі воєнної організації держави, збройних сил, інших військових формувань та правоохоронних органів у загальній системі гарантування національної безпеки України вітчизняне законодавство вкотре не змогло уникнути появи певних протиріч, суперечностей, різнобічного тлумачення деяких термінів і вільного їх використання. 5 жовтня 2000 р. Верховна Рада України ухвалила нові редакції Законів «Про Збройні сили України» та «Про оборону України», які принципово відрізнялися від аналогічних, прийнятих 6 грудня 1991 р. Зокрема, Закон «Про оборону України» в новій редакції встановлював засади оборони, а також повноваження органів державної влади, основні функції та завдання органів військового управління, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, обов'язки підприємств, установ, організацій, посадових осіб, права й обов'язки громадян у сфері оборони. Ухвалений у новій редакції Закон «Про Збройні сили України» визначав функції, склад, правові засади їх організації, діяльності, дислокації, керівництва та управління ними. Зокрема, згідно з ним, на збройні сили покладалася «оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності». ЗСУ мали забезпечувати «стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України». З'єднання, військові частини й підрозділи ЗСУ, згідно з ухваленим законом, могли залучатися до здійснення заходів правового режиму воєнного і надзвичайного станів, посилення охорони державного кордону та виняткової (морської) економічної зони, континентального шельфу України, ліквідації надзвичайних ситуацій, надання військової допомоги іншим державам, а також брати участь у міжнародному військовому співробітництві та міжнародних миротворчих операціях¹⁶.

У квітні 2001 р. Україна офіційно розпочала власний шлях до «професіоналізації» збройних сил. Саме тоді затверджена «Концепція переходу Збройних сил України на комплектування військовослужбовцями контрактної служби на період до 2015 р.». Вона передбачала, що на початок 2015 р. загальна військова повинність має бути скасована, а строковиків у війську замінять добровольці-контрактники¹⁷. Такий перехід обумовлювала необхідність підтримки бойової готовності військ на належному рівні за рахунок забезпечення частин і підрозділів ЗСУ поповненням, спроможним протягом тривалого часу якісно виконувати поставлені завдання¹⁸.

Для забезпечення проведення військової реформи, запровадження демократичного цивільного контролю над воєнною організацією держави, зміцнення керівництва оборонною сферою 6 грудня 2001 р. президент України Л. Кучма підписав Указ «Про заходи щодо дальшого зміцнення обороноздатності держави», покликаний оптимізувати зусилля владних інституцій у сфері гарантування воєнної безпеки держави.

¹⁶ Закон України «Про внесення змін до Закону України “Про Збройні Сили України”». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T002019.html (дата звернення: 10.07.2018).

¹⁷ Указ президента України «Про Концепцію переходу Збройних Сил України до комплектування військовослужбовцями контрактної служби на період до 2015 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/239/2001> (дата звернення: 12.07.2018).

¹⁸ Проблеми реформування та розвитку Збройних сил України і шляхи їх подолання. URL: http://www.hups.mil.gov.ua/periodic-app/article/1215/soivt_2008_1_34.pdf (дата звернення: 12.07.2018).

Зокрема, перед РНБО було поставлене завдання забезпечити взаємопов'язаність та узгодженість положень проєктів Концепції (основ політики) національної безпеки України, Воєнної доктрини України, Концепції моделі ЗСУ, засад підготовки і застосування ЗСУ та визначити в них основи функціонування воєнної організації держави з урахуванням специфіки сучасної міжнародної та внутрішньої ситуації, економічних можливостей держави. Натомість Кабінету Міністрів України доручено визначити механізм відповідальності державних органів за обороноздатність країни і забезпечення діяльності ЗСУ й інших військових формувань у державі¹⁹.

Указом президента України від 4 березня 2003 р. в Україні почала роботу Державна комісія з питань реформування, розвитку збройних сил, інших військових формувань, озброєння та військової техніки. Її завданнями визначено підготовку пропозицій із питань розроблення, коригування та реалізації державних програм щодо реформування, розвитку армії, інших військових формувань, озброєння та військової техніки.

Верховна Рада України 19 червня 2003 р. ухвалила Закон «Про основи національної безпеки України», яким парламентарі визначили основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства й держави від зовнішніх та внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності. У документі зазначено, що під воєнною організацією держави треба розуміти сукупність органів державної влади, військових формувань, безпосередньо спрямованих на захист національних інтересів України від зовнішніх і внутрішніх загроз. До її складу відповідним нормативно-правовим актом були введені органи державної влади, а сама їхня організація та діяльність здійснювалися за принципом народного суверенітету, один з елементів якого – поділ державної влади на законодавчу (Верховна Рада України), виконавчу (Кабінет Міністрів України, міністерства й інші центральні органи виконавчої влади, серед них зі спеціальним статусом, місцеві державні адміністрації), судову (Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції: Верховний Суд України, місцеві)²⁰. Аналіз функцій і завдань будь-якого органу державної влади дає змогу зробити висновок, що його діяльність певним чином (неабияк, більше або менше) впливає на захист держави та національних інтересів від внутрішніх або зовнішніх загроз.

Важливе значення для функціонування збройних сил мали ухвалені парламентом 3 червня 2004 р. зміни до Закону «Про Збройні сили України», якими на основі двох видів збройних сил – військово-повітряних і військ протиповітряної оборони – утворено єдиний вид – повітряні сили Збройних сил України. У 2004–2005 рр. здійснено перехід збройних сил із чотири на тривидову структуру через створення на базі військово-повітряних сил і військ протиповітряної оборони єдиного виду – повітряних сил у складі трьох повітряних командувань («Захід», «Південь», «Центр») і тактичної групи «Крим»²¹.

¹⁹ Указ президента України «Про заходи щодо дальшого зміцнення обороноздатності держави». URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1195/2001> (дата звернення: 15.07.2018).

²⁰ Закон України «Про основи національної безпеки України». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 39, ст. 351. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (дата звернення: 7.07.2018).

²¹ Непроста доля Збройних сил України: історія становлення URL: <https://rubryka.com/article/history-armed-forces-ukraine/?fbclid=IwAR0DmLiUhH0JIPz7y1qsSjp154v21Bplxvpgjs5aK1HuxBTGenUsSs9Jah8> (дата звернення: 25.07.2018).

На зміну морально застарілій Военній доктрині України від 1993 р. у червні 2004 р. прийшла нова, яка увібрала керівні принципи, воєнно-політичних, воєнно-стратегічних, воєнно-економічних і військово-технічних поглядів на гарантування військової безпеки держави. Доктрина визначала реальні та потенційні – як зовнішні, так і внутрішні – загрози національній безпеці у військовій сфері. Серед внутрішніх визнано протиправну діяльність «екстремістських, сепаратистських, радикальних релігійних організацій і спроби створення терористичних організацій та не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань»²². Поступово на основі ухвалених нормативно-правових актів ЗСУ за структурою та кількісними показниками почали значно відрізнятися від збройних сил зразка 1992 р. Проте за якісними ще далекі від ідеалу. Промовистий факт: у напрямі технічного переоснащення армії до 2005 р. для потреб війська закуплено лише 20 автомобілів і 17 одиниць ракетно-артилерійського озброєння, не отримано жодного танка, літака чи гелікоптера, а сама армія продовжувала фінансуватися за залишковим принципом²³.

Отже, на початку 2000-х років Україна виробила низку радикальних принципів щодо безпекових інтересів держави, наприклад, загрози безпеці, й тип воєнної структури, необхідної для гарантування безпеки. Політичне керівництво України зосередило увагу на будівництві мобільних, збалансованих, оптимальних за чисельністю, добре озброєних, професійно вишколених, всебічно забезпечених і водночас не обтяжливих для держави збройних сил, здатних забезпечити недоторканість кордонів, дати відсіч агресору, з урахуванням формування певних тривожних тенденцій у розвитку сучасного геополітичного стану, які створюють загрозу безпеці країни. При цьому пріоритетними в будівництві армії вважали такі напрями: вдосконалення системи управління військами, використання сучасних та перспективних зразків і систем озброєння та військової техніки; вирішення проблем соціального захисту військовослужбовців і членів їхніх сімей; створення умов щодо забезпечення сучасного стану комплектування Збройних сил України.

Водночас законодавче збільшення кількості визначених державних структур, які беруть участь в обороні держави, повинно було підвищити якість керівництва ними й організації взаємодії у разі виникнення кризової ситуації. Попри наявність великої кількості нормативно-правових документів у сфері військового будівництва в державі поза увагою законотворців залишалися критерії, на підставі яких певна державна структура, орган або служба могли бути віднесені до складу воєнної організації держави. Це призводило до неоднозначного сприйняття складу цієї об'єднувальної структури, спричиняло певні дискусії і, як наслідок, знижувало ефективність її функціонування.

REFERENCES

1. Derzhavna prohrama budivnytstva ta rozvytku Zbroinykh Syl Ukrainy na period do 2005 roku. (2000). *Viisko Ukrainy*, 11–12, 4–10 [in Ukrainian].

²² Указ президента України «Про Военну доктрину України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/648/2004> (дата звернення: 5.07.2018).

²³ Сунгуровський М. Оборонно-промисловий комплекс України: проблемні питання розвитку. *Національна безпека і оборона* (Київ). 2004. № 8. С. 37.

2. Derzhavna prohrama reformuvannia ta rozvytku Zbroinykh Syl Ukrainy na period do 2005 roku. (2000, Zhovten 13). *Narodna armiiia*, 188–190, 3–7 [in Ukrainian].
3. Dohovir pro druzhbu, spivrobotnytstvo i partnerstvo mizh Ukrainoiu i Rosiiskoiiu Federatsiieiu. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006 [in Ukrainian].
4. Konstytutsiia Ukrainy (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 30, 141. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
5. Neprosta dolia Zbroinykh syl Ukrainy: istoriia stanovlennia. Retrieved from <https://rubryka.com/article/history-armed-forces-ukraine/?fbclid=IwAR0DmLiUhH0JIPz7y1qsSjp154v21Bplxvpgjs5aK1HyxBTGenUsSs9Jah8> [in Ukrainian].
6. Perepelytsia, H. (2004). Oboronna reforma v Ukraini. In O. Vlasiuk (Ed.), *Ukraina i stratehichni priorytety: Analitychni otsinky*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro Kontseptsiuu (osnovy derzhavnoi polityky) natsionalnoi bezpeky Ukrainy» (1997). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 10, 85. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
8. Problemy reformuvannia ta rozvytku Zbroinykh syl Ukrainy i shliakhy yikh podolannia. Retrieved from http://www.hups.mil.gov.ua/periodic-app/article/1215/soivt_2008_1_34.pdf [in Ukrainian].
9. Skyba, P. P. (2013). *Budivnytstvo i rozvytok Zbroinykh Syl Ukrainy abo yak proity shliakh vid voiennoi orhanizatsii derzhavy do ziednannia*. Slavuta [in Ukrainian].
10. Sunhurovskiyi, M. (2004). Oboronno-promyslovyi kompleks Ukrainy: problemni pytannia rozvytku. *Natsionalna bezpeka i oborona*, 8, 37 [in Ukrainian].
11. Ukaz prezydenta Ukrainy «Pro Kontseptsiuu perekhodu Zbroinykh Syl Ukrainy do komplektuvannia viiskovosluzhbovtsiamy kontraktnoi sluzhby na period do 2015 roku». Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/239/2001> [in Ukrainian].
12. Ukaz prezydenta Ukrainy «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 31 zhovtnia 2000 roku «Pro khid vykonannia u 1997–2000 rokakh Derzhavnoi prohramy budivnytstva ta rozvytku Zbroinykh Syl Ukrainy na period do 2005 roku». Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1237/2000> [in Ukrainian].
13. Ukaz prezydenta Ukrainy «Pro Voiennu doktrynu Ukrainy». Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/648/2004> [in Ukrainian].
14. Ukaz prezydenta Ukrainy «Pro zakhody shchodo dalshoho zmitsnennia oboronozdatnosti derzhavy». Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1195/2001> [in Ukrainian].
15. Ukaz prezydenta Ukrainy «Pro zatverdzhennia polozhen pro Ministerstvo oborony Ukrainy ta Heneralnyi shtab Zbroinykh Syl Ukrainy». Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/view/u888_97?an=1 [in Ukrainian].
16. Voienna istoriia. Informatsiino-analitychnyi resurs Ministerstva oborony Ukrainy. Retrieved from <http://www.mil.gov.ua/ministry/istoriya.html> [in Ukrainian].
17. Zakon Ukrainy «Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy» (2003). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 39, 351. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15> [in Ukrainian].

18. Zakon Ukrainy «Pro rozformuvannia Natsionalnoi hvardii Ukrainy» (2000). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 8, 48. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-14> [in Ukrainian].
19. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro Zbroini Syly Ukrainy». Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T002019.html [in Ukrainian].
20. Zatyanaiko, O. (2004, Kvitenn 2). Reformuvannia Zbroinykh Syl tryvatyme za planom. Koshty na tse vydileno. *Narodna armiiia*, 62, 1-3 [in Ukrainian].

Andrii TKACHUK

*Doctor of Philosophy, Defense Attaché
Embassies of Ukraine in the Republic of Austria
e-mail: zbruch1919@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5594-2044>*

ISSUES OF MILITARY DEVELOPMENT IN UKRAINE IN THE EARLY 2000S.

The article deals with the main problems of military development, which were solved by Ukraine in the early 2000s. A special emphasis is on the development of the legal framework for the functioning of the domestic security and defense sector. The dynamics and main features of the state programs on reforming the Armed Forces of Ukraine (ZSU) as the main element of the functioning of the security and defense sector and the military organization of Ukraine are highlighted. The problematic internal political situation in the country forced the authorities to develop and reform the Ukrainian army on the principle of defense sufficiency, which consisted of creating a compact but highly professional army capable of fulfilling its tasks. The Armed Forces reforming was accompanied by a legislative increase in the number of state bodies related to the national security sector and intended to improve the quality of the military organization of the state in case of a crisis. Practically, the essence of the reforms was to reduce the number of personnel. It should reduce state budget expenditures, as well as increase bodies of the military organization, which due to legislation drafting errors, often doubled functions, thereby decreasing its efficiency. At the same time, the legislators did not pay attention to numerous urgent problems of the Armed Forces, mainly socio-economic. Despite many attempts to provide legal support for military construction in Ukraine in the early 2000s, all of them neither had the proper effect nor significantly influenced the strengthening of the state's defense capabilities. A large number of defense structures proved to be ineffective when the Armed Forces funded on a residual principle. This, in turn, nullified any attempt to reform Ukraine's Armed Forces fully.

Keywords: security, defense, Armed Forces, legislation.

Сергій ПОПКО

генерал-полковник, кандидат історичних наук

Міністерство оборони України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3050-2517>

e-mail: spopko@uk.net

ВПЛИВ РОСІЙСЬКОЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ НА АКТИВІЗАЦІЮ СПІВПРАЦІ НАТО Й УКРАЇНИ (2014–2018)

Досліджено військово-політичні аспекти співпраці України та Північно-атлантичного альянсу (НАТО) в 2014–2018 рр., наголошено на підтримці альянсу суверенітету й територіальної цілісності України в межах її міжнародно визнаних кордонів і готовність військово-політичної організації до подальшого розвитку політичного діалогу та практичного співробітництва. Проаналізовано специфіку відносин України й НАТО в умовах сучасної російсько-української війни. Визначено пріоритетні завдання двосторонніх відносин, їхній вплив на гарантування національної безпеки України та загалом стабільності в Центральній-Східній Європі.

Акцентовано увагу на тому, що події 2014 р. (Революція Гідності, анексія Російською Федерацією (РФ) Кримського півострова, підтримка агресором сепаратистських рухів у східних областях України тощо) консолідували українців, більшість яких, як показують соціологічні опитування, вперше з часу відновлення незалежності України виступила за повноправне членство нашої держави в НАТО. Відзначено, що керівництво Північноатлантичного альянсу рішуче засудило вторгнення російських військ до Автономної Республіки (АР) Крим та упродовж 2014–2018 рр. надавало системну допомогу Україні через різні програми трастових фондів (ТФ).

Розглянуто динаміку військово-політичного діалогу між Україною та НАТО останніх років. Наголошено на необхідності реалізації вищими органами влади тих заходів, які забезпечать якомога швидше членство України в Північноатлантичному альянсі.

Ключові слова: НАТО, Україна, військово-політичний діалог, російсько-українська війна, національна безпека.

Україна й НАТО опинилися в певному взаємозв'язку, адже наша держава не може самотійно протистояти поточним загрозам із боку Росії без міжнародної підтримки, а ЄС (Європейський Союз) і НАТО – зацікавлені у просторі миру та стабільності в

межах української території, що гарантуватиме їхню власну безпеку¹. «Це створює підґрунтя для тристороннього безпекового партнерства з метою зміцнення стабільності у Європі в контексті гарантування безпеки в та навколо України з довгостроковою метою забезпечення регіональної стабільності, миру та процвітання», – констатують українські дипломати².

НАТО виступає одним із найважливіших гарантів національної безпеки України, підтримує територіальну цілісність нашої держави в умовах агресії Російської Федерації. Відчуваючи підтримку Північноатлантичного альянсу, керівництво Української держави декларує членство в організації стратегічною метою зовнішньої політики, що зумовлює необхідність комплексного аналізу стану відносин НАТО й України. Однак, незважаючи на те, що військово-політична і військово-технічна співпраця України та НАТО – одна з найактуальніших тем сучасної української історіографії (наукові праці Григорія Перепелиці, Ігоря Кабаненка, Віталія Радецького, Олександра Губаренка, Віктора Нікітюка, Андрія Мирончука, Олександра Пулима, Олега Луника, Ігоря Храбана, Володимира Шкідченка та ін. істориків, політологів, військових), на сьогодні існує необхідність неупередженого аналізу двосторонніх відносин крізь призму суспільно-політичних процесів у нашій державі, що, власне, і є метою цієї статті.

Важливо усвідомлювати, що питання вступу України до НАТО завжди було для нашої країни політичним. «З часів отримання незалежності ним спекулювали, хто як тільки хотів – переважно, в ході передвиборчих кампаній, – переконані експерти. – І ще донедавна можна було практично зі стовідсотковою впевненістю констатувати, що вступ до Альянсу – далеко не те питання, що об'єднує українців. Проте наразі ситуація суттєво змінилася»³. Справді, у 2014 р. в. о. президента України Олександр Турчинов відзначив необхідність вступу України до НАТО, зважаючи на російську агресію. «Це питання дуже гостро стоїть, і Україна веде переговори, щоб у інших країн не було бажання проводити агресію», – зауважив український високопосадовець⁴. Як засвідчили подальші події, співпраця з НАТО залишалася в епіцентрі українського суспільно-політичного життя після дострокових президентських виборів 2014 р.

Водночас президент України Петро Порошенко відзначав у 2014 р., що «Рішення про вступ чи невступ до НАТО – це виключно компетенція українського народу... Ми напрацювали критерії, за якими Україна відповідатиме вимогам НАТО. Тільки після їхнього досягнення український народ зможе вирішити, вступати чи не вступати до НАТО»⁵, – заявляв П. Порошенко. У межах саміту НАТО в Уельсі 4 вересня 2014 р. відбулося засідання Комісії Україна–НАТО на рівні глав держав та урядів, де зазначені тези прозвучали знову⁶. Під час заходу надано оцінку ролі України в підтриманні

¹ Співробітництво Україна-СС-НАТО з протидії гібридним загрозам у кібер-сфері. URL: <https://ukraine-office.eu/eu-nato-ukraine-cooperation-to-counter-hybrid-threats-in-the-cyber-field/>

² Там само.

³ Петровець О. Україна – НАТО: чи потрібні ми один одному. *Українська правда*. 2017. 14 липня. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2017/07/14/7149498/>

⁴ Там само.

⁵ Порошенко: вступ України до НАТО – питання референдуму. *BBC News. Україна*. 2014. 24 листопада. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/11/141120_poroshenko_nato_referendum_sx

⁶ На саміті НАТО Москву критикують за дестабілізацію ситуації в Україні. *BBC News. Україна*.

Євроатлантичної безпеки, визначено модальності подальшої взаємодії Україна–НАТО, а також засвідчено активну політичну і практичну підтримку України з боку НАТО та її держав-членів у подоланні нинішньої безпекової кризи, розвитку національного оборонного й безпекового сектору, модернізації Збройних сил України (ЗСУ)⁷.

Додам, що соціологічне дослідження, яке провела 6–13 листопада 2014 р. група «Рейтинг», показало, що на гіпотетичному референдумі щодо вступу до НАТО таку пропозицію підтримали б 51 % українців. Противниками вступу до альянсу назвали себе 25 % респондентів, решта чверть опитаних не визначилися зі ставленням до цієї ідеї або ж не брали б участь у такому референдумі⁸.

Хиткі результати соціологічних досліджень не змінили курсу України на євроінтеграцію – пріоритетним національним інтересом України у сфері зовнішньополітичної діяльності в 2014 та наступних роках став подальший розвиток відносин стратегічного партнерства України зі США, ЄС та НАТО⁹. Відповідні зміни були внесені до Закону України «Про основи національної безпеки України» та Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», згідно з якими, відновлено курс євроатлантичної інтеграції, а основними напрямками державної політики з питань національної безпеки й основними засадами зовнішньої політики України визначено поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства в ній¹⁰.

Сучасні вчені відзначають, що 2015 р. характеризувався інтенсифікацією діалогу між Україною й НАТО¹¹. Так, у травні була прийнята нова Стратегія національної безпеки, у якій одне з головних завдань – формування умов для вступу в НАТО. У новій редакції Військової доктрини України від вересня 2015 р. визначено, що основні завдання створення умов для відновлення державного суверенітету та територіальної цілісності України – це комплексне реформування системи гарантування національної безпеки до рівня, прийнятного для членства в ЄС і НАТО, а також розвиток ЗСУ за західними стандартами та досягнення сумісності зі збройними силами держав-членів НАТО¹².

Цього ж року значно зросли масштаби й обсяги військового співробітництва з НАТО у таких сферах, як система управління та зв'язку, кібербезпека, медичне забезпечення, логістика, стандартизація, стратегічні комунікації. Країни-члени альянсу забезпечували лікування і реабілітацію українських військовослужбовців, постраждалих під час проведення антитерористичної операції (операції об'єднаних

2014. 4 вересня. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/09/140904_nato_summit_poroshenko_sx

⁷ Гончаренко Р. Україна і НАТО: саміт слабких надій і обмежених можливостей. *DW*. 2014. 4 вересня. URL: <https://www.dw.com/uk>

⁸ Порошенко: вступ України до НАТО – питання референдуму...

⁹ Особливе партнерство України з НАТО. URL: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/internationalorganizations/nato> не відкривається

¹⁰ Президент підписав Закон про відмову від позаблокового статусу України. URL: <http://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-zakon-providmovu-vid-pozablokovogo-statu-34460>

¹¹ Романюк Н. Сучасний стан та особливості співробітництва України з НАТО. *Актуальні проблеми країнознавчої науки: міжнародна науково-практична інтернет-конференція*. URL: <https://internationalconference2014.wordpress.com/2017/05/26/>

¹² Там само.

сил) (АТО/ООС) на Сході нашої держави. Керівництво командування Медичних сил ЗСУ на регулярній основі брало участь у засіданнях Комітету керівників військово-медичних служб держав-членів НАТО (COMEDS)¹³.

Програма співробітництва Україна–НАТО на 2015 р. передбачала: «Зусилля будуть спрямовані на розвиток Сил спеціальних операцій як міжвидового роду військ, а також нарощування бойового складу Збройних сил України шляхом створення додаткових військових частин»¹⁴.

У 2015 р. НАТО розпочала практичну реалізацію проєктів щодо зміцнення обороноздатності держави за підтримки ТФ НАТО: модернізації системи зв'язку й автоматизації управління військами; розвитку систем логістики та стандартизації; зі створення системи зміни військової кар'єри на професійну цивільну; з фізичної реабілітації (протезування) військовослужбовців, поранених в антитерористичній операції; з розвитку системи кібернетичного захисту. Створено необхідну нормативно-правову базу – підписано відповідні міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, а також імплементаційні угоди на їх виконання¹⁵.

Найважливіші напрями військового будівництва були чітко викладені в Державній програмі розвитку Збройних сил України на період до 2020 р. Цей документ визначав п'ять стратегічних цілей розвитку на основі прийнятих у НАТО принципів і стандартів. Перша – розвиток системи управління збройних сил. Друга – удосконалення системи оборонного планування, запровадження в ЗСУ прозорого й ефективного управління ресурсами. Третя – набуття спроможностей ЗСУ для гарантованої відсічі збройній агресії, оборони держави й участі в підтриманні миру та міжнародної безпеки. Четверта – створення єдиної системи логістики й удосконалення системи медичного забезпечення ЗСУ. П'ята, стратегічна, мета – це професіоналізація та створення необхідного військового резерву ЗСУ¹⁶.

Програма визначала конкретні терміни реалізації заходів. Головною метою цих зусиль стало набуття ЗСУ спроможностей для найефективнішого реагування на загрози національній безпеці у військовій сфері, оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності, а також досягненні євроатлантичних стандартів і критеріїв, необхідних для набуття членства в НАТО¹⁷.

Однак, відповідаючи на запитання: «Чи Україна готова стати членом НАТО?», П. Порошенко однозначно відповів: «Ні!». Проте додав: «Але нам треба до цього готуватися»¹⁸. Справді, як засвідчили подальші події, інтенсивність діалогу Україна–

¹³ Співробітництво Україна – НАТО у військовій сфері. URL: <https://nato.mfa.gov.ua/ukrayina-ta-nato/spivrobotnictvo-ukrayina-nato-u-vijskovij-sferi>

¹⁴ Порошенко затвердив програму співробітництва Україна–НАТО на 2015 рік. *Європейська правда*. 2015. 24 квітня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2015/04/24/7033209/>

¹⁵ Співробітництво з НАТО. *Біла книга 2015. Збройні сили України* / гол. роб. групи І. Руснак. Київ, 2016. С. 77.

¹⁶ Збройні сили України: курсом до НАТО. Розповідає головнокомандувач Збройних Сил України, генерал армії Віктор Муженко. URL: <https://hi-tech.ua/article/zbroyni-sili-ukrayini-kursom-do-nato/> – не відкривається

¹⁷ Там само.

¹⁸ Порошенко: Україна не готова до НАТО, а НАТО – до України. *BBC News. Україна*. 2015. 21 вересня. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/09/150921_poroshenko_stoltenberg_dk

НАТО поступово зростала. Зокрема, у 2016 р. представники Міністерства оборони України взяли участь у двох засіданнях Спільної робочої групи Україна–НАТО з питань військової реформи високого рівня та двох засіданнях Спільної робочої групи з питань оборонно-технічного співробітництва. Заступник Міністра оборони України в листопаді взяв участь у засіданні Конференції національних директорів з озброєння¹⁹.

Важливою віхою співробітництва Україна–НАТО стало затвердження Комплексного пакету допомоги для України (КПД) главами держав та урядів держав-членів альянсу під час саміту НАТО у Варшаві 9 липня 2016 р. КПД має на меті зміцнити, розширити та систематизувати підтримку України з боку НАТО, забезпечити спроможність України гарантувати свою безпеку²⁰.

Більшість матеріально-фінансової допомоги НАТО надавало Україні через програми ТФ, що увійшли у КПД. На цей час Міністерство оборони України як основний бенефіціар допомоги (міністерство-координатор реалізації програм ТФ) було залучене до реалізації заходів п'яти ТФ: із модернізації системи зв'язку й автоматизації управління військами; зі зміни військової кар'єри на професійну цивільну; з логістики та стандартизації; з утилізації в Україні легких озброєнь (ЛЮ), стрілецької зброї (СЗ), звичайних боєприпасів і протипіхотних мін типу ПФМ-1; з питань розвитку національної системи протимінної діяльності та протидії саморобним вибуховим пристроям²¹.

Членство в НАТО залишалося стратегічною метою України й 2017 р. «Ми рішуче налаштовані на реформи, маємо чіткий графік, що ми маємо зробити до 2020 року для того, щоб відповідати критеріям членства в НАТО. Ми маємо план на ці три роки, програму до 2020 року. Ми чітко знаємо, що робити. Це вперше в Україні, коли побудована “дорожня карта” що і коли робити», – відзначав П. Порошенко²².

Держави-члени НАТО сприяли трансформації державних органів сектору безпеки й оборони України для забезпечення ними під належним цивільним і демократичним контролем надійного стримування агресії з боку Росії та захисту від воєнних загроз²³. Так було утворено Консультативно-експертну групу іноземних стратегічних радників високого рівня при Комітеті реформ Міністерства оборони України та Збройних сил України, до складу якої увійшли представники шести держав (Великої Британії, Канади, Литовської Республіки, Республіки Польща, Сполучених Штатів Америки та Федеративної Республіки Німеччина), які протягом 2017 р. здійснили вісім візитів в Україну. Міністр оборони України взяв участь у засіданні Північноатлантичної ради НАТО в Києві під головуванням генерального секретаря альянсу Єнса Столтенберга (Jens Stoltenberg) і президента України в межах відзначення 20-річчя підписання Хартії про особливе партнерство між Україною і НАТО (липень, м. Київ)²⁴.

¹⁹ Збройні сили України: курсом до НАТО...

²⁰ Співробітництво з НАТО. *Біла книга 2017. Збройні сили України* / гол. роб. групи І. Руснак. Київ, 2018. С. 87.

²¹ Там само. С. 89.

²² Україна почала дискусію щодо ПДЧ у НАТО – Порошенко. *BBC News. Україна*. 2017. 10 липня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-40558290>

²³ Співробітництво з НАТО. *Біла книга 2017...* С. 127.

²⁴ Там само.

Відзначу, що не тільки позитивні тенденції виокремлювали представники Північноатлантичного альянсу, коли аналізували двосторонні відносини. «НАТО має причини для стурбованості загальною ситуацією безпеки, але не бачить жодної безпосередньої загрози для будь-якого члена Альянсу», – заявив генеральний секретар НАТО Є. Столтенберг після засідання Комісії НАТО–Україна²⁵. Він наголосив на тому, що антикорупційні структури й боротьба з цим явищем в Україні дуже важливі для НАТО і тому альянс надає підтримку українській владі в цій галузі. Водночас генсек сказав, що розширений пакет допомоги для України, прийнятий на саміті у Варшаві, вже дає результати.

Позитивні зміни у відносинах Україна–НАТО відзначив спікер українського парламенту Андрій Парубій. Він констатував, що «за останні три роки кількість прихильників вступу України до НАТО зростає до 50 %». «Якщо ще чотири–п'ять років тому завдяки дуже потужній російській пропаганді ми мали в Україні близько 16–18 % прихильників вступу в НАТО, то за останні три роки кількість прихильників вступу України в НАТО зростає до 50 %. А якщо враховувати результати останніх соціологічних опитувань, то кількість тих, які б проголосували на референдумі з тих, які прийшли б на референдум, могло би бути більше 60 %. І цей показник надзвичайно важливий і свідчить про збільшення розуміння в Україні ролі НАТО», – зауважив високопосадовець²⁶.

«НАТО та окремі держави-члени НАТО продовжуватимуть підтримувати Україну – оскільки ми твердо віримо, що незалежна, суверенна та стабільна Україна, віддана демократії та верховенству права, є ключем до євроатлантичної безпеки», – констатував голова Військового комітету НАТО, генерал Петр Павел (Petr Pavel)²⁷.

Засуджуючи агресивні дії Росії проти України, у 2018 р. НАТО продовжувало підтримувати Українську державу, стимулюючи реформування структур сектору безпеки й оборони України (в межах діяльності Спільної робочої групи Україна–НАТО з питань військової реформи високого рівня (СРГВР) та механізму Процесу планування і оцінки сил (ППОС), а також дорадчої місії при Представництві НАТО в Україні)²⁸.

Для зміцнення національної безпеки 13 грудня 2018 р. у Брюсселі укладено Імплементативну угоду між Кабінетом Міністрів України та НАТО з підтримки та постачання в межах ТФ із розмінування та протидії саморобним вибуховим пристроям. Також забезпечено перехід України на другий рівень участі в системі кодифікації НАТО, підключення до автоматизованої системи обміну даними (NMBS) й обмін даними з Агенцією НАТО з підтримки та постачання і державами-учасницями

²⁵ Каптару В. Позиція Румунії щодо України та співпраця НАТО–Україна. *Radio România Internațional*. 2016. 15 грудня. URL: https://www.rri.ro/uk_uk/

²⁶ «Потужна українська армія є запорукою безпеки у всьому європейському регіоні», – Андрій Парубій. *Верховна рада України*. Офіційний портал. 2017. 3 липня. URL: <https://rada.gov.ua/news/Top-novyna/146672.html>

²⁷ «Незалежна демократична Україна – ключ до євроатлантичної безпеки» – Голова Військового комітету НАТО генерал Петр Павел. *Міністерство оборони України*. Офіційний веб сайт. URL: <https://www.mil.gov.ua/ministry/zmi-pro-nas/2018/03/22/nezalezna-demokraticzna-ukraina-klyuch-do-evroatlantichnoi-bezpeki-golova-vijskovogo-komitetu-nato-general-petr-pavel/>

²⁸ Співпраця з НАТО. *Біла книга 2018. Збройні сили України* / гол. роб. групи І. Руснак. Київ, 2019. С. 140.

системи кодифікації НАТО. Водночас набрала чинності Угода між урядом України та НАТО з підтримки й постачання про партнерство з підтримки спільного управління предметами постачання²⁹.

Імплементативна угода дозволила розпочати практичну фазу реалізації спеціально створеного для допомоги Україні ТФ НАТО із знешкодження вибухонебезпечних предметів і протидії саморобним вибуховим пристроям. Для реалізації проєкту залучені Міністерство оборони України, Служба безпеки України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Національна поліція України, Національна гвардія України, Державна спеціальна служба транспорту, Державна прикордонна служба України.

У межах проєкту ТФ НАТО заплановано: здійснити розробку нормативних документів зі знешкодження вибухонебезпечних предметів і протидії саморобним вибуховим пристроям; досягти взаємосумісності залучених сил та засобів України з альянсом; розвинути спроможності захисту цивільного населення від загроз саморобних вибухових пристроїв³⁰.

Міністерство оборони України як неосновний отримувач допомоги також брало участь у реалізації проєктів чотирьох ТФ НАТО: зі зміни військової кар'єри на професійну цивільну (спільно з Міністерством соціальної політики України під загальним керівництвом Урядового офісу з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України); з кіберзахисту (основний отримувач допомоги – Служба безпеки України); з медичної реабілітації (протезування) військовослужбовців (основний отримувач допомоги – Міністерство соціальної політики України); з перезахоронення радіоактивних відходів (основний отримувач допомоги – Державне агентство України з управління зоною відчуження)³¹.

Представництво ЗСУ збільшено у складі відповідних робочих груп Консультативної ради НАТО з командування й управління (СЗВ) та у складі робочих груп щодо реалізації проєктів НАТО з питань зв'язку й інформаційних систем³². Завдяки активній участі спеціалістів із кібербезпеки ЗСУ та неодноразовим перемогам у змаганнях «NATO Enterprise Architecture Hackathon» в Україні з 2018 р. започатковано проведення Національного оборонного Хакатону. Він відбувається із залученням команд від структур сектору оборони та безпеки України за сприяння фахівців альянсу³³. Реформування систем логістики і стандартизації здійснюється у межах досягнення Україною цілей партнерства, виконання заходів робочого плану Військового комітету Україна–НАТО з використанням консультативно-дорадчої допомоги альянсу за підтримки ТФ НАТО³⁴.

²⁹ Там само. С. 145.

³⁰ В Брюсселі підписано Імплементативну угоду щодо проєкту Трастового фонду НАТО із знешкодження вибухонебезпечних предметів та протидії СВІП. *Міністерство оборони України*. Офіційний веб сайт. 2018. 14 грудня. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2018/12/14/v-bryusseli-pidpisano-implementacijnu-ugodu-shhodo-proektu-trastovogo-fondu-nato-iz-zneshkodzhennya-vibuhonebezpechnih-predmetiv-ta-protidii-svip/>

³¹ Співпраця з НАТО. *Біла книга 2018...* С. 142.

³² Співробітництво Україна – НАТО у військовій сфері...

³³ Там само.

³⁴ Там само.

Отже, Українська держава в 2014–2018 рр. швидкими темпами наближалася до членства в Північноатлантичному альянсі, значним кроком чого стало, зокрема, надання Києву статусу країни-аспіранта до НАТО. Однак важко не погодитися з Віталієм Скоциком, який, відповідаючи на запитання: «Що потрібно Україні для набуття членства в НАТО?», зауважував: «По-перше, ми повинні визначитися і напрацювати чітку стратегію реалізації поглибленої співпраці з Альянсом. По-друге, нам потрібен консенсус політичної еліти щодо членства в НАТО. І найголовніше – ми маємо досягти відповідного рівня власної політичної та економічної стабільності й безпеки. Це дозволить нам розбудовувати рівноцінне партнерство і діяти, керуючись нашими національними інтересами»³⁵.

Все ж як зі сторони вищого керівництва нашої держави, так і керівництва НАТО лунали оптимістичні заяви. «Якщо йдеться про Україну, то вона швидкими темпами йде вперед у питанні виконання критеріїв щодо членства в НАТО і підвищення обороноздатності країни. Військова міць України посилюється, необхідними є ще декілька реформ, наприклад, посилення цивільного контролю над армією», – відзначав генеральний секретар НАТО Андерс Расмуссен (*Anders Rasmussen*)³⁶. Зрештою, питання членства України в НАТО залишається відкритим та залежить, передусім, від політичної волі керівництва Української держави.

REFERENCES

1. «Nezalezhna demokratychna Ukraina – kliuch do yevroatlantychnoi bezpeky» – Holova Viiskovoho komitetu NATO heneral Petr Pavel. *Ministerstvo oborony Ukrainy. Ofitsiinyi veb sait*. Retrieved from <https://www.mil.gov.ua/ministry/zmi-pro-nas/2018/03/22/nezalezhna-demokratychna-ukraina-klyuch-do-evroatlantychnoi-bezpeki-golova-viiskovogo-komitetu-nato-general-petr-pavel/> [in Ukrainian].
2. «Potuzhna ukrainska armiiya ye zaporukoiu bezpeky u vsomu yevropeiskomu rehioni», – Andrii Parubii. (2017, Lypen 3). *Verkhovna rada Ukrainy. Ofitsiinyi portal*. Retrieved from <https://rada.gov.ua/news/Top-novyna/146672.html> [in Ukrainian].
3. Honcharenko, R. (2014, Veresen 4). Ukraina i NATO: samit slabkykh nadii i obmezhenykh mozhlyvostei. *DW*. Retrieved from <https://www.dw.com/uk> [in Ukrainian].
4. Kaptaru, V. (2016, Hruden 15).pozytsiia Rumunii shchodo Ukrainy ta spivpratsia NATO–Ukraina. *Radio România Internațional*. Retrieved from https://www.rri.ro/uk_uk/ [in Ukrainian].
5. Na samiti NATO Moskvu krytykuiut za destabilizatsiiu sytuatsii v Ukraini. (2014, Veresen 4). *BBC News. Ukraina*. Retrieved from https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/09/140904_nato_summit_poroshenko_sx [in Ukrainian].
6. Osoblyve partnerstvo Ukrainy z NATO. Retrieved from <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/internationalorganizations/nato> [in Ukrainian].

³⁵ Скоцик В. Україна – НАТО: реальна співпраця неможлива без реформ. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/blog/vitaliy_skotsyk/394415_ukraina-nato_realna_spivpratsya.html

³⁶ Україна наближається до членства в НАТО – Расмуссен. *Укрінформ*. 2018. 24 жовтня. URL: <http://www.na.mil.gov.ua/index.php/2018/10/24/ukrayina-nablyzhayetsya-do-chlenstva-v-nato-rasmussen/>

7. Petrovets, O. (2017, Lypen 14). Ukraina – NATO: chy potribni my odyn odnomu. *Ukrainska pravda*. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/columns/2017/07/14/7149498/> [in Ukrainian].
8. Poroshenko zatverdyv prohramu spivrobitnytstva Ukraina–NATO na 2015 rik. (2015, Kviten 24). *Yevropeiska pravda*. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/news/2015/04/24/7033209/> [in Ukrainian].
9. Poroshenko: Ukraina ne hotova do NATO, a NATO – do Ukrainy. (2015, Veresen 21). *BBC News. Ukraina*. Retrieved from https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/09/150921_poroshenko_stoltenberg_dk [in Ukrainian].
10. Poroshenko: vstup Ukrainy do NATO – pytannia referendumu. (2014, Lystopad 24). *BBC News. Ukraina*. Retrieved from https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/11/141120_poroshenko_nato_referendum_sx [in Ukrainian].
11. Prezydent pidpysav Zakon pro vidmovu vid pozablokovoho statusu Ukrainy. Retrieved from <http://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-zakon-providmovu-vid-pozablokovogo-statu-34460> [in Ukrainian].
12. Romaniuk, N. Suchasnyi stan ta osoblyvosti spivrobitnytstva Ukrainy z NATO. Aktualni problemy krainoznavchoi nauky: mizhnarodna naukovo-praktychna internet-konferentsiia. Retrieved from <https://internationalconference2014.wordpress.com/2017/05/26/> [in Ukrainian].
13. Skotsyuk, V. Ukraina – NATO: realna spivpratsia nemozhlyva bez reform. *LB.ua*. Retrieved from https://lb.ua/blog/vitaliy_skotsyuk/394415_ukraina-nato_realna_spivpratsya.html [in Ukrainian].
14. Spivpratsia z NATO. (2019). In I. Rusnak (Ed.), *Bila knyha 2018. Zbroini syly Ukrainy* (p. 140). Kyiv [in Ukrainian].
15. Spivrobitnytstvo Ukraina – NATO u viiskovii sferi. Retrieved from <https://nato.mfa.gov.ua/ukrayina-ta-nato/spivrobitnictvo-ukrayina-nato-u-vijskovij-sferi> [in Ukrainian].
16. Spivrobitnytstvo Ukraina-Yes-NATO z protydii hibrydnym zahrozam u kiber-sferi. Retrieved from <https://ukraine-office.eu/eu-nato-ukraine-cooperation-to-counter-hybrid-threats-in-the-cyber-field/> [in Ukrainian].
17. Spivrobitnytstvo z NATO. (2016). In I. Rusnak (Ed.), *Bila knyha 2015. Zbroini syly Ukrainy* (p. 77). Kyiv [in Ukrainian].
18. Spivrobitnytstvo z NATO. (2018). In I. Rusnak (Ed.), *Bila knyha 2017. Zbroini syly Ukrainy* (p. 87). Kyiv [in Ukrainian].
19. Ukraina nablyzhaetsia do chlenstva v NATO – Rasmussen. (2018, Zhovten 24). *Ukrinform*. Retrieved from <http://www.na.mil.gov.ua/index.php/2018/10/24/ukrayina-nablyzhayetsya-do-chlenstva-v-nato-rasmussen/> [in Ukrainian].
20. Ukraina pochala diskusiiu shchodo PDCH u NATO – Poroshenko. (2017, Lypen 10). *BBC News. Ukraina*. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/news-40558290> [in Ukrainian].
21. V Briusseli pidpysano Implementatsiinu uhodu shchodo proektu Trastovoho fondu NATO iz zneshkodzhennia vybukhonebezpechnykh predmetiv ta protydii SVP. (2018, Hruden 14). *Ministerstvo oborony Ukrainy. Ofitsiinyi veb sait*. Retrieved from <https://www.mil.gov.ua/news/2018/12/14/v-bryusseli-pidpisano-implementacijnu-ugodu-shhodo-proektu-trastovogo-fondu-nato-iz-zneshkodzhennya-vibuhonebezpechnih-predmetiv-ta-protidii-svp/> [in Ukrainian].

22. Zbroini syly Ukrainy: kursom do NATO. Rozpovidaie holovnokomanduvach Zbroinykh Syl Ukrainy, heneral armii Viktor Muzhenko. Retrieved from <https://hi-tech.ua/article/zbroyni-sili-ukrayini-kursom-do-nato/> [in Ukrainian].

Serhii POPKO

Ph.D., Colonel General

Chief Inspector of the Ministry of Defense of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3050-2517>

e-mail: spopko@ukr.net

THE INFLUENCE OF RUSSIAN MILITARY AGGRESSION ON THE INTENSIFICATION OF COOPERATION BETWEEN NATO AND UKRAINE (2014–2018)

The military-political aspects of cooperation between Ukraine and the North Atlantic Treaty Organization (NATO) in 2014–2018 were examined, the alliance's support for Ukraine's sovereignty and territorial integrity within its internationally recognized borders, and the military-political organization's readiness to further develop political dialogue and practical cooperation were emphasized. The specifics of the relations between Ukraine and NATO in the circumstances of the modern Russian-Ukrainian war are analyzed, the priority tasks of bilateral relations, their influence on ensuring the national security of Ukraine and stability in Central and Eastern Europe, in general, are determined. The accent is placed on the fact that the events of 2014 (Revolution of Dignity, the annexation of the Crimean Peninsula by the Russian Federation, support for separatist movements in the eastern regions of Ukraine, etc.) consolidated Ukrainians. According to surveys, the vast majority of Ukrainians, for the first time since Ukraine's independence, advocated for our country's membership in NATO. It is noted that the leadership of the North Atlantic Alliance strongly condemned the invasion of Russian troops into the Autonomous Republic of Crimea and, during 2014–2018, provided systemic assistance to Ukraine through various programs of the Trust Funds. The dynamic of the military-political dialogue between Ukraine and NATO in recent years is considered. The author emphasizes the need to implement by the higher authorities those measures that will ensure Ukraine's membership in the North Atlantic Alliance as soon as possible is emphasized.

Keywords: NATO, Ukraine, military-political dialogue, Russian-Ukrainian war, national security.

До 100-річчя ЗУНР

УДК [94(477.8):929В.КУЧАБСЬКИЙ(091)]"1918/1923"
DOI: 10.33402/nd.2018-6-78-97

Степан ГЕЛЕЙ

*доктор історичних наук
професор кафедри історії та політології
Львівського торговельно-економічного університету
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4349-9107>
e-mail: goldak.lesia7@gmail.com*

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА В ІСТОРИЧНИХ ПРАЦЯХ ВАСИЛЯ КУЧАБСЬКОГО

Проаналізовано історичні погляди В. Кучабського на процес творення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). З'ясовано, що в історичних працях, написаних у першій половині 30-х років ХХ ст., особливо в найвизначнішій з них – «Західна Україна у боротьбі з Польщею та більшовизмом у 1918–1923 роках», вчений висвітлює внутрішнє становище країни, зокрема її політичні та військові позиції, й одночасно різні міжнародні зв'язки, які визначально вплинули на долю української державності. Зазначено, що характеризуючи тогочасну внутрішню ситуацію в Галичині, В. Кучабський наголошував на тому, що у громадських місцях порядок був значно вищий, аніж у сусідніх державах – навіть суди відновили роботу. Проте констатовано, що наскільки галичани були добрими організаторами, настільки ж поганими воєначальниками: захопивши владу у Львові, вони чекали, що надалі все відбудеться само собою, не враховуючи, що народ дуже виснажений роками лихоліть. Стверджено, що верховне керівництво почувалося безпорадним, українських офіцерів не вистачало, на відміну від польських, які очолювали навіть найменші підрозділи. Представлено думку історика, за якою Українську Галицьку армію (УГА) можна було перетворити на боєздатну силу тільки в результаті значних перемог у війні, але в українців не було таких полководців, які би своїм натхненням перетворили механічно зібрану армію на єдиний військовий організм. Окрім того, вказано, що важкий тягар війни з набагато сильнішим польським противником, участь у подіях на Сході України, потребували від західних українців значно вищих політичних якостей, ніж їх мали поляки або чехи. Представлено заклик вченого до галицької інтелігенції позбутися консервативної пасивності, що виявлялася у вузькому світогляді, слабкості волі, духовних лінощах. Зазначено, що найбільшу небезпеку для українського національного відродження вбачав у приєднанні всієї України до більшовицької Росії, геніально передбачивши, що та частина, яка не перебуватиме в її складі, збереже національно-державницькі імпульси, які в разі розпаду більшовизму поширяться на всю Україну.

Ключові слова: Західна Україна, Східна Галичина, Львів, національна революція, Листопадовий чин, ЗУНР, УГА, Станіславів, Українська Національна Рада.

Василь Кучабський належить до найвизначніших українських діячів першої половини ХХ ст. Його багатогранна діяльність як політика, військового діяча, а

найголовніше, історико-теоретична спадщина не знайшли належного висвітлення. Ближче ознайомлення з науковим доробком вченого, зокрема з працями, присвяченими становленню ЗУНР 1918–1921 рр., сприятиме глибокому осмисленню нашої багатої минувшини, розширенню горизонтів національної історичної свідомості, послужить імпульсом для піднесення вітчизняної історико-політологічної науки.

Проблему становлення західноукраїнської державності на початку ХХ ст. по-різному сприймали як сучасники, так і наступні покоління істориків, політологів, філософів. Моє завдання – виокремити погляди одного з найвизначніших представників консервативного напрямку в українській суспільно-політичній думці Василя Кучабського на державотворчі процеси періоду національної революції 1917–1921 рр.

Серед багатьох проблем, відображених у науковій спадщині В. Кучабського, важливе місце посідає становлення західноукраїнської державності в 1918–1921 рр. Учений усвідомлював, що лише той народ, який здатний оцінити своє минуле, зрозуміти власні помилки, допущені під час боротьби за свободу, і зробити з них правильні висновки, може з оптимізмом дивитися в майбутнє. Він надавав важливого значення науковій розробці проблеми українсько-польських відносин, особливо з огляду на те, що саме від них великою мірою залежало бути чи не бути Українській державі.

В. Кучабський брав активну участь у національно-визвольній боротьбі, був старшиною Січових стрільців, полковником армії УНР (Української Народної Республіки), членом дипломатичної місії Директорії УНР у Швеції, одним з організаторів УВО (Української військової організації). Згодом показав себе найяскравішим дослідником цих змагань і здобув широке визнання вченого європейського рівня, бо чи не єдиний досліджував українську справу на широкому міжнародно-політичному тлі. Свою працю на ниві історичної науки він розпочав у 20-х роках ХХ ст., коли український національно-визвольний рух перейшов зі стадії культурного українофільства до широкої організованої політичної роботи в масах. Історичні праці В. Кучабського, яких на сьогодні виявлено понад 150, характеризуються глибоким, скрупульозним і об'єктивним аналізом проблем державотворення в Україні.

Дослідженню цієї проблеми вчений присвятив такі праці: «Зовнішньополітичне положення об'єднаних Українських Армій у “чотирикутнику смерті” в липні–серпні 1919» (1931), «Польська дипломатія і “Східно-Галицьке” питання на париській мировій конференції в 1919 році» (1931), «Українська дипломатія і держави Антанти в році 1919» (1931), «Завдання гетьманського руху на Західній Україні» (1931), «Значіння помилок із 1921 року» (1932), «Вага і завдання Західно-Української Держави серед сил Східної Європи на переломі 1918–1919-го року» (1932–1933). Перші три стали складовими фундаментальної наукової монографії «Die Westukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918–1923», що вийшла 1934 р. як офіційне видання воєнно-історичного семінару Берлінського університету. «Ця річ була видана по-німецьки й тому залишилась недостатньо відома серед українських читачів, – зазначав І. Лисяк-Рудницький. – Але серед множини публікацій, присвячених цій добі, твір Кучабського, мабуть, єдиний, що піднімається до рівня історіографії великого стилю»¹. На думку ж О. Павлюка, праця В. Кучабського була першою українською

¹ Лисяк-Рудницький І. Українська революція з перспективи сорокаліття. Історичні есе: у 2-х т. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 39.

монографією, присвяченою національній революції, дослідженням вченого з хорошою освітою, гострим аналітичним розумом і вільним володінням кількома європейськими мовами². У 2009 р. її переклали англійською, а 2015 – українською мовами³. Під час написання книги автор широко використав не тільки українські, польські та російські, а й німецькі, французькі та англо-американські документи і матеріали. Особливо цінні в цьому сенсі документальні праці, праці-спогади учасників визвольної боротьби 1917–1921 рр. М. Лозинського, К. Левицького, С. Шухевича, П. Христюка, А. Марголіна, І. Мазепи, М. Омеляновича-Павленка, М. Капустянського й ін.⁴.

Опираючись на значну джерелознавчу базу, В. Кучабський дійшов висновку, що до Листопадового чину українці Галичини почали готуватися ще в середині 1918 р. Ініціювали цей процес представники Національно-демократичної партії: В. Бачинський, В. Панейко, С. Баран, І. Кивелюк і Л. Цегельський. У вересні 1918 р. частина офіцерів двох батальйонів Легіону Українських січових стрільців, що базувалися на Буковині, об'єдналися в єдину групу на чолі з майором Д. Вітовським, щоб за потреби бути готовими до рішучих дій⁵. Така настала після того, як стало відомо про звернення Польської ліквідаційної комісії до державних установ Галичини (ця звістка дійшла до українців 31 жовтня 1918 р.). У зверненні мовилося про те, що львівського намісника представить Віденський уряд, його справи будуть передані партії, яка забезпечуватиме офіційний порядок, а 1 листопада 1918 р. до Львова прибуде депутація Польської ліквідаційної комісії, щоби від імені Польщі перебрати владу у Східній Галичині. Вранці 31 жовтня 1918 р. українські політики, які перебували у Львові разом із керівниками військової організації, вирішили надати українській підпільній організації право захопити владу у Східній Галичині проти ночі 1 листопада 1918 р. від імені Української Національної Ради (УНРада), створеної 18 жовтня 1918 р. Негайно було розіслано кур'єрів в усі гарнізони Східної Галичини з наказом

² Pavljuk O. Einleitung. Kuchabsky V. Western Ukraine in Conflict with Poland and Bolshevism, 1918–1923 / tr. from the German by Gus Fagan. Edmonton; Toronto: Canadian institute of Ukrainian Studies Press, 2009.

³ Кучабський В. Західна Україна у боротьбі з Польщею та більшовизмом у 1918–1923 роках (за виданням: Kutschabsky W. Die Westukraine im Kampfe mit Polen und den Jahren 1918–1923. Berlin: Junker und Dünnhaupt Verlag, 1934) / пер. з нім. Т. Лісної; наук. ред. С. Гелей. Львів: НТШ, 2015. 448 с.; 6 карт.

⁴ Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920 (Українська революція. Розвідки і матеріали, кн. 5). Відень, 1920; Левицький К. Великий Зрив (До історії української державності від березня до листопада 1918 р. На підставі споминів та документів). Львів, 1931; Шухевич С. Спомини з Українсько-Галицької армії (1918–1920): у 3-х т. Львів, 1928–1929. Т. 1; Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції. 1917–1920 рр.: у 4-х т. (Українська революція. Розвідки і матеріали, кн. 3). Відень, 1921. Т. 3; Марголін А. Украина и политика Антанты. Записки еврея и гражданина. Берлин, 1921; Мазепа І. Большевизм і окупація України. Соціально-економічні причини незрілості сил української революції. Львів; Київ, 1922; Омелянович-Павленко М. Українсько-польська війна 1918–1919. Прага, 1929; Капустянський М. Похід українських армій на Київ–Одесу в 1919 році. Част. I–III. Львів, 1921–1922. Ч. 1.

⁵ Кучабський В. Західна Україна у боротьбі з Польщею... С. 96.

про повстання. У питанні, хто все-таки оволодіє територією – поляки чи українці – обговорення якого тривало декілька годин, виграла українці⁶.

Український переворот проти ночі 1 листопада 1918 р. як у Львові, так і у провінційних містах Східної Галичини закінчився цілковитим успіхом. За чітко продуманим планом українцям вдалося блокувати ворожі військові частини й заволодіти Львовом досить швидко і без кровопролиття. Львівські поляки, перш ніж розпочати військові дії, побачили на ратуші та інших урядових установах українські синьо-жовті прапори. Українцям вдалося захопити Східну Галичину без жодної допомоги австрійського уряду, львівського намісника чи австро-угорського військового командування.

Захоплення Львова невеликою частиною української підпільної спілки, що, за свідченням В. Кучабського, налічувала лише близько 1,5 тис. осіб, закінчилося успіхом, на який не розраховували навіть самі організатори повстання. Проте, як зазначав учений, наскільки галичани були добрими організаторами, настільки ж поганими воєначальниками. На чолі таємного товариства, а пізніше українських військових підрозділів стояв Д. Вітовський, який був палким патріотом, але ні не військовим, ні не державним діячем. Здійснивши переворот і захопивши державну владу, він не створив єдиного військового командування та військової адміністрації. Потужна військова акція українців, яка б зірвала польське повстання, що очікувалось у Львові, не була підготовлена наскільки це було можливо, не відвернено війни з Польщею за Східну Галичину завдяки рішучому наступу українських військових частин у напрямку Сяну. Захопивши владу у Львові, організатори чекали, що надалі все відбуватиметься само собою, за активної участі народу. Вони не врахували, що народ дуже виснажений роками лихоліть. До того ж усі без винятку східногалицькі українські полки перебували на Італійському фронті. Потрібно було декілька тижнів, щоби вони повернулися на Батьківщину. Після тривалої війни у військових частинах прокотилася хвиля демобілізації. Країна відчувала брак придатних до війська чоловіків. Існували лише тилові підрозділи, котрі здебільша склалися зі старих ополченців⁷.

У розпорядженні українців було, як уже зазначено, всього 1,5 тис. бійців – надто мало, щоб успішно перемогти вороже місто, що налічувало 200 тис. мешканців. До того ж міська служба правопорядку ігнорувала той факт, що в казармах об'єднувалися польські військові частини, які становили серйозну небезпеку. Не дивно, що в перший же день української влади у Львові – 1 листопада 1918 р. – вибухнуло повстання польських військових угруповань⁸. Ось як цю подію описує В. Кучабський: «Чисельно військовий склад українців із самого початку залишався незначним: не більше ніж 1 500 бійців. До того ж, більшість утворювали небоєздатні ополченці похилого віку. Безпідставно казати, що вони воювали погано. Навпаки, в окремих випадках навіть дуже добре діяли на користь свого підрозділу, робили все можливе, запекло штурмували та захищались, однак дорівнятися до юнацького запалу польських повстанців не вдалося. Польський повстанець, для якого місто було рідним, знаходив прихисток та допомогу повсюди, українців ж виганяли з домівок у шию та обстрілювали. Звичайно, українці були в стані 1 листопада 1918 року оточити та придушити польське

⁶ Кучабський В. Західна Україна у боротьбі з Польщею... С. 96–97.

⁷ Там само. С. 98.

⁸ Шухевич С. Спомини з Українсько-Галицької армії (1918–1920). Т. 1. С. 85–86.

повстання, у кожному разі не віддавати товарний та головний вокзали. Проте верхівне керівництво почувалося безпорадним, командуванню окремими підрозділами бракувало планомірності й маневреності. Дуже незначною виявилася чисельність задіяних українських офіцерів, у той час, коли в поляків офіцери очолювали навіть найменші підрозділи. Таким чином, тоді, коли поляки наступали єдиним фронтом, з українського боку кожен підрозділ воював практично сам по собі»⁹.

Загальною рисою українців була пасивність, яка, на думку В. Кучабського, виходила з їхньої ідеології, сформованої на засадах демократичного уявлення про справедливість і дружбу між народами. Коли поляки творили державу, українці на це не тільки не реагували, а й сприймали як бажане, бо її проголошення відповідало принципам самовизначення нації. Українці не здавали собі справи з того, що державотворчі успіхи одного народу можуть водночас бути смертельною небезпекою для іншого. Для успішного ведення війни їм бракувало розуміння, що доля народів вирішується у момент найвищого напруження сил. І таким на той час була польсько-українська війна й боротьба за Львів. Вони не усвідомлювали: якщо не ліквідувати польський виступ у Львові, то це стане початком війни Західної України з цілою Польщею, вистояти в якій можна буде лише за допомогою активних військових дій. На жаль, український військовий провід, який часто змінювався, здійснював лише пасивну оборону, становище ж українців вимагало рішучого наступу. За словами В. Кучабського, поляки, захопивши Львів, намагалися якомога довше в ньому протриматися, щоб дочекатися допомоги з Польщі. Українцям необхідно було розділити збройні сили на три частини. Найсильніша з них мала б заволодіти Перемишлем, укріпитися на кордоні Сяну і так ізолювати Львів від Західної Галичини. Другій треба було здобути Раву-Руську, Ярослав і дійти до Холмщини. Під Львовом залишалася би третя, яка сковувала б дії поляків. У цей час українцям треба було приступити до формування регулярної резервної армії, силами якої захопити не пізніше січня 1919 р. Львів й усіма збройними силами, ставши над Сяном і Холмщиною, зупинити головний наступ поляків на столицю Галичини. Тільки після реалізації такого стратегічного плану можна було б шукати примирення¹⁰.

Однак західноукраїнський політичний провід докладав зусиль, щоб Антанта визнала право Західної України на власну національну державу. Така політика вимагала зосередження збройних сил у районі Львова, щоб зі здобуттям його викликати в Антанти позитивне ставлення до української справи. Західноукраїнське командування зробило помилковий висновок, що мета війни – здобуття Львова, а не перемога над поляками. Встрявши в позиційні бої поблизу Львова, українське командування прирєкло операцію на поразку. Адже на флангах, де справді вирішувалася доля війни, війська, які переважали силою польські, зайняли оборону, розпорошившись по всьому фронту. Хиба концепція війни вплинула і на тактичні дії армії, спрямовані лише на збереження власних позицій, а не на створення загрози ворогові.

Оцінюючи Українську Галицьку армію, В. Кучабський вважав, що це військо можна було організувати і перетворити на регулярну боєздатну силу тільки за

⁹ Кучабський В. Західна Україна у боротьбі з Польщею... С. 105.

¹⁰ Гелей С. Василь Кучабський: від національної ідеї до державності. Українська консервативна політична думка першої половини ХХ ст. та її вклад в історичну науку. Львів: Вид-во Коопосвіта, 1998. С. 198.

допомогою значних перемог в енергійно проведеній війні, згідно зі стратегічним планом, під проводом високопрофесійних вищих штабів. Але в українців не було таких концепцій, та й не мали вони полководців, які би своїм духом перетворили механічно зібрану армію в монолітний військовий організм¹¹.

Політичний уряд українців свою діяльність розпочав виданням 1 листопада 1918 р. двох звернень: «До мешканців міста Львова» та «До українського народу». Перше містило інформацію про те, що на всій українській території колишньої Австро-Угорської монархії з 1 листопада 1918 р. влада переходить до УНРади.

У другій УНРада закликала співвітчизників рішуче стати на захист своєї Батьківщини: «Український народе! Голосимо Тобі вість про Твоє визволення з віковичної неволі. Віднині ти господар своєї землі, вільний горожанин Української Держави... Доля Української Держави в твоїх руках. Ти станеш як непобідний мур при Українській Національній Раді і відіпреш всі ворожі замаху на Українську Державу...»¹².

Того ж дня, 1 листопада 1918 р. пополудні, коли вже точилася боротьба з польськими військами, делегація УНРади на чолі з К. Левицьким прямувала до намісника Східної Галичини генерала Гуйна (ім'я не встановлене), щоби прийняти від нього владу. Гуйн спочатку відмовлявся, посилаючись на те, що не може оформити спеціальних правових актів, будучи заарештованим, проте все ж передав службові обов'язки віце-президенту намісництва, українцеві В. Децикевичу. Після того генерал зробив письмову заяву, у якій зазначив, що на основі маніфесту цісаря від 16 жовтня 1918 р. та одностайного прагнення українського народу від імені Австрії державна влада передається УНРаді¹³.

Перехід від австрійсько-польської до української державності відбувався, за оцінкою вченого, загалом спокійно і без особливих ускладнень. Повсюди створювалися повітові органи влади, поліцейні підрозділи. Незважаючи на не дуже високу дисципліну в них, вони все ж активно захищали життя та власність людей. Східногалицьке українське селянство виявило значно вищу самодисципліну і свідомість, аніж західногалицьке, оскільки такої хвилі пограбувань, бандитизму й бунтів, із якими зіткнулася в той час польська Західна Галичина, Східна її частина не зазнала ні тоді, ні будь-коли пізніше.

9 листопада 1918 р. УНРада, що зберігала за собою функції парламенту видавати закони і контролювати їх виконання, утворила коаліційний уряд із представників усіх політичних партій – Тимчасовий Державний секретаріат на чолі з лідером Української національно-демократичної партії (УНДП) К. Левицьким. Перед Державним секретаріатом була поставлена вимога вжити необхідних заходів до об'єднання всіх українських земель в єдиній державі. Проте внутрішня ситуація на Наддніпрянщині була вкрай складною і небезпечною, так що тоді не могло бути й мови про якусь

¹¹ Гелей С. Василь Кучабський: від національної ідеї до державності... С. 198.

¹² Українське слово. 1918. 1 листопада; Діло. 1918. 2 листопада.

¹³ Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920... Кн. 5; Левицький К. Великий Зрив...; Шухевич С. Спомини з Українсько-Галицької армії (1918–1920). Т. 1; Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції 1917–1920 рр. ... Т. 3; Марголін А. Украина и политика Антанты...; Мазепа І. Большевизм і окупація України...; Омелянович-Павленко М. Українсько-польська війна 1918–1919. Прага, 1929; Капустянський М. Похід українських армій на Київ–Одесу в 1919 році. Ч. 1.

конкретну участь українського уряду в боротьбі Східної Галичини проти Польщі. І все ж цей важливий історичний момент В. Кучабський вважав початком злиття східногалицьких та наддніпрянськоукраїнських інтересів.

Одним із перших кроків Української держави було прийняття 13 листопада 1918 р. Конституції, яка посилалася на право націй на самовизначення як правове підґрунтя створення держави та встановлювала її назву і статус «Західноукраїнська Народна Республіка». Замість визначень «галицькоукраїнський» чи «східногалицький» упроваджувалося «західноукраїнський», а для Наддніпрянської України використовували «східноукраїнський». Територією держави оголошувався весь етнографічно-український територіальний простір колишньої Галичини, Північної Угорщини та Буковини. Реалізуючи свої територіальні претензії, ЗУНР вступала в конфлікт не лише з Польщею, а й з румунами та мадярами. Найслабшим у республіканській Конституції В. Кучабський вважав положення про здійснення верховної влади в суверенній державі парламентом як колективним органом Західної України. До скликання установчих зборів усю владу повинні були здійснювати УНРада та Державний секретаріат. Конституція затвердила державний герб – золотий лев на голубому тлі (герб Галицько-Волинського князівства) та прапор – блакитно-золотий¹⁴.

Коли приймали Конституцію Західноукраїнської держави, у Львові, Перемишлі, багатих на нафту Дрогобичі й Бориславі польсько-українська боротьба за Східну Галичину набула особливої гостроти. Тут діяли польські військові підрозділи, які чинили сильний опір місцевій українській владі, бралися до зброї, не очікуючи вказівок польського уряду. У цей складний час ніхто в УНРаді не вважав, що доля Галичини залежить передовсім від українців. У політичних колах сформувалася думка про залишення Львова і передачу політичного уряду у провінцію. Проте цей слабкий уряд залишився в місті, «оскільки йому було страшно як за власну репутацію, так і за “настрої армії та народу”»¹⁵. «Ота обставина, – писав Д. Маркіянович, – що за десятки літ перед світовою війною не витворилась в Галичині ніяка вища справжня провідна верства, мала злочасні наслідки. Така верства не могла дати тих вищих полководців, які так були потрібні УГАрмії. Місце цієї провідної верстви зайняли елементи чисто малодушні, пацифістичні. Військова ділянка була для багатьох із них зовсім чужа, а то й інколи неприємна. З того середовища і з такої атмосфери не міг вийти ані великий державний муж, ані визначний полководець»¹⁶.

Українську еліту 1917–1921 рр. В. Кучабський охарактеризував як таку, що не володіла державовладними рисами, а більше схилилася до анархізму, продажності, відчуженості, матеріального комфорту. На думку вченого, високорозвинену духовну еліту можна сформувати тільки на засадах консерватизму, для чого треба підвищити освітній рівень молоді, відродити дух патріотизму¹⁷.

Таку ситуацію В. Кучабський назвав фатальною. Адже минув уже той час, коли можна було уникнути війни з Польщею. З кінця листопада 1918 р. разом із

¹⁴ Кучабський В. Західна Україна у боротьбі з Польщею... С. 102–103.

¹⁵ Там само. С. 108.

¹⁶ Маркіянович Д. Листопадові помилки 1918. *Дзвони* (Львів). 1936. Ч. 11. С. 434.

¹⁷ Кучабський В. Українська державна путь [Рец. на]: Левицький В. Українська державна путь. Частина перша. Думки про методи і практику державного будівництва. Львів, 1933. *Дзвони*. 1934. Ч. 1–2. С. 67.

авторитетом Ю. Пілсудського, що стабілізував країну, появилася й інша обставина: захист Львова від західних українців. Коли 22 листопада 1918 р. останні покинули місто і лише планували розпочати війну проти Польщі, вже тоді ця війна була для них програною. Цей народ, що налічував 3,5 млн, стояв, за словами В. Кучабського, перед завданням, до якого ще не доріс. Вистояти у тривалій боротьбі зі сильним суперником, що налічував 18 млн, було справою безнадійною¹⁸.

Втрата Львова підірвала авторитет молодої Західноукраїнської держави на міжнародній арені й негативно позначилася на морально-психологічному стані армії та народу. Головний сенс польсько-української війни полягав тепер не в захисті державних кордонів республіки, а у боротьбі за повернення Львова. Це послабило кордони ЗУНР як на півночі проти більшовицької Росії, так і на півдні проти Румунії. Втрата міста визначила стратегію 9-місячної польсько-української війни.

Що ж до Польщі, то перемогою у Львові вона підвищила свій престиж перед Антантою, здобула вигідний плацдарм для розгортання бойових дій у Східній Галичині. Добре організована пропаганда й агітація забезпечили досить високий моральний дух польських «захисників» міста. До складу військових формувань вливалися сотні добровольців із відповідним бойовим і патріотичним духом.

Незважаючи на втрату Львова та важкий морально-політичний стан в уряді, все-таки до кінця листопада 1918 р. Західноукраїнська держава досягла певної стабільності. Австрія залишила у спадок налагоджену систему місцевої влади, суду і військового командування. У всіх установах українці призначили своїх народних представників, хоч повноваження нових функціонерів – державних секретарів – залишалися ті ж, що при австрійській владі. Правда, зв'язок між урядом і місцевими установами виявився утрудненим, а фронт повністю відрізав північно-західні землі краю від південно-західних. До того ж, відсутній був телеграфний і телефонний зв'язок, поляки утримували львівську залізницю.

Аналізуючи тогочасну внутрішню ситуацію в Галичині, В. Кучабський зазначав, що у громадських місцях порядок був значно вищий, аніж у сусідніх державах; навіть суди, які виявилися важко зорганізувати, відновили роботу. Не спостерігалось жодних грабівницьких наскоків, бандитизму, жодного селянського заворушення проти великих землевласників, хоч аграрного питання не вирішили. Західноукраїнське селянство, інтелігенція активно підтримували свою владу й особливо після втрати Львова готові були принести себе в жертву за державну ідею¹⁹. «Те, в чому кардинально різняться народи, – стверджував В. Кучабський, – це не революція, а контрреволюція. Якщо революція проявляється повсюди у приблизно однакових формах знищення та розвалу, то культура контрреволюції є тим чинником, що підкреслює відмінності духу різних народів...»²⁰.

Західна Україна у сфері відродження державного порядку випереджала сусідні держави. Вона була здатна на невеликій східногалицькій території розгорнути силу, яка не тільки стала би вирішальною для розвитку всієї України, а й могла б сильно впливати на долю тогочасної Східної Європи. Проте два райони під час війни з

¹⁸ Кучабський В. Західна Україна у боротьбі з Польщею... С. 134–135.

¹⁹ Кучабський В. Західна Україна у боротьбі з Польщею... С. 119.

²⁰ Там само. С. 139.

Польщею особливо турбували провід Західної України. Насамперед територія вздовж Збруча – північного кордону Східної Галичини. Небезпека була пов'язана з тим, що недалеко від кордону із Західною Україною виникали селянські банди. Добре організовані й озброєні, вони становили небезпеку для невеликих міст і залізниць. Розбій поширився на західноукраїнську територію, де також мали місце вияви непокори. Це змушувало місцеві органи влади створювати військові гарнізони, які захищали порядок у населених пунктах, а також роззброювали австро-угорські військові підрозділи, що поверталися з України²¹. Саме це, а не, як заявляла польська історіографія, австрійські чи навіть німецькі поставки зброї для українців, було упродовж довшого часу єдиним допоміжним джерелом ведення війни проти Польщі. За даними С. Шухевича, лише одна, яку він очолював, прикордонна застава – Підволочиська – поставила в листопаді–грудні 1918 р. понад 80 одиниць стрілкової зброї, понад 300 кулеметів, близько 20 тис. автоматів, 6 прожекторів, велику кількість піхотної й артилерійської амуніції, майже всі польові кухні західноукраїнської армії, незліченну кількість простирадл, уніформ, взуття²².

Другий район – «східногалицька Каліфорнія» – нафтові родовища у Дрогобичі й Бориславі. Спекуляція нафтою деморалізувала чиновницький апарат, відомості про зловживання негативно сприймав народ та армія. Проте не знайшлося сили, яка би вжила рішучих заходів із метою оздоровлення моральної атмосфери в суспільстві²³.

Зовнішнє становище нової держави виявилось ще складнішим. ЗУНР була створена на загальновизнаному праві нації на самовизначення. Проте дуже швидко з'ясувалося, що на практиці у відносинах між країнами діє сила, а не право. Ігнорувалися законні прагнення українців не лише Східної Галичини, а й Буковини та Закарпатської України, які не могли об'єднатися із ЗУНР. На основі таємної угоди, підписаної 18 серпня 1916 р. між Антантою і Румунією, румунська армія 11 листопада 1918 р. окупувала українську Північно-Західну Буковину, незважаючи на те, що 3 листопада 1918 р. державну владу в Чернівцях здобула Буковинська делегація УНРади, і всупереч тому, що Буковинська румунська Національна Рада була готова передати українцям чотири західні повністю українські округи, за винятком Чернівців. В. Кучабський дорікав українським політикам за те, що вони не наважилися вести дипломатичні переговори з Румунією і тому самі позбавили себе свободи дій²⁴.

Справжньою ілюзією назвав вчений заяви ЗУНР щодо карпатських русинів, які лише в 1918 р. досягли такого рівня національної та політичної свідомості, котрий мали галицькі українці ще в 1848 р. Руська Народна Рада, утворена 8 листопада 1918 р., вимагала приєднання Закарпатської України до решти українських земель і у грудні 1918 р. домоглася від Угорщини закону про автономію для т. зв. Руської України, яка складалася з чотирьох округів. Лише 21 січня 1919 р. конгрес представників Закарпатської України прийняв рішення про приєднання її до ЗУНР. Західноукраїнські війська швидко зайняли територію Закарпаття – від Сегету до Ужгорода, але ненадовго. Під сильним натиском угорців та румунів вони залишили

²¹ Кучабський В. Західна Україна у боротьбі з Польщею... С. 120.

²² Шухевич С. Споми́ни з Українсько-Галицької армії (1918–1920). Т. 1. С. 32.

²³ Кучабський В. Західна Україна у боротьбі з Польщею... С. 121.

²⁴ Там само.

край. На Паризькій мирній конференції Закарпатську Україну було розділено на дві частини. Меншу отримала Румунія, більшу – Чехословаччина²⁵.

Так, ЗУНР залишилася лише в межах Східної Галичини – на цей час уряд майже повністю контролював цю територію. Зі 49 адміністративних округів, на які претендувала Народна Республіка, спочатку лише 4 на заході були окуповані поляками, у 6 інших воєнні дії перешкождали західноукраїнській державній владі здійснювати свої функції. Проте на території, що становила 40 тис. км² і налічувала 4 млн жителів, із яких понад 3 млн – українці, населення охоче виконувало свої обов'язки перед державою, незаперечно підтримувало розпорядження уряду та військового командування²⁶.

Після втрати Львова столицею республіки став Станіславів, де в січні 1919 р. було розпочато формування державних органів. Тепер УНРада у складі 150 осіб виступала в ролі парламенту Західної України, вибори до якого відбулися 22–26 листопада 1918 р. на всій території, за винятком районів, охоплених війною. Боячись поляків, ні євреї, ні німці не скористалися зі своїх виборчих прав. За соціальним станом більшість депутатів західноукраїнського парламенту становили селяни середнього достатку, на другому місці – духовенство, на третьому – представники інтелігенції. За належністю до політичних партій найбільше голосів мали націонал-демократи, за ними – радикальна партія, треті – соціал-демократи. Ліве крило парламенту становила селянсько-радикальна група, яка ще зовсім недавно відкололася від радикалів, а також невеличкі групи, що відрізнялися від інших партій не так політичними програмами, як демагогічними лозунгами. УНРада, за визначенням В. Кучабського, була однозначно антисоціалістичною. На відміну від багатьох сусідніх держав, у яких на порядку дня були соціально-революційні гасла, західноукраїнський парламент сформувався як радикально-демократичний і ліберальний. Селянсько-радикальну партію К. Трильовського сприймали більше націоналістичною, ніж соціал-радикальною. У боротьбі західних українців із поляками йшлося не про соціальну, а про національно-політичну революцію²⁷.

4 січня 1919 р. обрано главу держави – Є. Петрушевича. Цю посаду він обіймав до кінця існування ЗУНР. Тимчасовий Державний секретаріат був замінений регулярним урядом, який очолив С. Голубович. До його складу входили націонал-демократи, радикали та безпартійні.

За короткий час УНРада зробила чимало. Була встановлена система державної влади та судочинства. Обережно впроваджували реформи в різних сферах життя краю. Привели у відповідність із наявними в Європі нормами народну освіту. Законами від 13 і 15 лютого 1919 р. було гарантовано рівноправність мов. Закон про майбутній конституційний сейм від 15 квітня 1919 р. передбачав загальне, рівне, таємне, пряме та пропорційне виборче право громадян, незалежно від статі. Сейм повинен був складатися з 226 депутатів, серед яких українців – 160 (70,8 %), поляків – 33 (14,6 %), євреїв – 27 (11,9 %), німців – 6 (2,7 %)²⁸.

Характеризуючи політичний стан Галичини наприкінці 1918 р. – на початку 1919 р., В. Кучабський наголошував, що дві політичні партії – правляча національно-

²⁵ Кучабський В. Західна Україна у боротьбі з Польщею... С. 121–122.

²⁶ Там само. С. 122.

²⁷ Програмна промова К. Трильовського від 5 лютого 1919 р. *Республіка*. 1919. Ч. 5. 7 лютого.

²⁸ Кучабський В. Західна Україна у боротьбі з Польщею... С. 124.

демократична й опозиційна радикальна – об'єдналися і співіснували менш-більш мирно. Щодо ситуації в Польщі, то народ «поділявся від самого початку на десятки скажено одна другу розшматовуючих груп і групок, кожда оприскуючи всіх других піною й отрутою взаємної ненависти, доходячої до шалу»²⁹.

Усунувши 1 листопада 1918 р. усю польську бюрократію, галичани майже з нічого відтворили державні органи і в цьому нічим не поступалися тогочасній Чехії, яка зберегла бюрократію з австрійських часів.

Щодо поляків, то, незважаючи на те, що на своїй землі вони зберегли колишній державний апарат, їм не вдалося уникнути злочинності, соціальної анархії, масових погромів. Польща, вважав учений, однією ногою стояла на порозі соціальної революції, і «коли б не боронили її від безпосереднього зударення з большевизмом ми, українці, контрреволюція на землях нинішніх прибалтійських держав і – по кінець лютого 1919-ого року – німецька окупаційна армія на Білорусі, коли б Польща була не в своєму затишному кутку, в 1919-ому році в географічному положенню Наддніпрянщини, то внутрішню розжерта, вона правдоподібно так само не встоялася б, як Східна Україна після упадку Гетьманщини, і нині може не було б Річи Посполитої Польської, тільки була б Польська Соціалістична Совітська Республіка під фактичною владою Москви»³⁰.

Усі ці факти свідчили, на думку В. Кучабського, «що сама суттєва субстанція нашого галицько-українського народу; наша національна, політична і соціальна мораль є вища від субстанції польського народу, і це й є найважливіший момент у підбою землі нашої галицької Польщею, що довершився в ньому підбій не народу нище стоячого народом вище стоячим, тільки народу примітивнішого, але маючого в собі здоровіші політичні зв'язки, народом розложеним, здоровля політичного позбутим»³¹.

Після того, як польське повстання у Львові переросло в польсько-українську війну, почалися кардинальні зміни в загальній традиції польсько-українського протистояння. В українській окупаційній зоні у Львові не було жодних судів Лінча, жодних ексцесів, жодних пљондрувань, від яких могло б постраждати польське населення. Смертні вироки для українського військового трибуналу – надзвичайна рідкість. Не спостерігалось також жодного випадку статусних масових покарань, незважаючи на те, що мешканці цілих блоків будинків своєю поведінкою це більше, ніж заслужили. Українці не брали жодних заручників ні на початку боротьби, ні навіть тоді, коли польські повстанці зайняли резиденцію українського митрополита Андрея Шептицького. Польську пресу, яка виходила в українській частині міста, заборонили лише після опублікування наказу польського повстанського командування про мобілізацію; однак жодного редактора за це не покарали.

Поляки ж у протистоянні з українським народом демонстрували цілком інші традиції боротьби. Відразу ж після взяття Перемишля польські війська зруйнували будівлі українських інституцій, спљондрували оселі. У полон було взято навіть тих, хто лише частково визнавав себе українцем. У відомому таборі Дабі під Краковом

²⁹ Кучабський В. Завдання гетьманського руху на Західній Україні. *Збірник Хліборобської України*. Прага, 1931. Т. 1. С. 45.

³⁰ Там само. С. 45–46.

³¹ Там само. С. 45.

полонені роками терпіли важкі знущання, внаслідок чого помирали від голоду, злиднів та епідемії³².

Звідси В. Кучабський робить висновок, що народи й культури не живуть вічно і що мірило їхнього розвитку – не рівень цивілізованості, а внутрішній етос життя. Так, польський народ мав багатшу культурно-цивілізаційну традицію, ніж галичани. «Ця традиція наділила посередній тип інтелігенції польської багато більшою оглядою, горизонтом думки і духовними інтересами, знанням загальним і фаховим, духовною рухливістю, гнучкістю і винахідливістю, ніж мав – і має – їх пересічний тип українського інтелігента. В порівнянні з отакою польською інтелігенцією наш народ у 1919-му році освіченої верстви майже взагалі не мав – і все ще майже не має, – а мав – і має – на наше нещастя по найбільшій частині тільки пів і чверть інтелігентщину»³³.

В. Кучабський не мав наміру згущувати фарби щодо недоліків власного народу, не було в нього і найменшої тіні злоби та гніву, водночас не хотів закривати очі на зло і робити вигляд, що його немає. «Варварська незугарність, згубність, безформенність, короткозорість, плиткість і лінивість думки, хаос понять, невміння відрізнити причини від наслідків, а суцenne від другорядного й неважного, убогість знання, нездібність до гострого, послідовного, влучного мислення, пuste а бомбастичне фразерство, сліпота в осуджуванню дійсності й завдань, механічна нахапаність усього без розбору з чужини або лиш там модного й популярного, абсолютне невідріжнювання здорових чужих проявів життя від гнилих, власна духовна безплідність – усі ці признаки бастардної, варварської півцивілізації характеризували – і тепер ще характеризують – наше, українське, життя багато більше від польського»³⁴.

Парадокс полягав у тому, що саме ця «відсталість» та примітивність були причиною того, що тогочасна морально-психологічна деградація національної субстанції зачепила галичан глибоко. Саме в цьому перевага галицького народу над польським.

Як уже відзначено, В. Кучабський вважав, що в 1918–1919 рр. західні українці в питанні державотворчої активності стояли вище від сусідів – і не лише поляків, а й чехів. Окрім цього, у них менше було партійно-політичних та соціальних конфліктів. Проте зовнішнє становище – важкий тягар війни з могутнім польським противником, участь у складних подіях, що відбувалися у Східній Україні, – вимагало від західних українців значно вищих політичних якостей, ніж їх мали поляки або чехи. Історичне минуле також їм не сприяло. Від Австрії вони не успадкували досконалого державного апарату, політичної культури, вважалися «неісторичним народом». Якщо у свідомості польського та чеського не вивітрилася ще пам'ять про їхні держави, то про державність західних українців за шість століть зовсім забули. До того ж Західна Україна відігравала роль буфера між більшовицьким Сходом і Європою, створивши необхідні умови Польщі, Чехословаччині, Румунії для успішного процесу державотворення. Інша справа, що цей факт історичного значення не був належно поцінований європейськими країнами. «Бо якщо б військо об'єдналося в потужну, принаймні сотисячну силу, і якби в лютому-березні 1919 р. український народ хотів спрямувати його проти

³² Кучабський В. Західна Україна у боротьбі з Польщею... С. 116.

³³ Кучабський В. Завдання гетьманського руху на Західній Україні. *Збірник Хліборобської України*. Прага, 1931. Т. 1. С. 48.

³⁴ Там само.

Польщі, проти київського радянського уряду, а також проти Симона Петлюри, якщо б це військо приєдналося до десятків тисяч російських більшовиків під радянським прапором, – писав історик, – то таким збройним силам нічого не заважало би здійснити радянський переворот у Варшаві та Кракові, Будапешті та Празі. Проте цього не сталося. Західні та східні українці боролися за свої інтереси без будь-якої підтримки ззовні, без будь-якої допомоги іноземних держав, в стороні від великої боротьби між світовим капіталізмом та світовою революцією»³⁵.

Національно-визвольна боротьба українського народу неабияк вплинула на світову політику. Проте скільки потрібно було б політичного вміння, щоб у всезагальних переворотах світової революції вивести Київ на перше місце поряд із Москвою та увесь народ із власної волі поставити на шальку терезів світової історії, зазначав В. Кучабський. Такий переворот в українському національному й соціально-революційному русі міг би здійснити лише український Чингісхан або український Ленін, але революційна частина не створила такої «кари людства». Взагалі ж виникало запитання: а чи українці зі своєю нестабільністю могли мати такого типу деспота? Їх нещастя, особливо східних, полягало в індивідуально-анархічному волелюбному світогляді, непридатному до вагомих спільних рішень і завжди штовхав їх з однієї крайності в іншу³⁶. Саме тому соціально-революційні східні українці об'єдналися з більшовизмом, який здійснював в Україні шовіністичну русифікаторську політику. Щодо західноукраїнського селянства, то, на думку В. Кучабського, для нього більш вигідною була абсолютна монархія, ніж усі проблеми сучасності, ніж класова боротьба, Рада та диктатура пролетаріату. Адже політична ситуація, внутрішні переконання спонукали західних українців утворити селянську державу в аграрному краї. Але оскільки її існуванню загрожував більшовизм, то з ним треба було боротися. Природно, що за таких умов пропаганда ленінізму зі своїм абстрактним шаблонним мисленням на такій селянській основі мала жалюгідний ефект³⁷.

В. Кучабський бачив й інші причини, які сприяли «советизації» Західної України: вплив інтелектуального розколу «революційної демократії» Росії, сумнів у тому, чи надовго вистачить сил, щоби протистояти Польщі, й, нарешті, існування підрадянської Угорщини. У січні 1919 р. у Західній Україні утворився Селянсько-робітничий союз, що став в опозицію до «міщанських» партій націонал-демократів і радикалів, які на той час керували країною. Цю організацію дещо нерішуче підтримували деякі із західноукраїнських соціал-демократів. Вони не знали, як, власне, краще керувати західноукраїнським державним кораблем, а за певних обставин навіть погодилися з тим, що в цьому аграрному краї можлива аж ніяк не «соціалістична», а тільки «дрібнобуржуазна» внутрішня політика³⁸.

У Селянсько-робітничому союзі, який навіть видавав власну газету, дивно змішалися програми й лозунги соціал-демократів, російських соціал-революціонерів і більшовиків. Вони не розуміли ленінської доктрини «диктатури пролетаріату», стверджували, що УНРада здійснює політику української буржуазії, яка руйнує інтереси

³⁵ Кучабський В. Західна Україна у боротьбі з Польщею... С. 171.

³⁶ Там само. С. 172.

³⁷ Кучабський В. Західна Україна у боротьбі з Польщею... С. 173.

³⁸ Мазепа І. Большевизм і окупація України... С. 71.

українських селян та робітників. Насправді не існувало ніякої «буржуазії», під нею розуміли решту західноукраїнських партій. Селянсько-робітничий союз заявив, що «селяни й робітники» могли б подолати Польщу, але «буржуазія» не хоче передати їм владу, укладає з польською буржуазією й Антантою договір, а також солідаризується з великими польськими землевласниками. Союз звинувачував УНРаду в тому, що вона не здійснила аграрної реформи, не запровадила 8-годинного робочого дня, вимагав «орієнтуватися не на Антанту», а на «світовий революційний пролетаріат», авангардом якого виступала Росія³⁹.

Оцінюючи політичну ситуацію в Галичині як нестабільну, В. Кучабський вважав її повчальною для російської та східноукраїнської «революційної демократії», що передувала більшовизму. «Ця демократія, – зазначав учений, – перемішала всі можливі гасла та тенденції і таким чином шляхом цілковитої хаотичності політичної думки спершу в середовищі інтелектуально провідних верств населення, а потім також у середовищі народних мас підготувала підґрунтя для створення ленінсько-більшовицької держави».

Тим часом східноєвропейська «революційна демократія», розколена на велику кількість фракцій, багато галасувала, дискутувала, протиснулася між двох ворогів – більшовизмом і контрреволюцією, не приєднавшись до жодного з них, через свою демагогію лише скривала справжню суть боротьби, заважала та нищила все, творила безглузду анархічну метушню. За словами В. Кучабського, «це були не більшовики, а та “революційна демократія”, що в 1917 та 1918 роках шттовхнула Східну Європу у невимовний хаос, і в тому вона виявилася небезпечнішою, ніж ленінізм. Останній, хоч і збурював, проте одночасно організовував у “революційних комітетах”, “комуністичних осередках” та “Радах” новий, панівний, диктаторський клас, основу нового, щоправда дикого, проте стабільного порядку. Водночас демократія своїми невизначеними “постулатами свободи” все дезорганізувала, розривала єдність будь-якої спільноти та перетворювала суспільство на аморфну масу, нездатну встановити щось нове на місці зруйнованого старого»⁴⁰.

Демагогічні заяви Селянсько-робітничого союзу також внесли в західноукраїнський загал і військо анархічні настрої, підривали довіру до уряду, сковували опір західноукраїнського фронту, не сприяли створенню умов для організації якогось іншого устрою на місці «дрібнобуржуазного». Що безуспішнішою була війна з поляками, то більше зростав авторитет Селянсько-робітничого союзу. Його активно підтримували як східно-, так і західноукраїнські соціал-демократи. Дійшло до того, що 30 березня 1919 р. на конгресі у Станіславові Селянсько-робітничий союз ультимативно вимагав від УНРади, щоб та ввела до свого складу 61 його представника. В анонімних листівках, які поширювали по всій Галичині, він закликав народ наступати на Станіславів та у громадянській війні повалити УНРаду. Неважко здогадатися, яка

³⁹ Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920... Кн. 5; Левицький К. Великий Зрив...; Шухевич С. Спомини з Українсько-Галицької армії (1918–1920). Т. 1; Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції 1917–1920 рр. ... Кн. 3; Марголін А. Україна і політика Антанти...; Мазепа І. Большевизм і окупація України...; Омелянович-Павленко М. Українсько-польська війна 1918–1919. Прага, 1929; Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році. Ч. 1. С. 96–97.

⁴⁰ Кучабський В. Західна Україна у боротьбі з Польщею... С. 174–175.

таємна сила поставила ці фігурки на шахове поле справжньої політики. 25 березня 1919 р. московське радіо, яке тріумфувало з нагоди перемоги комунізму в Угорщині, де керував Бела Кун, одночасно сповістило, що УНРаду повалили селяни і робітники, заарештували секретаріат та проголосили ЗУНР. Уже 25 березня 1919 р. у Москві знали про те, що було заплановано у Станіславові на 30 березня 1919 р.

Безперечно, УНРада виявилася безпорадною в усьому цьому вирі подій, тим більше, що в той час, коли відбувалося становлення демократичних свобод, вважалося недопустимим обмежувати свободу слова, преси. І все ж, незважаючи на погрози Селянсько-робітничого союзу підняти повстання, УНРада відхилила ультиматум. Так, із хмари «світової революції» випав, за словами В. Кучабського, лише невеличкий дощ.

Учений звернув увагу на існування в тогочасній політичній думці Галичини двох протилежних підходів щодо мети національно-визвольної боротьби: або дотримання доктрини національної державності, але тоді це означало б уступку західноукраїнської території у Східній Галичині аж до Бугу на користь поляків, мир із ними, якщо вони тільки цього захочуть, і боротьбу проти більшовиків усіма об'єднаними силами, які мала на той час Україна; або відмова від національно-державної доктрини, визнання ортодоксального ленінського більшовизму, щоб раз і назавжди знищити Польщу, а пізніше, коли більшовизм згине, відродити у Східній Європі українську імперію на всіх етнічних землях від Карпат до Дону. В. Кучабський вважав неможливою боротьбу з більшовизмом й одночасне повернення етнографічного кордону на Заході, як і безглуздим лише «орієнтацію на більшовизм» при повній недооцінці його суті, вірячи, що більшовицька світова революція зупиниться перед «дрібнобуржуазною» Східногалицькою державою, не намагатиметься її «советизувати» та ще підтримає в боротьбі з Польщею⁴¹.

Проте західноукраїнській громадськості бракувало як духовних якостей, так і політичного досвіду, щоб добре усвідомити цю думку, вирішити для себе, що більше благом для власної Батьківщини: Українська національна держава чи знищення Польщі й об'єднання усіх українських земель під владою московського більшовизму. Не було ясності також у тому, що краще: орієнтуватися на Антанту чи на більшовизм, щоб за певного збігу обставин одержати в подарунок Українську національну державу. УНРада хотіла, щоб Антанта визнала «право націй на самовизначення» щодо Західної України, змусила поляків укласти з нею вигідний мир і підтримала в боротьбі з більшовизмом.

Інші хотіли через союзу з більшовиками добитися, щоб ті залишили Україну, підтримали в боротьбі проти Польщі та визнали її національно-державне, зокрема «дрібнобуржуазне», існування. Обидва погляди (перший був більш поширеним) орієнтували галичан на зовнішні, а не власні сили⁴².

Аналізуючи національно-визвольну боротьбу українців на теренах Галичини в 1917–1920 рр., В. Кучабський не покладав великих надій на ЗУНР, вважав її короткочасним утворенням, а місцеву інтелігенцію не підготовленою до виконання складного завдання творення демократичної держави⁴³.

⁴¹ Кучабський В. Західна Україна у боротьбі з Польщею... С. 177.

⁴² Там само. С. 178.

⁴³ Кучабський В. Вага і завдання Західно-Української держави серед сил Східної Європи на переломі 1918–1919-го року. *Дзвони*. 1932. Ч. 2. С. 202–203.

На думку історика, замість давніх методів роботи, які замінювали тривке й незломне почуття потреби національних змагань штучним «викресуванням настроїв і підбуджуванням інстинктів, себто короткотривалими й непостійними вибухами ентузіазму», треба переходити до послідовної боротьби, в якій грала б роль тривала, постійна енергія зігнутої пружини⁴⁴.

У доповіді «Завдання української суспільності в поточному моменті» на студентському з'їзді у Львові, який відбувся на початку липня 1921 р., молодий В. Кучабський заявив, що реальний шлях до державної незалежності пролягає через революцію, через боротьбу⁴⁵. Проте збройна боротьба не повинна бути «вибухом ентузіазму й інстинктів, кавалерійською атакою, ділом одинець... Збройна боротьба повинна бути тільки завершенням усього комплексу національної праці, процесу національного самовизначення...»⁴⁶.

В. Кучабський досить різко критикував політичний провід українців Галичини, зокрема Є. Петрушевича, за обмеженість думки, слабкість волі, відсутність уваги й почуття відповідальності, за апатію та інертність у діях. І це тоді, коли українське населення виявило несподівано високу моральну силу й незалежність волі. «Цілковита прострація думки, якої виразником став у найвідповідальніший для нашої будуччини на ряд грядучих десятиліть час др. Євген Петрушевич і ціле його оточення, – зазначав учений, – ця цілковита прострація думки стала від 1921-ого року аж до сьогодні основною характеристикою старшого покоління, яке по нинішній день має вплив на напрям нашої політики, дарма, що на ділі, внаслідок цієї прострації, корабель нашого народу понісся від 1921-ого року аж по сьогодні по розбурханому морю без керманіча, без керми і без вітрил»⁴⁷. Саме ця квалітет характеру галицької інтелігенції позбавила уряд Є. Петрушевича гнучкості, спонукала українську політику кружляти зачарованим колом⁴⁸.

Отже, В. Кучабський вперше в українській історіографії глибоко проаналізував вплив міжнародних, геополітичних чинників на українсько-польські відносини; невдачі України на шляху творення національної держави пояснив ігноруванням країнами Антанти українського питання, антиукраїнською діяльністю російської та неузгодженістю української дипломатії. Історик був упевнений, що доки сам український народ не відродить власних державотворчих сил, рівних за потужністю силам держав-колонізаторів України, доти не може бути й мови про будь-яку суттєву зміну того бездержавного та підневільного становища, в якому опинилася українська нація у 1921 р. У період Першої світової війни і демократичної революції українці упустили свій шанс, вичерпали себе в безглузких інтригах. Однак не все було так безнадійно.

⁴⁴ Гелей С. Василь Кучабський та проблеми політичної культури. *Держави, суспільства, культури. Схід і Захід*. Збірник на пошану Ярослава Пеленського / ред. кол.: Я. Дузінкевич (гол. ред.), М. Попович, В. Верстюк, Н. Яковенко. Нью-Йорк: Вид-во Ross Publishing Inc, 2004. С. 281–282.

⁴⁵ Мартинець В. Українське підпілля. Від УВО до ОУН: спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму. Вінніпег, 1949. С. 38.

⁴⁶ Кучабський В. Значіння помилок із 1921 року. *Мета* (Львів). 1932. Ч. 44. 13 листопада.

⁴⁷ Кучабський В. Без керми і вітрил... Жахливі позначки розкладу. Вина політичних чинників. Прогаєння найвищої мети: творення провідної верстви народу. Викривлення виховання молоді. Західний чи азійський націоналізм? *Мета*. 1933. Ч. 6. 5 лютого.

⁴⁸ Кучабський В. Значіння помилок із 1921 року.

Підросла українська молодь, яка намагалася узагальнити величезний досвід, що випав на її долю, відкидаючи як демократично-націоналістичну історію Західної Європи, так і фальшивий інтернаціоналізм Москви. «Але, щоб цей досвід справді став добром усієї нації, – зазначав учений, – для цього вимагається, щоби кожен, що займається цими досвідами і про них пише, не крутив і не перекручував і не малював ніяких “чортів на стіні”... йде, отже про те, щоб цей досвід вже раз вилучити з-поміж аргументів партійно-політичної агітації і мати стільки почуття відповідальності, щоб бути об’єктивним»⁴⁹. Формувати свідомість цієї молоді необхідно було на засадах «всеукраїнського націоналізму»⁵⁰, «відроджуючи дух вірності подвигом їхніх лицарських, войовничих, найвищою культурою колись перепоєних, меценатською гойністю своєю розквіт мистецтва й літератури уможливаючи предків, щоб отаким духовним оновленням ота верства відвернула від себе той процес повільного конання...»⁵¹.

Аналізуючи українські державницькі традиції, зокрема національно-визвольної боротьби 1917–1921 рр., В. Кучабський у листі до І. Крип’якевича від 26 лютого 1929 р. із жалем констатував, що «ми не змогли себе перескочити, що повторився зловіщий дух усієї нашої історії. Єдина втіха і надія – це та незаперечна істина, що такий важкий і тернистий шлях, який проходять українці, пройшли й інші державні народи»⁵². Українська визвольна боротьба 1917–1921 рр. проти московських більшовиків і російської та польської контрреволюції зробила, з одного боку, неможливою реставрацію в Росію старих порядків, а з другого – призвела до послаблення та спустошення України й остаточної перемоги радянського тоталітаризму.

В. Кучабський небезпідставно передбачав, що більшовизм ще проіснує досить довго і встигне за цей час знищити провідні сили українського народу. «Якщо вже царат вспів залишити по собі на Наддніпрянщині з 1918-го року лиш дезорганізовану, хаотичну масу, нездібну до того, щоб саму себе загнuzдати тривким державним порядком законности й правости, – писав історик, – то яку здичілу масу лишить по собі шойно большевизм, стократно більше азійський, деспотичний, морально розложений, ніж був царат, якщо цей большевизм колись – всеодно чи небаром, чи може аж після кількох поколінь – упаде»⁵³.

Водночас учений вважав, що «остання російська революція і перші після кількох століть спроби України розпочати боротьбу за державність вирівняли позиції обох народів. Російський народ було зрубано під корінь більшовиками, водночас українство ж вони змусили до історичного усвідомлення нагальної потреби вибороти власну національну традицію»⁵⁴.

⁴⁹ Кучабський В. Отверта відповідь польському консерватистові. Львів, 1932. С. 67.

⁵⁰ Кучабський В. Большевизм і сучасне завдання українського Заходу (національно-політичні замітки). Львів, 1925. С. 124.

⁵¹ Кучабський В. Українська державна путь [Рец. на]: Левицький В. Українська державна путь... С. 231.

⁵² Лист В. Кучабського до І. Крип’якевича. Берлін, 1929. 26 лютого. *Архів родини Крип’якевичів у Львові*.

⁵³ Кучабський В. Українська державна путь [Рец. на]: Левицький В. Українська державна путь... С. 144.

⁵⁴ Kutschabsky W. Die Ukraine als europaisches problem. ЦДІАУ у Львові. Ф. 344. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 17.

Крах більшовизму призведе до того, що на території колишньої Росії нічого не залишиться для збереження державної єдності. У цьому випадку реальною була перспектива збройного конфлікту між північчю і півднем Східної Європи, конфлікту «жорстокість та запеклість якого затьмарить усе, що відбувалося між Росією та Україною упродовж віків»⁵⁵. Адже втрата України, на думку вченого, загрожувала не лише домінуванню Росії в Європі, а й власне самому її існуванню.

Найбільшу небезпеку для українського національного відродження справедливо вбачав у приєднанні всієї України до більшовицької Росії, геніально передбачивши, що та частина, яка не перебуватиме в її складі, збереже національно-державницькі імпульси, які в разі розпаду більшовизму поширяться на всю Україну⁵⁶. Звідси висновок: коли з великих страждань цієї нації зродиться нова провідна верства, яка поєднає хоробрість із мудрістю, що її вимагає надзвичайно складне міжнародне становище країни, тоді настане час, коли у Східній Європі українська справа стане основною справою майбутнього.

REFERENCES

1. Dilo. (1918, Lystopad 2) [in Ukrainian].
2. Helei, S. (1998). *Vasyl Kuchabskyi: vid natsionalnoi idei do derzhavnosti. Ukrainaska konservatyvna politychna dumka pershoi polovyny XX st. ta yii vklad v istorychnu nauku*. Lviv: Vyd-vo Kooposvita [in Ukrainian].
3. Helei, S. (2004). Vasyl Kuchabskyi ta problemy politychnoi kultury. In Ya. Duzinkevych, *Derzhavy, suspilstva, kultury. Skhid i Zakhid. Zbirnyk na poshanu Yaroslava Pelenskoho* (pp. 281–282). New York: Vyd-vo Ross Publisjng Jnc [in Ukrainian].
4. Kapustianskyi, M. (1921–1922). *Pokhid ukrainskykh armii na Kyiv-Odesu v 1919 rotsi* (Vol. 1). Lviv [in Ukrainian].
5. Khrystiuk, P. (1921). Zamitky i materialy do istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1920 rr. In *Ukrainska revoliutsiia. Rozvidky i materialy* (Vol. 3). Vienna [in Ukrainian].
6. Kuchabskyi V. (1999) *Vid pervopochyniv do Proskurivskoho periodu*. Istorii Sichovykh Striltiv: voienno-istorychni narys. Kyiv [in Ukrainian].
7. Kuchabskyi, V. (1925). *Bolshevyzm i suchasne zavdannia ukrainskoho Zakhodu (natsionalno-politychni zamitky)*. Lviv [in Ukrainian].
8. Kuchabskyi, V. (1931). Zavdannia hetmanskoho rukhu na Zakhidnii Ukraini. *Zbirnyk Khliborobskyi Ukrainy*, 1, 45 [in Ukrainian].
9. Kuchabskyi, V. (1932). *Overta vidpovid polskomu konservatystovi*. Lviv [in Ukrainian].
10. Kuchabskyi, V. (1932). Vaha i zavdannia Zakhidno-Ukrainskoi derzhavy sered syl Skhidnoi Yevropy na perelomi 1918-1919-ho roku. *Dzvony*, 2, 202-203 [in Ukrainian].
11. Kuchabskyi, V. (1932, Lystopad 13). Znachinnia pomylok iz 1921 roku. *Meta*, 44 [in Ukrainian].

⁵⁵ Kutschabsky W. Die Ukraine als europaisches problem. ЦДІАУ у Львові. Ф. 344. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 17.

⁵⁶ Кучабський В. Большевизм і сучасне завдання українського Заходу (національно-політичні замітки). Львів, 1925. С. 119–120.

12. Kuchabskyi, V. (1933, Liutyi 5). Bez kerry i vitryl... Zhakhlyvi poznaky rozkladu. Vyna politychnykh chynnykiv. Prohaiannia naivyšchoi mety: tvorennia providnoi versytyvy narodu. Vykryvlennia vykhovannia molodi. Zakhidnyi chy aziyskyi natsionalizm? *Meta*, 6 [in Ukrainian].
13. Kuchabskyi, V. (1934). Ukrainska derzhavna put. [Review of the book: *Ukrainska derzhavna put. Chastyna persha. Dumky pro metody i praktyku derzhavnoho budivnytstva* by V. Levytskyi]. *Dzvony*, 1–2, 67 [in Ukrainian].
14. Kuchabskyi, V. (2015). *Zakhidna Ukraina u borotbi z Polshcheiu ta bilshovyzmom u 1918–1923 rokakh* [Die Westukraine im Kampfe mit Polen und den Jahren 1918–1923]. (T. Lisna, Trans.). Lviv: NTS. (Original work published 1934) [in Ukrainian].
15. Levytskyi, K. (1931). *Velykyi Zryv (Do istorii ukrainskoi derzhavnosti vid bereznia do lystopada 1918 r. Na pidstavi spomyniv ta dokumentiv)*. Lviv [in Ukrainian].
16. Lozynskyi, M. (1920). Halychyna v rokakh 1918–1920. In *Ukrainska revoliutsiia. Rozvidky i materialy*. (Vol. 5). Vienna [in Ukrainian].
17. Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994). *Ukrainska revoliutsiia z perspektyvy sorokalittia. Istorychni ese. U 2-kh t* (Vol. 2). Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
18. Margolin, A. (1921). *Ukraina i politika Antanty. Zapiski evreia i hrazhdanina*. Berlin [in Russian].
19. Markiiianovych, D. (1936). Lystopadovi pomylyky 1918. *Dzvony*, 11, 434 [in Ukrainian].
20. Martynets, V. (1949). *Ukrainske pidpillia. Vid UVO do OUN: spohady y materialy do peredistorii ta istorii ukrainskoho orhanizovanoho natsionalizmu*. Winnipeg [in Ukrainian].
21. Mazepa, I. (1922). *Bolshevyzm i okupatsiia Ukrainy. Sotsialno-ekonomichni prychnyny nedozrilosti syl ukrainskoi revoliutsii*. Lviv; Kyiv [in Ukrainian].
22. Omelianovych-Pavlenko, M. (1929). *Ukrainsko-polska viina 1918–1919*. Prague [in Ukrainian].
23. Pavljuk, O. Einleitung (2009). Kuchabsky V. *Western Ukraine in Conflict with Poland and Bolshevism, 1918–1923*. (Gus Fagan, Trans.). Edmonton; Toronto: Canadian institute of Ukrainian Studies Press [in English].
24. Prohramna promova K. Trylovskoho vid 5 liutoho 1919 r. (1919, Liutyi 7). *Respublika*, 5 [in Ukrainian].
25. Shukhevych, S. (1928–1929) *Spomyny z Ukrainsko-Halytskoi armii (1918–1920)* (Vol. 1). Lviv [in Ukrainian].
26. *Ukrainske slovo*. (1918, Lystopad 1) [in Ukrainian].

Stepan HELEY

Doctor of Historical Sciences

Professor of History and Political Science

Lviv University of Trade and Economics

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4349-9107>

e-mail: goldak.lesia7@gmail.com

THE WEST UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC IN HISTORICAL WORKS OF VASYL KUCHABSKYI

The aim of the article is to analyze V. Kuchabsky's historical views on the process of creation of the West Ukrainian People's Republic of 1918–1921. In his works of the first half

of the 1930s the scientist highlighted the internal situation of Ukraine, in particular its political and military conditions, and at the same time revealed international relations that had a determinative influence on the future of Ukrainian statehood: Poland and Russia, the Bolsheviks and counterrevolution, the tendency for a new revival of the Russian Empire and the tendency for its collapse, the situation in Central Europe, the Paris Peace Conference and the Eastern European policy of the Western powers. The most significant work of V. Kuchabskyi, «Western Ukraine in the struggle against Poland and Bolshevism in 1918–1923», is a historical study, which objectively reflects the national history without a shadow of tenderness and political inspiration. More than eighty years have passed since its writing, but it still influences on the development of historical science in Ukraine, remains critical for the study of problems associated with the topic. V. Kuchabskyi tried to find out the reason for Ukrainians to lose their own statehood. For the first time in the 14th century, when the Principality of Galicia–Volhynia was conquered by Poland. And then in the 18th century when the Cossack state was annexed by Russia. The desire of Ukrainians to restore the united and independent state failed due to unjustified orientations to Moscow, then to Poland and Turkey. A similar situation, according to the historian, occurred in 1918–1921: while the Ukrainians fought against the Bolsheviks and the White Army, the Poles struck them back, capturing Galicia and Volyn. By signing the Treaty of Riga in 1921, they wanted to restore the division of Ukraine of 1667. The scientist called on the Galician to leave the inter-party controversy and unite for positive creativity and self-organization, to make a lasting peace between themselves, because external factors are often non-reliable and have their own aims, directly opposite to Ukrainian. V. Kuchabskyi warned not to rely on the rapid fall of Bolshevism, relying on the intervention of the capitalist world. On his thought, the damage of this view was disorienting citizens, turning their attention away from what actually was a question of life and death for Ukraine. Estimating the Ukrainian Galician Army, V. Kuchabskyi believed that it could be organized and turned into regular combat power only through significant victories in an actively waged war. But the Ukrainians did not have such commanders, which would turn the mechanically assembled army into a single military organism by their inspiration. According to V. Kuchabskyi, the political experience of the Ukrainian state of 1918–1921 remained undervalued, although it would have been enough to educate a new generation of state-oriented thinkers, creative people. That is why he put the realization of the state idea in direct dependence on the level of the political culture of the masses. This meant that the Galician intellectuals had to get rid of the conservative passivity, which manifested itself in a narrow worldview, the weakness of the will, and spiritual laziness. Only in this case, the national elite will build a democratic state, which will provide conditions for the cultural development of the people, will guarantee equal political and economic rights.

Keywords: Western Ukraine, Eastern Galicia, Lviv, National Revolution, November Action, ZUNR, UHA, Stanislav, Ukrainian National Council.

УДК [94(477.8):327:929С.РУДНИЦЬКИЙ]"1918/1919"
DOI: 10.33402/nd.2018-6-98-104

Leonid CHUPRIY

Doctor of Political Science

Professor of the Department of Sociology and Political science

National Aviation University

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7221-5703>

e-mail: chupriy2006@ukr.net

GEOPOLITICAL VIEWS OF STEPAN RUDNYTSKYI – ADVISOR TO THE WEST UKRAINIAN PEOPLE’S REPUBLIC

The article analyzes the geopolitical ideas of one of the ideologists of the West Ukrainian People’s Republic, the founder of Ukrainian political geography – Stepan Rudnytskyi.

Stepan Rudnytskyi, Dmytro Dontsov, Stepan Tomashivskyi, Mykhailo Hrushevskyi pointed to importance of accurate definition of geopolitical strategy of Ukraine which has to be directed to the European countries and to the geopolitical South–North line which is an axis of the Ukrainian lands.

It is noted that S. Rudnytskyi outlined the key ideas for the development of the Ukrainian national-state idea in his writings «Why Do We Want Independent Ukraine» and «The Ukrainian Case on the Political Geography». In these and other publications, the scientist initiated the political and geographical direction of Ukrainian historical thought.

Particularly relevant is the work of S. Rudnytskyi, «Why Do We Want Independent Ukraine?», which contains an analysis of geopolitical factors (Ukraine’s location regarding centers of political power, ways of communication, natural resources). The author sees Ukraine as a democratic republic with a strong central government, powerful communities, and lands. Stepan Rudnytsky covers his geopolitical ideas in the Short Geography of Ukraine, where he emphasizes the Black Sea orientation of Ukraine, supporting the concept of the Interseas, which envisages the formation of a powerful geopolitical union of the countries of Central and Eastern Europe (Poland, Ukraine, Lithuania, Latvia, Estonia, Croatia, Slovenia, Bulgaria, Romania, Moldova, Hungary, Slovenia, Czech Republic, etc.) to counter Bolshevik expansion.

They critically assessed the alliance with Russia and stressed the importance of weakening it’s geopolitical influence by all means.

Keywords: Stepan Rudnytskyi, West Ukrainian People’s Republic, Ukrainian statehood, geopolitical strategies, Interseas.

One of the founders of political geography and Ukrainian geopolitics was Stepan Rudnytskyi. He was born on December 3, 1877, in Przemysl. In 1891 his family moved to Lviv. His father taught in a gymnasium. S. Rudnytskyi became a student at Lviv University, simultaneously tutor to support the family.

Stepan Rudnytskyi studied at the Faculty of Philosophy of Lviv University and under the influence of Mykhailo Hrushevsky, who taught there, began specializing in history. In «Notes of Shevchenko Scientific Society» he printed articles on the history of the Cossacks and the Khmelnytsky Uprising, attended lectures on the literature of professor O. Kolessa.

On December 6, 1899, S. Rudnytskyi successfully graduated from university and was given the right to teach geography and history in Ukrainian, Polish, and German. To continue his studies, the young researcher went to Vienna to study geology, hydrography, geomorphology.

After his return, S. Rudnytskyi taught at Lviv and Ternopil gymnasiums. The scientist published his first book, «Today's Geography», in 1905, where he taught the basics of Ukrainian geography. Soon he was invited to teach at the Faculty of Geography, Lviv University. On November 1, 1918, the West Ukrainian People's Republic was proclaimed. The scientist became an advisor to the government on political and economic issues. He prepared official documents for the League of Nations, published articles on issues of Ukrainian statehood in the European press, and developed the basics of military geography.

In 1919 S. Rudnytskyi found out about the Polish authorities' intend for his prosecution. The reason was the appearance in Geneva of books of anti-Polish content without the author's name. After he had been fired from the university by the Polish authorities, in 1919, he was invited to the post of a professor at Kamianets-Podilskyi University. However, quite soon, he emigrated to Vienna, where he began teaching geography at the World Trade Academy in Vienna.

He worked as a professor of geography and the dean of the Faculty of Philosophy at the Drahomanov Higher Pedagogical Institute in Prague. After returning to Soviet Ukraine, he headed the Faculty of Topology and Cartography of Kharkiv Geodetic Institute. In the '30s of the 20th century was accused of spying, arrested, and executed by shooting.

S. Rudnytskyi was a quite successful scientist. His works have been published in many languages in Vienna, Budapest, Bucharest, and other European cities. The original concept of political geography S. Rudnytskyi presented in the works «Ukraine from a Political-Geographical Position», «Ukraine and the Great States», «The Ukrainian Case from the Position of Political Geography». Geopolitical views of the researcher were described in the works «Ukraine and Ukrainians», «Towards the Basics of Ukrainian Nationalism», «Halychyna and Unitary Ukraine». The concept of S. Rudnytskyi appeared at a time when the world wanted to know about Ukrainian issues. It emphasizes the central national, political, economic, and territorial interests of Ukraine, points to the benefits for the countries of Western Europe and the world from the creation of the Ukrainian state.

S. Rudnytskyi and other Ukrainian public figures, referring to the position and statements of W. Wilson on the self-determination of the enslaved by the Austro-Hungarian Empire, promoted the idea of Western Ukrainian statehood, which was allegedly realized in the context of its political agenda.

They stressed that the West Ukrainian People's Republic leadership (Ye. Petrushevych and K. Levytskyi) were seeking support from the Western countries, especially the United States. The activities of representatives of the Ukrainian elite was effective: some Western politicians, including F. D. Roosevelt, stated that Ukraine must gain independence, like Lithuania, Latvia, Estonia, Finland have already sought or gained.

Leading Ukrainian leaders also asked the Ukrainian diaspora for help. In their letters to foreign Ukrainians Ye. Petrushevych, M. Hrushevskyi and S. Petliura thanked for

their active support for the liberation efforts and called for further assistance. Thus, to help Ukrainians in the United States, a special Aid and Defense Fund for Halychyna's Ukraine was created, which was to raise about \$ 100,000.

The Canadian Ukrainians also provided active financial support to Ukraine in the fight for its independence. These measures helped the Halychanians to endure hard times of war and, at the same time, consolidated the overseas diaspora. Certain funds, including \$ 2,200 on October 12, 1921, and \$ 10,000 on December 22, 1921 – exile government received from the Financial and Trade Mission of the Halychyna's Republic in Washington¹.

Critical thoughts for the development of the Ukrainian nation-state idea S. Rudnytskyi outlined in his writings «Why Do We Want Independent Ukraine», 1914 and the «The Ukrainian Case from the Position of Political Geography», 1923. In these and other publications, the scientist initiated the political-geographical direction of Ukrainian geography².

The main features of this area were:

1) the process of emergence and development of a state as a political-geographical unit depends on the physical, economic and political-geographical position of its territory (for Ukraine, it is its transit position on the edge of Europe, between Europe and Asia, near the Black Sea);

2) the fundamental principle of formation is ethnonational, with due regard for the socio-cultural and political traditions of the nation state-maker (the ethnic boundaries of Ukrainians must determine the state borders of Ukraine);

3) the key factors of state formation are, first and foremost, the human and natural-geographic potential of the territory of its formation;

4) the specifics of the state's political structure are determined mainly by the historical and geographical traditions of the nation state-maker and the social order that existed at the time of its emergence (on this basis, the parliamentary democratic republic is most suitable for Ukraine);

5) the administrative division of the state is determined by the presence of historically-ethnographic provinces, which may form the basis of its federal structure (according to the researcher, Ukraine may be federal, though not necessarily if there is strong self-governance);

6) the best in terms of the socio-political system is a state with a «social economy», in which various forms of property are legally protected³.

S. Rudnytskyi's work «Why Do We Want Independent Ukraine» it also contains an analysis of geopolitical factors (Ukraine's location regarding centers of political power, ways of communication, natural resources). The author sees Ukraine as a democratic republic with a strong central government and powerful communities and lands (their size should not exceed 10 thousand square kilometers)⁴. The researcher argued that states should strive for independence, which would contribute to a high level of social development. He noted that the destruction of empires is only for the benefit of all states, including the

¹ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: док. і мат. Івано-Франківськ, 2001. Т. 2. С. 599.

² Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. Берлін, 1923. С. 24.

³ Там само.

⁴ Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України. Львів: Наука, 1994. С. 24.

former metropolitan areas. States should establish civilized democratic relations, which will contribute to the enhancement of peace and security of peoples, the progress of human civilization. Therefore, gaining independence for Ukraine is not only an internal affair of the Ukrainian people but a matter of the surrounding states, for which, in the opinion of S. Rudnytskyi, Ukraine will be of the greatest support. S. Rudnytskyi emphasized that an independent people or nation is a part of a humanity that has unique «specific features that unite all individuals in one uniqueness: 1) race (anthropological difference), 2) separate language (with literature, science, etc.), 3) historical traditions and religious beliefs, 4) cultural heritage and desire for its enrichment, 5) continuous national territory as the basis of the nation-state. The ethnic borders of the nation define the territory itself»⁵.

Considering the borders of Ukraine, its place among the European countries, S. Rudnytskyi emphasizes their high communication functions. Important geostrategic position, flat surface, easy border crossing will contribute to the development of the foreign economic activity. On the other hand, it also attracted external enemies who repeatedly invaded these territories. The scientist notes that none of the states, which covered the territories of Ukraine, cared about its liberation, its people, but wanted only to expand its borders. The researcher notes that the governments of the young Ukrainian state do not take into account natural and ethnographic factors in determining both the external and internal borders of Ukraine.

S. Rudnytskyi covers quite thoroughly geopolitical ideas in the «Short Geography of Ukraine», where he focuses on the Black Sea orientation of Ukraine, supporting the concept of the Mizhморія (Interseas), which envisages the formation of a powerful geopolitical union of the Central and Eastern European countries (Poland, Ukraine, Lithuania, Latvia, Estonia, Croatia, Slovenia, Bulgaria, Romania, Moldova, Hungary, Slovenia, Czech Republic, etc.) to counter Bolshevik expansion. In today's geopolitical situation, this could be an extremely valuable initiative. A strong alliance of independent states of Central and Eastern Europe would be an adequate response to the expansion of the aggressive Eurasian empire, which is dangerous for all European countries, but especially for Ukraine, as Russian geopoliticians try to deny the existence of an independent Ukrainian state. The researcher emphasizes the specificity of our country's geographical position, which has a wide outlet to the Black Sea, which, in turn, is connected by the Bosphorus and Dardanelles to the Mediterranean and further to Asia Minor and Africa⁶.

The researcher substantiated the importance of the Black Sea for the development of our country in the historical section and outlined possible plots for the development of Ukraine, anticipating the establishment of a connection through the shipping lanes between the Black, the Baltic and the Caspian Seas⁷.

Other Ukrainian researchers supported the ideas of the Mizhморія too. Thus, in his work «Ukraine's International Position and Russia», D. Dontsov raised the question of the need for reconstruction of the Central and Eastern European geopolitical space. D. Dontsov analyzes the possibility of Russia's collapse in the early 20th century after the First World War and predicts the restoration of the Ukrainian state. In his opinion, this will be facilitated by the establishment of ties between the Ukrainian political elite and the countries of

⁵ Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України. С. 25.

⁶ Рудницький С. Коротка географія України. Антропогеографія України. Львів, 1914. Ч. 2. С. 14.

⁷ Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України. С. 107.

the Triple Alliance – Germany, Austria-Hungary, and Turkey, which were interested in the final collapse of the Russian Empire.

D. Dontsov considered the geopolitical prospects for the development of the Ukrainian state in his work «Ukrainian Political Thought and Europe». He believed that the creation of a strong Ukrainian state would be «an important factor in European equilibrium»⁸, because it would reduce Russia's advantage over Central Europe. The scientist believed that only in a strong alliance with neighboring Eastern European countries from Estonia to Georgia, from Poland to Romania, Ukraine would become a reliable basis for stability and geopolitical balance for the whole Europe. D. Dontsov explained why all the previous decline of Ukraine led to the destabilization of the whole Central and Eastern Europe, and how much Russia used it to strengthen its imperial aspirations and to destroy Europe.

The essence of the Ukrainian geopolitical idea D. Dontsov outlined in his work «The Foundations of Our Politics»: «In this eternal struggle against chaos in the East, in defense of our own statehood and culture – the whole culture of the West, it is the Ukrainian national idea that should be the basis of our entire political agenda. In fact, Ukraine's fate in this struggle depended on the victory of one of the two principles on the continent: European or Moscow...»⁹. The researcher also noted: «Only a nation that is conscious of the great tasks that must be fulfilled for the benefit of all humanity, only such a nation is given a special cell on the chessboard of world history. Only a clearly articulated national ideal makes the crystallization center of a particular national idea for individual and group wills within the nation, which without it seek other centers of gravity»¹⁰. According to D. Dontsov, Ukraine should fit its own national aspirations into the global geopolitical aspirations of its macro-region.

M. Hrushevskyi also actively supported and contributed to the development of the geopolitical project of the Baltic–Black Sea axis. In his work «At the doorstep of new Ukraine», he stated: «Historical living conditions have oriented Ukraine to the West, and geographic orientations and oriented to the South, to the Black Sea...». «The Black Sea did not divide but bound the coastal edges»¹¹. M. Hrushevskyi understood Ukraine's objective civilization affiliation with the West, urged to focus on Western countries. However, he wrote: «But when these countries of Western culture should be a school for us, the fields of our activity, our own creativity, should be the countries that, like Ukraine, have grown in the influences or connections of the Eastern culture – in the sphere of our Black Sea orientation, united by the Black Sea as a center of communication and dissimilar cultural and political relations». «The scientist argued that the geographical features of Ukraine, namely the waterways, “lead to the Black Sea communication center”, the ways of communication, “If they were built by us in the direction of our interests”»¹², they too should be directed to him.

Another researcher, S. Tomashivskyi, also noted in this context Ukraine's dependence on the Black Sea, which played a significant role in its history. Perceiving Ukraine as a geographical concept, he emphasized the historical consequences of its location in the

⁸ Донцов Д. Міжнародне положення України і Росія. *Український націоналізм: історія та ідеї*: наук. зб. / за ред. О. Багана. Дрогобич: Посвіт, 2009. Вип. 1. С. 383.

⁹ Донцов Д. Підстави нашої політики. Нью-Йорк: ООЧСУ, 1957. С. 28.

¹⁰ Там само. С. 95.

¹¹ Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. Київ: Веселка, 1992. С. 155.

¹² Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. С. 155.

center of Europe, which led to the constant struggle of other countries in its territory and its inseparable connection with the Black Sea. He wrote: «Only in a geographical sense can one speak of Ukraine as an individual invariable concept throughout history. Much of Ukraine, like some parts of Eastern Europe, was bound by its water net to the Black Sea and had to share its fate»¹³.

In summary, it should be noted that, like other Ukrainian researchers, S. Rudnytskyi emphasized the importance of Ukraine's geopolitical position. Based on an analysis of the political-geographical development and political life of Europe and the world, S. Rudnytskyi concludes that «only nation-states have a future. The national territory is the main foundation of a nation. Modern world policy must support the creation of exclusive nation-states. The experience of the last centuries teaches this»¹⁴. Concerning the Ukrainian perspective, S. Rudnytskyi stood on the position of the Ukrainian national statehood, considering it in a European context: «The formation of the Ukrainian nation-state within the ethnographic borders is the only way to prevent rebellions and conflicts in the southeastern corner of Europe, which is so important for the world economy and world policy. Without the nation-state of Ukraine, we will soon experience new grave military and revolutionary catastrophes. The Ukrainian nation-state should be formed in the context of geopolitical relations with other states and nations. Among these states and peoples, the greatest importance was given to Russia, Poland, and Germany»¹⁵.

Thus, the geopolitical purpose of Ukraine under S. Rudnytskyi's reasoning is:

- 1) formation of an independent Ukrainian state to counteract Russian expansion;
- 2) formation of Ukraine as a developed state of the world level not by aggressive or expansionary means, but by peaceful development of the space, which originally belongs to the Ukrainian nation;
- 3) the optimal economic model for the development of Ukraine is an agrarian state that is relevant in the context of increasing food problems;
- 4) use of Ukrainian communications in trade relations of the West and the East.

S. Rudnytskyi is not only a prominent theorist of the Black Sea–Baltic geopolitical vector but a prominent geopolitician of the time, most of whose ideas remain relevant to this day.

REFERENCES

1. Dontsov, D. (1957). *Pidstavy nashoi polityky*. New York: OOOChSU [in Ukrainian].
2. Dontsov, D. (2009). Mizhnarodne polozhennia Ukrainy i Rosiia. *Ukrainskyi natsionalizm: istoriia ta idei*, 1 [in Ukrainian].
3. Rudnytskyi, S. (1914). *Korotka heohrafiia Ukrainy. antropoheohrafiia Ukrainy* (Vol. 2). Lviv [in Ukrainian].
4. Rudnytskyi, S. (1923). *Ukrainska sprava zi stanovyshcha politichnoi heohrafiï*. Berlin [in Ukrainian].

¹³ Томашівський С. Українська історія: Нарис І. Старинні і середні віки. Львів: Вчора і нині, 1919. С. 17.

¹⁴ Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України. С. 31.

¹⁵ Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. С. 56.

5. Rudnytskyi, S. (1994). *Chomu my hochemo samostiinoi Ukrainy*. Lviv: Nauka [in Ukrainian].
6. Tomashivskyi, S. (1919). *Ukrainska istoriia: Narys I. Starynni i seredni viky*. Lviv: Vchora i nyni [in Ukrainian].
7. Velykyi ukraïnets: Materialy z zhittia ta diialnosti M. S. Hrushevskoho. (1992). Kyiv: Veselka [in Ukrainian].
8. Zahidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1923. Dok. i mat. (2001). (Vol. 2). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

Леонід ЧУПРІЙ

доктор політичних наук

професор кафедри соціології та політології

Національного авіаційного університету

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7221-5703>

e-mail: chupriy2006@ukr.net

ГЕОПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ РАДНИКА ЗУНР СТЕПАНА РУДНИЦЬКОГО

Проаналізовано геополітичні ідеї одного з ідеологів ЗУНР (Західноукраїнської Народної Республіки), засновника української політичної географії Степана Рудницького. Зазначено, що він та інші провідні українські мислителі того часу – Дмитро Донцов, Михайло Грушевський, Степан Томашівський – наголошували на важливості чіткого визначення геополітичної стратегії України, яка має бути спрямованою на європейські країни й геополітичну лінію Південь–Північ, оскільки вона є віссю українських земель.

Вказано, що головні ідеї щодо розбудови української національно-державної ідеї С. Рудницький виклав у працях «Чому ми хочемо самостійної України» й «Українська справа зі становища політичної географії». Констатовано, що в цих й інших публікаціях учений започаткував політико-географічний напрям української історичної думки.

Стверджено, що досить актуальною залишається праця С. Рудницького «Чому ми хочемо самостійної України?», яка містить аналіз геополітичних чинників (розташування країни щодо центрів політичної сили, шляхів сполучення; природні багатства). Констатовано, що автор бачить Україну як демократичну республіку зі сильним центральним урядом, потужними громадами та землями. Зазначено, що досить ґрунтовно геополітичні ідеї він висвітлює у «Короткій географії України», де акцентує увагу на її чорноморській орієнтації, підтримуючи концепцію Міжмор'я, яка передбачає формування потужного геополітичного союзу країн Центральної та Східної Європи (Польща, Україна, Литва, Латвія, Естонія, Хорватія, Словенія, Болгарія, Румунія, Молдова, Угорщина, Словаччина, Чехія та ін.) для протидії більшовицькій експансії.

Вказано, що С. Рудницький та інші українські громадські діячі критично оцінювали можливий союз із Росією і наголошували на важливості всіма можливими засобами послаблювати її геополітичні впливи.

Ключові слова: Степан Рудницький, ЗУНР, українська державність, геополітичні стратегії, Міжмор'я.

Роман ТИМЧЕНКО

кандидат історичних наук

старший науковий співробітник

відділу історії Української революції 1917–1921 рр.

Інституту історії України НАН України

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5262-9033>

e-mail: roma-timchenko@ukr.net

ДИПЛОМАТИ УНР І ЗУНР НА ПАРИЗЬКІЙ МИРНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ

Розглянуто роботу Паризької мирної конференції щодо повоєнного врегулювання світу і територіальних суперечностей. Візначено, що українці, проголосивши державність, сподівалися на світове визнання, але ситуацію ускладнювало вороже ставленням Антанти до України, а також відступ армій Української Народної Республіки (УНР) і Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) під натиском більшовицьких та польських військ, які не полишали надій на встановлення власного панування на українських землях.

Зазначено, що необхідність міжнародного визнання вимагала від керівництва УНР і ЗОУНР (Західної області УНР) ведення спільної закордонної політики. Констатовано, що українська делегація прибула до столиці Франції дуже пізно й без формального запрошення. Візначено, що соборну Україну представляли дипломати різних політичних орієнтацій, фахова підготовка яких не відповідала рівню завдань Мирної конференції. Відзначено, що велика кількість членів делегації ускладнювала становище українців через розбіжність поглядів.

Стверджено, що на порядку денному конференції майже весь час фігурувала справа Західної України, а про соборну згадували лише епізодично, тому галичани, сподіваючись на реалізацію принципів декларації В. Вільсона, намагалися діяти окремо від загальноукраїнської делегації: видавали свої відозви, листівки, зміст яких нерідко суперечив заявам керівництва об'єднаної місії. Констатовано, що врешті внутрішнє протистояння призвело до розколу, і в грудні 1919 р. галицькі представники – В. Панейко та С. Томашівський – вийшли зі складу спільної делегації.

З'ясовано, що поставленого завдання делегація не виконала – Антанта так і не визнала суверенітету УНР, однак українці спростували частину стереотипів Антанти і змогли представити деякі питання, особливо щодо Східної Галичини, на найвищому світовому форумі.

Ключові слова: Паризька мирна конференція, Українська Народна Республіка, Західноукраїнська Народна Республіка, Східна Галичина, дипломатія.

Проголошення та затвердження Акта Злуки стало визначною подією, що сприяла зростанню національної свідомості українців, формуванню української політичної нації, її консолідації і знаменувала закінчення початкового етапу боротьби за соборність, відкривала можливість практичної розбудови державності України. Водночас проголошення об'єднаної УНР поставило низку нових завдань. Найперше – необхідність досягнення світового визнання та налагодження відносин із найближчими сусідами – Польщею, Росією і Румунією. Особливу надію на справедливе вирішення українського питання влада УНР і ЗУНР (ЗО УНР) поклала на скликану в Парижі Мирну конференцію. Ситуацію ускладнювало вороже ставлення Антанти до України, а також відступ армій УНР і ЗУНР під натиском більшовицьких та польських військ, які не полишали надій на встановлення власного панування на українських землях.

Мета дослідження – визначити особливості діяльності й ролі українських делегацій на Паризькій мирній конференції у справі визнання України світовою спільнотою, проаналізувати відносини між дипломатами та наслідки їхньої роботи на міжнародному форумі.

Ця проблема частково відображена у працях Ігоря Дацківа, Олександра Павлюка, Вадима Ададурава, Вікторії Соловйової, Миколи Литвина, але водночас потребує подальшого глибшого дослідження¹.

З 18 січня 1919 р. по 21 січня 1920 р. із перервами працювала Паризька мирна конференція, головна мета якої – полагодження повоєнних політичних і територіальних протиріч між державами після війни 1914–1918 рр. Галицький політик М. Лозинський відзначав, що світова спільнота очікувала побачити на ній «збір рівноправних делегацій усіх тих дотеперішніх і нових держав, які зацікавлені в закінченні миру і впорядкуванні міжнародних відносин»². Насправді ж виглядало все зовсім по-іншому. Учасники вже від початку роботи були поділені на декілька нерівноправних категорій делегацій: головні (Франція, Великобританія, США, Італія, Японія); держав, що вели війну на боці Антанти; нових країн, що виникли внаслідок Першої світової війни (Чехословаччина й Польща). Німеччину і її колишніх союзників допустили на конференцію лише після вироблення проектів мирних договорів із ними. Окрема група – представники нових держав, що виникли на теренах колишньої Російської імперії. Антанта не вважала їх противниками, але й не визнавала їхнього суверенітету.

Найвпливовішими діячами цього зібрання були прем'єри Франції – Ж. Клемансо, Англії – Д. Ллойд-Джордж, Італії – В. Орландо та президент США В. Вільсон. Однак ставлення провідних світових політиків до вирішення української проблеми було

¹ Дацків І. Діяльність дипломатичної делегації ЗУНР на Паризькій мирній конференції 1919 року. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. Київ, 2012. Вип. 19. С. 227–239; Дацків І. Дипломатія ЗУНР на Паризькій мирній конференції. *Український історичний журнал* (Київ). 2008. № 5. С. 121–137. Павлюк О. Дипломатія злуки УНР і ЗУНР. *Всесвіт* (Київ). 1992. № 1–2. С. 176–178; Ададурава В. Політика Франції щодо українсько-польського конфлікту за Східну Галичину в період листопада 1918 по березень 1919. *Україна в минулому*. Київ, 1995. Вип. VII. С. 18–32; Соловйова В. В. Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917–1921 рр.: монографія. Київ, 2006. 394 с.; Литвин М. ЗУНР на геополітичній карті Центрально-Східної Європи. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2000. Вип. 6: Західноукраїнська Народна Республіка: історія і традиції. С. 208–230.

² Лозинський М. Галичина в роках 1918–1920. Нью-Йорк, 1970. С. 113.

неоднозначним. Роль «першої скрипки» належала французькому прем'єрові, який домагався відновлення Великої Польщі та входження до неї Східної Галичини. Д. Ллойд-Джордж займав нейтральну позицію щодо подій у Наддністрянщині й виступав проти створення могутньої Польської держави, бо був противником посилення влади Франції у східноєвропейському регіоні. Ще один британський посланець на Мирній конференції У. Черчіль підтримував А. Денікіна і відновлення Великої Росії, тому негативно ставився до будь-якого вияву самостійництва серед українців. Лорд Л. Гардінг заявляв: «Допуск представництва України на конференцію є безпідставним»³.

Президент США В. Вільсон, навпаки, у «14 пунктах» висунув гасло національного самовизначення підкорених народів Австро-Угорщини. Представникам Наддніпрянської України жодного права не надавалося. Державний секретар США Р. Лянсінг нічого проти українців не мав, однак вважав, що вони повинні увійти до складу Російської конфедерації. Італійці також не заперечували самостійності українців, бо хотіли встановити тісніші торговельно-економічні відносини, однак через незначний вплив, мали підтримувати провідні держави Антанти. Отже, українським делегатам у Парижі доводилося діяти у складних умовах, бо держави-переможниці в Першій світовій війні були негативно налаштовані проти УНР.

Одним із важливих завдань конференції було й залагодження українсько-польського конфлікту. Ж. Клемансо та частина британських дипломатів підтримувала захоплення Львова і Прикарпатського нафтового басейну Варшавою, що, без сумніву, ускладнювало позитивне вирішення східногалицької проблеми на користь українців. Антанта дотримувалася твердої позиції й щодо відновлення Росії у старих її кордонах і негативно ставилася до утворення на її території незалежних національних держав. Учасники зібрання в Парижі не володіли достатньою інформацією про УНР, не були відомі й бажання самих українців. До того ж ширилися неправдиві й провокативні відомості, а також звинувачення в більшовизмі й германофільстві (після підписання Брестської угоди). Французи й англійці вважали, що українці та росіяни – це одне і теж, бо в них спільні культура, звичаї й мова.

Галицьку ж справу трактували на Мирній конференції окремо від загальноукраїнської, тому Є. Петрушевич особливі надії покладав на підтримку В. Вільсона. Він сподівався на значну допомогу й активність численної заокеанської діаспори у формуванні політичної лінії президента США. Організатором різних акцій на підтримку ЗУНР у США був Український народний комітет (УНК) на чолі з О. Понятишином, який напередодні відкриття конференції в Парижі разом із О. Лотоцьким і С. Ядловським прибув до Вашингтона, де встановив зв'язок із сенатським комітетом із закордонних справ, що займався міжнародною політикою США. Керівникам УНК удалося схилити на свій бік кількох впливових сенаторів⁴.

Українська делегація прибула до столиці Франції дуже пізно й без формального запрошення. Хоча рішення про її відправлення Рада Народних Міністрів (РНМ) УНР прийняла ще 29 грудня 1918 р., а офіційно затвердила 10 січня спеціальним законом⁵.

³ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). Ф. 681. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 3–4.

⁴ Дацків І. Діяльність дипломатичної делегації ЗУНР... С. 230.

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 3603. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 49.

Головою призначили Г. Сидоренка, а загальна чисельність представництва становила понад 75 осіб. Велика кількість членів делегації ускладнювала становище українців через розбіжність поглядів. До Парижа спочатку приїхав тільки голова Г. Сидоренко зі секретарем А. Петрушевичем, а решта посланців прибули пізніше. Пояснюється це тим, що французький уряд не давав дозволу на в'їзд і тому представники УНР змушені були зупинитися у Швейцарії, де провели кілька попередніх нарад. До складу делегації входили: Г. Сидоренко (голова), А. Петрушевич (перший секретар), П. Дідушок (секретар), Б. Матюшенко, О. Севрюк, О. Шульгін, А. Марголін, М. Кушнір, Д. Ісаєвич та ін. Заступником голови делегації був представник ЗО УНР В. Панейко (зміг дістатися Парижа лише 22 березня)⁶. До них приєдналася делегація українців із Північної Америки – О. Мегас та І. Петрушевич, які мали контакти з прем'єр-міністром Канади Р. Боденом, а через нього – з британським прем'єром. Завдяки діяльності діаспорних делегацій В. Вільсон і Д. Ллойд-Джорж не завжди підтримували позиції Ж. Клемансо щодо зазіхань Польщі на землі Східної Галичини⁷.

Основна мета української делегації – домогтися визнання самостійності УНР. У Декларації Трудового конгресу до народів усього світу зазначалося, що українці хочуть миру й творитимуть такий державний устрій, який відповідатиме історичному розвитку.

Пізній приїзд делегації до Парижа – один із прорахунків української зовнішньої політики, оскільки вже 21 січня 1919 р. на Мирній конференції почали розглядати питання територіальної належності Східної Галичини. Наступного дня всім державним утворенням, які боролися за незалежність на території Росії, повідомлено про необхідність з'явитися 15 лютого 1919 р. на конференцію на Принцевих островах у Мрамуровому морі. Представник УНР Г. Сидоренко не мав можливості через поганий зв'язок передати цю інформацію українському уряду, однак дав згоду на участь. Щоправда зібрання не відбулося, оскільки європейські діячі й лідери Білого руху відмовилися від участі через присутність більшовиків.

Українці діяли в Парижі без жодної інструкції і це було їхньою великою помилкою. М. Рудницький згадував: «Кожний мав цифри, дати, дані, “факти” – “в голові” і не диво, що чужинці не раз чули або вичитували на папері щось зовсім інше від ріжних українських делегатів»⁸. Правила, за якими мав працювати апарат закордонної політики, були прийняті на засіданні Ради державних секретарів Західної області лише 30 березня 1919 р. В інструкції наголошувалося: «Українська Дипломатична Місія для участі в Міровій Конференції в Парижі є спільною для обох частин України і називається: “Делегація З'єдиненої Української Народної Республіки на мировій Конференції в Парижу”, та заступає на Конференції цілісність української справи, з тим, що попереднє полагодження справ Західної Области, її міжнародного визнання і державно-правового становища належить до делегації, яку призначить Державний Секретаріят Західної Области»⁹.

⁶ ЦДАВО України. Ф. 3603. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 30–33.

⁷ Дацків І. Б. Дипломатія ЗУНР на Паризькій мирній конференції... С. 125.

⁸ Дипломатія УНР та Української Держави в документах та спогадах сучасників: у 2-х т. / упоряд.: І. М. Гнагишина, О. С. Кучерука, О. О. Мавріна. Київ, 2008. Т. 1. С. 266.

⁹ ЦДАВО України. Ф. 3603. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 40.

Перші звернення української делегації в Парижі виявилися невдалими і їх проігнорувала світова спільнота: 10 лютого Г. Сидоренко виклав історію України та вимоги щодо її визнання. Він запропонував створити федерацію антибільшовицького спрямування з нових незалежних держав, які виникли на теренах колишньої Російської імперії. Однак Антанта, особливо Франція, виступала за відновлення єдиної Росії й активно підтримувала боротьбу О. Колчака з більшовиками. Наступні звернення – 12 лютого про ворожу політику поляків щодо українських земель та 25 лютого про кордони (в ньому наголошувалося на єдності обох частин України) – також не дали жодних результатів. Ці документи не мали чіткої політичної концепції й були суто інформативними. Не дивно, адже українська делегація була зовсім не підготовленою: жодного проекту документів англійською й французькою мовами напередодні поїздки до Парижа вона не склала. І тому важко було схилити на свій бік Раду чотирьох, від якої залежало майбутнє української державності.

На порядку денному Мирної конференції майже весь час фігурувала справа Західної України, а про соборну згадували лише епізодично. 12 лютого Найвища Рада Паризької мирної конференції скликала комісію на чолі з Ж. Камбоном для визначення польських кордонів і невдовзі направила делегацію Ж. Нуленса до Варшави. Власне, місії Антанти наприкінці грудня 1918 – початку 1919 рр. – як британські, так і американські – часто приїздили до Галичини для моніторингу ситуації у краї. Польський уряд та населення були проти будь-яких поступок на користь українців, оскільки Східну Галичину вважали власною історичною землею.

У той час війна галичан із поляками стала зтяжною. 25 січня 1919 р. відбулося спеціальне засідання Найвищої Ради, яка вирішила направити місію на чолі з Ю. Бартелемі в Галичину. Ще до її від'їзду польський представник Р. Дмовський прагнув переконати Антанту, що Східна Галичина – спірна територія, яка тривалий час входила до складу Польщі й та незаконно втратила її у результаті поділів Речі Посполитої¹⁰.

Тим часом 17 лютого Галицька армія розпочала Вовчухівську операцію, а вже наступного дня блокувала львівське угруповання польських військ. Тоді Ю. Бартелемі звернувся до українців із вимогою припинити військові дії і забезпечити проїзд місії до Львова і Ходорова для переговорів. То ж наступ українців призупинився. Антантівська делегація пропонувала сторонам перемир'я, за яким галичани втрачали нафтовий Дрогобицько-Бориславський басейн і мали відмовитися від претензій на місто Львів. Звісно, на такі умови Є. Петрушевич погодитися не міг. У ході переговорів він зустрівся з Головним отаманом УНР С. Петлюрою. Останній переконував президента УНР прийняти запропоновані пропозиції, але той не змінив рішення.

Про певну заангажованість поглядів генерала Ю. Бартелемі свідчить і той факт, що вже дорогою до Галичини він заявив американському журналістові Д. Басу, що Польща мусить стати могутньою буферною державою, а спірні територіальні питання із сусідами повинні вирішуватися на її користь¹¹. Польську ж делегацію Ю. Бартелемі запевняв, що тимчасова демаркаційна лінія не позбавляє Польщу прав на захоплення всієї Східної Галичини.

¹⁰ Дацків І. Діяльність дипломатичної делегації ЗУНР... С. 232.

¹¹ Стахів М. Західна Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923. Скрентон, 1959. Т. 4. С. 14.

Перед від'їздом до Парижа Ю. Бартелемі заявив українцям, що чекатиме у Львові до 5 березня остаточної відповіді й попередив про відповідальність за прийняте рішення перед Мирною конференцією. Однак уже 4 березня С. Голубович направив ноту до держав Антанти, у якій зазначалося, що демаркаційна лінія відповідає політичним бажанням поляків, а половина території ЗО УНР переходить під польську адміністрацію. Уряд ЗО УНР звернувся з проханням до Франції, Англії, США й Італії направити незалежну окрему місію, яка допомогла би вирішити ці питання, оскільки Антанту досі інформували лише поляки¹². Хоча в цьому вина й самих українців, які не змогли в Парижі активно просунути свою позицію, бо займалися з'ясуванням стосунків між собою.

Один із дипломатів ЗУНР у Парижі С. Томашівський також відзначав, що необхідно було погодитися на «лінію Бартелемі», оскільки 22 лютого Франція, визнаючи незалежність Польщі, згодилася на її східний кордон по р. Збруч. Однак Є. Петрушевич керувався власними мотивами, бо населення Галичини не зрозуміло б інших дій. Маючи досить велику армію, він не хотів віддавати Львів і найбагатший промисловий Дрогобицько-Бориславський басейн противникові. Така політика галицького керівництва залишила Україну без підтримки держав Антанти в боротьбі з ворогами.

13 березня В. Панейко написав листа президентові США, де розповів про діяльність місії Ю. Бартелемі. За чотири дні В. Вільсон запевнив, що буде направлена ще одна місія Антанти. 27 березня за посередництва американського генерала Ф. Кернана розпочалися переговори в Хирові. Перемир'я не вдалося укласти, бо польська делегація вимагала відходу галичан до «лінії Бартелемі». Граф А. Скарбек у приватній розмові зухвало повідомив М. Лозинському, що «тоді здавалося, що Львів мусить упасти в Ваші руки; тепер, як знаєте, йому вже ніщо не грозить. Тепер для Вас останній час згодитися на "лінію Бартелемі"»¹³.

2 квітня відбулося чергове засідання найвпливовіших діячів Паризької мирної конференції – В. Вільсона, Ж. Клемансо, Д. Ллойд-Джорджа та В. Орландо, на якому вирішили створити ще одну комісію на чолі з генералом Л. Ботою для врегулювання конфлікту у Східній Галичині. Її створення стурбувало поляків, бо вона була нейтральною і не налаштованою проти українців. У відповідь 4 квітня польський Сейм прийняв постанову, де обґрунтовував історичні права на Східну Галичину, і направив її Мирній конференції.

Водночас наприкінці березня – на початку квітня Варшава посилила дипломатичний тиск на Антанту. Цьому сприяла міжнародна ситуація: у березні була проголошена радянська влада в Угорщині, армія УНР відступала під натиском більшовиків. Тому поляки наголошували на своїй винятковій ролі в боротьбі з більшовиками¹⁴. Зрештою головнокомандувач союзними військами в Європі маршал Ф. Фош віддав наказ на передислокацію армії Ю. Галлера до Польщі. 5 квітня В. Панейко направив листа В. Вільсону, де зазначив, що армія Ю. Галлера докорінно змінить ситуацію в українсько-польському протистоянні. Тоді за ініціативою президента США до

¹² ЦДАВО України. Ф. 2192. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 50.

¹³ Лозинський М. Галичина в роках 1918–1920. Нью-Йорк, 1970. С. 88.

¹⁴ Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр. Проблеми взаємовідносин. Київ, 1998. С. 113–114.

України виїхала американська військова делегація на чолі з капітанами В. Бахманом і С. Рейслером для уточнення реальності польських тверджень, розгляду скарг українців та примирення їх із поляками. Після зустрічі із членами уряду ЗО УНР і командуванням Галицької армії американська делегація прибула до Рівного для налагодження контактів із представниками наддніпрянського уряду. На нараді їх проінформували, що Директорія й уряд працюють на засадах парламентаризму, а армія структурована і веде війну на основі тактики та стратегії. Однак обіцянки допомоги українцям так і залишилися нереалізованими.

У той час для кращого інформування комісії Л. Боти про ситуацію у Східній Галичині західноукраїнський уряд вислав заступника державного секретаря закордонних справ М. Лозинського і державного секретаря військових справ Д. Вітовського. Однак на засідання комісії 29–30 квітня вони не встигли. На ньому виступили польський прем'єр І. Падеревський та Р. Дмовський, які вимагали від Антанти дозволу на повну окупацію Східної Галичини з метою утворення спільного з Румунією фронту проти більшовиків. Однак комісія Л. Боти сприйняла виступи поляків неоднозначно, до того ж інтереси галицьких українців представляли представники УНР, тому вирішили зачекати на прибуття делегатів ЗУНР.

На початку травня М. Лозинський і Д. Вітовський нарешті прибули до Парижа. В. Панейко і його радник С. Томашівський, побачивши назву на їхніх повноваженнях «Західна Область Української Народної Республіки», були дуже незадоволені. «Ми тут усіх сил докладаємо, щоб переконати Мирову Конференцію, що ми є окрема Західно-Українська [Республіка – *P. T.*], а ви тут приходите з тим ідіотизмом», – обурювався С. Томашівський. Представникам Антанти він доказував, що тільки Східна Галичина не є більшовицькою й за допомогою неї можна утворити фронт проти Червоної армії¹⁵. М. Лозинський і Д. Вітовський не могли знати про сепаратну політику В. Панейка й тому, щоб не приймати самостійних рішень, почали тісно співпрацювати з головою делегації Г. Сидоренком.

Тим часом В. Панейко й С. Томашівський організували окреме галицьке бюро, а для розсилки нот, паперів і пакетів від імені української делегації використовували печатку, викрадену в секретаря делегації П. Дідушка¹⁶. Це була послідовна сепаратистська позиція В. Панейка, яка негативно впливала на успіх української справи в міжнародній політиці. Загалом він розіслав 87 нот представникам інших держав¹⁷. Водночас відмовлявся від спільних із Г. Сидоренком дій у справі Галичини. Варто зауважити, що голова галицької делегації не впустив до свого бюро навіть М. Лозинського. Однак це не заважало йому виступати й від імені об'єднаної української делегації.

Відсутність єдності серед делегації негативно позначилася на вирішенні національного питання на Мирній конференції, оскільки часто українські дипломати відстоювали зовсім різні цілі: за самостійність України, за союз із денікінцями чи більшовиками. Був випадок, що до американської делегації надіслали три документи з мапами, у кожній з яких межі кордону відрізнялися. Крім того, В. Панейко подав до Найвищої Ради проект Статуту для Галичини, де пропонував утворити незалежну

¹⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 148. Арк. 6.

¹⁶ ЦДАВО України. Ф. 3695. Оп. 1. Спр. 103. Арк. 12–13.

¹⁷ Там само. Арк. 25–27.

Галицьку державу під протекторатом Ліги Націй. Делегація УНР довгий час про це не знала й довідалася лише випадково. В. Панейко повністю заперечує свою причетність до цього документа й лише секретар А. Петрушевич підтвердив¹⁸.

Засідання спеціальної комісії Л. Боти в основному проходили під диктовку польської сторони. Незважаючи на це, 11 травня Р. Дмовський надіслав до І. Падеревського телеграму з попередженням про небезпеку, що очікує Польщу у східногалицькому питанні, оскільки зустрів серйозний опір англійської делегації, яка почала готувати передачу Східної Галичини під юрисдикцію новоствореної Ліги Націй. Р. Дмовський запропонував Сейму терміново прийняти рішення про автономію¹⁹.

12 травня комісія Л. Боти запропонувала демаркаційну лінію, за якою Українська Галицька армія (УГА) мала відійти далеко на схід від зайнятих позицій, однак за галичанами залишала нафтовий Дрогобицький басейн. Українці були готові прийняти запропоновані умови, але внесли три поправки: не обмежувати кількість УГА, передати для зв'язку з Чехословаччиною залізницю Самбір–Сянки, продовжити демаркаційну лінію на північ Галичини. Така активна діяльність українців спричинила занепокоєння поляків. 13 травня Р. Дмовський надав Л. Боті ноту, де інформував про загрозу Польщі з боку Німеччини та більшовиків. Самі ж поляки після цього відкинули будь-які пропозиції комісії Л. Боти і залишили засідання.

14 травня розпочався наступ армії генерала Ю. Галлера на позиції УГА. 21 травня українська делегація подала ноту-протест²⁰. Цього ж дня її запрошено на засідання Ради чотирьох. Г. Сидоренко наголошував на єдності українського народу в одній державі, який бореться із зовнішніми ворогами, а В. Панейко вказував на неправомірне захоплення Галичини польськими військами. Представників Антанти вразило, що на зустріч прийшло на одного галичанина більше, ніж наддніпрянців – це руйнувало ідею про їх сепаратизм. На провокативне запитання: з ким хочуть з'єднатися галичани – з Польщею чи з Росією, делегати відповіли, що лише з Великою Україною²¹.

Наступного дня Ж. Клемансо запросив до себе українську делегацію на аудієнцію. На ній О. Шульгін наполягав на визнанні наддніпрянського уряду й просив допомоги в боротьбі з більшовиками²². У справі польського наступу Ж. Клемансо заявив, що очікує від Ю. Пілсудського відповіді на запит щодо наступу за участю армії Ю. Галлера, яка не повинна була брати участі в бойових діях у Галичині. Після зустрічі з французьким прем'єром В. Панейко спробував пояснити неправильну орієнтацію Франції на відновлення Великої Польщі. Він видав меморандум, де обґрунтовував історичну спільність поляків із німцями, вказував, що Польща не стане противагою Німеччини. Проте намагання українських делегатів у Парижі привернути на свій бік найвпливовіших європейських політичних діячів не мали успіху. 24 травня за ініціативи Д. Вітовського галицька делегація звернулася до Л. Боти з пропозицією

¹⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 681. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 53в.; ЦДАВО України. Ф. 3695. Оп. 1. Спр. 103. Арк. 28.

¹⁹ Красівський О. Східна Галичина і Польща... С. 116–117.

²⁰ ЦДАВО України. Ф. 3603. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 5.

²¹ Там само. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 280. Арк. 168.

²² Там само. Ф. 3603. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 81зв.

вислухати ще раз її умови, однак той відзначив, що українською проблемою вже займається Найвища Рада.

26 травня Антанта визнала генерала О. Колчака єдиним правителем Росії. У відповідь на це 30 травня українська делегація підготувала протест, у якому наголосила, що всі українські території об'єднані в одній державі й влада будь-якого російського уряду не поширюється на ці землі. Заява була не дуже переконливою й тому не могла суттєво вплинути на позицію Антанти²³. 21 червня М. Лозинський оголосив чергову декларацію, де високо оцінював об'єднання УНР і ЗУНР.

Тим часом інші члени делегації – В. Панейко, А. Марголін та О. Шульгін – не заперечували можливості федерації з небільшовицькою Росією, однак наголошували на визнанні самостійності національних держав, утворених на території колишньої Росії. Крім того, О. Шульгін розумів і необхідність зближення з Польщею, але за відсутності поступок у справі Галичини. Цей край вважав необхідним «каменем» при будівництві соборної держави. Напевно, він пов'язував і Галичину з федеративною Росією. Водночас М. Лозинський і Д. Вітовський наголошували на необхідності досягнення домовленості з більшовиками. Звісно, така різновекторність дій українських дипломатів не могла підняти престижу УНР в очах світової спільноти. Хоча в колах Антанти й так почала домінувати думка про відновлення сильної, а не роздробленої Росії. Право на самовизначення українського народу було проігнороване.

Тим часом 7 червня УГА розпочала Чортківську наступальну операцію, у ході якої визволено Чортків і Тернопіль, а передові частини наближалися до Львова. Такий розвиток подій серйозно стурбував Варшаву. Для виправлення ситуації на фронт прибув сам Ю. Пілсудський, а до Парижа відправлено не одну телеграму з обвинуваченням українців. Тоді ж, 25 червня 1919 р., Рада чотирьох із метою охорони мирного населення Східної Галичини від більшовицьких «банд» уповноважила збройні сили Польської Республіки продовжити свої операції до Збруча²⁴. Це рішення показало, що Антанта лише в заявах і деклараціях обіцяла право націям на самовизначення й суверенітет. Довідавшись про це, 11 липня Є. Петрушевич направив до Парижа листа, у якому зазначав, що український народ і його армія до останнього захищатимуть свою державу перед «польським наїздом»²⁵.

Українська делегація в Парижі вже 2 липня 1919 р. оголосила протест, у якому зазначалося, що Найвища Рада у справі Східної Галичини порушує територіальну цілісність України, право її народу на самовизначення й санкціонує факт польської окупації. Підписи під цією заявою поставили майже всі українські дипломати, за винятком В. Панейка, який свою відмову пояснив тим, що не прийнято підписувати документи і президенту, і віце-президенту²⁶. 3 липня Найвища Рада запропонувала створеній комісії з польських справ виробити внутрішній статут Східної Галичини. Українці також отримали запрошення відправити на неї посланців, «урожених і замешканих у сій про-

²³ Стахів М. Західня Україна. Збройна і дипломатична оборона в 1919–1923 рр. Скрентон, 1961. Т. 6, кн. 1. С. 160–162.

²⁴ ЦДАЛ України. Ф. 368. Оп. 1. Спр. 88. Арк. 48–49.

²⁵ ЦДАВО України. Ф. 2192. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 122–123.

²⁶ Там само. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 280. Арк. 182.

вінції». Серед галичан стався розкол: на противагу М. Лозинському і Д. Вітовському В. Панейко й С. Томашівський були проти роботи в комісії²⁷.

В умовах складного становища УГА й відступу її за Збруч боротьба між українськими делегаціями в Парижі не закінчилася. В. Панейко й С. Томашівський продовжували діяти як окреме представництво. Тому 8 липня РНМ, розглядаючи інформацію про непорозуміння українських дипломатів у столиці Франції, звернулася до С. Вітика з проханням провести спільну нараду «центрального уряду з урядом Галичини» для вирішення цієї проблеми²⁸. Наступного дня РНМ закликала Є. Петрушевича й С. Вітика прибути на спільне засідання з метою обговорення закордонної політики, оскільки «за кордоном досі існують представники як Наддніпрянської, так і Надністрянської України, які одержують директиви кожний од свого уряду»²⁹. Та ці заклики не дали бажаних результатів. Однією з головних причин було утворення Міністерства у справах Галичини у відповідь на проголошення Є. Петрушевича диктатором. Звісно, галицький лідер не хотів йти на компроміс із наддніпрянським проводом на чолі з С. Петлюрою.

11 липня українська делегація отримала чергове повідомлення про ухвалу Найвищої Ради, у якій польський уряд уповноважено проголосити у Східній Галичині цивільну управу після того, як край отримає автономію³⁰.

На початку серпня український дипломат А. Галіп здійснив ще одну спробу домогтися визнання незалежності України Антантою. Він передав французькому міністрові закордонних справ С. Пішону звернення, прийняте на спільному засіданні Г. Сидоренка, А. Галіпа й М. Лозинського. У ньому наголошувалося на тому, щоб Антанта визнала Директорію єдиною владою над усіма українськими землями й була посередником у вирішенні питань територіального розходження з Румунією й Чехословаччиною³¹. С. Пішон зауважив, що пропозиції реальні, але залежать тільки від Ж. Клемансо. Ця акція українців знову залишилася поза увагою.

У липні Г. Сидоренка звільнено з посади голови делегації через негативні наслідки розгляду українського питання на Мирній конференції в Парижі, а на його місце призначено графа М. Тишкевича. Важливим досягненням його діяльності стали зустрічі з маршалом Ф. Фошем і президентом Франції Р. Пуанкаре. Аудієнція з маршалом відбувалася у дружній атмосфері. Він підтримував самостійність України. Однак з об'єктивних і суб'єктивних чинників цього не сталося. Також графові вдалося покращити зв'язки українського дипломатичного представництва з пресою. Як наслідок, шість інтерв'ю М. Тишкевича надруковано в паризьких газетах³².

Одночасно поширювалися інтриги серед членів української делегації. М. Тишкевича просили, щоби він заборонив приїзд Української капели до Парижа через відсутність коштів, а потім звинуватили його в цьому. Малі засідання зводилися не до вирішення поточних справ, а до взаємних звинувачень у бездіяльності.

²⁷ ЦДАВО України. Ф. 3695. Оп. 1. Спр. 104. Арк. 7.

²⁸ Там само. Ф. 1065. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 169зв.

²⁹ Там само. Спр. 16. Арк. 15.

³⁰ Там само. Ф. 3603. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 82зв.

³¹ Там само. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 280. Арк. 179–180.

³² ЦДІАЛ України. Ф. 681. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 3.

М. Тишкевич не відвідував будинку, де відбувалися збори української делегації, а приймав дипломатів у себе в готелі³³.

31 липня 1919 р., коли викрилося функціонування галицького бюро, С. Шелухін подав звернення на ім'я голови паризької делегації про неприпустимість існування двох дипломатичних незалежних центрів у Парижі. У ході розслідування виявилось, що представники бюро увійшли в таємні відносини зі С. Сазоновим, С. Марковим й А. Денікіним. 3 серпня 1919 р. на спеціальному засіданні прийнято постанову про неправочинне його існування, а отже, і заяви визнані незаконними³⁴. Однак галицькі делегати продовжували сепаратну діяльність. Тоді С. Шелухін звернувся до М. Тишкевича з проханням не визнавати існування галицького бюро, оскільки В. Панейко й С. Томашівський усе роблять як окрема «незалежна Делегація незалежної Галицької Республіки»³⁵. Хоча той же С. Шелухін разом з А. Галіпом не заперечували союзу з російськими антибільшовицькими силами. 23 серпня галицькі представники подали до Антанти ще одну постанову, у якій вимагали не брати до уваги документів української делегації без підпису В. Панейка, оскільки ті не мають жодної юридичної сили³⁶.

31 жовтня 1919 р. делегація розглянула ноту В. Панейка й С. Томашівського від 23 серпня про позбавлення права виступати об'єднаній місії в Парижі від імені Галичини. У результаті обговорення прийняли постанову, у якій знову засудили їхню діяльність. Однак галицькі представники їй також не надали належного значення і продовжували відвідувати засідання.

Рішенням Найвищої Ради від 20 листопада 1919 р. Польща одержала мандат на управління Східною Галичиною терміном на 25 років. За таких умов В. Панейко подав ноту протесту на ім'я Найвищої Ради Паризької мирної конференції з осудом політики Польщі у Східній Галичині. Однак, як і всі попередні заклики українців, ця нота залишилася поза увагою світової громадськості.

24 листопада 1919 р. М. Тишкевич скликав спеціальне засідання делегації для підписання урядової інструкції про боротьбу за соборну Україну. Підпис поставили і В. Панейко, і С. Томашівський. Та за два дні папери зникли. Тому 30 листопада українська місія прийняла постанову, у якій висловила їм недовіру, а 1 грудня відмовила в заробітній платні³⁷.

Представники УНР у зверненні до свого уряду від 8 грудня критикували В. Панейка й С. Томашівського, оскільки ті «ігнорували делегацію УНР і провадили свою працю цілком сепаратно, як в галицькій, так і в загальноукраїнській справі»³⁸. Також українські делегати звинуватили С. Томашівського у зраді українського уряду і зв'язках із П. Скоропадським. Підставою були слова галицького політика, що

³³ ЦДАВО України. Ф. 3695. Оп. 1. Спр. 101. Арк. 16.

³⁴ Там само. Ф. 3603. Оп. 1. Спр. 103. Арк. 13–15.

³⁵ Там само. Ф. 3695. Оп. 1. Спр. 196. Арк. 39.

³⁶ Там само. Спр. 103. Арк. 52.

³⁷ Там само. Арк. 53–53, 63–64; Там само. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 280. Арк. 191.

³⁸ Там само. Ф. 3603. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 53.

«революція на місці Української Держави поставила Руїну»³⁹. Так, протистояння між дипломатами набрало великих обертів, і вони забули про свої основні функції.

Врешті західноукраїнська делегація 16 грудня вийшла зі складу спільної й утворила Український національний комітет, програма якого передбачала «з'єднання всіх українських земель під одним спільним місцевим Урядом», а об'єднана Україна мала стати частиною єдиної федеративної Росії⁴⁰. За словами В. Панейка й С. Томашівського, цей комітет був єдиним представником інтересів соборної України і виступав проти приєднання Східної Галичини до Польщі.

Отже, протистояння на Паризькій мирній конференції, яке розпочалося ще весною 1919 р., у грудні підійшло до логічного закінчення. Ставка на М. Тишкевича себе не виправдала. Він не мав у Парижі дипломатичного успіху. Члени делегації були незадоволені діяльністю голови й просили його замінити. 18 грудня до М. Тишкевича надійшло урядове розпорядження, зачитане на засіданні 26 грудня, про ліквідацію делегації на Мирній конференції та створення надзвичайної дипломатичної місії УНР у Франції.

21 січня 1920 р. Паризька мирна конференція закінчила роботу, а після поразки на початку 1920 р. Добровольчої армії А. Денікіна під Новоросійськом В. Панейко відійшов від співпраці з УНК.

Так, міжнародна дипломатія була одним із важливих напрямів роботи українських політичних діячів у здобутті незалежності. Українці сподівалися на справедливе вирішення цього питання на Мирній конференції в Парижі, але не були туди навіть запрошені. На заваді цьому стали провідні політичні діячі Антанти, які не бачили перспектив незалежності України. Спільна делегація, яка виїхала до столиці Франції самостійно, була занадто велика й недостатньо обізнана з основами міжнародної дипломатії. До того ж із часом почали виявлятися суперечності між галичанами й наддніпрянцями, які ґрунтувалися на різниці зовнішньополітичних орієнтирів. Така позиція не принесла успіху, незважаючи на орієнтацію дипломатів ЗО УНР на принципи В. Вільсона. Адже Франція, яка зазнала найбільших втрат у період Першої світової війни, хотіла мати сильного союзника на сході проти Німеччини й не звертала уваги на протиправні дії поляків у Східній Галичині.

Розкол паризької делегації, невміння представити українську проблему не принесли бажаного результату – Антанта так і не визнала суверенітету УНР. Однак українці, незважаючи на все, спростували частину стереотипів Антанти і змогли представити деякі питання, особливо щодо Східної Галичини, на найвищому світовому форумі.

REFERENCES

1. Adadurov, V. (1995). *Polityka Frantsii shchodo ukrainsko-polskoho konfliktu za Skhidnu Halychynu v period lystopada 1918 po berezen 1919. Ukraina v mynulomu*, VII, 18–32 [in Ukrainian].

³⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 368. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 4.

⁴⁰ ЦДАВО України. Ф. 3695. Оп. 1. Спр. 103. Арк. 86–87.

2. Datskiv, I. B. (2012). Diialnist dyplomatychnoi delehatsii ZUNR na Paryzkii myrnyii konferentsii 1919 roku. *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy*, 19, 227–239 [in Ukrainian].
3. Datskiv, I. B. (2008). Dyplomatiia ZUNR na Paryzkii myrnyii konferentsii. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 121–137 [in Ukrainian].
4. Krasivskiy, O. (1998). *Skhidna Halychyna i Polshcha v 1918–1923 rr. Problemy vzaiemovidnosyn*. Kyiv: Vydavnytstvo UADU [in Ukrainian].
5. Lozynskiy, M. (1970). *Halychyna v rokakh 1918–1920*. New York [in Ukrainian].
6. Lytvyn, M. (2000). ZUNR na heopolitychnii karti Tsentralno-Skhidnoi Yevropy. *Ukraina: kulturna spadshchyna. natsionalna svidomist, derzhavnist*, 6: *Zakhidnoukrainska Narodna Respublika: istoriia i tradycii*, 208–230 [in Ukrainian].
7. Pavliuk, O. (1992). Dyplomatiia zluky UNR i ZUNR. *Vsesvit-Universe*, 1–2, 176–178 [in Ukrainian].
8. Soloviova, V. V. (2006). *Dyplomatychna diialnist ukrainskykh natsionalnykh uriadiv 1917–1921 rr.: monohrafiia*. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny [in Ukrainian].
9. Stakhiv, M. (1961). *Zakhidnia Ukraina. Zbroina i dyplomatychna oborona v 1919–1923 rr.* (Vol. 6. B. 1). Skrenton [in Ukrainian].
10. Stakhiv, M. (1959). *Zakhidna Ukraina. Narys istorii derzhavnogo budivnytstva ta zbroinoi i dyplomatychnoi oborony v 1918–1923.* (Vol. 4). Skrenton [in Ukrainian].
11. Stakhiv, M. (1966). *Ukraina v dobi Dyrektorii UNR.* (Vol. 6). Skrenton [in Ukrainian].

Roman TYMCHENKO

Doctor of Philosophy

*Senior Researcher at the Department of History
of the Ukrainian Revolution, 1917–1921*

*I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies
National Academy of Sciences of Ukraine*

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5262-9033>

e-mail: roma-timchenko@ukr.net

DIPLOMATS OF UNR AND ZUNR AT THE PARIS PEACE CONFERENCE

In January 1919, the Paris Peace Conference began for the establishment of the world post-war order and solution of territorial conflicts and new national borders. Ukrainians, having proclaimed an independent state, hoped for the legal recognition. The negative attitude of the Entente states to Ukraine aggravated this situation, as well as the retreat of the UNR and ZUNR armies under the pressure of Bolshevik on the east and Polish troops on the west, that were not allies. These states wanted to establish their political domination on the Ukrainian lands.

The necessity of the international recognition of the Ukrainian state had required the leadership of the UNR and ZUNR to pursue a common foreign policy. The Ukrainian delegation arrived in Paris very late and without an official invitation. The author determined that united Ukraine was represented by diplomats of different political orientations whose professional background did not suit the level of the tasks of the Peace Conference. A large number of members of the delegation have complicated the situation of Ukrainians at the conference because of different political and ideological positions.

The case of Western Ukraine was on the agenda almost all the time, and united Ukraine was mentioned only sporadically. Therefore, the Galicians, hoping for the implementation of the principles of the Woodrow Wilson points, tried to act separately from the joint Ukrainian delegation. They issued their own papers and appeals, which often contradicted the statements of the joint Ukrainian mission. Eventually, the internal confrontation led to a split of the joint Ukrainian delegation, and in December 1919, Galician representatives Vasyl Paneiko and Stepan Tomashivsky dismissed from the joint delegation.

As a result, the delegation did not fulfill the task: The Entente had never recognized the sovereignty of the Ukrainian People's Republic. The pessimistic attitude towards the Ukrainians of the Entente states, the domestic split of the Parisian delegation, and the inability to clearly represent "the Ukrainian issue" did not bring the success. Despite this, Ukrainians denied part of Entente's stereotypes and were able to outline some issues, especially concerning Eastern Galicia.

Keywords: Paris Peace Conference, Ukrainian People's Republic, West Ukrainian People's Republic, Eastern Galicia, diplomacy.

Ольга МАЛЮТА

*кандидат історичних наук
доцент кафедри україністики*

Національного медичного університету ім. О. Богомольця

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1970-7260>

e-mail: maliutaov@gmail.com

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА: ЗОВНІШНЬО-ПОЛІТИЧНЕ Й ЕКОНОМІЧНЕ ПІДҐРУНТЯ УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Простежено, як економічний потенціал Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), що мав стати основою утвердження української державності, розподілили і використали в геополітиці світові лідери. Зазначено, що українська економіка славилася високим розвитком і значними експортними можливостями продукції сільського господарства, тваринництва, птахівництва, великими покладами нафти, кам'яної та потасових солей, земного воску, каїніту, бурого вугілля, родовищами кам'яного вугілля, залізної руди. Відзначено, що середньорічні урожаї зернових, стручкових рослин та картоплі були більшими від деяких країн Європи й Південної Америки, адже розвитку економіки сприяли значна кількість населення, вигідне геополітичне розташування. Констатовано, що природні ресурси українських земель змінювали збутові можливості світової пропозиції, спрямування світового промислового виробництва, зміцнювали територіальну структуру, масштаб, рівень монополізації та конкурентності світового ринку й стали чинником зміни його кон'юнктури. Зазначено, що економічні ресурси ЗУНР замість утвердження Української соборної незалежної держави стали статистичними даними й підставою для обґрунтування основ самостійності західноукраїнських земель у дипломатичних документах на Паризькій мирній конференції.

Наголошено: Акт Злуки УНР (Української Народної Республіки) і ЗУНР не завершив злиття двох частин держави; події українсько-польської війни, рішення Ради десяти Паризької мирної конференції, Варшавський договір сприяли утвердженню польської влади у Східній Галичині. Констатовано: відтоді диктаторові ЗУНР Євгену Петрушевичу довелося відновлювати незалежно від УНР дипломатичну діяльність – створено 14 дипломатичних представництв і дипломатичних місій, в окремих країнах інтереси ЗУНР репрезентували фінансово-торговельні представництва.

Відзначено, що боротьба уряду ЗУНР в екзилі та президента УНРади (Української Національної Ради) Є. Петрушевича впродовж 1919–1924 рр. були спрямовані на відновлення самостійності ЗУНР. Зазначено, дипломатичні представництва УНР і ЗУНР провели надпотужну діяльність для збереження української соборності й забезпечення власного незалежного статусу, хоч міжнародна кон'юнктура не сприяла молодій державі.

Відзначено зусилля тодішніх будівничих української державності в різних частинах країни як наріжний камінь для відродження новітньої Української держави.

Ключові слова: дипломатична місія, дипломатичне представництво, ЗУНР, економічний потенціал, природні ресурси, українська державність.

Українська державність стала підґрунтям опору й розвитку українського народу. Її стійкість на всіх витках історії визначали фінансово-економічні надбання і вдале їх представлення на міжнародній арені. Проблема вивчення впливу на утвердження української державності економічного й політичного потенціалу Західноукраїнської Народної Республіки важлива для наукових досліджень сучасності. Різні аспекти її становлення та розвитку вивчали: В. Великочий, П. Гай-Нижник, О. Карпенко, М. Кугутяк, М. Литвин, Б. Савчук, І. Соляр тощо. Аспекти дипломатичної діяльності висвітлено в колективній монографії про ЗУНР¹, статті І. Дацківа², Н. Литвин³. Соціально-економічну політику досліджували Л. Драгомирецька⁴ і Р. Тимченко⁵.

Проблема економічного потенціалу українського народу, його розвитку та використання ЗУНР, ЗОУНР (Західної області УНР), УНР для забезпечення соборності українських земель й утвердження державності на міжнародному рівні – це актуальне питання української історіографії. Мета дослідження – проаналізувати розвиток і використання економічного потенціалу західноукраїнських земель для забезпечення соборності Української держави.

Західноукраїнська Народна Республіка, проголошена Українською Національною Радою у Львові 16 жовтня 1918 р., охоплювала заселену переважно українцями Галичину, Волинь, Буковину⁶. Вона обіймала площу 75 тис. км² із населенням 6,4 млн осіб, із яких понад 4,7 млн українців (74 %), 0,8 млн євреїв (12,5 %), 0,68 млн поляків (10,6 %). Територія української Галичини в 55 тис. км² була вдвічі більшою від тодішньої Бельгії, Данії, Нідерландів, Сербії (в кордонах до 1912 р.), Швейцарії. Її населення у 1914 р. становило 5,5 млн осіб, із яких 4 млн – українці. При цьому чисельність мешканців відповідала населенню Швеції, перевищувала кількість жителів Болгарії, Греції, Данії, Норвегії, Сербії (до 1914 р.), Швейцарії. Процент автохтонного українського народу (74,4 %) перевищував чисельність поляків у Польщі

¹ Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія / кер. автор. кол. й відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. 628 с.

² Дацків І. Діяльність дипломатичної служби Західно-Української Народної Республіки. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2009. Вип. 18. С. 346–352.

³ Литвин Н. Діяльність дипломатії Західноукраїнської Народної Республіки у країнах Західної Європи (1920–1923). *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2012. Вип. 4(1). С. 115–121.

⁴ Драгомирецька Л., Савчук Б. Соціально-економічна політика ЗУНР: історико-правовий аспект. *Галичина*. 2014. № 25–26. С. 132–141.

⁵ Тимченко Роман. ЗУНР (ЗОУНР). *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр.* Київ, 2012. Вип. 8. С. 164–175.

⁶ Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою на засіданні 13 падоліста 1918. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДА-ВО України). Ф. 2192. Оп. 2. Спр. 3. Арк. 35.

(72 %) ⁷. Галичина була у вигідному з погляду військової географії становищі: на перетині водних і залізничних шляхів сполучення з Австрією, Польщею, Угорщиною, Чехословаччиною, Югославією, межувала зі східно- та центральноєвропейським політико-економічними округами Європи ⁸. Край мав великі поклади нафти та солі. Площа лісів становила близько 1,5 млн га (понад 26 %) у 1914 р., перевищувала їх загальну кількість у Великій Британії, Бельгії, Данії, Нідерландах, була вдвічі більшою від Швейцарії. Це дозволяло Галичині щорічно продукувати 6 млн м³ дерева, вивозити 1 млн м³ будівельного дерева. Українська Галичина мала 21 тис. га рибних ставків, із яких щорічно можна було виловити до 5 000 т риби. У краї було 2,6 млн га ріллі (понад 47 % від усієї площі), що перевищувало загальну територію Бельгії, Нідерландів, Швейцарії. При цьому 73 % належало українським селянам, 27 % – переважно польським великим земельним власникам ⁹. Придатних для сільського господарства земель нараховувалося у 1919 р. в Україні близько 58 млн га, з яких майже 33 млн га володіли селяни, понад 16 млн га – великі землевласники ¹⁰.

У Східній Галичині впродовж 1905–1914 рр. середньорічно урожай збіжжя становив понад 1,8 млн т. У цей період найбільше сіяли та збирали пшениці – 0,47 млн т, жита й вівса – орієнтовно понад 0,46 млн т кожної культури, ячменю – 0,26 млн т. Посівні площі також засівали кукурудзою, гречкою, просом, мішаним збіжжям. При цьому урожаї пшениці були більшими від загального середньорічного в Алжирі, Бельгії, Данії, Нідерландах, Швейцарії, Швеції, Чилі; жита – від Болгарії, Данії, Канади, Нідерландів, Румунії; ячменю – від Аргентини, Єгипту, Італії; вівса – від Болгарії, Іспанії, Нідерландів; кукурудзи – майже рівними з Японією. Крім того, середньорічний урожай стручкових рослин становив 0,1 млн т, картоплі – 4 млн т. Середньорічна урожайність картоплі перевищувала загальний урожай Бельгії, Данії, Італії, Канади, Нідерландів, Румунії, Швеції ¹¹.

З огляду на зазначене, українська Галичина мала значну кількість сільськогосподарської продукції на експорт. При цьому українське населення було практично безземельним: близько 80 % домогосподарств – малоземельними, близько 38 % площі займали володіння великих земельних власників. Усі господарства, зважаючи на урожайність, мали незначний виробіток і, за умови проведення аграрної реформи, сільськогосподарська продукція могла подвоїтися. 90 тис. га відведено під садівництво та городництво, проте отримана продукція лише частково забезпечувала споживання населення. Незначним було вирощування промислових рослин (цукровий буряк, льон, коноплі, тютюн). Добре розвинуте тваринництво дозволяло експортувати продукцію за кордон. Більшість великої та малої рогатої худоби у Галичині виростили в малих домогосподарствах українські селяни. Це на 1910 р. становило 100 % (10 тис.) кіз, 100 % (близько 8 млн шт.) домашньої птиці, понад 96 % (1,3 млн) свиней, 94 %

⁷ Основи самостійності галицької державности. ЦДАВО України. Ф. 4440. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 26.

⁸ Там само. Арк. 27.

⁹ Там само. Арк. 28.

¹⁰ Підраховано за: Вістник УНР. 1919. 10 серпня. Ч. 38. С. 2.

¹¹ Підраховано за: Основи самостійності галицької державности. ЦДАВО України. Ф. 4440. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 29.

(1,6 млн) великої рогатої худоби, 93 % (близько 306 тис.) овець, 87 % (понад 81 тис.) коней. Цього ж року 285 тис. вуликів продукували понад 2 500 т меду¹².

Українська Галичина мала значні поклади нафти (до 10 тис. км²), озокериту, природного газу, солі. У 1909 р. видобули понад 2 млн т нафти, 2 500 т озокериту. Природного газу щорічно продукувала 500 млн м³. Щорічний монопольно обмежений видобуток 100 тис. т солі можна було збільшити. Практично не розробляли значних запасів потасових солей, бурого вугілля, найкращої якості торфу (понад 200 тис. га), багатих покладів гіпсу, сірки, глини, вапна, недоторканими залишалися мінеральні джерела.

Українська Галичина була одним із найбагатших на сировину, а тому перспективним для розвитку промисловості, спроможним експортувати продукцію до держав Європи, краєм. Щорічний її експорт обраховувався у 300 млн, імпорт – у 250 млн золотих корон¹³. На 1910 р. у сільському господарстві краю працювало близько 92 %, у торгівлі – 4 %, виробництві – близько 5 %, у промисловості – 2 % населення. Українські селяни не були забезпечені достатньою кількістю землі, мінеральними добривами, господарськими знаряддями праці. Відбувалася девальвація грошової одиниці, ціни зростали, бракувало товарів. У західноукраїнських землях 600 українських економічних спілок різного типу розпоряджалися оборотним капіталом на суму 56 млн корон, які зберігалися на рахунках австрійських і галицьких банків¹⁴. Він дозволив налагодити економічне життя краю. Війна й окупація Галичини призвели до зростання цін на товари першої необхідності на 1 000 %, зупинили діяльність економічних товариств, реанімація яких вимагала близько 5 млрд оборотних коштів¹⁵. Величезними були людські втрати через війну, епідемічні захворювання, смертність.

Наведені статистичні дані, пояснюючі претензії Польщі на Галичину, підтверджували вагомість її ресурсів, стали підставою для написання документа «Основи самостійності галицької державності» як дипломатичного обґрунтування боротьби за соборність українських земель на міжнародній арені. Підґрунтям до розвитку української державності міг стати розвиток господарства й людського капіталу. Економічний потенціал західноукраїнських земель склав значну частку загальноукраїнського. Україна посідала сьоме місце у світі за видобутком вугілля, тоді як Англія та Німеччина, конкуруючи в цьому процесі, зіштовхнулися у світовій війні. За підрахунками геологів, 9 млн т заліза були в покладах на українському Сході. Жодна країна світу не перевершила України за кількістю якісної вовни. Доволі було льону, конопель, шкіри на взуття, розвивалося шовківництво. Надлишки збіжжя, риби, овочів могли стати статтями експорту. В Україні, натомість, потребували фахових знань і капіталу, який українські промислові власники могли б інвестувати в налагодження народного господарства¹⁶. Урожай зернових становив у 1919 р. приблизно

¹² Підраховано за: Основи самостійності галицької державності. ЦДАВО України. Ф. 4440. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 30.

¹³ Основи самостійності галицької державності. ЦДАВО України. Ф. 4440. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 30.

¹⁴ Економічне положення українського народу в Галичині. ЦДАВО України. Ф. 4440. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 102, 103.

¹⁵ Там само. Арк. 105.

¹⁶ Промисловість на Україні. *Галицький голос* (Кам'янець-Подільський). 1919. 29 вересня. Ч. 5. С. 1–2.

19,7 млн т, з яких – 11,5 млн т залишали для харчування населення, посівів і кормів, понад 8 млн т передбачали продати. Третина непереробленого урожаю цукрового буряка (понад 4 млн т), за приблизними підрахунками, мала стати 0,4 млн т цукру¹⁷.

Підземні жили бігумічної ропи під землею Карпат (біля Борислава) на глибині 500–2 000 м на 1919 р. були найбагатшими у світі. Рафінерії виробляли з ропи бензин, керосин, олії, парафін, шмаровидло до машин. Ці природні ресурси могли забезпечити Україні високі місця в рейтингах світової торгівлі. У Карпатах були великі поклади солі, копальні земного воску (наявні ще тільки в Америці), каїніту, незначні родовища кам'яного вугілля, залізної руди¹⁸. Природні багатства сприяли налагодженню українського імпорту й експорту на світові ринки, зростанню інтересу іноземних офіційних, приватних, торгово-промислових кіл до України. Українська гривня у липні 1919 р. почала котируватися в Австрії, Німеччині, Швейцарії. Швейцарська біржа визначала її курс, незважаючи на його нестабільність, вищим від російських грошей¹⁹. Урожайна земля, сприятливі кліматичні умови, природні багатства (вугілля, залізо) перетворили Україну на житницю Європи. Країна залишалася однією із найбагатших на пшеницю світових продуцентів. Збіжжя, продукти тваринництва, домашнього птахівництва, яйця, тютюн, цукор – основні статті тогочасного експорту²⁰. Третє місце на світовому ринку за виробництвом та збутом нафти займала до Першої світової війни Галичина. У роки війни та після неї через освоєння нових родовищ на карті світу край поступився своїми позиціями, та у період національного державотворення природні копалини дозволили населенню вижити, подекуди, налагодити торгово-економічні відносини.

Західноукраїнська Народна Республіка й Українська Народна Республіка в Акті Злуки 22 січня 1919 р. урочисто проголосили об'єднання в одну соборну державу. Законом УНР від 24 січня 1919 р. 22 січня визначено днем проголошення самостійності України²¹. Свято широко відзначили в різних місцевостях. Після проголошення Акта Злуки УНР та ЗУНР повноваження УНРади й Державного секретаріату перебрав Директорія і Рада народних міністрів УНР²². Остаточо інтегрувати ЗОУНР до складу УНР мали Установчі збори. Законодавча влада до часу їх скликання залишалася в УНРади, цивільними й військовими питаннями опікувався Державний секретаріат²³. Директорія УНР до свого складу від ЗОУНР 12 березня 1919 р. ввела

¹⁷ Підраховано за: Сапіга І. Справи нашого транспорту. *Галицький голос*. 1919. 24 серпня. Ч. 2. С. 2.

¹⁸ Східна Галичина. *Вістник УНР*. 1919. 3 серпня. Ч. 33. С. 2.

¹⁹ Діяльність уряду (Інтерв'ю кореспондента УТА з Міністром фінансів Маргосом з 12 липня 1919 р. *Вістник УНР*. (Кам'янець-Подільський). 1919. 17 липня. Ч. 18. С. 3.

²⁰ Бруно Г. Причини відірвання України від Росії. *Вістник УНР*. 1919. 22 липня. Ч. 22. С. 3.

²¹ Державний архів Вінницької області (далі – Держархів Вінницької обл.). Ф. Р. 1196. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 3.

²² Стебельський С. Критичні уваги до акту злуки з 3 січня 1919. *Галицький голос*. 1919. 4 вересня. Ч. 3. С. 1.

²³ Ухвала Української Національної Ради з дня 3 січня 1919 р. про злуку Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою. *Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Національної Республіки*. 1919. 31 січня. С. 1.

президента УНРади Є. Петрушевича²⁴, перебування якого уже 1 липня 1919 р. визнали неможливим²⁵. Створено спільну міжнародну репрезентацію. Прийнятий в УНР закон від 10 січня 1919 р. передбачав відправлення двох надзвичайних торговельно-фінансових місій до Бельгії, Італії, Франції (призначено 26 січня 1919 р., очолював П. Чижевський)²⁶ та США. Надзвичайні дипломатичні місії представляли інтереси України у Франції, Великій Британії, США. 14 лютого 1919 р. прийняли закон УНР про утворення та штати торговельних агентств за кордоном²⁷. Проте через нерозуміння іншими країнами політичної ситуації в Україні дипломатичні місії стикалися із труднощами у визнанні УНР. Спільне представництво УНР та ЗОУНР за кордоном тривало до проголошення Є. Петрушевича диктатором ЗУНР.

Директорія УНР на засіданні 9 січня 1919 р. утворила Фонд української нації для перевезення українських грошей із Німеччини через Чехію в Галичину, перебування їх під наглядом й охороною Державного секретаріату ЗУНР та представника Директорії УНР²⁸. Проте у квітні 1919 р. Німеччина арештувала депозити українського уряду на поточних рахунках німецького Райхсбанку, самовільно закрила український рахунок на суму 400 млн марок. Ліквідація поточних рахунків німецьким урядом ставила під загрозу виконання дипломатичними місіями політичних завдань, могла спричинити їх повернення до України²⁹.

Директорія УНР погодила з Державним секретаріатом ЗОУНР 30 квітня 1919 р. подвійні закордонні представництва УНР та ЗУНР. Збереження інтересів ЗОУНР у кожній місії, переважно на території колишньої Австро-Угорщини, забезпечувалося призначенням до їхнього складу галичан. Винятково у Відні для здійснення ліквідації майна колишньої Австро-Угорщини, крім посольства УНР, залишили посольство ЗОУНР. Після укладання мирного договору з Австрією ліквідаційну діяльність мала довершити репараційна комісія Антанти. Президент УНРади ЗОУНР Є. Петрушевич направив подання про об'єднання австрійських посольств. Увесь персонал посольства ЗОУНР переходив до посольства УНР. Посол ЗОУНР В. Сінгалевиц зберіг титул, був призначений заступником посла УНР в Австрії³⁰. Посольство ЗОУНР у Відні для ліквідації на комерційних засадах майна колишньої Австро-Угорщини заснувало господарчо-ліквідаційний уряд (готував договори з державами, мав торговельний реферат при віденській делегації УНРади). У січні 1919 р. виникла потреба присутності при трансакціях та укладанні торговельних договорів представників уряду УНР, проте справу відклали до приїзду Л. Цегельського³¹.

²⁴ Журнали засідань Директорії Української Народної Республіки № 27 від 12.03.1919. *Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.*: документи і матеріали / відп. ред. В. Верстюк: у 2-х т. Київ: Вид-во імені Олени Теліги, 2006. Т. 1. С. 77.

²⁵ Журнал засідань Кабінету Народних Міністрів № 149 від 01.07.1919. *Директорія, Рада Народних Міністрів...* Т. 1. С. 394.

²⁶ *Вістник УНР* (Вінниця). 1919. 7 лютого. Ч. 4. С. 1.

²⁷ Держархів Вінницької обл. Ф. Р. 1196. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 5, 19.

²⁸ ЦДАВО України. Ф. 1429. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 4.

²⁹ ЦДАВО України. Ф. 3505. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 91–98.

³⁰ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 133. Арк. 7.

³¹ Там само. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 6.

УНР намагалася поширити владу на всю територію країни. Визрілі на часі дня економічні проблеми та відносини, які визначали в 1919 р. конкурентність галузей, рівень виживання підприємств і, як наслідок, населення, на Заході країни доводилося вирішувати Державному секретаріату ЗОУНР. У лютому 1919 р. спільно з Державною аграрною комісією на засіданні УНРади ЗОУНР вирішено викупити землі великих землевласників, визнано приватну власність, державною власністю стали лісові комплекси, обмежено право спадкування, введено плату за землю, малоземельні й безземельні отримали дозвіл набувати землю³². 14 квітня 1919 р. у західноукраїнських землях провели земельну реформу, якою визнали приватну власність на землю.

Державний секретаріат ЗОУНР розпорядженням від 13 лютого 1919 р. намагався забезпечити сировиною Дрогобицьку державну фабрику мінеральних олій. Усі фізичні та юридичні особи, яким дозволили видобувати мінеральні олії і продуценти, до отримання відсотків сировиною негайно повертали фабриці 22 % із видобутої в листопаді 1918 р. бориславсько-тустанівської ропи³³. Невдовзі державна влада УНР і ЗОУНР налагодила міждержавні економічні відносини з іншими країнами. Вагомим продуктом збуту, а інколи обміну, залишилася нафта. У квітні 1919 р. нафтові продукти транспортували із Дрогобича й Лавочного до Австрії, Угорщини, Чехословаччини. Податки за їх переправлення за кордон сплачувала Угорщина³⁴.

Оскільки УНР стала єдиною соборною державою, відповідно до розпорядження голови Ради міністрів УНР, скасовувався кордон між Східною та Західною Україною. У лютому 1919 р., згідно з розпорядженням міністра продовольчих справ УНР, заборонили вивіз продуктів до Центральних держав. Вільно ввозити продовольство дозволили тільки до Галичини та Буковини³⁵.

У Західній Україні через ведення вимушених бойових дій бракувало продуктів і товарів першої необхідності, які обмінювали на природні ресурси. Спілка «Прикарпаття» забезпечувала ними Харчову управу в Дрогобичі. Через обмін спілка отримала 131 т нафти (997 барелів): 30 т (228 барелів) – за сушені сливки та горіхи з Бессарабії, 60 т – нафти (457 барелів) за сірники з Волині, 40 т нафти (304 барелі) – за збіжжя. Державний нафтовий комісаріат у Дрогобичі надав д-рові С. Кмітковському дозвіл вивезти 131 т (997 барелів) нафти за доставлені для Міністерства промислу до Вінниці продукти. Призначену для освітлення повітів нафту довозили на визначене місце. Отримані у процесі товарообміну нафтові продукти не дозволяли вільно продавати до місцевостей ЗУНР³⁶. Купцеві зі Станіслава В. Корибавіну у порядку обміну за привезене з Угорщини збіжжя 29 січня 1919 р. надано дозвіл Державного секретаріату торгу і промисловості на отримання нафти та парафіну й вивезення цих продуктів поза межі ЗОУНР³⁷.

³² До засідань Української Національної Ради ЗУНР. *Новини: Листок Інформаційного бюро Армії Української Народної Республіки* (Жмеринка). 1919. 15 лютого. Ч. 8. С. 3.

³³ Розпорядок Державного секретаріату Західної Облaсті УНР з дня 13 лютого 1919 р. *Республіка* (Станіславів). 1919. 14 лютого. Ч. 11. С. 1.

³⁴ ЦДАВО України. Ф. 3505. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 9.

³⁵ *Новини: Листок Інформаційного бюро Армії Української Народної Республіки*. 1919. Лютий. Ч. 6. С. 3.

³⁶ Посвідка. *ЦДАВО України*. Ф. 3505. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 178.

³⁷ ЦДАВО України. Ф. 3505. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 261.

Міністерство народного господарства УНР 12 липня 1919 р. встановило граничні ціни для фронтової смуги. Місто Кам'янець-Подільський та округа на відстань до 30 верств вважалися нефронтовою смугою, що давало змогу всім купувати харчові продукти за вільними цінами³⁸. Рада народних міністрів УНР того ж дня ухвалила закон про затвердження нових правил закупівлі харчових продуктів. УНР поділили на фронтову (межі визначала військова влада) й тилову смуги. У фронтівій установлено граничні ціни на хліб у зерні, борошні, крупах, снопах, зерновий фураж, сало, м'ясо, рогату худобу, вівці, свині, яйця, масло. Заборонялося змінювати встановлені граничні ціни у торгових операціях, за порушення норми встановлювалася кримінальна відповідальність³⁹.

Завершенню процесу злиття органів влади та забезпеченню єдиної влади в УНР завадили воєнні дії, міжнародна ситуація, виникнення «галицького питання». Український народ, як і представники державної влади обох частин, сподівався на забезпечення соборності й незалежності України. Власне президент ЗОУНР не мислив Східної Галичини поза межами УНР, але тон у вирішенні проблеми на міжнародному рівні задавала Антанта: переможці в Першій світовій війні переділили сфери впливу у світі. ЗОУНР й УНР від січня 1919 р. мали спільну делегацію на Паризькій мирній конференції. Із вимогою припинити агресію Польщі щодо Східної Галичини до Парижа навесні прибула спеціально утворена Державним секретаріатом ЗОУНР делегація (очолювали Д. Вітовський, М. Лозинський). Паризька делегація від ЗОУНР представляла Східну Галичину перед Найвищою Радою, Радою послів, урядами Великої Британії та Франції. Окрема місія Найвищої Ради Паризької мирної конференції пропонувала в обмін на визнання галицько-українського уряду й направлення до нього дипломатичних військових представництв декілька не вигідних варіантів перемир'я з Польщею. За першим (від 28 лютого 1919 р.) – на основі демаркаційної лінії віддавали полякам нафтовий басейн Борислав–Дрогобич із частиною Східної Галичини на захід від лінії Буг–Стрий. За другим (від 12 травня 1919 р.) – на основі демаркаційної лінії закріплювали за українцями нафтовий район Борислав–Дрогобич. Обидва варіанти відкинули⁴⁰. Рада десяти Паризької мирної конференції постановою від 25 червня 1919 р. дозволила польському уряду зайняти більшу частину Східної Галичини по р. Збруч. Оскільки на підставі Акта Злуки ці землі входили до УНР, українська делегація у відповідь подала голові Найвищої Ради конференції Ж. Клемансо меморіал-протест проти окупації краю поляками⁴¹. Паризька делегація від ЗУНР й УНРада ЗУНР обстоювали державну самостійність Східної Галичини, вимагаючи усунути безправну польську окупацію краю. Уряди УНР і ЗОУНР 13 липня 1919 р. підготували до Найвищої Ради Паризької мирної конференції, її голови Ж. Клемансо, спільне звернення, у якому виступили проти постанови 25 червня 1919 р. про проведення Польщею пацифікації у Східній Галичині, вимагали припинити винищення українського народу у краї й захисту від жорстокості більшовиків місцевого населення⁴².

³⁸ Граничні ціни. *Вістник Української Народної Республіки*. 1919. 6 серпня. Ч. 34. С. 2.

³⁹ *Вістник УНР (Кам'янець-Подільський)*. 1919. 17 липня. Ч. 18. С. 1, 2.

⁴⁰ ЦДАВО України. Ф. 4440. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 4, 6.

⁴¹ *Вістник УНР*. 1919. 15 серпня. Ч. 42. С. 1.

⁴² ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 279. Арк.1–9.

8 липня 1919 р. Є. Петрушевич у Заліщиках перейняв найвищу владу – диктатора ЗУНР (в офіційному листуванні Галицької Республіки). Повноваження державної влади покладено на секретаріати уряду диктатора: закордонних справ; фінансів, торгівлі, промислу; справ преси та пропаганди; внутрішніх справ, судівництва, освіти, віросповідань, рільництва, пошти і телеграфів; шляхів та публічних робіт; президіальної канцелярії диктатора⁴³. Повноваження давали змогу Є. Петрушевичеві представляти інтереси ЗУНР на міжнародній арені. Диктатор перервав юридичний зв'язок Західної області з УНР⁴⁴. Це роз'єднало громадсько-політичні сили Галичини. Одна частина громадськості вважала незаконним усунення диктатурою наявних у Західній області органів державної влади, породження двовладдя (допустиме до скликання Установчих зборів), визнаючи Директорію УНР та центральний уряд правонаступниками законодавчої й виконавчої гілок влади ЗОУНР⁴⁵.

Відмінних позицій дотримувалися політичні партії Галичини. Українська національно-демократична (УНДП) за відсутності парламенту визнавала неможливим утримати владу диктатора. Інші галицькі політичні партії, що зібралися на нараду в Галичині 23–24 вересня 1919 р., і президія Буковинської Національної Ради виступили проти диктаторського режиму, зняли із себе відповідальність за збереження поточної ситуації. Наголошено, що власне Є. Петрушевич підписав останню відозву як президент ЗОУНР⁴⁶. Політичні партії виступили проти неконституційного ладу в ЗОУНР, протистояли обмеженню прав Національної Ради, затверджених Актом Злуки УНР і ЗУНР, переклали на націонал-демократів відповідальність за передачу влади диктаторові. Всі партії Галичини вимагали скликання УНРади віце-президентами, лише націонал-демократи – Є. Петрушевичем⁴⁷. Настрої невдоволення проголошеною диктатурою ширилися серед подільської громади у червні 1919 р. на сторінках офіційної газети «Вістник УНР», що тоді виходила в Кам'янці-Подільському, з вимогою в ім'я української державності ліквідувати галицьку авантюру⁴⁸.

Член УНРади М. Лозинський, представляючи інтереси ЗОУНР у Франції, у відкритому листі від 31 січня 1920 р. із Парижа до депутатів УНРади й Ради державних секретарів ЗОУНР, Українського національного комітету у США, висловив власну позицію щодо ставлення державних органів ЗОУНР до державної єдності й самостійності України. Його погляди ґрунтувалися на проголошеному Акті Злуки й факті, що об'єднання в одну Українську Народну Республіку стало волевиявленням усього народу. Дипломат вважав справою життя поглиблення єдності й цілісності українських земель, був прихильником державного ладу, що забезпечував єдність і розвиток УНР із найширшим самовиявленням волі громадян, представництва громад, повітів, земель, визнаючи, що самоврядування ЗУНР забезпечувало її участь у житті країни. М. Лозинський, вбачаючи визволення України від ворогів у посиленій праці,

⁴³ ЦДАВО України. Ф. 2192. Оп. 2. Спр. 7. Арк. 2–3.

⁴⁴ Стебельський С. Критичні уваги до акту злуки з 3 січня 1919. *Галицький голос*. 1919. 4 вересня. Ч. 3. С. 2.

⁴⁵ Там само. 1919. 12 вересня. Ч. 4. С. 1.

⁴⁶ *Галицький голос*. 1919. 29 вересня. Ч. 5. С. 1.

⁴⁷ Диктатура і Національна Рада ЗОУНР. *Галицький голос*. 1919. 29 вересня. Ч. 5. С. 3–4.

⁴⁸ *Вістник УНР*. 1919. 29 червня. Ч. 10. С. 2.

спрямованій на єдність, будучи головою Комісії з україно-польського перемир'я від Ради державних секретарів ЗОУНР, підготував низку документів про закордонну політику для Міністерства закордонних справ (МЗС) УНР⁴⁹. Дипломат з усією Комісією увійшов до складу делегації УНР⁵⁰, закликав для порятунку української державності знайти шлях до найтіснішого об'єднання урядів ЗОУНР та УНР⁵¹.

Протилежної позиції притримувався В. Панейко, віце-президент делегації УНР, державний секретар закордонних справ ЗОУНР. Окремішність Східної Галичини від УНР він обґрунтовував зрілістю, на відміну від інших земель, до державного життя, намагався врятувати ЗУНР від Польщі, вказував на відсутність у краї більшовизму й через те виняткову можливість започаткувати антибільшовицьку акцію. Державний секретар закордонних справ ЗОУНР сподівався домогтися визнання Державного секретаріату як самостійного уряду ЗУНР. Уважав за можливе вирішити долю Східної Галичини окремо від долі України, що й зробила мирна конференція⁵², та не на користь Галичини.

Пересічні галичани прагнули утвердити цілісність незалежної України, тому для них визначною подією стало проголошення її соборності. Подією не меншого значення було відновлення галицької державності, через що галичани не могли обійти увагою дату початку Листопадового чину – 1 листопада 1919 р. У цей день вони відзначили першу річницю проголошення державності Східної Галичини⁵³. До проведення урочистостей у Кам'янці-Подільському долучилася і загальнодержавна влада. У польській церкві за участі членів Ради міністрів УНР, диктатора ЗУНР Є. Петрушевича відслужили молебень. Парад на губернській площі приймав власне Головний отаман, голова Директорії УНР С. Петлюра⁵⁴. Через складну міжнародну ситуацію уряд УНР 4 листопада 1919 р. утворив Міністерство у справах Західної області Республіки (Галичини)⁵⁵. Депутата Трудового конгресу УНР С. Вітика призначили міністром ще 7 липня 1919 р. Його позиція виявлялася у бажанні ліквідувати диктатуру, ввести одного члена від Галичини до складу Директорії, утворити з трьох партій галицький уряд⁵⁶.

У ЗУНР активно вливалися іноземні інвестиції для розробки, видобування, переробки нафти, земного воску. В інших галузях (зокрема в лісництві) спорадично переважав австрійський та угорський капітал. У видобування й переробку нафти інвестував переважно австрійський, бельгійський, американський, британський, французький, менше єврейський, польський, український капітал. Видатки на державну адміністрацію та воєнні потреби покривали за рахунок встановлених на підставі австрійських податкових законів податків і цін. Експорт й імпорт на Захід здійснювався через Угорщину, на Схід – територією Великої України. На Захід і Схід вивозили нафту, свічки. Зі Сходу

⁴⁹ ЦДАВО України. Ф. 4465. Оп. 1. Спр. 581. Арк. 1–2.

⁵⁰ Там само. Арк. 2–3.

⁵¹ Там само. Арк. 8.

⁵² ЦДАВО України. Ф. 4465. Оп. 1. Спр. 581. Арк. 2–3.

⁵³ Національне свято. *Народна воля* (Кам'янець-Подільський). 1919. 1 листопада. № 5. С. 1.

⁵⁴ Хроніка. *Народна воля*. 1919. 4 листопада. № 7. С. 2.

⁵⁵ Стебельський С. Критичні уваги до акту злуки з 3 січня 1919. *Галицький голос*. 1919. 4 вересня. Ч. 3. С. 1–2.

⁵⁶ Промова Вітика у с. д. Галичини. *Народна воля*. 1919. 31 жовтня. № 4. С. 1.

ввозили продукти й сировину, із Заходу – промислові товари. Через окупацію Галичини поляками Національна Рада у травні 1919 р. не змогла затвердити бюджет. Уряд утримував залізничний рух на всіх лініях, але через брак вугілля паровози опалювали дровами, локомотиви поступово переробляли до опалювання нафтовою ропою⁵⁷. Природні ресурси ЗУНР потребували дбайливої політики освоєння і розвитку промисловості, та через воєнні дії державна влада мусила допомагати населенню вижити.

Наддніпрянські службовці по жертвували до Департаменту допомоги виселенцям на користь галичан-біженців близько 7 000 грн⁵⁸. МЗС УНР отримало від уряду на потреби переселенців із Західної України аванс у розмірі 1 млн грн, з яких їм роздали 612 тис. грн. Організації залізничників виділили одноразову допомогу в сумі 140 тис. грн. Щоденно в новоутворених їдальнях видавали за дешевими цінами близько 2 000 обідів. Оскільки грошова допомога була тимчасовою, переселенців розміщували по селах із легшими умовами життя, знаходили для них відповідну роботу⁵⁹. Міністерство народного господарства УНР 23 липня 1919 р. скликало нараду з галичан, місцевих земельних і продовольчих органів, на якій утворило відділ моніторингу потреби у праці та робочій силі й вирішило використати працю галицьких переселенців як інструкторів і контролерів за збиранням урожаю зерна⁶⁰. У серпні 1919 р. за дорученням міністра внутрішніх справ УНР та погодженням з Є. Петрушевичем галичан запросили на адміністративні посади в Наддніпрянську Україну⁶¹. Експедиція заготівель державних паперів пропонувала їм посади граверів, друкарів, літографів, механіків, monterів, техніків, звичайних робітників⁶². Міністерство у справах Західної області Республіки в період від 15 липня до 24 серпня 1919 р. зі своїх рахунків виділило переселенцям 8,2 млн грн готівкою, харчами, одягом⁶³. Через воєнні дії у ході українсько-польської війни на Заході УНР у Наддніпрянщині на вересень 1919 р. із 5 500 залишалось 4 406 цивільних переселенців із Галичини⁶⁴.

Видатки на підтримку УГА (Української Галицької армії) проводили через головне командування Армії УНР⁶⁵. 18 липня 1919 р. Директорія УНР затвердила постанову про грошове й інше забезпечення військовослужбовців ЗОУНР, які з переходом на територію Наддніпрянщини підлягали законам, чинним для Армії УНР⁶⁶. 5 вересня 1919 р. встановлено порядок надання кредитів війську ЗОУНР. На вимогу Головного отамана С. Петлюри негайно сформували військову місію у справах полонених у Польщі (11 вересня 1919 р. оголосили тимчасовий штат) і відправили її для проведення обміну полоненими згідно з умовами складання зброї між Польщею та

⁵⁷ ЦДАВО України. Ф. 4440. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 15–15 зв., 16.

⁵⁸ Допомога галичанам біженцям. *Вістник УНР*. 1919. Ч. 39. С. 4.

⁵⁹ Поміч галичанам. *Вістник УНР*. 1919. 26 липня. Ч. 26. С. 3.

⁶⁰ Зозуля Я. Галичане для жнив. *Вістник УНР*. 1919. 26 липня. Ч. 26. С. 3.

⁶¹ Хроніка. *Вістник УНР*. 1919. 2 серпня. Ч. 2. С. 2.

⁶² *Вістник УНР*. 1919. 3 серпня. Ч. 33. С. 4.

⁶³ Відділ допомоги виселенцям. *Галицький голос*. 1919. 4 вересня. Ч. 3. С. 3.

⁶⁴ Департаменту допомоги галицьких виселенців. *Галицький голос*. 1919. 4 вересня. Ч. 3. С. 3.

⁶⁵ Журнал засідань Кабінету Народних Міністрів № 139 від 17.06.1919. *Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки*. Т. 1. С. 369.

⁶⁶ По Канцелярії Військового Міністерства. *Вістник УНР*. 1919. 25 липня. Ч. 25. С. 1.

УНР. Голові місії генералові В. Зелинському виділили 1 млн грн із військового фонду для евакуації полонених й видачі їм допомоги⁶⁷. Найбільшим здобутком тогочасної військової дипломатії стало відновлення «Сірої» дивізії з вояків, які в серпні 1919 р. перебували у таборі Ланцут, й відправлення їх в Україну. Впродовж роботи місії визволені полонені й інтерновані вояки Армії УНР та УГА стали єдиним джерелом поповнення Дієвої армії УНР⁶⁸.

Постанову та протест проти силоміць зайнятої Східної Галичини й політики в ній польського уряду та держав Антанти ухвалила Люцернська конференція (вересень 1919 р.), вимагаючи негайного виводу з краю окупаційних військ, вирішення волею всього народу питання польсько-українських кордонів⁶⁹. Найвища коаліційна рада в Парижі відкинула домагання Польщі про приєднання Східної Галичини – питання її державної самостійності мав вирішити плебісцит⁷⁰. Сен-Жерменський мирний договір від 10 вересня 1919 р. закріпив за Румунією Північну Буковину, за Чехословаччиною – Закарпаття, вилучивши їх зі складу ЗУНР. Це спричинило протест із боку останньої, та не вирішило проблеми.

Уряд УНР підписав політичну конвенцію таємного Варшавського договору від 21 квітня 1920 р., передаючи до складу Польщі Східну Галичину, Західну Волинь, Холмщину, Підляшшя. Державно-правовою окремішністю Східної Галичини знехтували, вважаючи можливим вирішення питання її політичної належності лише на міждержавному рівні⁷¹. Юридично забезпечувалися права на землю польських землевласників. Польський уряд започаткував примусовий обмін австрійських корон на польські марки, незважаючи на відсутність рішення міжнародної спільноти про статус Галичини, сконфіскував в українського населення понад 30 % грошового запасу (курс 100 австрійських корон = 70 польським маркам), хоча на зовнішньому ринку курс австрійської валюти був вищим від польської. Вводився закон про примусову внутрішню позику (16 липня 1920 р.), примусовий військовий збір із населення (7 вересня 1920 р.)⁷².

Мандат мирної конференції на цивільне адміністрування Польщі в територіально автономній Східній Галичині (від 11 лютого 1919 р.) забороняв проводити аграрну реформу. Польські державні закони й розпорядження унеможливили купівлю українським населенням поміщицької землі у Східній Галичині. Її продавали винятково польським селянам зі Сходу⁷³. Польща повністю заволоділа всіма приватними земельними маєтностями, які склали земельний фонд, могли вільно їх продавати польським міським жителям, жовнірам. Упродовж року польська влада колонізувала 198 тис. га землі. У Східній Галичині нараховувалося понад 421 тис. (80 %) економічно несамотійних господарств: 43 % – малих (0,5–2 га), 37 % – малоземельних (2–5 га).

⁶⁷ Держархів Вінницької обл. Ф. Р 1196. Оп.1. Спр. 27. Арк. 21, 32.

⁶⁸ Карпус З., Срібняк І. Формування з'єднань Армії УНР у Польщі в 1920 р. *Український історичний журнал*. 2000. № 1. С. 81, 92.

⁶⁹ Східна Галичина. *Галицький голос*. 1919. 29 вересня. Ч. 5. С. 3.

⁷⁰ Останні вісті в справі Галичини. *Галицький голос*. 1919. 29 вересня. Ч. 5. С. 3.

⁷¹ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 388. Арк. 32 зв.

⁷² Там само. Арк. 72.

⁷³ ЦДАВО України. Ф. 4440. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 31, 32.

Власники господарств не могли вижити із власної продукції. У Галичині проживало близько 80 тис. збіднілих селянських родин⁷⁴, близько 600 тис. українських селян були мало- або безземельними, близько 3 млн сподівалися на зростання економічного рівня. Промислових підприємств, куди могли б із сіл від'їздити безземельні селяни, в Галичині не було. Значне подорожчання транспортних послуг і рільничого інвентаря робили неможливими еміграцію населення⁷⁵. Кількість польських селян у Східній Галичині штучно збільшували до 60 тис., оселяючи у краї близько 12 тис. родин польських колоністів та зменшуючи перед плебісцитом відсоток українського селянства⁷⁶.

Польська соціально-економічна політика звела до критичного стану населення багатих на ресурси земель. Уряд ЗУНР (грудень 1920 – грудень 1921 рр.) клопотав перед Найвищою Радою про заборону польській владі застосовувати земельні закони й розпорядження, вимагав ліквідувати контракти купівлі–продажу землі, відновити вільний її обіг, заборонити парцеляцію у Східній Галичині землі колоністами⁷⁷.

Диктатор ЗУНР Є. Петрушевич 10 січня 1920 р. із Відня відреагував нотою на польську колонізацію Східної Галичини, відправив відозви до президента США В. Вільсона, прем'єр-міністра Великої Британії Д. Ллойд Джорджа, міністра закордонних справ Великої Британії Д. Керзона, морського міністра, а згодом прем'єр-міністра та міністра закордонних справ Франції Ж. Лейга, прем'єр-міністра Італії Д. Джолітті, міністра іноземних справ Італії К. Сфорци, Ради послів, Ліги Націй⁷⁸. 12 лютого 1921 р. він звернувся з нотою до Найвищої Ради Ліги Націй у Женеві, у якій вимагав врахувати волю українського народу, що переважав, якнайшвидше забезпечити право самостійного державного життя Східної Галичини⁷⁹.

Окупація Галичини поляками змусила диктатора ЗУНР разом з урядом виїхати за Збруч, потім під натиском більшовиків – до Чехії⁸⁰. У грудні 1919 р. усі інституції уряду ЗУНР із його головою емігрували до Відня⁸¹. 22 липня 1920 р. Є. Петрушевич повідомив К. Левицького про подану до Найвищої Ради ноту щодо визнання самостійності ЗУНР від УНР⁸². Розпорядженням від 25 липня 1920 р. державним секретарем закордонних справ призначили С. Витвицького, державним секретарем фінансів – посла ЗУНР в Австрії В. Сінгалевича, уповноваженим для справ преси та пропаганди – К. Левицького⁸³. Дорадчим органом уряду ЗУНР в екзилі стала УНРада, представлена делегатами, які зуміли виїхати за кордон⁸⁴. Відтоді відновлення незалежності ЗУНР дипломатичними засобами було головним питанням діяльності уряду. Останній був змушений самостійно відстоювати незалежний від Польщі

⁷⁴ ЦДАВО України. Ф. 4440. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1, 2.

⁷⁵ Там само. Арк. 3.

⁷⁶ Там само. Арк. 33.

⁷⁷ Там само. Арк. 3.

⁷⁸ ЦДАВО України. Ф. 2192. Оп. 2. Спр. 21. Арк. 22.

⁷⁹ ЦДАВО України. Ф. 4440. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 256.

⁸⁰ ЦДАВО України. Ф. 2192. Оп. 2. Спр. 14. Арк. 17.

⁸¹ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 21. Арк. 50.

⁸² Там само. Спр. 388. Арк. 2.

⁸³ ЦДАВО України. Ф. 2192. Оп. 2. Спр. 7. Арк. 5.

⁸⁴ Там само. Спр. 21. Арк. 50.

статус Галичини, Є. Петрушевич – відновити дипломатичну службу й розгорнути масштабну дипломатичну діяльність. ЗУНР мала дипломатичні представництва: у Найвищій Раді Паризької мирної конференції – делегацію (С. Витвицький), місію у Великій Британії та Франції (С. Витвицький, згодом – С. Томашівський), Королівстві сербів, хорватів, словенців (Г. Микитей), Ватикані (о. Ф. Бонн), представництва у США (Л. Цегельський), Італії (О. Колесса), Німеччині (Є. Левицький), Швейцарії (В. Бандрівський), посольства в Австрії (В. Сінгалевиц), Чехословаччині (С. Смаль-Стоцький)⁸⁵, Угорщині (Я. Біберович), Канаді (І. Боберський, О. Назарук), Бразилії (П. Карманський)⁸⁶. Окрім того, функціонували торговельні представництва.

Уповноважена ЗУНР делегація (очолював К. Левицький) подала 7 жовтня 1920 р. спільно з білоруською протест Ризькій мирній конференції проти захоплення земель на основі прелімінарного договору. ЗУНР виступала проти будь-якого розпорядження Польщею, Росією чи Україною Східною Галичиною, трактування державності ЗУНР як внутрішньої справи Польщі, вимагала якнайшвидшого вирішення світовою конференцією, згідно з волею населення, справи державної самостійності Східної Галичини⁸⁷.

Через підписання Варшавського договору уряд ЗУНР вважав неможливим представництво своїх інтересів і погодження політики з курсом голови Директорії С. Петлюри. З метою отримання фінансової допомоги уряд ЗУНР в екзилі тісно співпрацював з урядом Чехословаччини⁸⁸. Тимчасовим головою дипломатичного представництва ЗУНР у цій країні у вересні 1920 р. призначили С. Смаль-Стоцького, який заявляв, що займався дипломатичною діяльністю для забезпечення соборності й цілісності України⁸⁹. Його завданням було переконати чеський уряд підтримати та сприяти утворенню зі Східної Галичини й української частини Буковини окремої частини держави. Крім того, представляти перед чеським урядом інтереси українців, що потребували охорони й опіки, у Ліберці, Німецькім Яблоннім, Сватотожщах, Прикарпатській Україні та західноукраїнські політичні. Голова місії мав контролювати роботу паспортного відділу при представництві. Диктатор ЗУНР Є. Петрушевич протистояв втручанням галицького уряду в політичні справи Великої України, оскільки вважав за умови сприятливої кон'юнктури можливим вирішити галицьку справу⁹⁰. Військовий представник посольства ЗУНР в Австрії В. Краснопера й уповноважений закордонних справ К. Левицький 19 лютого 1921 р. звернулися до посла С. Смаль-Стоцького з проханням домогтися від чеського уряду дозволу для неспроможних самостійно переїхати до Чехословаччини 50 українських старшин, які стали тягарем для державної каси⁹¹.

К. Левицький у матеріалах, підготовлених для резолюції УНРади про встановлений Радою Ліги Націй державно-правовий статус Східної Галичини, відкидав

⁸⁵ ЦДАВО України. Ф. 2192. Оп. 2. Спр. 14. Арк. 17.

⁸⁶ Кучик О., Заяць О. Зовнішня політика України: навч. пос. Київ: Знання, 2010. 572 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-8541.html> (дата звернення 15.10.2018).

⁸⁷ ЦДАВО України. Ф. 4440. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 265, 266, 267.

⁸⁸ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 21. Арк. 50.

⁸⁹ ЦДАВО України. Ф. 3505. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 88.

⁹⁰ ЦДАВО України. Ф. 3698. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 1–2.

⁹¹ ЦДАВО України. Ф. 4440. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 7.

застосування до краю поза межами Польщі умов мирного договору про права національних меншин. Рада Ліги Націй передала вирішення питання державно-правового становища Галичини Раді послів⁹². Уряд для закордонних справ й усі акредитовані дипломатичні представництва та місії (за винятком польської) на доручення Є. Петрушевича уповноважили підготувати і поширити супровідну ноту та рішення Ради Ліги Націй (від 23 лютого 1921 р. французькою мовою) у справі державно-правового становища ЗУНР⁹³. Президентіві конференції Ради послів 29 березня 1921 р. передали копії 29 документів, одержаних через Лігу Націй, щодо оскаржень проти польського окупаційного режиму у Східній Галичині⁹⁴.

К. Левицький 8 квітня 1921 р. уповноважив посла ЗУНР у Чехословаччині С. Смаль-Стоцького притримуватися в нафтовій справі позиції, визначеної у ноті уряду ЗУНР від 26 січня 1921 р. Він мав поінформувати заінтересовані кола про належність державних нафтових теренів і рафінерій державній території Східної Галичини (Польща не мала права розпоряджатися), тому укладені в період окупації договори не були чинними. У потрібному для українців вирішенні справи Східної Галичини, на думку К. Левицького, були зацікавлені чеський народ й держава, тому посол ЗУНР у Чехословаччині С. Смаль-Стоцький мав активно пропагувати всеукраїнську справу⁹⁵.

Г. Микитей, співробітник секретаріату уповноваженого ЗУНР у Відні, в минулому голова дипломатичної місії УНР і ЗУНР у Королівстві сербів, хорватів, словенців, 5 жовтня 1920 р. через відсутність призначеного посла в Югославії (проживало 25 тис. українських переселенців) просив, ймовірно С. Смаль-Стоцького, зорієнтувати секретаря посольства у відмінності УНР від ЗУНР і звернутися до югославського уряду для вирішення проблеми перепуску через кордон громадян ЗУНР. Родини підданих ЗУНР опинилися по різні боки кордону, відмінність їхніх паспортів від східноукраїнських та російських знімала заборону візування⁹⁶.

26 жовтня 1920 р. президент УНРади Галицької Республіки Є. Петрушевич просив, ймовірно, митрополита УГКЦ (Українського Греко-Католицької Церкви) Андрея Шептицького ініціювати негайне зібрання Найвищої Ради конференції для вирішення державно-правового становища Східної Галичини⁹⁷. Дипломатичні стосунки з Ватиканом за сприяння митрополита Шептицького, який доклав чимало зусиль для привернення уваги до польської окупації Галичини й одержання допомоги Ватикану⁹⁸, ще в 1919 р. налагодила УНР. Послом Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Ватикані 9 січня 1919 р. призначили М. Тишкевича. Папа Римський Бенедикт XV 25 травня 1919 р. вручив голові місії вірчі грамоти. Лист державного секретаря Ватикану П'єтро Гаспаррі від 1 червня 1919 р. до голови Директорії

⁹² ЦДАВО України. Ф. 4440. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 11.

⁹³ Там само. Арк. 14.

⁹⁴ ЦДАВО України. Ф. 2192. Оп. 2. Спр. 21. Арк. 35.

⁹⁵ ЦДАВО України. Ф. 4440. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 26, 26зв.

⁹⁶ Там само. Спр. 1. Арк. 258.

⁹⁷ Там само. Спр. 2. Арк. 21.

⁹⁸ Мельник В. Українські акценти у міжнародно-правовій діяльності Святого Престолу: історичний аналіз. *Католицький оглядач*. 2016. 21 травня. URL: <http://www.catholicnews.org.ua/ukrayinski-akcenti-u-mizhnarodno-pravoviy-diyalnosti-svyatogo-prestolu-istorichniy-analiz> (дата звернення 15.10.2018).

УНР С. Петлюри розцінюють як офіційне визнання УНР. Газета «Галицький голос» у серпні 1919 р. повідомляла про визнання української державності Ватиканом⁹⁹. Міністр віросповідань УНР І. Огієнко за інформацією секретаря місії УНР у Ватикані П. Карманського 22 січня 1921 р. підтвердив визнання суверенності УНР врученим листом секретаря Апостольського престолу Кардинала Гаспарі до голови Директорії УНР¹⁰⁰. В УНР очікували підтримки Папою Римським Бенедиктом XV української справи на Паризькій мирній конференції. М. Тишкевич передав протест проти наступу військ під керівництвом генерала Ю. Галлера на Галичину й утримання в польських концтаборах 200 українських священників. Посол зумів сформулювати прихильне ставлення Ватикану до УНР, та через призначення його від 16 липня 1919 р. керівником української делегації на Паризькій мирній конференції українську дипломатичну місію у Ватикані з серпня очолив бельгієць, радник о. Франц Ксаверій Бонн (згодом заступник державного секретаря закордонних справ ЗУНР, керівник дипломатичної місії ЗУНР у Ватикані), секретарем був П. Карманський¹⁰¹. Отець Ф. Бонн допомагав урядові ЗУНР у налагодженні міжнародних відносин, вів переговори з делегаціями місій, що прибували з миротворчою метою до Станіслава¹⁰². За сприяння о. Бонна, в Україну 13 лютого 1920 р. іменовано Апостольського візитатора о. Джованні Дженоккі, його секретарем призначено о. Йозефа Шрайверса¹⁰³. Кардинал Гаспарі сподівався на одержання Римською курією через візитатора об'єктивної інформації про стан справ у Східній Галичині.

Аудієнція з Папою Римським Бенедиктом XV о. Бонна та П. Карманського 30 березня 1920 р. закінчилася врученням меморандуму про українську справу й переслідування українців-католиків. Українська дипломатична місія отримала допомогу від Папи Римського для населення України – 100 тис. лір, від Конгрегації Східних Церков для греко-католицьких священників Галичини – 50 тис. лір. У квітні 1920 р. нунцій А. Ратті поклав на депозит Апостольського візитатора 55 тис. лір. Україні як гуманітарну допомогу надали 131 пачку медикаментів. Міжнародна організація допомоги дітям виділила українським через о. Джованні Дженоккі понад 1,5 млн польських марок. Ліки через неможливість доправити в Україну влітку 1920 р. отримали українські біженці у Варшаві, більшу частину допомоги передали трьом найбільшим греко-католицьким єпархіям Східної Галичини¹⁰⁴. 22 грудня 1920 р. Є. Петрушевич написав повторного листа до його екселенції із проханням клопотати про відновлення цілісності та єдності 55 тис. км² території Східної Галичини¹⁰⁵. 26 грудня 1920 р. Є. Петрушевич в особистому листі до митрополита просив вжити

⁹⁹ З закордонних політичних вістей. *Галицький голос*. 1919. 24 серпня. Ч. 2. С. 4.

¹⁰⁰ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 419. Арк. 17.

¹⁰¹Гентош Л. Дипломатичні контакти Української Народної Республіки з Апостольським Престолом в 1919–1921 роках у контексті східної політики Римської курії. *RISU*. 2011. 9 серпня. URL: risu.org.ua/ua/index/monitoring/religious_digest/43713/

¹⁰²Пилипів І. Міжнародна діяльність ГКЦ у контексті боротьби за самовизначення українців Польщі. *Сумська старовина* (Суми). 2010. Т. XXX. С. 67.

¹⁰³ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 419. Арк. 73.

¹⁰⁴Гентош Л. Дипломатичні контакти...

¹⁰⁵ЦДАВО України. Ф. 4440. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 281.

заходів для забезпечення міжнародних норм права щодо території, мешканців Східної Галичини, повернення їм збитків¹⁰⁶.

1 серпня 1921 р. митрополит Андрей Шептицький прибув до Канади в пошуках підтримки великих держав у питанні незалежності Східної Галичини. Він зібрав значні кошти для допомоги галицьким дітям-сиротам, зумів зустрітися із впливовими урядовцями США, Канади, Бразилії, Аргентини. 23 листопада 1921 р. митрополит УГКЦ був на прийомі у президента США В. Гардінга, міністра торгівлі Г. Гувера, де поінформував керівництво держави про ситуацію в Україні. Митрополит просив допомоги у вирішенні питання щодо автономного статусу ЗУНР, захисту українського населення, підтримки тих, хто голодував. Канадський уряд завдяки візитам митрополита звернувся до Ліги Націй із вимогою захистити українців Галичини. Уряди США й Канади надіслали офіційні запити до провідних європейських держав щодо політичного статусу Східної Галичини. В управлінських колах Вашингтона заговорили про українське питання на зазначеній території. Митрополит Шептицький, намагаючись вплинути на рішення провідних держав світу, відвідав Бельгію, Великобританію, Голландію, Італію, Францію¹⁰⁷. Скрізь збирали кошти на допомогу галицьким сиротам і галичанам, що голодували. Після візитів митрополита УГКЦ українська діаспора через свої уряди та керівництво країн Антанти домоглася сприяння в питанні надання незалежності українським землям у складі ЗУНР. Уповноваженим послом ЗУНР до Ліги Націй та європейських держав призначений о. Йосафат Жан (1920–1923), який допоміг у налагодженні міжнародних контактів¹⁰⁸.

Місія УНР у Ватикані припиняла діяльність через важке фінансове становище уряду й неможливість асигнувати в її розпорядження потрібні кошти. У січні 1921 р. із метою підтримки якнайближчих дружніх відносин між урядом УНР і Ватиканом МЗС повернуло М. Тишкевича на посаду голови місії з постійним перебуванням у Ватикані¹⁰⁹. Після переходу в ексил уряду УНР її дипломатична місія у Ватикані припинила діяльність¹¹⁰. 1 листопада 1921 р. о. Бонна звільнили від виконання дипломатичних обов'язків, у грудні 1921 р. відкликали Апостольського візитатора о. Дженоккі, який до березня 1923 р. так і не зміг потрапити в Україну через складну політичну ситуацію¹¹¹. Римська курія та Державний секретаріат Ватикану в 1919–1921 рр. підтримували тісні зв'язки з урядом ЗУНР. Ватикан у 1921 р. засвідчив підтримку створенню Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ). У 1921 р. митрополит Андрей Шептицький для вирішення долі Східної Галичини особисто провів зустрічі з представниками Римської курії в Римі¹¹². Ватикан у 1921 р. асигнував 290 тис. польських марок для фонду вдів і сиріт Львівської архієпархії¹¹³. Є. Петрушевич та К. Левицький від імені ЗУНР у січні 1922 р., згадуючи про добре ставлення до

¹⁰⁶ЦДАВО України. Ф. 4440. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 274 а.

¹⁰⁷Пилипів І. Міжнародна діяльність ГКЦ... С. 66.

¹⁰⁸Там само. С. 67.

¹⁰⁹ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 419. Арк. 17, 18.

¹¹⁰Пилипів І. Міжнародна діяльність ГКЦ... С. 67.

¹¹¹Гентош Л. Дипломатичні контакти...

¹¹²Мельник В. Українські акценти...

¹¹³Гентош Л. Дипломатичні контакти...

гнобленого народу в Галичині, висловили співчуття від уряду й українського католицького населення Галичини через відхід у вічність Папи Римського Бенедикта XV. Дешпу передали через о. Жана для відправлення до посольства в Австрії¹¹⁴.

Дипломатичні представництва й місії ЗУНР займалися популяризацією «галицького питання» за кордоном і завдяки видавничій діяльності. Особливо актуальною в тих умовах стала запропонована Г. Флічком, підтримана Є. Петрушевичем і В. Сінгалевичем у травні 1919 р. ідея пропаганди й популяризації української справи через виробництво на новоутвореній фабриці фільмів. Фабрика впродовж двох–трьох тижнів могла випустити для трансляції за межами України з демонстрацією розвитку українських промисловості та життя корисні кінострічки. Успішність такої пропаганди перевищувала користь від публікацій про Україну в газетах і брошурах. Вартість проекту становила 100–120 тис. кор. Проте, ймовірно, як свідчить резолюція на листі, через неможливість вивезти фабрику просто не створили¹¹⁵.

Уповноваженого товариша державного секретаря ЗУНР для закордонних справ М. Здерковського посольство ЗУНР у Німеччині в листопаді 1920 р. просило допомогти видати й поширити інформаційну довідку-брошуру для пропаганди між послами Рейхстагу, редакціями й політиками¹¹⁶. Державного секретаря закордонних справ у Відні С. Витвицького 5 листопада 1920 р. для поширення в Німеччині – переслати 30–50 примірників брошури «Галичина як самостійна держава». Після укладення Ризького договору вона, а також інформація про український уряд, Національну Раду, тодішній міжнародно-правовий стан «західноукраїнської справи» були особливо потрібними¹¹⁷.

Шеф військової канцелярії диктатора ЗУНР Я. Селезінка та уповноважений диктатора Р. Перфецький 25 листопада 1920 р. доручили послу ЗУНР у Чехословаччині С. Смаль-Стоцькому безпосередньо взаємодіяти з чеською розвідкою, протидіяти вступу до неї українців, бо вони мали служити своїй владі, приховуючи самостійність розвідчої акції¹¹⁸.

З 15 листопада по 11 грудня 1920 р. у загальних зборах Ліги Націй у Женеві брала участь делегація УНРади ЗУНР під проводом президента Є. Петрушевича з метою демонстрації делегатам світу суті польського окупаційного режиму у Східній Галичині, вирішення питання політичної долі краю на загальних зборах, згідно із завданнями Ліги Націй, зі збереження справедливості й миру в міжнародному житті. Ще 10 серпня 1920 р. Галичину визнали окремою міжнародною одиницею. Провідні в Лізі Націй держави Антанти відсторонилися від перегляду питань, вирішених Варшавським та іншими договорами¹¹⁹.

Особливу надію на відновлення державності ЗУНР покладали на Велику Британію¹²⁰, у якій вважали за потрібне утворити зі Східної Галичини державу під міжнародним контролем. Близькими до цієї позиції були Італія та Японія. Франція пропонувала на

¹¹⁴ЦДАВО України. Ф. 2192. Оп. 2. Спр. 20. Арк. 1, 3.

¹¹⁵ЦДАВО України. Ф. 3505. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 5.

¹¹⁶Лист посольства ЗУНР в Берліні до М. Здерковського. ЦДАВО України. Ф. 3698. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 33.

¹¹⁷ЦДАВО України. Ф. 3698. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 34.

¹¹⁸ЦДАВО України. Ф. 4440. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 5.

¹¹⁹Там само. Спр. 1. Арк. 300–304.

¹²⁰ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 21. Арк. 50.

основі виправленого на користь українців статуту віддати Східну Галичину під тимчасове адміністрування Польщі. США могли погодитися на створення зі Східної Галичини самостійної держави, та не брали участі в роботі Найвищої Ради¹²¹. 28 листопада 1920 р. до Ліги Націй у Женеві звернулися Є. Петрушевич і члени української делегації з проханням визнати право національного самовизначення Східної Галичини¹²². 30 квітня 1921 р. еміграційний уряд ЗУНР запропонував Раді послів Антанти та Раді Ліги Націй проект Конституції – «Проект основ державного устрою Галицької Республіки», за яким територія демократичної парламентської Галицької Республіки охопила землі Галичини до Перемишля зокрема, голова парламенту був президентом¹²³. Та це не змінило статусу Галичини, не сприяло відновленню її самостійності.

31 травня 1921 р. утворено Надзвичайну дипломатичну місію ЗУНР до США (голова – Р. Березовський). Їй доручили упорядкувати фінансові справи, допомогти уповноваженому представникові у США в якнайшвидшому визнанню Галицької Республіки. Голова місії разом із дипломатичним представником Л. Цегельським брав участь у всіх політичних і репрезентаційних виступах перед офіційними особами¹²⁴. Того ж дня Є. Петрушевич призначив Л. Цегельського дипломатичним представником ЗУНР у США, доручив йому всіма засобами домогтися остаточного визнання президентом та урядом США державної незалежності ЗУНР¹²⁵.

21 листопада 1921 р. К. Левицького призначили надзвичайним фінансово-торгівельним делегатом ЗУНР до Канади та США. Президент надав йому право самостійно підбирати фахівців і визначати фінансові та торговельно-політичні умови, укладати зобов'язувальні договори ЗУНР, здійснювати кредитні операції на території Канади та США. Надзвичайний фінансово-торгівельний делегат одержав завдання перевірити, змінити, анулювати, затвердити фінансово- й торгово-політичні договори, укладені дипломатичними представниками. Серед них – розписана у США позичка Національної оборони на 100 тис. американських доларів, т. зв. «канадійські позички» на 1 млн і 9 млн канадських доларів. К. Левицький був повноважним ратифікувати від імені президента ЗУНР укладені договори¹²⁶. Йому доручили також представляти ЗУНР на конференції роззброєння, домагатися визнання незалежності Галицької Республіки¹²⁷.

На пропозицію уряду для справ фінансів і торгівлі 12 грудня 1921 р. представником уряду Галицької Республіки до Бразилії призначили П. Карманського. Він мав завдання пропагувати позичку Національної оборони, інформувати уряд Республіки Бразилії про становище й потреби Галицької¹²⁸. П. Карманський поінформував населення про приїзд митрополита Андрея Шептицького до цієї країни¹²⁹.

¹²¹ЦДАВО України. Ф. 4440. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 300–304.

¹²²Там само. Арк. 272.

¹²³Гай-Нижник П. УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917–1920 рр.). Київ: ЩеК, 2010. С. 244.

¹²⁴ЦДАВО України. Ф. 2192. Оп. 2. Спр. 14. Арк. 17.

¹²⁵Там само. Спр. 10. Арк. 27зв.

¹²⁶ЦДАВО України. Ф. 2192. Оп. 2. Спр. 10. Арк. 70.

¹²⁷Там само. Арк. 71.

¹²⁸Там само. Арк. 76, 79.

¹²⁹Пилипів І. Міжнародна діяльність ГКЦ... С. 66.

Послом ЗУНР у Німеччині та Чехословаччині 18 січня 1921 р. призначили Є. Левицького. У Берліні відкрили паспортний стіл, передали 100 примірників паспортних книжок й потрібні інформаційні матеріали, печатки. Уряд ЗУНР уповноважив Є. Левицького налагодити правильне функціонування представництва ЗУНР у Німеччині¹³⁰.

Надзвичайна дипломатична місія ЗУНР була в Італії. Її керівником 20 лютого 1922 р. призначили легаційного секретаря Галицької Республіки в Австрії В. Бандрівського для представлення перед італійським урядом справ Галичини й сприяння визнанню незалежності Галицької Республіки¹³¹. 25 серпня 1922 р. шефові консульської паспортної експозитури у Братиславі В. Лавріву-Равлюкові надали титул консула¹³².

Уповноважений уряду закордонних справ ЗУНР К. Левицький 21 жовтня 1922 р. доручив представникові Галицької Республіки в Чехословаччині Є. Левицькому (з вересня 1921 р.) підготувати спільний документ ЗУНР і УНР про становище всіх українських земель під Польщею та вручити його англійському послу, підтримати уряд заходами для зупинення країнами Антанти польських виборів у Галичині¹³³. Дипломатичні представники та їхні відомства здійснювали потужну підтримку «галицького питання» на міжнародній арені, доклали всіх сил до відновлення незалежності ЗУНР. Проте міжнародна кон'юнктура була не на користь України. 4 березня 1923 р. Рада послів Великобританії, Італії, Франції, Японії прийняла рішення про передачу Галичини Польщі за умови надання їй територіальної автономії. Із протестом проти цього рішення виступили президент УНРади ЗУНР Є. Петрушевич, Українська парламентська репрезентація, політичні партії. У травні 1923 р. Є. Петрушевич остаточно розпустив уряд, усі інші органи влади й установи, дипломатичні представництва та місії, що завершило номінальне існування ЗУНР¹³⁴. Водночас робилися поодинокі спроби зберегти державність. 24 жовтня 1924 р. диктатор призначив А. Жука референтом при уряді для справ закордонних західноукраїнських земель, які не входили до ЗУНР¹³⁵.

Отже, Західноукраїнська Народна Республіка з її природними ресурсами була привабливою для світових геополітичних лідерів. Природні багатства земель змінювали збутові можливості світової пропозиції, спрямування світового промислового виробництва, зміцнювали територіальну структуру, масштаб, рівень монополізації та конкурентності світового ринку й стали чинником зміни його кон'юнктури. Економічний потенціал Галичини дозволяв піднести рейтинги на зовнішньому ринку, тому міжнародну спільноту цікавили ресурси, а не соборність і державність цих земель. Вхідження ЗОУНР до УНР, яка також володіла значними ресурсами, було передумовою до процвітання утвореної держави. Та боротьба за утвердження власної державності для ЗУНР (ЗОУНР) швидко перетворилася у спосіб виживання. Державні діячі часто були непослідовними у вирішенні «галицького питання», та

¹³⁰ЦДАВО України. Ф. 3698. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 17.

¹³¹ЦДАВО України. Ф. 2192. Оп. 2. Спр. 10. Арк. 17зв.

¹³²ЦДАВО України. Ф. 4440. Оп.1. Спр. 4. Арк. 2.

¹³³Там само. Арк. 21.

¹³⁴Гай-Нижник П. УНР та ЗУНР: становлення органів влади... С. 245.

¹³⁵ЦДАВО України. Ф. 2192. Оп. 2. Спр. 21. Арк. 56.

їх єднала спільна мета – відновлення самостійності. Дипломатичні представництва УНР і ЗУНР провели надпотужну діяльність для збереження української соборності й забезпечення власного незалежного статусу, хоч міжнародна кон'юнктура не сприяла молодій державі. Українська соборність і державність має тривку історичну традицію, закладену попередніми будівничими країни. Внесок кожного борця за українську державність забезпечив її відродження та продовжив наступність у розвитку нової Української держави.

REFERENCES

1. Bruno, H. (1919, Lypen 22). Prychyny vidirvannia Ukrainy vid Rosii. *Vistnyk UNR*, 22, 3 [in Ukrainian].
2. Datskiv, I. (2009). Diialnist dyplomatychnoi sluzhby Zakhidno-Ukrainskoi Narodnoi Respubliky. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 18, 346–352 [in Ukrainian].
3. Departamentu dopomohy halytskykh vyselentsiv. (1919, Veresen 4). *Halytskyi holos*, 3, 3 [in Ukrainian].
4. Diialnist uriadu (Interviu korespondenta UTA z Ministrom finansiv Martosom z 12 lypnia 1919 r. (1919, Lypen 17). *Vistnyk UNR (Kamianets-Podilskyi)*, 18, 3 [in Ukrainian].
5. Do zasidan Ukrainskoi Natsionalnoi Rady ZUNR. (1919, Liutyi 15). *Novyny: Lystok Informatsiinoho biuro Armii Ukrainskoi Narodnoi Respubliky. Zhmerynka*, 8, 3 [in Ukrainian].
6. Dopomoha halychanam bizhentsiam. (1919). *Vistnyk UNR*, 39, 4 [in Ukrainian].
7. Drahomyretska, L., & Savchuk, B. (2014). Sotsialno-ekonomichna polityka ZUNR: istoryko-pravovyi aspekt. *Halychyna*, 25–26, 132–141 [in Ukrainian].
8. Dyktatura i Natsionalna Rada ZOUNR. (1919, Veresen 29). *Halytskyi holos*, 5, 3–4 [in Ukrainian].
9. Hai-Nyzhnyk, P. (2010). *UNR ta ZUNR: stanovlennia orhaniv vlady i natsionalne derzhavotvorennia (1917–1920 rr.)*. Kyiv: SHCHEK [in Ukrainian].
10. Halytskyi holos. (1919, Veresen 12), 4, 1 [in Ukrainian].
11. Halytskyi holos. (1919, Veresen 29), 5, 1 [in Ukrainian].
12. Hentosh, L. (1919, Serpen 6). Dyplomatychni kontakty Ukrainskoi Narodnoi Respubliky z Apostolskym Prestolom v Hranychni tsiny. *Vistnyk UNR*, 34, 2 [in Ukrainian].
13. Karpenko, O. (Ed.). (2001). *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika. 1918–1923: Istoriiia*. Ivano-Frankivsk: Siversiia [in Ukrainian].
14. Karpus, Z., & Sribniak, I. (2000). Formuvannia ziednan Armii UNR u Polshchi v 1920 r. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 1, 81, 92 [in Ukrainian].
15. Khronika. (1919, Lystopad 4). *Narodna volia*, 7, 2 [in Ukrainian].
16. Khronika. (1919, Serpen 2). *Vistnyk UNR*, 2, 2 [in Ukrainian].
17. Kuchyk, O., & Zaiats, O. (2010). Zovnishnia polityka Ukrainy: navch. pos. Retrieved from <http://politics.ellib.org.ua/pages-8541.html> [in Ukrainian].
18. Lytvyn, N. (2012). Diialnist dyplomatii Zakhidnoukrainskoi Narodnoi Respubliky u krainakh Zakhidnoi Yevropy (1920–1923). *Filosofia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*, 4(1), 115–121 [in Ukrainian].

19. Melnyk, V. (2016, Traven 21). Ukrainski aktsenty u mizhnarodno-pravovii diialnosti Sviatoho Prestolu: istorychnyi analiz. *Katolytskyi ohliadach*. Retrieved from <http://www.catholicnews.org.ua/ukrayinski-akcenti-u-mizhnarodno-pravoviy-diyalnosti-svyatogo-prestolu-istorichniy-analiz> [in Ukrainian].
20. Natsionalne sviato. (1919, Lystopad 1). *Narodna volia* (Kamianets-Podilskyi), 5, 1 [in Ukrainian].
21. Novyny: Lystok Informatsiinoho biuro Armii Ukrainskoi Narodnoi Respubliky. Zhmerynka. (1919, Liutyi), 6, 3 [in Ukrainian].
22. Ostanni visti v spravi Halychyny. (1919, Veresen 29). *Halytskyi holos*, 5, 3 [in Ukrainian].
23. Po Kantseliarii Viiskovoho Ministerstva. (1919, Lypen 25). *Vistnyk UNR*, 25, 1 [in Ukrainian].
24. Pomich halychanam. (1919, Lypen 26). *Vistnyk UNR*, 26, 3 [in Ukrainian].
25. Promova Vityka u s. d. Halychyny. (1919, Zhovten 31). *Narodna volia*, 4, 1 [in Ukrainian].
26. Promyslovist na Ukraini. (1919, Veresen 29). *Halytskyi holos* (Kamianets-Podilskyi), 5, 1–2 [in Ukrainian].
27. Pylypiv, I. (2010). Mizhnarodna diialnist HKTS u konteksti borotby za samovyznachennia ukrainsiv Polshchi. *Sumska starovyna*, XXX, 67 [in Ukrainian].
28. Rozporiadok Derzhavnogo sekretariatu Zakhidnoi Oblasti UNR z dnia 13 liutoho 1919 r. (1919, Liutyi 14). *Respublika* (Stanyslaviv), 11, 1 [in Ukrainian].
29. Sapiha, I. (1919, Serpen 24). Spravy nashoho transportu. *Halytskyi holos*, 2, 2 [in Ukrainian].
30. Skhidna Halychyna. (1919, Serpen 3). *Vistnyk UNR*, 33, 2 [in Ukrainian].
31. Skhidna Halychyna. (1919, Veresen 29). *Halytskyi holos*, 5, 3 [in Ukrainian].
32. Stebelskyi, S. (1919, Veresen 4). Krytychni uvahy do aktu zluky z 3 sichnia 1919. *Halytskyi holos*, 3, 1–2 [in Ukrainian].
33. Tymchenko, R. ZUNR (ZOUNR). (2012). *Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr.*, 8, 164–175 [in Ukrainian].
34. Ukhvala Ukrainskoi Natsionalnoi Rady z dnia 3 sichnia 1919 r. pro zluku Zakhidno-Ukrainskoi Narodnoi Respubliky z Ukrainskoiu Narodnoiu Respublikoiu. (1919, Sichen 31). *Vistnyk derzhavnykh zakoniv i rozporiadkiv Zakhidnoi Oblasty Ukrainskoi Natsionalnoi Respubliky*, 1 [in Ukrainian].
35. Verstiuk, V. (Ed.). (2006). Zhurnal zasidan Kabinetu Narodnykh Ministriv № 139 vid 17.06.1919. In V. Verstiuk (Ed.), *Dyrektoriia, Rada Narodnykh Ministriv Ukrainskoi Narodnoi Respubliky*. Lystopad 1918 – lystopad 1920 rr.: dokumenty i materialy (Vol. 1, p. 369). Kyiv: Vyd-vo imeni Oleny Telihy [in Ukrainian].
36. Verstiuk, V. (Ed.). (2006). Zhurnaly zasidan Dyrektori Ukrainskoi Narodnoi Respubliky № 27 vid 12.03.1919. In V. Verstiuk (Ed.), *Dyrektoriia, Rada Narodnykh Ministriv Ukrainskoi Narodnoi Respubliky*. Lystopad 1918 – lystopad 1920 rr.: dokumenty i materialy (Vol. 1, p. 77). Kyiv: Vyd-vo imeni Oleny Telihy [in Ukrainian].
37. *Vistnyk UNR* (Kamianets-Podilskyi). (1919, Lypen 17), 18, 1-2 [in Ukrainian].
38. *Vistnyk UNR* (Vinnytsia). (1919, Liutyi 7), 4, 1 [in Ukrainian].
39. *Vistnyk UNR*. (1919, Cherven 29), 10, 2 [in Ukrainian].
40. *Vistnyk UNR*. (1919, Serpen 10), 38, 2 [in Ukrainian].
41. *Vistnyk UNR*. (1919, Serpen 15), 42, 1 [in Ukrainian].
42. *Vistnyk UNR*. (1919, Serpen 3), 33, 4 [in Ukrainian].

43. Vydil dopomohy vyselestantsiam. (1919, Veresen 4). *Halytskyi holos*, 3, 3 [in Ukrainian].
44. Z zakordonnykh politychnykh vistei. (1919, Serpen 24). *Halytskyi holos*, 2, 4 [in Ukrainian].
45. Zozulia, Ya. (1919, Lypen 26). *Halychane dlia zhnyv. Vistnyk UNR*, 26, 3 [in Ukrainian].

Oliha MALIUTA

Doctor of Philosophy

Associate Professor of Ukrainian Studies,

O. Bogomolets National Medical University

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1970-7260>

e-mail: maliutaov@gmail.com

WESTERN UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC: FOREIGN AND ECONOMIC BASIS OF THE ESTABLISHMENT OF UKRAINIAN STATEHOOD

In the scientific article based on a comparative study, it was traced how the economic potential of the Western Ukrainian People's Republic, which was to become the basis of Ukrainian Statehood, was distributed and used in geopolitics by the world leaders. The main purpose of the study is to analyze the development and use of the economic potential of the Western Ukrainian lands to ensure the independence and unity of the Ukrainian state. The natural resources of the Western Ukrainian People's Republic did not contribute to the establishment of a united and independent Ukraine. Instead, they became statistics and grounds for the reasoning of independence of the Western Ukrainian lands in diplomatic documents at the Paris Peace Conference. The Unification Act between the Ukrainian People's Republic and the Western Ukrainian People's Republic did not become the basis for the final unification of two parts of Ukraine. Events of the Ukrainian-Polish war, the decision of Council of Ten at the Paris Peace Conference, Warsaw Treaty assisted intruding and claim of Polish power in East Galicia. Since it was to proceed in the dictator of the Western Ukrainian People's Republic Yevhen Petrushevych regardless of Western Ukrainian People's Republic, a diplomatic action, it is created 14 emergency diplomatic representations and legations, in separate countries strategic interests of the Western Ukrainian People's Republic presented the financially-trade representative offices of Western Ukrainian People's Republic. Fight of government Western Ukrainian People's Republic in exile and President of Ukrainian National Advice Yevhen Petrushevych during 1919–1924 were sent to proceeding in the independence of the Western Ukrainian People's Republic. The effort of that time building the Ukrainian state system in different parts of Ukraine became a headstone for the revival of the newest Ukrainian state. Western Ukrainian People's Republic's natural resources were attractive in world geopolitics. The economic potential of Galicia allowed bringing ratings at the foreign market. That is why an international association interest was folded by resources, but not unity and independence of the Western Ukrainian People's Republic. Including of Western Region to the Ukrainian People's Republic, which had considerable potential too, was pre-condition to the prosperity of the well-educated state. Fight for a claim of the own state system for the Western Ukrainian People's Republic (Western Region of Ukrainian People's Republic) quickly grew into a fight for survival. Statesmen of the Western Ukrainian People's Republic often were inconsistent in the decision of the "Galician question," and they were connected by a general fight for proceeding in the independence of the Western Ukrainian People's Republic. The diplomatic representations of the Ukrainian People's Republic

and the Western Ukrainian People's Republic organized powerful activity for the maintenance of Ukrainian collegiality and independent status, though the international state of affairs was not on a benefit to the young state. The current Ukrainian collegiality and statehood have the durable historical tradition stopped up previous building the states, payment of every fighter for the Ukrainian statehood provided its revival and continued the persistence in the development of the newest Ukrainian state.

Keywords: legation, diplomatic representation, economic potential, natural resources, Western Ukrainian People's Republic, Ukrainian statehood.

УДК [94(477+438):355.311.1(477.83/.86)]"1919"
DOI: 10.33402/nd.2018-6-143-152

Yaroslav MARCHENKO

Candidate of Historical Sciences

Professor of the Department of TSD

Hetman Petro Sahaidachnyi

National Army Academy

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7259-8521>

e-mail: jaroslavmarchenko@ukr.net

VOVCHUKHIV OPERATION OF THE UKRAINIAN HALYCHYNA'S ARMY (1919): BACKGROUND, PROGRESS, AFTERMATH

The formation of the West Ukrainian People's Republic in November 1918, was a natural consequence of the long-standing struggle of Ukrainians of Halychyna for statehood. In a difficult situation of the Ukrainian-Polish war 1918–1919, started by Poland, the West Ukrainian People's Republic carried out state and military formation. Close relations with the Ukrainian People's Republic (UPR) were established; the Ukrainian Halychyna's Army (UHA) was reorganized on the European way and was ready for the West Ukrainian People's Republic armed defense. It was proved that compared to the Polish state, the military potential of the Ukrainians was much weaker. However, a bright demonstration of the UHA's combat readiness was the Vovchukhiv Strategic Offensive Operation in February–March 1919, which put the Polish troops in Lviv, in particular, and in Halychyna, in general in a tough situation.

The main purpose of this article is to analyze the background of the Vovchukhiv operation, its course, and the causes of UHA's defeat. The author states that two factors caused the UHA's offensive strategic operation in February 1919. Firstly, the reorganization of the West Ukrainian People's Republic armed forces with weighty strengthening increased their combat capability and readiness for offensive operations. Also, the hard work of governing structures increased morale and combat capabilities of the army. The military successes of the Ukrainian troops, which caused worry and panic in Warsaw, are described. It is noted that the break in the fightings, organized by the Entente mission, was successfully used by the Polish command to reinforcement on the Halychyna Front with reserves from abroad. Specific examples show that in spring 1919, UHA brigades were forced to resist the numerically larger Polish forces. Because of this, they soon lost the results of the offensive operation.

Keywords: West Ukrainian People's Republic, Ukrainian Halychyna's Army, Poland, Vovchukhiv operation, Polish-Ukrainian war.

One of the most important events of the Polish-Ukrainian war 1918–1919 was the Vovchukhiv operation of the Ukrainian Halychyna's Army (UHA), which is still shrouded in numerous myths and legends. In the current socio-political situation, the comprehensive

coverage of the West Ukrainian People's Republic history and its struggle for Ukrainian independence and unity is of particular relevance. The issue of consolidation of the Ukrainian nation, the population of the East and the West has become an urgent demand of time and requires, among other measures, widespread information activity, in particular in the field of national historical thought. At this point, the objective reproduction of the key events of the Ukrainian-Polish war 1918–1919, first of all, of the UHA's Vovchukhiv operation will promote Ukraine's deliberated and balanced approach to relations with democratic Poland.

In a deep crisis in Austria-Hungary, caused by defeats on the fronts, growth of a national-liberation movement of the peoples of the empire for independence, on October 18–19, 1918 in Lviv took place a representative meeting of Ukrainian ambassadors to the Vienna Parliament and Halychyna and Bukovyna regional Seims, activists of parties and bishops who elected a temporary parliament – the Ukrainian National Council, headed by lawyer Ye. Petrushevych.

When there was a real threat of the Poles' seizure of power in the region and its annexation to Poland, the Central Military Committee, headed by the Otaman of the Legion of Ukrainian Sich Riflemen (USS) D. Vitovskyi, convinced branch manager of the Ukrainian National Council (UPRada) in Lviv, K. Levytskyi, to take over power in Lviv and the counties on the night of November 1, 1918, by force of arms. «If we do not take Lviv tonight, it will probably be taken by Poles tomorrow»¹, he resolutely declared to cautious members of the Council.

On November 1, 1918, the Ukrainians seized power in Lviv², which allowed UPRada to proclaim the formation of the West Ukrainian People's Republic on November 9. «In general, the Ukrainian military authorities coped with their mission famously», wrote a participant of those historical events O. Kuzma. «The diligence of the Ukrainian officers and soldiers was exemplary»³. In the region began state and military building, which took place in the circumstances of armed conflict in Lviv, which, following direct intervention by Poland, developed into a Ukrainian–Polish war.

Colonel D. Vitovskyi was appointed State Secretary of Military Affairs. The supreme authority of the armed forces of the republic became the Supreme Command of the Ukrainian Halychyna's Army (NK UHA), led by Colonels H. Kossak and H. Stefaniv during the battles for Lviv after D. Vitovskyi, and since December 10, 1918, an experienced UPR Army General M. Omelianovych-Pavlenko. Due to their efforts, 12 reserve infantry regiments were created at the end of the year in Sambir, Stryi, Kolomyia. 4 spare gun regiments in Stryi, Stanyslaviv, Kolomyia, Zolochiv. 2 cavalry, communications, sappers and senior schools were set up in Sambir, Zolochiv, Kolomyia, Stanyslaviv⁴.

During the street battles in the capital of the West Ukrainian People's Republic, on November 20, 1918, a powerful fighting group of Polish troops of Lieutenant Colonel M. Tokarzhevskyi (8,3 thousand soldiers and officers, 61 machine guns and 45 guns) arrived from Peremyshl, which allowed the Poles to take the offensive. Under pressure from enemy's forces twice the strength advantage that had been overwhelming one and a half

¹ Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. Львів, 2003. С. 51.

² Krotofil M. *Ukraińska Armia Halicka 1918–1920*. Torun, 2002. S. 31, 37.

³ Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. С. 70.

⁴ Шанковський Л. *Українська Галицька Армія*. Львів, 1999. С. 52, 53.

times, Colonel H. Stefaniv ordered to leave Lviv on November 22, but the fighting on the front did not stop⁵.

In early December 1918, several local operations were carried out at the front on the initiative of individual commanders of battle groups, which, however, did not lead to the regaining control over Lviv⁶. The failure of the first Lviv charge in late December 1918⁷ caused the dissatisfaction of the republic leadership. The West Ukrainian People's Republic government has set out to prepare and repeat the operation in January 1919. This step was due to the departure of the united UPR delegation to the Paris Peace Conference, which opened on January 18. The liberation of Lviv should have raised the weight and prestige of the West Ukrainian People's Republic in the international arena. In January 1919, in the Lviv outskirts, fierce, bloody fighting started again⁸.

After the reorganization and substantial strengthening of the Halychyna's army and the establishment of a close alliance with the UPR, the West Ukrainian People's Republic leadership and the UHA command were determined to make a turning point in the Ukrainian-Polish war. Above all, they wanted to liberate the capital of the republic – Lviv. The situation at the front facilitated this: in early February 1919, the UHA, the total number of which reached 60 thousand, of which about 37 thousand in the combat force, was almost equal to the number of Poles, which had about 39 thousand soldiers in combat units. It intercepted the initiative from the Poles, successfully repulsed several of their attempts to advance in the area of Bartativ, Velykyi Liubin, and the north wing of the front⁹.

The new chief of UHA staff, Colonel V. Kurmanovych, outlined the plan of strategic offensive prepared by the experienced colonels of the General Staff Ye. Myshkivskiy and M. Kakurin, which met the requirements of the war strategy. However, a lively discussion has been developed around it. The plan was to strike the main blow by the 3rd Corps: 1st Brigade of USS, 7th Lviv, and 8th Sambir Brigades. By decisive offensive at Sudova Vyshnia-Horodok section, troops had to go to the Peremyshl–Lviv railway, cut the connection of Polish Lviv unit with Peremyshl, then defeat the Horodok group of Polish troops, conquer the city and completely block Lviv. The balance of forces in the direction of the main blow was as follows: Colonel Serdy's Horodok Group had 142 officers and 2 236 gunners, 40 machine guns and 16 guns. General Zielinskiy's Sudova Vyshnia Group – about 4 000 soldiers and 24 guns. The Ukrainian brigades had: 1st brigade of the USS Otaman A. Bizants on the Horodok direction – 2 100 soldiers. The 7th Lviv and 8th Sambir Brigades (2 500 soldiers) led the attack on the Sudova Vyshnia–Vovchukhy, where the group of General Zielinskiy (4 000 soldiers and 24 guns) defended. In total, the 3rd Corps launched an offensive in the main direction of 9 800 soldiers¹⁰.

⁵ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів, 1998. С. 133, 135, 140.

⁶ Кравс А. Зав'язок і бої «Групи Хирів». *Українська Галицька Армія: Матеріали до історії*. Вінніпег, 1960. Т. 2. С. 55–57.

⁷ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. С. 236.

⁸ Микитюк Д. Організаційна структура Української Галицької Армії. *Українська Галицька Армія: Матеріали до історії*. Вінніпег, 1958. Т. 1. С. 78–79.

⁹ Карпинець І. Галичина: військова історія 1914–1921. Львів, 2005. С. 134–135.

¹⁰ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. С. 328–330.

The plan of a new strategic offensive operation, which is known in the history of the war as Vovchukhiv operation, developed by the NK UHA, was supposed to make a powerful frontal strike on the main direction – the Sudova Vyshnia–Horodok railway line with Colonel A. Kravs' forces. At the same time, support him with the operations of other Halychian brigades – by rapidly projecting mobile groups into the flank and enemy's rear, to prevent the moving of Poles troops from the other front areas to the main strike area of the troops of the 3rd Halychian Corps. «I pointed out, – the General recalled, – that we would never reach positive consequences by head attacks, but instead, striking the Peremyshl–Lviv line, when we are standing firmly in the area of Rava-Ruska–Belz–Sokal, should put the main Polish forces at risk of being cut off, thereby forcing the Poles to the struggle to the point of exhaustion. That's when, in my opinion, it would be possible to hit Lviv directly...»¹¹.

As was planned, on February 17, 1919, UHA troops launched an offensive in the main direction and active hostilities throughout the Polish-Ukrainian front. In a message dated February 17, 1919, the UHA Press Bureau noted: «It was very difficult to fight our troops in the West of Lviv, along the Horodok–Peremyshl railway. The battles were fought on that day with success for us, but on the very same night, the Poles sent strong reserves from Peremyshl and Mostysky to Sudova Vyshnia in the evening... Our bravery kept several occupied places, such as Vovchukhy, Bar, Dovhomostyska, Dmytrovychi, Stoiantysi»¹².

Simultaneously with O. Stanyimir's sotnias (hundreds) successfully advanced the 1st Kurin (unit) of the 1st Regiment of the 1st Brigade of USS, the so-called «Kurin of death» under the command of Lieutenant O. Ivanovych. As a Sergeant Major V. Kryvous recalled, during the offensive in the fierce fighting, the sich riflemen rejected the Poles in the Vovchukhy–Dolynian district and successfully repelled several of their counter-attacks. When a temporary truce with the Poles was announced on February 24, it affected «all shooters, subordinates, and officers very depressingly. Everyone was upset and unhappy because the armistice had been causing our army harm so far. Before the truce, our combat operations were usually successful, while the enemy was losing, we went ahead, gained territory. We were growing in strength, and the enemy's response was weakening. We fully understand that under cover of the truce, there is hostile treachery, cunning and dishonest game of delaying, and, most importantly, the use of quiet time to consolidate their damaged forces in Lviv and other fronts»¹³.

As of February 24, 1919, at the part of the main offensive direction – K. Hofman's group – the front line was formed as follows: the Kurin from the 8th Sambir Brigade, headed by Sotnyk (company commander) O. Stanyimir, kept Poriche–Gruntove–Noigof–Uhertsi Nezabytovski–Stodilky line; the kurin of Lieutenant O. Ivanovych from the 1st USS Brigade, reinforced by two Kolomyia sotnias, became entrenched in the occupied villages on the Dolyniany–Vovchukhy line; the kurin of Lieutenant I. Hladylovych kept Myliatyn–Bar–Dovhomostyska line. The artillerymen of two regiments of the Dnieper Cannon Brigade helped them to repel the attacks of the Poles. Taking into account the situation in other parts of the front and in Lviv itself, I. Karpynets, based on V. Hupert's conclusions, made the right conclusion: «The situation of the Poles became more and more catastrophic...»¹⁴.

¹¹ Омелянович-Павленко М. Спогади українського командарма. Київ, 2002. С. 132–133.

¹² Република. 1919. 22 лютого. С. 1.

¹³ Станімір О. Моя участь у Визвольних змаганнях. Торонто, 1966. С. 46.

¹⁴ Карпинець І. Галичина: військова історія 1914–1921. С. 146.

Taking advantage of the success of the first phase of the Vovchukhiv offensive, the West Ukrainian People's Republic government stepped up its diplomatic activities¹⁵. Through the UPR delegation that went to Paris, President Ye. Petrushevych pinned his hopes on the Entente and the United States, and in his appeals and notes, he proposed to influence Poland to end the Polish-Ukrainian war. However, the Western countries' sympathies were on Poland's side. In particular, France was highly interested in getting Warsaw as a strong ally in the confrontation with Germany and a reliable barrier against the entry of Bolshevism into Europe.

Making sure that the delegation of the Paris Peace Conference, the leadership of Poland, and the command of the Polish troops of the Halychyna Front acted together, M. Omelianovych-Pavlenko on February 28, 1919, stated in a problematic geopolitical situation: «With the feeling of grievous insult for the blood of our brothers, for the holy memory of the officers, riflemen, and cossacks who have died for the freedom and national honor, the Supreme Command has to continue the war with the enemy...»¹⁶. These decisions of the West Ukrainian People's Republic government and NK UHA were entirely consistent with the mood of people and army personnel. During the same period, according to an agreement between J. Pilsudski and G. Clemenceau, in the winter of 1919, the formation of the Polish army under the command of the French General J. Haller and a group of generals and officers took place in France¹⁷.

On March 6, 1919, Colonel H. Kossak gathered in Hoshany a meeting of unit commanders that were supposed to participate in the offensive. He placed the command of the operation on the main direction of the blow on Lieutenant Colonel A. Kravs. The plan was to create three battle groups: «Horodok» (Commander O. Stanymir) consisting of two kurins, «Vovchukhy» – 3 kurins of sich riflemen, headed by O. Bukshovanyi, «Sudova Vyshnia» – 5 kurins (A. Liskevych). After the start of the operation with a joint strike on the Horodok by the Vovchukhy and Horodok groups with the Yaniv Brigade of the 1st Corps, he had to take this powerful key point of Poles¹⁸.

The Sudova Vyshnia Group covered their western flanks from possible counter-attack by the Poles. The operation was scheduled on the morning of March 8. To prevent enemy revealing the direction of the main strike of UHA units, General M. Omelianovych-Pavlenko ordered on the morning of March 5, to resume active actions along the 300-kilometer front, including in Lviv suburbs. As a result of the powerful shelling of Lviv by long-range artillery of the 2nd Halychanian Corps, large ammunition depots in the city were blown up near the Lviv railway station. Later, Polish military historians wrote that the Halychanians could occupy Lviv that day¹⁹.

On the eve of the second phase of the Vovchukhiv operation – the attack on March 8, by a strike group of the 3rd Corps under the command of A. Kravs, the Polish troops were ahead of the Ukrainians – went on the offensive. On the morning of March 7, after a lot of

¹⁵ Кучик О. Українське питання в зовнішній політиці держав Антанти (1917–1920 рр.). Львів, 2004. С. 119–121.

¹⁶ Омелянович-Павленко М. Спогади українського командарма. С. 151–152.

¹⁷ Центр хранения историко-документальных коллекций (далі – ЦХИДК). Ф. 471. Оп. 1. Д. 83. Л. 39–55.

¹⁸ Історія українського війська / Б. Гнатевич та ін. Львів, 1936. С. 501.

¹⁹ Шанковський Л. Українська Галицька Армія. С. 132–133.

artillery training, V. Fara's group from Cherliany district struck an attack in the direction of Uhorets against the kurins of Horodok Group. Its commander O. Stanyimir caused the fire of his artillery group, which caused considerable loss to the Poles, and when the Poles stopped, the Halychianians counter-attacked.

While pursuing the retreating Poles, the kurins of Stanyimir and Lishchynskyi reached Horodok and occupied its outskirts. Another Polish group of J. Becker used dense fog to attack the Halychianians positions and occupied Bar and Dolyniany. However, H. Holynskyi's Hutsulian kurin and I. Ivanytskyi's Sich kurin, which were thrown in a counter-attack by A. Kravs, reclaim Dolyniany and Vovchukhy. Becker's group was forced to retreat to Sudova Vyshnia. During this operation, Halychianians took 200 prisoners, 3 cannons, 7 machine guns²⁰.

The next day, on March 8, the Sudova Vyshnia Group widely took a railway, destroyed one track, while another one was captured by Polish armored trains and came closer to Sudova Vyshnia. The situation at the front caused panic among Polish generals. After an unsuccessful attempt to break through Zhovkva to Lviv, General Romer advised T. Rozvadovskyi to leave Lviv as soon as possible. The General Staff in Warsaw was preparing the order. But luckily for J. Pilsudski, an armed conflict on the Polish–Czech border ended, which allowed him to send fresh troops to the Halychyna Front immediately²¹.

On March 9–11, 1919, the main efforts of the 3rd Halychianian Corps focused on the assault on Horodok, where the Ukrainians occupied part of the suburbs and the railway station area. In these conditions, Lieutenant Colonel A. Kravs appealed to the Corps Commander with a reasonable proposal to stop the hopeless frontal assault on Horodok. He suggested that the main strike should be directed at the Sudova Vyshnia–Peremyshl, by overthrowing the combatant 1st USS Brigade and intensifying the fighting of Khyriv and Krukenychi groups in Peremyshl direction. Later, war participants and Halychianian military historians confidently said that this maneuver would save the Vovchukhiv operation and could be a turning point in the war²².

The Polish command has taken urgent measures to prevent such a situation near Sudova Vyshnia. On March 9, J. Pilsudski appointed a new commander of the Halychyna Front, General V. Ivashkevych. He was instructed to remove parts of the 3rd Corps from the railway on the Sudova Vyshnia–Horodok section by a powerful counter-attack and unlock Lviv. The new commander received fresh forces. On March 10, from Peremyshl to Sudova Vyshnia arrived a squad of General F. Aleksandrovych – about 3 thousand soldiers. On March 12, came reinforcement to the group in Sudova Vyshnia – Colonel D. Konarzhevskyi's Group of 4 thousand soldiers and officers was tasked with counter-striking in the direction of Horodok²³.

Lieutenant Colonel A. Kravs found out about the formation of a powerful group of Polish troops near Sudova Vyshnia and aware of the danger to his units on the left flank immediately addressed the Corps Commander Colonel H. Kossak with the proposal to stop the hopeless assault on Horodok and strengthen its area. However, with the support of General

²⁰ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. С. 342.

²¹ Там само.

²² Там само. С. 343.

²³ Там само.

M. Omelianovych-Pavlenko, the Corps Commander conversely threw parts from under Sudova Vyshnia on the assault of Horodok. In these circumstances, A. Kravs took off his duties as the commander of a strike group and the commander of the 8th Sambir Brigade. He was replaced by General V. Henbachov, who had just arrived from the UPR Army.

On March 13, a Polish group from Sudova Vyshnia went on a decisive offensive. Numerical superiority units of General F. Aleksandrovych attacked positions of the Sudova Vyshnia Group, which for two days had to withstand the onslaught of Poles and suffered heavy casualties. During the bloody battles of March 13–16, the Poles succeeded in occupying Bortiatyn, Dovhomostyska, and Kutu. On March 17, a fresh Polish Poznan Group of Colonel D. Konarzhevskiy (5 infantry chambers and 4 cannon batteries – 4,2 thousand soldiers) arrived here and immediately attacked the Halychanians positions²⁴.

As a result of these battles, the UHA's Sudova Vyshnia Group was defeated, and a dangerous gap in defense of the Halychanians was formed. Only now, Colonel H. Kossak, with the permission of the NK UHA, stopped hopeless attacks of Horodok and began to throw over the kurins of 1st USS Brigade in the Sudova Vyshnia direction. But it was too late. Also, they were put into the battle not together, but separately, and this did not bring real benefits.

Aware of the crucial importance of the battle in the Sudova Vyshnia–Horodok area during the war, on March 18, General V. Ivashkevych projected his kurins to Sudova Vyshnia and took over management of operations. On the same day, on the offensive by groups of Aleksandrovych and Konarzhevskiy in the direction of Horodok, the Poles took Rodatychi, Vovchukhy, and continued their movement to Horodok. At the same time, on March 19, on the birthday of J. Pilsudski, the Horodok Group of Colonel V. Sikorskiy went on the offensive. It pushed the Ukrainians to the border of the Poriche–Gruntove–Uhertsy–Dobriany–Nyklovychi line.

Thus, the Poles repelled the Lviv–Peremyshl railway and occupied the southern territory, from where they could prepare new strikes on the troops of the 3rd Corps. They simultaneously intensified the fighting in the north of Lviv – Berbetskiy's and Romer's groups occupied Yavoriv, Yaniv, Maheriv, and significantly pushed O. Mykytko's Corps to the east. On the south wing, the Poles' attempts to move east failed – parts of the UHA successfully repulsed them. On the initiative of Paris, at the end of March, peace talks between Ukrainian-Polish delegations began with the participation of a representative of Paris, General F. Kernan, Captains Y. Bachman, and S. Reisler. However, their peacekeeping efforts were worthless. Poles, which had just started a successful offensive, having intensified by parts from central Poland, refused to negotiate with Ukrainians²⁵. It should be noted that after the failure of negotiations, General F. Kernan reported to President W. Wilson that the Ukrainians supported the peacekeeping initiatives of Paris. In contrast, the Poles, with the support of France, totally ignored them. Therefore, fighting at the front was stopped. The Vovchukhiv offensive of UHA was over²⁶.

Analyzing the reasons of the Halychyna's army failure in the Vovchukhiv operation, they should be divided into internal and external. L. Shankovskiy saw the main reason for

²⁴ ЦХИДК. Ф. 471. Оп. 1. Д. 2. Л. 40.

²⁵ Нариси з історії дипломатії України / під ред. В. А. Смолія. Київ, 2001. С. 362.

²⁶ ЦХИДК. Ф. 471. Оп. 1. Д. 2. Л. 52.

the failure in the strategic plan of the NK UHA, which the commanders stubbornly adhered to. They refused to hear right proposals of the front commanders, in particular, Colonel A. Kravs – after leaving the front units of the strike group on the railroad – to take Sudova Vyshnia and advanced to the West to Peremyshl. On March 8–9, the Halychanians were quite capable of defeating the demoralized Polish group of Becker in Sudova Vyshnia and developing an offensive up to Sian and capture Peremyshl²⁷.

Unfortunately, the NK UHA focused its attention on a different direction – Horodok–Lviv. The futile and unpromising storm of Horodok in February–March distracted significant forces of the army, which was worth throwing on Peremyshl. The forces of the 2nd Corps, whose crews stayed in trenches, and the 1st Corps, except the 10th Yaniv Brigade, were not successfully used. Military historians, in particular O. Kliuchenko, rightly observed, the Halychyna's army was not yet ready to make a large-scale maneuver war that the Halychanian brigades of the 1st and 2nd Corps were aimlessly aiming and standing near Lviv. They should have acted boldly on the operational flanks of the Ukrainian-Polish front, threatened the flanks and rear of the advancing Polish groups, liberated territory of the West Ukrainian People's Republic, and organized mobilization on it to enlist the army. However, O. Kliuchenko did not take into account that for a maneuver war, it is necessary to have a sufficiently numerous, well-armed, and trained following the strategy army, which the Halychyna's army lacked²⁸.

At the same time, the NK UHA did not use the moment of Poles panic retreat in the first stage of the Vovchukhiv operation, when it was worth throwing on the Peremyshl, Krukenychi, Hlyboka, Khyriv groups who were able in that situation to go to Sian and take part in the storm of Peremyshl. «So tragically ended the greatest act of Ukrainian weapons during the ½ months of competitions, a case that cost much blood and great effort», – summed up the result of the Vovchukhiv operation O. Dumin. In addition, the troops of the 2nd Corps with a decisive attack on Lviv in times of great panic in February–March were quite capable of liberating the capital, which was even acknowledged by an officer of the Polish General Staff Korytowski, who stated that «the Ukrainians had the opportunity to win Lviv almost without a shot»²⁹.

One of the important reasons for the failure was the failure of the leadership of the state and the army to utilize mobilization reserves fully. Not all Halychanian men capable of carrying weapons had been mobilized into the ranks of the UHA. General M. Omelianovych-Pavlenko acknowledged that at least 50,000 military personnel or capable of service are in the rear. When Minister of Defense D. Vitovskyi arrived in Vienna on his way to the conference, he saw many Halychanian officers wandering the streets and cafes. «At the front, chetari and khorunzhi command hundreds, and here the troopers stroll along the Viennese streets, “gentlemen Ukrainian majors and captains”», he wrote indignantly at the head of the UHA National Assembly in Vienna³⁰.

²⁷ ЦХИДК. Ф. 471. Оп. 1. Д. 2. Л. 52.

²⁸ Ключенко О. Генеральна булава УГА. *Літопис Червоної Калини*. 1934. Ч. 7–8. С. 24–26.

²⁹ Думін О. Армія ЗОУНР (УГА). *Українська загальна енциклопедія*. Львів; Станіславів; Коломия, 1934. Т. 3. С. 731.

³⁰ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. С. 345.

For external reasons, the defeat of the UHA in the Vovchukhiv operation, most military historians and memoirists, as one of the main ones, attributed to the intervention of the Entente countries in the Ukrainian-Polish war with their pro-Polish policies. This is evidenced even by the moment of intervention in February 1919, when during the Vovchukhiv offensive, the Ukrainians achieved considerable success and could reverse the course of the Ukrainian-Polish war in their favor, liberate Lviv and clear the territory of the West Ukrainian People's Republic from the Polish invaders. The Barthelemy Commission, with its proposals at Khodoriv negotiations, confirmed that it upholds Poland's interests. The interruption she initiated in the fighting allowed the Poles to significantly strengthen their troops in the Halychyna Front and move in March to a counter-offensive, which negated the achievement of the Vovchukhiv operation of the UHA.

REFERENCES

1. Dumin, O. (1934). *Armiia ZOUNR (UHA)*. In *Ukrainska zahalna entsyklopediia* (Vol. 3, p. 731). Lviv; Stanislaviv; Kolomyia [in Ukrainian].
2. Hnatevych, B. (Ed.). (1936). *Istoriia ukrainskoho viiska*. Lviv [in Ukrainian].
3. Karpynets, I. (2005). *Halychyna: viiskova istoriia 1914–1921*. Lviv [in Ukrainian].
4. Kliuchenko, O. (1934). *Heneralna bulava UHA. Litopys Chervonoii Kalyny, 7–8, 24–26* [in Ukrainian].
5. Kravs, A. (1960). *Zaviazok i boi «Hrupy Khyriv»*. In D. Mykytiuk (Ed.), *Ukrainska Halytska Armiia: Materialy do istorii* (Vol. 2, pp. 55–57). Winnipeg [in Ukrainian].
6. Krotofil, M. (2002). *Ukrainska Armiia Halicka 1918–1920*. Torun [in Ukrainian].
7. Kuchyk, O. (2004). *Ukrainske pytannia v zovnishnii politytsi derzhav Antanty (1917–1920 rr.)*. Lviv [in Ukrainian].
8. Kuzma, O. (2003). *Lystopadovi dni 1918 r.* Lviv [in Ukrainian].
9. Lytvyn, M. (1998). *Ukrainsko-polska viina 1918–1919 rr.* Lviv [in Ukrainian].
10. Mykytiuk, D. (1958). *Orhanizatsiina struktura Ukrainskoi Halytskoi Armii*. In D. Mykytiuk (Ed.), *Ukrainska Halytska Armiia: Materialy do istorii* (Vol. 1, pp. 78–79). Winnipeg [in Ukrainian].
11. Smolii, V. (Ed.). (2001). *Narysy z istorii dyplomatii Ukrainy*. Kyiv [in Ukrainian].
12. Omelianovych-Pavlenko, M. (2002). *Spohady ukrainskoho komandarma*. Kyiv [in Ukrainian].
13. *Republyka*. (1919, Liutyi 22), 1 [in Ukrainian].
14. Shankovskyi, L. (1999). *Ukrainska Halytska Armiia*. Lviv [in Ukrainian].
15. Stanymir, O. (1966). *Moia uchast u Vyzvolnykh zmahanniakh*. Toronto [in Ukrainian].

Ярослав МАРЧЕНКО

кандидат історичних наук

професор кафедри ТСД

Національної академії сухопутних військ

ім. гетьмана Петра Сагайдачного

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7259-8521>

e-mail: jaroslavmarchenko@ukr.net

ВОВЧУХІВСЬКА ОПЕРАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ (1919): ПЕРЕДУМОВИ, ПЕРЕБІГ, НАСЛІДКИ

Зазначено, що утворення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) у листопаді 1918 р. стало закономірним наслідком багатолітньої боротьби галицьких українців за державність. Констатовано, що у складних умовах розгорнутої Польщею польсько-української війни 1918–1919 рр. здійснено державне та військове будівництво, зокрема встановлені тісні відносини з Українською Народною Республікою (УНР), реорганізовано Українську Галицьку армію (УГА), яка набула європейських рис і стала здатною на збройний захист ЗУНР. Доведено, що на відміну від Польської держави, військовий потенціал українців був значно слабшим, але все ж яскравим виявом боєздатності УГА стала Вовчухівська стратегічна наступальна операція у лютому–березні 1919 р., яка поставила польські війська у Львові зокрема й Галичині загалом у надзвичайно складну ситуацію.

Проаналізовано передумови Вовчухівської операції, її перебіг, визначено причини поразки УГА. Констатовано, що наступальна стратегічна операція УГА в лютому 1919 р. була спричинена двома чинниками: значним зміцненням збройних сил ЗУНР внаслідок реорганізації, зростанням боєздатності, готовності до рішучих наступальних операцій та підвищенням морального й бойового стану особового складу внаслідок наполегливої роботи керівних структур. Описано воєнні успіхи українських військ, які спричинили тривогу та паніку у Варшаві. Зазначено, що перерву в бойових діях, організовану місією Антанти, успішно використало командування польської армії, яке підсилило війська на Галицькому фронті резервами з-за кордону. На конкретних прикладах показано, що навесні 1919 р. бригади УГА були змушені чинити опір силам поляків, які переважали, через що незабаром втратили здобуті переваги наступальної операції.

Ключові слова: ЗУНР, УГА, Польська держава, Вовчухівська операція, польсько-українська війна.

Ольга ЗУБКО

кандидат історичних наук

докторант кафедри історії та культури України

Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7052-1472>

e-mail: akademik75@meta.ua

ПЕРЕМОГИ ТА ПОРАЗКИ ЗУНР НА СТОРІНКАХ ПОДІЛЬСЬКОЇ ПРЕСИ (1918–1919)

Подано аналітичну інформацію про особливості революційних подій, що призвели до виникнення та створення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). На прикладі ЗУНР і за допомогою подільських газет 1918–1919 рр., події цих років представлено як політичну революцію – національно-визвольні прагнення у національному дискурсі. Констатовано, що насамперед тому, що політична революція має кілька важливих ознак: по-перше, як правило, відбувається нелегітимно; по-друге, забезпечує зміну еліти; по-третє, прихід до влади нових еліт призводить до перерозподілу власності; по-четверте, здійснюється через широку народну мобілізацію. Враховано й те, що політична революція може бути як «повною», так і «частковою». Зазначено, що рівень революційної повноти залежить від наявності у суспільстві політичної культури, якості еліти, здатності останньої здійснювати масові мобільні заходи. Окремо наголошено, що політична революція обов'язково супроводжується т. зв. контрреволюцією і далеко не в мирний спосіб. Зазначено, що політична революція – це не необхідність чи закономірність, які би призводили до соціально-економічних змін, а, на жаль, вказують на дефекти функціонування державних організмів, зокрема свідчать про відсутність належної соціальної мобільності в суспільстві.

Ключові слова: Західноукраїнська Народна Республіка, політична революція, подільська преса.

Історія Західноукраїнської Народної Республіки цікава, багатогранна, повчальна й невичерпна. Пріоритет в її дослідженні, звісно ж, за фахівцями львівської «історичної школи»: М. Литвином, К. Науменком¹, І. Лісною², О. Полянським³ та ін.

Мета статті – спробувати проаналізувати створення та діяльність Західноукраїнської Народної Республіки крізь призму поняття «революція» за допомогою

¹ Литвин М. Р., Науменко К. Є. Історія ЗУНР. Львів: ВКФ «Олір», 1995. 368 с., іл.

² Лісна І. С. Становлення національної державності в Галичині (1918–1923 рр.): дис. ... канд. юр. наук: 12.00.01 / Львівський Національний університет ім. Івана Франка. Львів, 1998. 246 с.

³ Полянський О. А. Західна Україна у двох революціях. 1848, 1918. Тернопіль: Джура, 1998. 52 с.; іл.

подільської преси 1918–1919 рр. Варто зазначити, що попри наявність великої кількості літератури та джерел із теми ЗУНР, аналіз її створення та діяльності крізь призму поняття «революція» ще не був в епіцентрі уваги українських істориків. Це – перша спроба, що не претендує на вичерпність теми.

Як відомо, поява та діяльність на історичній арені ЗУНР була зумовлена кількома причинами: революційними подіями в Росії, поразкою австро-угорських військ у Галичині й Поділі, проголошенням УНР (Української Народної Республіки), посиленням державної кризи у, власне, Австро-Угорщині та польськими зазіханнями на Галичину. Тобто, появу і функціонування ЗУНР історики схематично інтерпретують за допомогою чотирьох історичних, фактологічних й синонімічних понять: «революції», «війни», «політичної кризи» та «військового перевороту». Серед останніх чи не найживішіше поняття «революції» в розумінні «рушійної сили історії»⁴.

Поділяю думку українського філософа Петра Кралюка щодо міцного входження упродовж останніх років в європейські мови, зокрема й українську, слова «революція». Та згідна, що цей термін – не тільки і не стільки науковий, скільки побутовий. При чому, якщо говорити саме про Україну – як Західну, так і Східну, – то він має переважно позитивну подвійну конотацію, викликану, з одного боку, минулим радянським (очищенням й оновленням суспільства), а з другого – націоналістичним дискурсом (позбавленням колоніального гніту)⁵.

Як «рушійна сила історії», революція, у цьому випадку політична, має кілька важливих ознак. По-перше, відбувається нелегітимним способом, порушуючи установлені у країні закони. Отже, й результат – зміна законодавства: відмова від старих законів, що замінюються новими. Як правило, революціонери намагаються переписати їх «під себе». У випадку ЗУНР нелегітимність революційних подій була половинчастою: умовно кажучи, по лівому фланзі, у правовому полі 12 жовтня 1918 р. відбулася аудієнція Української парламентської репрезентації у цісаря, що мала наслідком відозву «До моїх вірних австрійських народів» (16 жовтня 1918 р.), тоді як по правому – ситуація виходила з-під контролю внаслідок поразки Австро-Угорщини як члена Троїстого союзу на Болгарському фронті.

На жаль, капітуляція Австро-Угорщини в Першій світовій війні спричинила зібрання у Кракові 28 жовтня 1918 р. представників польської влади, які сподівалися 1 листопада започаткувати у Львові роботу Польської ліквідаційної комісії на чолі з Болеславом Роем. Комісія мала здійснити переобрання влади на території Західної України поляками для відновлення Другої Речі Посполитої. Саме це й спричинило «нелегітимність» – Листопадовий зрив. Так, 14 грудня 1918 р. Симон Петлюра як головний отаман Армії УНР, беззаперечно визнавши «нелегітимну появу» ЗУНР, надсилав «Військовому Державному Секретарю Вітовському» та «Головному Отаману ЗУНР Омеляновичу-Павленку» повідомлення такого змісту: «З Козятина. 14.XII.18 р. Сьогодні ранком почав ся загальний штурм Києва. Перед тим гетьманський уряд і командування добровольців звернулося до Директорії з проханням ступити з ними в

⁴ Кульчицький С. В. Революції. *Енциклопедія історії України*: у 10-ти т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 2012. Т. 9: Прил. С. 944 с.; іл. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history...> (дата звернення: 12.07.2017).

⁵ Кралюк П. Марєво революції. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2017. С. 3. (Серія «Magistra vitae»).

переговори. Це прохання нами одкинено. Частини нашого одного корпусу йдуть боєм до столиці Республіки і захоплюють околиці. Взято в полон більше 1 000 чоловік, скоростріли, амуніцію. Маю певність, що в найближчий день республіканське військо вступить переможцем в Київ. Прошу повідомити про це славних братів, вояків Західно Української Республіки, додати їм певності, що зіллявшись в одно спільними силами, дамо одсіч всім ворогам, насильником і здобудемо нашому трудящому люду землю, волю, спокій, державний лад»⁶.

Що цікаво, попри «половинчастість» взяття влади українцями відбулося майже безкровно. За перші дні боротьби під українським контролем опинився весь Галицький край. Почали створюватися місцеві адміністрації, наводився порядок. Згодом за короткий час зроблено чимало: вироблено закони про громадянство, 8-годинний робочий день, основи шкільництва, національні меншини; проголошено українську мову державною; проведено земельну реформу, за якою земля відчужувалася від великих власників і передавалася земельним комітетам, щоправда, термін наділення селян землею не встановлювався, а за самовільне захоплення передбачалося покарання – ув'язнення, штрафи, втрату права на володіння землею; створено Українську Галицьку армію (УГА) та укріплено міжнародні позиції через відкриття посольств і дипломатичних представництв у низці країн. І що важливо, все це обгрунтовується, рекламується, пропагується: «Відділ Преси й Пропаганди Департаменту адміністративно-політичного Міністерства Галицьких справ розписує конкурс на написання брошури об'ємом 1 аркуш друку малої 4-ки з метою дуже популярно й патріотично пояснити населенню Придніпрянщини боротьбу Галицької України за свою самостійність, а враз спопуляризувати перед ним галицьку армію. Рукописи мають вплинути найдалше 15 вересня ц. р. з поданням назвиска, адреси, евентуально й бажань автора у замкненій куверті. З усіх надісланих рукописів найліпші одержать премії по 5.000 гр., а не прийняті рукописи будуть звернені авторам. Премійовані рукописи стають повною власністю міністерства Галицьких справ і можуть бути друковані без окремих доплат на річ автора. Кам'янець. 25 серпня 1919 р.»⁷.

По-друге, революція забезпечує зміну політичних еліт. Замість старих приходять нові, у руках яких опиняється влада. Під елітою розумію соціальні верстви, що контролюють основну частину власності в соціумі, а її представники переважно здійснюють державне управління і створюють вигідну для еліти культуру, забезпечуючи їй т. зв. культурну гегемонію. Парадоксально, що питання еліти було чи не найболючішим для ЗУНР. У республіці її (нею, зауважу, прагнула стати більшість) творили такі революційні сили: солдатські маси, інтелігенція (службовці), студентська молодь, а ще селяни, які потерпали від без- та малоземелля й експлуатації на підприємствах. «Український голос» – друкований орган Державного секретаріату ЗУНР – так писав із цього приводу: «У нас воля одиниці, гуртка стоїть вище одиниці загалу. І це може мати для нас фатальні наслідки. А сі наслідки в мініятурі слідні вже й тепер. В селах по кілька кандидатів “комісарів”, і впавший підкопує під попередників. Село не відчує лучности з іншим селом і не журиться за його долю. Повіт думає за себе.

⁶ Український голос. Орган Державного Секретаріату Західноукраїнської Народньої Республіки, появляється щодня, за виїмкою неділь. Рік 1 (Тернопіль). 1918. 17 грудня. Ч. 15. С. 1.

⁷ Галицький голос. Виходить раз в тиждень. Рік видання 1-й (Кам'янець), 1919. 4 вересня. Ч. 3. С. 4.

Інтелігент ще не живвся з поняттям держави і не почувуючи над собою важкого нагая, відтягається від безінтересової (принаймні на погляд) праці. Горожанинові (без оглядки на ступень інтелігенції і класову приналежність) байдуже за добро загальне, державне. Робітник дише важким духом хлібороба або міщанина, але й собі ось враз з тамтим на інтелігента»⁸.

По-третє, прихід до влади нових еліт пов'язаний із перерозподілом власності. Адже нові політичні еліти можуть утримувати владу, лише володіючи відповідними ресурсами. Не секрет, що було багато охочих зазіхнути на галицьку нафту. У Галицькому нафтовому басейні, одному з найбільших у світі на той час, діяли провідні нафтовидобувні компанії – французькі, швейцарські тощо. Вони мали свої інтереси щодо майбутнього Галичини, оскільки нафта – одна з головних причин війни за регіон. Так, свого часу у складі делегації УНР, що прямувала на Паризьку мирну конференцію, був галичанин Володимир Кушнір – в міжвоєнні роки український журналіст, редактор «Ukrainische Rundschau», співробітник багатьох німецьких часописів; завдяки його професійній діяльності світ знав про чимало з українських проблем. Ось що писала про Кушніра його колега Надія Суровцева: «Знавець Відня, кнайпів, усіх галицьких справ, людей, люців, з'явився він уже за часів Директорії, в кожному разі він був призначений завідуючим чи начальником пресбюро, яке їхало при Дипломатичній місії на мирові переговори до Парижа-Версаля і де я була секретарем. Отже – мій прямий начальник. Ні гарний, ні поганий, достатньо освічений і бувалий, вихований, чемний, як більшість галичан, вже порядно знімчений (жив давно у Відні, мав дружину – німкеню)... Чому він опинився в рядах наддніпрянських дипломатів мені не ясно»⁹.

Потрібно відзначити, що питання зуенерівської еліти безпосередньо пов'язане з питанням повноти революційних подій. Політична революція в ЗУНР була, на жаль, частковою, оскільки призвела до появи лише певних елітарних фрагментів. Показова в цьому підпитанні, наприклад, посада диктатора-президента ЗУНР – людини-інституції, яка уособлювала й акумулювала в собі владу в небезпечних умовах збереження державного тіла, тому, зрозуміло, встановлювала певні обмеження. (Посада диктатора була започаткована згідно з римськими традиціями. До часів Цезаря в Римі проголошували диктатуру за умови загрози безпеки державі).

По-четверте, революція здійснюється через широку народну мобілізацію. Різні верстви населення вступають на історичну арену, «творючи історію». У випадку ЗУНР, як вже зазначено, це – солдатські маси, студентство, службовці, селяни. Саме мобілізація забезпечує «легітимність» руйнування старих політичних інститутів, усунення старої еліти й прихід до влади нової. «Республіканські вісті» писали про це так: «Від власного кореспондента. ...Аналогічно центральній владі, в кожному повіті потворились відділи о відповідним галузям адміністрації, як харчевий, лісовий і т. д., які інтензивно парують над приведенням країни до нормального стану існування. В боротьбі з спекуляцією вживають самих острих і безпощадних мір і треба признати, що в цім напрямку наші брати – Галичане мають найкращі успіхи. До сьогодні ціни так на предмети першої необхідности, так і на инший крам в два або три рази дешевші, як у нас. Найбільш хвиліе сейчас населення Галичини земельна реформа

⁸ Український голос... 1918. 8 грудня. Ч. 15. С. 4.

⁹ Суровцева Н. Спогади. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 1996. С. 152.

і боротьба о Львів і земелі на північний захід від нього по ріку Сян. Одно і друге є такої ваги для Галичан, що нам прийдеться поговорити о тім окремо...»¹⁰.

«Частковість» або «повнота» революції піднімають питання революційного сценарію, а з ним завершеності та незавершеності політичних змін. Сценарій революції зазвичай залежить від багатьох чинників, наявних у країні, де вона відбувається. Це не тільки і не стільки соціальні, політичні й економічні, які спровокували революцію, а й «якість» еліти, про що вже мовилося, ментальні особливості народу, культурні традиції і навіть зовнішні чинники, що можуть стимулювати або стримувати революцію. Та все ж, не зважаючи на їхню наявність, можливо виділити певні закономірності в «революційних сценаріях». Їх (з наукового погляду) дослідив американський історик Крейн Брінтон у книзі «Анатомія революції», що вийшла 1938 р.¹¹.

Крейн Брінтон був переконаний, що революції починаються з проблем, які виникають у старого «дореволюційного» режиму. Передусім фінансові – дефіцит державного бюджету, збільшення скарг щодо «непомірного» податкового тиску. А також перевага одних економічних інтересів над іншими, адміністративні заборони, загальна плутанина у сфері управління. Окрім економічних чинників, певну роль можуть відіграти й соціально-психологічні. Наприклад, почуття, які виникають в окремих людей, що їхня кар'єра «закрита для вияву їх талантів», утрата впевненості в собі представників управлінського класу. Щобільше, багато представників останнього доходять висновку, що їхні привілеї несправедливі й шкідливі для суспільства. Як наслідок – інтелектуали відмовляються підтримувати управлінські кола. У результаті цього «правлячий клас» стає некомпетентним.

Крім об'єктивних зазначених чинників, на революцію впливають і суб'єктивні. Зокрема, агітаційна діяльність радикально налаштованих елементів та ефективне/ неефективне використання силових структур.

На думку американського дослідника, за умов, що революція відбулася, вона має пройти чотири етапи: 1) переворот і тимчасову ейфорію від краху старого режиму; 2) легітимізацію становища; 3) розчищення революційних елітних рядів та отримання у руки наявних державних ресурсів; 4) «термідор» – встановлення нової влади, що за своєю сутністю авторитарна чи, навіть, тоталітарна з «наведенням порядку»¹².

Західні історики, не відходячи від напрацювань Брінтона, деталізують «революційний сценарій», розбивши його на мікроетапи.

Перший етап характеризується зростанням ролі інтелектуалів-очільників, які хочуть упорядкувати ситуацію у країні та стати гідними, а то й кращими заміниками. У нашому випадку – колишньому австро-угорському правлінню. У випадку ЗУНР йдеться про диктаторство Євгена Петрушевича та його команду. Запровадження диктаторства ЗУНР було доцільним кроком, бо завдяки цьому вдалося зупинити анархію, зміцнити дисципліну і піднести бойовий дух в УГА, яка спромоглася навіть на контрнаступ (т. зв. «Чортківська офензива»), підняти морально-політичний дух всього населення краю, заохотити його на подальшу антипольську боротьбу (так, до військових лав ЗУНР зголосилося понад 80 тис. добровольців, яких, однак, неможливим було

¹⁰ Республіканські вісті. Щоденна газета. Рік видання II-й (Винниця) 1919. 25 січня. Ч. 43. С. 1.

¹¹ Brinton C. The Anatomy of Revolution. New York, Vintage Books, 1965. 320 s.

¹² Ibid. S. 140–208.

прийняти через брак боєприпасів). Щодо Петрушевича як ерудованого й досвідченого державного діяча, то він діяв досить гідно на надзвичайно важливій і відповідальній посаді (хоча певний час військові кола ЗУНР на диктатора пропонували кандидатури генералів Віктора Курмановича й Антіна Кравса, оскільки Євген Петрушевич не був професійним військовим, а отже, не мав відповідної освіти). З другого боку, ситуацію рятувала наявність у ЗУНР посади головнокомандувача армії («начального вождя» ГА). Почергово ним були генерали Греков і Тарнавський.

Другий етап значимий тим, що перед революцією уряд намагається здійснити реформи, аби «розрядити» ситуацію. Проте це реформаторство, як правило, не є вдалим. У випадку ЗУНР йдеться про кінець Австро-Угорщини як імперії (відозва цісаря «До моїх вірних австрійських народів» (16 жовтня 1918 р.)), внаслідок програшу в Першій світовій війні та низки інших чинників. Словами Мар'яна Мудрого: «Австро-Угорщина існувала доти, доки в імперії вдавалося підтримувати стан помірного невдоволення. Адже кожен з народів з того, що хотів, щось отримував, а щось – ні, і у цьому виходив певний баланс. Як тільки цей баланс порушився, імперія захиталась. Крім того, Австрія виросла у XVIII ст. на ґрунті просвіченого абсолютизму, а Просвітництво, як відомо – це віра у можливість гармонії між знанням, мораллю і дією. Доки протягом XIX ст. вдавалося ще цю гармонію зберігати, доти імперія утримувала стабільність»¹³. Перша світова неабияк пришвидшила всі внутрішньополітичні процеси, проте позитивне задоволення Карлом певних національних вимог (ще в межах імперії) прийшло надто пізно.

Третій етап фіксував: падіння режиму починається з гострої політичної кризи, спричиненої неспроможністю уряду справитися не так з опозиціонерами, як із політичними, військовими й іншими внутрішніми проблемами: «Вже сама ліквідація війни дала себе відчути найбільше Галичині. Розвалені фронти російський, а пізніше австрійський, не минули її. А хвиля воєнно полонених довершили чашу горя. В правді австрійське правительство, коли йому вдалося відбити Галичину, ніби то старалося допомогти змученій країні. Заходи в тім напрямку вилялися в конструкцію по відбудові Галичини. Центральний уряд призначив на цю ціль декілька мільйонів корон: біда була тільки в тім, що українському народові мало що з тих мільйонів припало. Польські верховоди сейчас взяли справу в свої руки і гроші повернули або на Західну Мазурську Галичину, яка найменш була знищена, або на відшкодування східно Галицьких поміщиків які весь час війни просиділи спокійно в західних провінціях Австрії і вернулися на відшкодоване. Українське ж селянство вистоявало тижнями на урядах, щоб довести своє знищення до відома властей але допомоги добитися не змогло»¹⁴.

Четвертий етап уособлює конфлікти серед революціонерів після перемоги революційного повстання. Їх середовище ділиться на радикалів, консерваторів та поміркованих. Так, наприклад, в одному зі січневих номерів «Винницької жизни» подана інформація про те, що насправді політичні погляди генерала Олександра Грекова вміщуються у фразу: «Никакой Украины нетъ!». Газета, покликаючись на інше видання – «Україну», до того ж інформувала, що дорогою до Станіслава, О. Греков,

¹³ Мудрий М. Щаслива Австро-Угорщина та її наслідок. URL: <https://zbruc.eu/node/71713> (дата звернення: 09.07.2018).

¹⁴ Республіканські вісті. Щоденна газета. Рік видання II-й. 1919. 28 січня. Ч. 43. С. 2.

по-перше, мотивував відмову від наступів браком технічних засобів, по-друге, оголосив, що він – російський генерал і не має жодного відношення до України й українського війська, а по-третє і головне, зазначив: «Вождь довів Галицьке військо до того, що воно змушене було перейти ріку Збруч»¹⁵.

П'ятий етап засвідчує, що перші, хто приходять до влади після революційного повстання – це помірковані революціонери. Так, головою Державного секретаріату ЗУНР було призначено Костя Левицького, за визначенням історика Ігоря Андрухів, прихильника мирного шляху розвитку держави та здобуття влади¹⁶.

Шостий етап – продовження попереднього, оскільки під час нього помірковані революціонери намагаються через помірковані реформи відновити владу. Натомість радикали організовують масову мобілізацію. У випадку ЗУНР такими виступали військові – Військовий комітет на чолі зі сотником Дмитром Вітовським, а поміркованою силою була та ж сама Українська Національна Рада (УНРада). Цікаво, що більшість населення УНР ЗУНР уявляло/сприймало лише кризь постать радикалів – УГА. Наприклад, Бердичівська щоденна газета «Селянська думка» 5 вересня 1919 р. звернулася до братів-селян із відозвою прес-квартири штабу Дієвої армії щодо правдивого слова про галицьких стрільців: «Б'ються вони за нас і за себе... Багато вони дають нам, як ви бачите... А що ми повинні дати їм? Перш за все подякуємо їм ласкою та поважним до них відношенням. Слід їх приймати та зустрічати не як чужинців "австріяків". Далі, треба їм дати хліба. Дати краще по братерськи, ніж примушувати добру людину видирати хліб. А ви знаєте, що голод до всього доведе. Врешті, допоможіть Галицьким Стрільцям в їх бойовій праці (розвідкою, набоями, вилами)»¹⁷.

Відносно сьомого етапу, то в його основі той факт, що суспільний устрій та панівна ідеологія змінюються не тоді, коли старий режим падає, а тоді, коли радикали заручаються підтримкою мас і змінюють поміркованих революціонерів. Цей етап тісно пов'язаний з наступним, який наголошує на революційному терорі внаслідок приходу до влади радикалів. Жорстока конкуренція в середовищі нової еліти спричинена тим, що нових місць при владі не так багато, як хотілося б. Тому серед революціонерів має відбутися відбір. Ігор Андрухів – дослідник життя та діяльності Костя Левицького – слушно відзначає, що міжпартійні чвари та боротьба за лідерство в українській історії щораз повторювалися віртуозніше¹⁸.

Дев'ятий етап демонструє, що боротьба між радикалами та поміркованими, а також між захисниками революції і зовнішніми ворогами сприяє приходу до влади військових. Як відомо, агарний закон ЗУНР, прийнятий 14 квітня 1919 р., що відстоював приватну власність, і важкий економічний стан у цілому в Дрогобичі та Бориславі спричинили Дрогобицьке повстання (бунт). Його жорстоко придушили саме сили УГА. Не потрібно забувати, що 1919 р. розпочалася радянсько-польська війна, в орбіту котрої була втягнена ЗУНР. Отож, на передній план виходив саме військовий чинник.

¹⁵ Винницькая жизнь. Ежедневная газета. Год издания 1-й (Винница). 1919. 10 января. Ч. 1. С. 2.

¹⁶ Добош Г. Один із «апостолів Галичини» – доктор Кость Левицький. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1881131.html> (дата звернення: 09.07.2018).

¹⁷ Селянська думка. Щоденна газета. Рік видання 2-й (Бердичів). 1919. 5 вересня. Ч. 44. С. 1.

¹⁸ Добош Г. Один із «апостолів Галичини» – доктор Кость Левицький. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1881131.html> (дата звернення: 09.07.2018).

Й нарешті, десятий етап звертає увагу на те, що радикальний період революції закінчується з приходом до влади поміркованих прагматичних діячів, які сприяють встановленню порядку в нових умовах (концентрують увагу на економічних, а не політичних проблемах). Наприклад, відома державна «заміна» Дмитра Вітовського (радикал, поборник військової адміністрації) Іваном Макухом (поміркований прагматик, поборник цивільної адміністрації).

Пропоновані тут мікро-етапи революції можливі, але не обов'язкові. Нерідко від них «відступають», а деякі й поготів «випадають». Тому, на мою думку, краще використовувати схему «сценаріїв революції» від Брінтона, маючи на увазі, що й у ній можливе випадання етапів, особливо третього.

Тепер зосереджуся на питанні хронології революційних подій у ЗУНР. 19 жовтня 1918 р. була оголошена «Проклямація Української Національної Ради» про створення Української держави в українських етнографічних землях Австро-Угорщини. 13 листопада УНРада затвердила Конституційні основи новоствореної держави – «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії», нова держава одержала назву «Західноукраїнська Народна Республіка». 1 листопада розпочався військовий конфлікт проти Польщі, яку підтримували країни Антанти, насамперед Франція. 22 січня 1919 р. ЗУНР об'єдналася з УНР, одержавши назву Західна область Української Народної Республіки (ЗОУНР). 18 липня – початок окупації ЗОУНР у ході польсько-української та польсько-радянської воєн. Згодом ЗУНР анексована Польщею, Королівством Румунія і Чехословацькою Республікою. До 15 березня 1923 р. уряд ЗУНР перебував в еміграції.

У принципі, Листопадовий зрив і подальші події можна назвати революцією, однак, на мою думку, попри те, що мала на меті національне та соціальне визволення, була антиколоніальною, вона – специфічна, «неправильна». Початкової фази – повстання та державного перевороту – в ЗУНР не було. Все робилося в законодавчих межах, тоді як збройні виступи були винятково антипольськими. По-друге, на мою думку, пропущені другий і частково третій періоди, тобто цілковита зміна політичних еліт та перерозподіл власності. І їх пропуск упирається в ту ж законослухняність, що була прищеплена Галичині Австро-Угорщиною. Відомо, що економіка ЗУНР трималася на нафті, солі та грошових дотаціях УНР. За даними С. Литвина та згідно з іншими джерелами, на галицькі потреби 1919 р. асигновано 1 млрд 302 млн 700 тис. грн, що становило 20 млн 340 тис. 670 золотих рублів, або 10 млн 170 тис. 335 американських доларів. Грошові витрати на справи ЗОУНР – 26 % усіх видатків УНР 1919 р.¹⁹ На австрійські крони марно було сподіватися, бо війна спричинила гіперінфляцію в Австрії та Угорщині. За англійський фунт стерлінгів у березні 1919 р. у Відні, наприклад, виплачувалося 113 австрійських крон, а за 100 українських карбованців – 160–170 крон. Зазнав втрат і досить міцний фунт стерлінгів, вартість якого за час війни знизилася на 20–25 %²⁰. Щодо мобілізації, то вона була спричинена, здебільша, польським чинником.

¹⁹ Литвин С. Симон Петлюра у 1917–1926 роках. Історіографія і джерела. Київ: Аквілон-Прес, 2000. С. 241–242; Літопис Української революції: матеріали й документи до історії української революції 1917–1923. Львів, 1923. Т. II, кн. 4. С. 301.

²⁰ Гай-Нижник П. П. Перша світова війна і її вплив на європейські державні фінанси. *Фінанси України*. 2004. № 11. С. 150.

Отже, підсумую, незважаючи на популярність історичного терміна «революція», у межах якого можливо схарактеризувати створення і діяльність ЗУНР, все ж її феномен, на мою думку, полягає в органічному поєднанні революційно-еволюційних змін. Саме це й ілюструвала подільська преса 1918–1919 рр.

REFERENCES

1. Brinton, C. (1965). *The Anatomy of Revolution*. New York: Vintage Books [in English].
2. Dobosh, H. Odyn iz «apostoliv Halychyny» – doktor Kost Levytskyi. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/1881131.html> [in Ukrainian].
3. Hai-Nyzhnyk, P. P. (2004). Persha svitova viina i yii vplyv na yevropeiski derzhavni finansy. *Finansy Ukrainy*, 11, 150 [in Ukrainian].
4. Halytskyi holos. (1919, Veresen 4), 3, 4 [in Ukrainian].
5. Kraliuk, P. (2017). *Marevo revoliutsii*. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan [in Ukrainian].
6. Kulchytskyi, S. V. (2012). Revoliutsii. In V. A. Smolii (Ed.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10-ty t.* (Vol. 9, p. 944). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
7. Lisna, I. S. (1998). *Stanovlennia natsionalnoi derzhavnosti v Halychyni (1918–1923 rr.)* [The formation of national statehood in Galicia (1918–1923)]. (Candidate's thesis). Lviv [in Ukrainian].
8. Litopys Ukrainskoi revoliutsii: materialy y dokumenty do istorii ukrainskoi revoliutsii 1917–1923. (1923). (Vol. 2). Lviv [in Ukrainian].
9. Lytvyn, M. R., & Naumenko, K. Ye. (1995). *Istoriia ZUNR*. Lviv: VKF «Olir» [in Ukrainian].
10. Lytvyn, S. (2000). *Symon Petliura u 1917–1926 rokakh. Istoriografii i dzherela*. Kyiv: Akvilon-Pres [in Ukrainian].
11. Mudryi, M. Shchaslyva Avstro-Uhorshchyna ta yii naslidok. Retrieved from <https://zbruc.eu/node/71713> [in Ukrainian].
12. Polianskyi, O. A. (1998). *Zakhidna Ukraina u dvokh revoliutsiiakh. 1848, 1918*. Ternopil: Dzhura [in Ukrainian].
13. Respublikanski visti. (1919, Sichen 25), 43, 1 [in Ukrainian].
14. Respublikanski visti. (1919, Sichen 28), 43, 2 [in Ukrainian].
15. Selianska dumka. (1919, Veresen 5), 44, 1 [in Ukrainian].
16. Surovtseva, N. (1996). *Spohady*. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihy [in Ukrainian].
17. Ukrainyskyi holos. (1918, Hruden 17), 15, 1 [in Ukrainian].
18. Ukrainyskyi holos. (1918, Hruden 8), 15, 4 [in Ukrainian].
19. Vynnytskaia zhyzn. Ezhednevnaia hazeta. (1919, Yanvar 10), 1, 2 [in Russian].

Olha ZUBKO*Doctor of Philosophy**Doctoral student of the Department of History and Culture of Ukraine**M. Kotsyubynsky Vinnytsia State Pedagogical University**ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7052-1472>**e-mail: akademik75@meta.ua***VICTORIES AND LOSS OF THE WEST UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC
ON THE PAGES OF THE PODILLIAN NEWSPAPERS (1918–1919)**

The article provides analytical information on the specifics of the revolutionary events that led to the emergence and establishment of the Western Ukrainian People's Republic. For example, with the ZUNR and with the help of the Podillian newspapers of 1918–1919, we determine the understanding of the political revolution as national-liberation aspirations in the national discourse. As the political revolution has several important features: firstly, as a rule, it takes place illegitimate; secondly, it provides the change of the elite; thirdly, the arrival of new elites in power leads to the redistribution of property and, fourthly, the revolution is carried out through a broad popular mobilization. The whole political revolution can be “complete” and “partial”. The level of its completeness depends on the political culture that is available in the society, the quality of the elite, the ability of the latter to carry out massive popular mobilization. In addition, the political revolution is necessarily accompanied by the so-called counterrevolution and is far from a peaceful way. The political revolution is neither a necessity nor a regularity that would lead to socio-economic changes. These phenomena, unfortunately, indicate the defects of the functioning of state organisms. In particular, indicate the lack of proper social mobility.

Keywords: West Ukrainian People's Republic, political revolution, Podillian newspapers.

Мирослав ФЩУЛЯК

*старший науковий співробітник
комунального закладу Львівської обласної ради
«Львівський історичний музей»*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5544-3963>

e-mail: skolot@ukr.net

ЛИСТОПАДОВІ ДНІ 1918 РОКУ В ПЕРЕМИШЛІ

Зроблено спробу проаналізувати події початку польсько-української війни 1918–1919 рр., контрверсійно висвітлені в українській та зарубіжній історіографії. Розкрито становлення української влади в Перемишлі, діяльність повітової Української Національної Ради (УНРади), її заходи щодо налагодження співжиття українського, єврейського та польського народів. Показано втрату українських позицій у Перемишлі через агресію з боку польських збройних сил, що переважали. Наголошено на відмінностях у підходах протидіючих сил до взаємного порозуміння в час розгортання збройного конфлікту.

Ключові слова: ЗУНР, Перемишль, УНРада, збройне протистояння, польська агресія.

Непроста ситуація в Україні, спровокована військовим вторгненням й агресією Росії (без оголошення війни), ускладнена історичними інсинуаціями поляків, укотре змушує дослідників шукати аналогії в недалекому нашому минулому. Враховуючи те, що в 2018 р. ми відзначили 100-ліття створення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), актуальними видаються події польсько-української війни 1918–1919 рр. Молоду Західноукраїнську державу творила національно свідомі частина інтелігенції, духовенства, учнівської молоді, селян, вчорашніх військовополонених і воїнів, які рішуче обстоювали національні державницькі прагнення.

На жаль, переміг кількісний показник, адже українцям протистояв ворог, що переважав чисельно, більш підготовлений військово-політично та соціально-економічно. Також важливим чинником у цій міжнаціональній війні було ставлення країн, що виявилися переможцями у світовій війні, з огляду на пріоритети їх власних інтересів, особливо Франції. Польський національний комітет у Парижі заручився підтримкою США й Антанти, використовуючи тезу про «стратегічну Польщу, яка охороняла б Європу від большевиків»¹.

Галицькі українці зазнали поразки – надто великою була сила об'єднаного військово-економічного потенціалу всієї Польщі, суттєво посиленого Францією. Падіння ЗУНР залишило глибоку рану в національній пам'яті українців. Не претендуючи на

---

¹ Литвин М. Р., Науменко К. Є. Історія ЗУНР. Львів: Видавнича фірма «ОЛП», 1995. С. 31–32.

висвітлення усіх питань цієї епохи, зупинюся лише на листопадових днях захисту західного бастиону України – Перемишля та його околиць.

Перемишль – прадавнє українське місто, що розлого розкинулося обабіч Сяну, столиця удільного князівства у складі Галицької землі, розташована на вигідному водно-сухопутному шляху, бастион на пограниччі з Польщею, головне місто Надсяння, цієї західної частини української національної території. З давніх часів укріплений город мав стратегічне значення на випадок ворожого наступу вздовж Сяну: польського – з півночі та мадярського – з півдня. Навіть після анексії Польським королівством у XIV ст., Перемишльщина зберігала статус окремої землі, а Перемишль залишався важливим осередком українського культурного й церковного життя.

Про польсько-українську війну 1918–1919 рр. написано чимало, зокрема про події збройного конфлікту на території Перемишльщини, згадують у дослідженнях М. Литвин, К. Науменко, С. Макарчук, В. Гордієнко, О. Карпенко, Ю. Гаврилюк, М. Падура² й ін.

Багату джерельну базу має документальний п'ятитомник матеріалів під назвою «Українська Галицька Армія», виданий заходами Д. Микитюка³. Цей історично-воєнний збірник написали 38 визначних старшин Української Галицької армії (УГА). Розділ другий у третьому томі присвячений подіям Листопадових днів у Перемишлі. Це записки: «3 визвольних днів Перемишля» сотника Теодора Гози, четара Я. Д. «Журавиця й Перемишль. Пропам'ятний спомин з жовтня 1918 р.» і воєнний архів підполковника Генерального штабу Фрідріха Янди та фельдмаршал лейтенанта Новарри. Особливо цінний матеріал у мемуарах В. Вериги, Л. Цегельського, Т. Кормоша, Я. Яреми, О. Кузьми, М. Гуцуляка, Б. Ромченка⁴, які становлять основну джерельну

² Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів, 1998. 488 с.; Литвин М. Р., Науменко К. Є. Історія ЗУНР. 368 с.; Литвин М., Литвин Т. Перемиська повітова Українська Національна Рада 1918 р. *Перемишль і Перемиська земля протягом віків*: зб. наук. праць та мат. Міжнар. наук. конф. (Перемишль, 11–13 квітня 2002 р.) / під ред. С. Заброварного, упоряд.: С. Заброварний, М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів, 2003. С. 101–106; Литвин М. Перемишль у складі Західно-Української Народної Республіки. *Перемишль і Перемиська земля протягом віків*: зб. наук. праць та мат. Міжн. наук. конф. / під ред. С. Заброварного; упоряд. М. Литвин. Жовква, 1996. С. 173–176; Макарчук С. А. Українська Республіка Галичан. Нариси про ЗУНР. Львів: Світ, 1997. 192 с.; Гордієнко В. Українська Галицька Армія. Львів: Вид-во «Меморіал», 1991. 111 с.; Карпенко О. Ю. Листопадава 1918 р. національно-демократична революція на західно-українських землях. *Український історичний журнал* (далі – *VIЖ*) (Київ). 1993. № 1. С. 16–99; Падура М. Ф. Листопадові події 1918 року над Сяном. До 90 річчя проголошення ЗУНР. *Науковий вісник ЛНУ ВМБТ ім. С. З. Гжицького*. Львів, 2008. Т. 10. № 3(38). Ч. 2. С. 373–378; Гаврилюк Ю. Історія. Листопадовий чин над Сяном. *Наше слово* (Варшава). 2015. № 16, 44, 45, 47.

³ Українська галицька армія (у 40 річчя її участі у визвольних змаганнях): матеріали до історії: у 5-ти т. / за ред. Дм. Микитюка. Вінніпег (Канада), 1958.

⁴ Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр.: у 2-х т. Львів: Вид-во Отців Василіан «Місіонер», 1998. Т. 1. 524 с.; Цегельський Л. Від легенд до правди. Спомини про події в Україні, зв'язані з Першим Листопада 1918 р. Нью-Йорк: Вид-во «Булава», 1960. 313 с.; Гуцуляк М. Перший Листопад 1918 року на західних землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину / Репринт. вид. 1973 р. (Нью-Йорк; Ванкувер). Київ: Либідь, 1993. 406 с.; Ярема Я. Над Сяном. Листопадові дні 1918 року в Перемишлі: Події і роздуми / упоряд., передм. та комент. С. Яреми; післям. М. Литвина. Львів, 1997. 94 с.; Кузьма О.

базу цієї статті. Низка документів із цієї теми акумульована в ювілейному ілюстрованому збірнику, присвяченому 90-річчю утворення ЗУНР, що вийшов 2008 р.⁵

Враховуючи актуалізацію прикордонних взаємин сусідніх народів, злободенним видається розкрити сучасне бачення подій тогочасного польсько-українського протистояння.

Закінчення Першої світової війни стало переломним у подальшому розвитку як Європи, так і України. У цей час свідомо українська громадськість готова була використати розпад Австро-Угорської та Російської імперій у будівництві соборної Української держави. Наприкінці жовтня 1918 р. піднято синьо-жовті прапори в українізованих військових частинах австро-угорської армії у Любліні, Кракові, Ряшеві, Ярославі, Любачеві, Новому Санчі, але підрозділи польських легіонерів там були сильнішими і новій польській владі вдалося нейтралізувати українські виступи⁶.

Поляки категорично не хотіли прислухатися до думки українського населення, що чисельно переважало на теренах, якими ті планували оволодіти. У Перемишльському повіті більшість становили українці, хоча в самому місті переважало польське населення. На листопад 1918 р. у Перемишлі поляки становили 56 %, євреї – 32 %, українці – 12 % мешканців.

У заходах як Краківська ліквідаційна комісія, так і варшавський уряд опиралися на збройні сили, що в Галичині представляли польські військові таємні організації, а також польських солдатів австро-угорських гарнізонів, що мали створити ядро польського війська, яке повинно було тримати українців у покорі⁷. На терені Перемишля діяли: Польська військова організація (ПВО), Польський допоміжний корпус, Польські військові кадри. Найсильнішими були відділи ПВО, поділені на низку клітин із метою конспірації.

Наприкінці жовтня 1918 р. у Перемишлі перебував військовий корпус під командуванням генерала піхоти Негована, шефа штабу Янди й заступника генерала С. Пухальського. Велику перевагу вояків польської національності мали такі підрозділи: 45-й полк піхоти, 14-й батальйон польових стрільців, 18-й полк стрільців, 6-й полк уланів, сапери. Перевагу українців мав тільки 9-й запасний піхотний полк, який перебував у передмісті Перемишля–Журавиці⁸.

Представником революційних змін у повіті була повітова організація Української національно-демократичної партії (УНДП), яку очолював посол Галицького сейму, адвокат і кооператор Теофіл Кормош. Улітку 1918 р. тут відновило роботу товариство «Просвіта» на чолі з організатором стрілецького руху, соціал-демократом Іваном

Листопадові дні 1918 р. Нью-Йорк: Видавничка кооператива «Червона Калина», 1960. 443 с.; Кормош Т. Спомини з останніх днів. *Републіка* (Станіславів). 1919. Ч. 3–Ч. 24; Ромченко Б. Сумної пам'яті днів в Перемишлі. *Український Скиталець* (Ліберці). 1920. Ч. 1. С. 14–19; Ч. 2. С. 13–17.

⁵ ЗУНР, 1918–1923: Ілюстрована історія. Львів; Івано-Франківськ: Манускрипт. Львів, 2008. 524 с.; іл.

⁶ Литвин М. Перемишль у складі Західно-Української Народної Республіки. С. 172.

⁷ Кучабський В. Західна Україна у боротьбі з Польщею та більшовизмом у 1918–1923 роках. Львів: Дослідно-видавничий центр Наукового товариства ім. Шевченка, 2015. С. 95.

⁸ Zielinski Hugo. Oswobodzenie Premysla w listopadzie 1918 roku (zarys). *Wojskowe biuro historyczne*. Główna Drukarnia Wojskowa. Warszawa, 1934. S. 8.

Жовніром, за участю якого створено «українську організацію міста Перемишля» під проводом парламентського посла адвоката Володимира Загайкевича. Навколо неї гуртувалася українська інтелігенція та міщанство⁹.

31 жовтня польська сотня на чолі з генералом С. Пухальським зробила спробу прийти до влади в місті¹⁰. Однак цьому завадили стрільці із запасного батальйону 9-го галицького піхотного полку спільної австро-угорської армії, 73 % особового складу якого становили українці, що дислокувався в с. Журавиці (8 км на північ від Перемишля). Під командою надпоручника Миколи Федюшки проти ночі 31 жовтня всі вояки-чужинці, а також командант полку були роззброєні й арештовані. Вже вранці українізований бойовий курінь був готовий вирушити на Перемишль і звернувся до політичної організації в місті за подальшими вказівками.

Цього ж дня, незважаючи на проливний дощ, на ринковій площі зібралося близько 8 000 українських селян із навколишніх сіл і міщан, що виявили бажання жити у відродженій Українській державі, які тут же заявили, що «польське панування в Перемишлі може прийти тільки по їх трупах»¹¹.

У результаті було утворено повітову Національну Раду в Перемишлі, яка за порівняно недовгий період існування, показала вагомість позицій українського руху у краю. Очолив її громадський діяч, посол Т. Кормош, заступниками стали В. Загайкевич і М. Демчук, секретарем – Л. Данилович (всього 13 осіб – представників інтелігенції, селян і робітників повіту). Друкованим революційним органом був вечірній часопис «Воля».

Знаючи настрої польської громади міста, яка прагнула приєднати Перемишль до відроджуваної Другої Речі Посполитої, та активність легіонерів, члени повітової УНРади відразу вирішили розпочати конструктивний діалог із представниками тогочасної влади. Їх делегати направились на переговори до військової управи міста, заявивши, що більшість українського населення не допустить польського панування на Перемишльщині¹².

Але військовий командант генерал С. Пухальський, поляк за національністю, став лукавити, запевняючи, що він австрійський офіцер, хоче бути нейтральним і його обов'язок – не допустити до жодних міжнаціональних протистоянь. Хоча перед тим вислав проти «збунтованого» 9-го полку два батальйони мадярського війська, які з кулеметами зайняли позиції проти наших військ під Журавицею. Але, не бажаючи конфлікту, мадяри заявили, що без команди з Будапешта не стрілятимуть.

Тоді С. Пухальському вдалося переконати українських представників УНРади в необхідності заспокоєння селян й особового складу 9-го полку. На його думку, це – єдиний шлях порозуміння між обома народами. Йому повірили – наступного дня вояки полку, який зайняв позиції в с. Журавиці, не спробували зайняти Перемишль. Проти волі вони змушені були скласти зброю, а офіцерів польські легіонери згодом підступно інтернували за наказом того ж таки генерала С. Пухальського. Це стало сигналом до загальної самовільної «дикої» демобілізації, яка охопила не лише 9-й

⁹ Литвин М., Литвин Т. Перемишля повітова Українська Національна Рада 1918 р. С. 101.

¹⁰ Литвин М. Перемишль у складі Західно-Української Народної Республіки. С. 173.

¹¹ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів, 1998. С. 46.

¹² Події в Перемишлі. *Воля* (Перемишль). 1918. Ч. 1. С. 1.

полк, а й увесь Перемишльський гарнізон¹³. Так, українців укотре перехитрили. Ніякі вже вмовляння не могли переконати вояків залишитись у Перемишлі та встати на захист Української держави.

Зі свідчень очевидця цих подій, відомого галицького краєзнавця Миколи Голубця, дізнаємось: «Поспішна й безладна демобілізація перемиського гарнізону, що почалася з кінцем жовтня 1918 року застала українських старшин Перемишля здержувати від розтічі український військовий елемент, на жаль, безуспішно...»¹⁴. Демобілізацію оголосила команда корпусу, яким керували поляки. Коли українці, ті, що «вже своє відвоювали», розходилися по домівках, то польські легіонери зовсім не спішили додому.

Саме в той час почалося масове озброєння польських студентів, їхні народні організації під проводом проф. Фелікса Пшеемського швидко сформували з учнів відділи легіонерів і почали провокації проти українського населення.

На протизагуг польським міським «боювкам» у селах створювали українську міліцію. Ганебна поведінка польських активістів спричинила сильне обурення серед українців у місті й околицях. У таких умовах з ініціативи членів повітової ради задля конструктивного діалогу з польською громадськістю, насамперед Польською Радою Народною (ПРН), та недопущення кровопролиття відбулися переговори. Тривали 1 листопада з 15:30 по 22:00 – в час, коли на вежах Львова вже майоріли жовто-блакитні прапори (жовто-блакитний прапор на вежі ратуші встановив 19-річний «усус», виступ Степан Паньківський, онук пароха Ришкової Волі, що поблизу Ярослава)¹⁵.

У результаті досягнуто домовленості про створення українсько-польської комісії. Тієї ночі вісім її членів (по чотири особи від сторони) підписали досить розважливу та компромісну угоду у справі дотримання «спокою і громадського порядку». Діяльність комісії підтримала Жидівська Національна Рада (ЖНР), створена в місті 3 листопада. Але продовження конструктивного діалогу з польською громадськістю не відбулося. Адже утворена ПРН у першій ж відозві фактично закликала до протистояння з українцями та вкрай дестабілізувала політичну ситуацію в повіті.

Очільник польських збройних формувань полковник В. Сікорський призначив військовим командантом міста капітана К. Гродзіцького. У листі від 2 листопада В. Сікорський наголошує: «Русини мають перевагу в Перемишлі, а поляки не організовані, адже генерал Пухальський не демонструє сили...»¹⁶.

Польські легіонери розпочали арешти українських старшин і політиків, захопили фортецю, залізничний двірць (де грабували всіх пасажирів після кожного прибуття поїзду, а також воїнів, що поверталися додому). Вони ж пограбували склади і касу гарнізону, паралізували діяльність банків та місцевої кооперації – спокійно й систематично займали всі військові об'єкти і магазини.

Використовуючи українську поступливість та неагресивність, польські «боювки» легко, без планового перевороту, захоплювали місто. Польські жовніри показово

¹³ Кормош Т. Спомини з останніх днів. *Републіка*. 1919. Ч. 4. С. 3.

¹⁴ Голубець М. Перемишль / упоряд., передм. М. Литвина. Львів, 1995. С. 23.

¹⁵ Гаврилук Ю. Листопадівий чин над Сяном: Назрівання. *Наше слово*. 2015. URL: <https://www.nasze-slowo.pl/listopadoviy-čin-nad-syanom-nazrivann/> (дата звернення: 20.11.2018).

¹⁶ Jaroszczak P. Obrona Przemyśla w 1918 roku. URL: <http://www2.kki.pl/pioinf/przemysl/dzieje/1918/obrona2.html> (дата звернення: 20.11.2018).

брутально повелися з греко-католицьким єпископом Йосафатом Коциловським, влаштувавши в його палатах обшук.

Проти ночі 4 листопада 1918 р. на провокації поляків українські загони, сформовані із залишків не демобілізованого українського війська та навколишніх селян, відповіли контрдією.

Згідно з планом мобілізації, у центрах збору, для яких призначено чотири села: Негрибка, Яксманичі, Медицькі Халупки й Пралківці – у визначений час почався наступ. Кріси, як виявилось, були ледве в десятої частини прибулих селян, інші озброїлися звичайними палицями. Але якраз тим силам, які були в самому місті, та двом сотням людей, що мали палиці та віру в перемогу, вдалося удосвіта 4 листопада зайняти Перемишль (будинки староства і суду, банки, ринок, вокзал, летовище, авіапарк, військові склади й фортецю) та роззброїти польські сторожі у всьому місті. Командант польської булави генерал С. Пухальський із двома ад'ютантами та джурою був інтернований (його обеззброїв і полонив 16-літній гімназист), а разом із ним 40 старшин і понад 400 легіонерів. У нічних сутичках загинуло двоє українських вояків, кількох поранили, п'ять легіонерів убили¹⁷. Відзначились поручник Гриць Сенечко, четар Степан Ривас, четар Богачевський, д-р Станько¹⁸. У бою за головну вартівню на ринковій площі загинули з української сторони добровольці: селяни з Мальговичів Панько Чура (1860 р. н.) і Петро Голубець (1881 р. н.), а також 18-річний перемишльський гімназист (учень 6-го класу) Юліан Козьол помер у шпиталі¹⁹.

Як згадував адвокат Т. Кормош у станиславській газеті «Республіка»: «Опираючись на основах проголошених Вудро Вільсоном і на рішеннях УНРади у Львові, зайняли українські війська лише саме місто, полишаючи ціле Засяння у руках поляків. Цей з нашого боку джентельменський, але не політичний крок, який згодом став причиною нашого упадку»²⁰. Не взявши під контроль лівобережної частини міста, своїми руками створили польським військовим силам чудову можливість оговтатися від несподіванки та перетворити Засяння на опорну базу для пізнішого наступу на «літописний» Перемишль.

Вранці містяни побачили кардинальну зміну – вулицями ходили українські вартівники, майоріли жовто-блакитні прапори. Перемишль одразу ж почав набувати українського обличчя, а українська влада простягалась до берегів Сяну, тобто Надсяння та Середмістя. Далі за рікою – Засяння – залишалось під польським контролем.

У цей час у Перемишлі діяла також українська військова рада в такому складі: сотник Теодор Гоца (голова) й Іван Цап'як (заступник голови), поручники Віктор Петрикевич, Гриць Сенечко та Семен Гладкий. Поручник Яким Ярема був зв'язковим між військовою і цивільною радами²¹.

¹⁷ Голубець М. Перемишль. С. 24–25.

¹⁸ Гордієнко В. Українська Галицька Армія. С. 38.

¹⁹ Гаврилук Ю. Листопадовий Чин над Сяном: кінець переговорів, початок війни. *Наше слово*. 2015. № 47. 22 листопада. URL: <http://www.nasze-slowo.pl/listopadoviy-chin-nad-syanom-kinets-perg/> (дата звернення: 20.11.2018); *Воля*. 1918. № 2. С. 2.

²⁰ Кормош Т. Спомини з останніх днів. *Республіка*. 1919. Ч. 10. С. 3.

²¹ Павлишин О. Доля і недоля діячів перемиської Української Національної Ради (1918–1919). *Перемишль і Перемиська земля протягом віків*: зб. наук. праць та мат. Міжн. наук. конф. (Перемишль, 11–13 квітня 2002 р.) / за ред. С. Заброварного; упоряд.: С. Заброварний, М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів, 2003. С. 107.

4 листопада підготовлено, а 5-го видруковано перше число газети «Воля», як уже зазначено, – революційного рупора місцевої ради. Українців Надсяння закликано вважати себе «жовнірами вільної України», опубліковано спеціальне звернення «Селяни, до зброї!», у якому мовиться про необхідність збройної відсічі загарбникам. Також «Воля» виступила із закликом: «... покажемо, що ми, українські хлібороби, селяни, робітники, залізничники, священники, урядовці собі готові служити, а не чужинцям»²². 7 листопада вийшло друге число, а 10-го – останнє, третє, цієї вечірньої газети, що стала своєрідною хронікою українського державотворення у регіоні (редактор і видавець газети – проф. Олекса Ярема).

4 листопада повітова рада й нова управа проголосили українську владу в місті й повіті: «Горожани! Волею Українського народу утворилась на українських землях бувшої Австро-Угорської держави Українська держава з осідком у Львові. Українська Національна Рада в Перемишлі обняла з нинішнім днем в Перемишлі і повіті владу... Горожани! Взиваємо Вас всіх без різниці народності і віросповідання до безусловного спокою і послуху нашим наказам... Працювати будемо для добра всього народу совісно і безсторонньо»²³.

Цього дня генерал С. Пухальський змушений був видати указ № 3: «З огляду на події, що відбулися, та з метою утримати лад та порядок, і перед усім запобігти грабункові краю, а також очікуючи незалежного від нас, але якнайшвидшого рішення про границі між обома народами наказую: місто та повіт Перемишль тимчасово віддати Українській Національній Раді... Українська Національна Рада гарантує всім офіцерам і воякам польської національності повну безпеку життя, здоров'я й особистого майна... Службу безпеки в місті та Перемишльському повіті нестимуть органи Української Національної Ради. Задля збереження якнайкращого порядку найсуворіше наказую безумовно дотримуватись цього розпорядження. Хто не послухається і таким чином порушить порядок буде покараний за воєнним законом. Українська Національна Рада зобов'язується постачати польським військам усе потрібне для життя до моменту їх відходу...»²⁴.

У цей же час при раді повіту створюється президія та секції: закордонних справ, військова, апровізаційна, фінансова, просвітня, санітарна, внутрішня (організаційна), безпеки; призначено відповідних начальників урядів. Зроблено спробу сформувати нові військові підрозділи. УНРада намагалися приєднати людей зі села (особливо висулужених жовнірів) до української армії. Однак більша частина після отримання мундира, взуття і зброї поверталася назад у село: «... армія почала розлазитися і се було головною причиною катастрофи і нашого упадку. В місті була цілковита свобода, а ми поводитись так ліберально, що навіть доктор Ліберман скликав віче робітників і держав до них промову, в якій проголосив Перемишль робітничою республікою». Цей самокритичний невтішний висновок оприлюднив Т. Кормош²⁵.

Безнаказно проводилися антиукраїнські зібрання, віча й демонстрації. Фактично в місті панувало двовладдя: УНРада і ПРН (а ще польська робітничо-селянська рада, яка

²² Українці. *Воля*. 1918. Ч. 1. С. 1

²³ Литвин М., Литвин Т. Перемишльська Повітова Українська Національна Рада 1918 р. С. 103–104.

²⁴ Ярема Я. Над Сяном. С. 76–77.

²⁵ Кормош Т. Спомини з останніх днів. *Републіка*. 1919. Ч. 11. С. 3.

закликала польських залізничників не співпрацювати з українською владою). Представники цих рад постійно вели переговори з метою уникнення нового кровопролиття²⁶.

У результаті УНРада розпочала налагодження повсякденного життя міста, формуючи урядові структури та здійснюючи заходи щодо забезпечення населення продовольством. За пропозицією польських політичних представників було досягнуто нових домовленостей: інтернованих поляків відпустили, а р. Сян стала своєрідною демаркаційною лінією розмежування між українською та польською сторонами.

Очевидець наголошує: «Тут, однак, сталось те саме, що не тільки в Перемишлі, але й в цілому краю перекреслило успіхи українського героїства й самопожертви. Добродушні Українці, осліплені перемогою й натхненні духом зовсім не військової сентиментальності, випустили цілий полон на волю...»²⁷.

Перемишльський часопис «Український голос» про ці події писав: «Коли українське військо зайняло Перемишль, скликав Відділ “Союза Українок” збори членів, на яких покликано до життя чотири секції товариства, а це: політичну, економічну, санітарну, фінансову. Члени цих секцій зайнялись виготовленням та продажем національних відзнак, забезпеченням харчування жовнів на постоях (доки не організовано військової кухні), піклуванням коло ранених тощо. По відступу наших військ з Перемишля, діяльність Союзу продовжувалась, бо кількість пораних зростала, також почались численні інтернування наших людей. Коли інтернованих етапами почали вивозити на захід, Союз висилає від часу до часу своїх членів до Кракова, Баранова і Вадовиць, щоб привезти нещасним гроші, харчі та одяг. Також надається фінансова допомога рідним тих українців, що потерпіли за українську справу»²⁸.

Тим часом польська сторона, скориставшись перемир'ям, отримала військову допомогу з Кракова й Ряшева. У Кракові було створено польський штурмовий підрозділ – групу «Сян», – призначений для походу на схід, формування якого тривало вже від 2 листопада. Ядро становив польський надзвичайно боєздатний 5-й полк легіонерів²⁹.

Поляки, звичайно, укладені угоди порушували то арештами, ревізіями українців на Засянні, то військовими експедиціями на понтонах через Сян на Вільче, Перекопану й інші села, – стрілянина майже не вщухала.

Духовним провідником, агітатором, підпільним організатором і керівником лав противника був легіонер Юзеф Панась. У Перемишль його скерував 26 жовтня 1918 р. Львівський римо-католицький архієпископ Юзеф Більчевський. За ініціативи Ю. Панася вже 1 листопада легіонери й польська міліція захопили велетенські арсенали на Засянні, де було кільканадцять тисяч крісів і гармати. Ксьонз, знаючи українську мову та прикриваючись сутаною, пересувався на панцернику регіоном, залякуючи українських селян, вивідуючи та вишукуючи найслабше місце для удару.

Важливим моментом оборони було питання трьох мостів через р. Сян, яке тяглося та вирішувалося з перших днів опанування міста. Центральний військовий комітет у

²⁶ Литвин М., Литвин Т. Перемиська Повітова Українська Національна Рада 1918 р. С. 104.

²⁷ Голубець М. Перемишль. С. 25.

²⁸ *Український голос* (Перемишль). 1919. Ч. 3. С. 3

²⁹ Кучабський В. Західна Україна у боротьбі з Польщею та більшовизмом у 1918–1923 роках. Львів: Дослідно-видавничий центр Наукового товариства ім. Шевченка, 2015. С. 115.

Львові, переймаючись контролем над Перемишлем як важливим залізничним вузлом, можливим польським плацдармом для наступу на Львів, відправив наказ до Окружної команди повіту зірвати мости через Сян³⁰ будь-якою ціною. УНРа прийняла одностайну постанову: «Мости треба приготувати до висадження (підмінувати) і чекати, аж виявиться, що знищення є конечне»³¹.

Щоб одержати можливість захищатись, українці повинні були підірвати залізничний міст. Проте чи не знайшлося фахівців із вибухового матеріалу, чи з інших причин, мости так і не злетіли в повітря. Залишається відкритим питання: чому? Аналіз доступних матеріалів показує, що мости навіть не замінували. Дві причини цього називає З. Конечний:

– українське політичне керівництво в Перемишлі не хотіло виконати наказу з огляду на потенційні витрати на відбудову мостів у майбутньому;

– не було вибухівки, а українські вояки, яких по неї послали до Радимна, з невідомих причин не повернулися³².

У цей час із Кракова прибула допомога, у результаті об'єднані польські сили, що наступали на Перемишль, нараховували: 1(1) бронепоезд та 11(7) гармат; 145(60) офіцерів і 1 645(319) солдатів, 32(17) кулеметів. Цифри в дужках – це кількість тих, що приїхали на чолі з майором Юліаном Стахевичем, який перейняв керівництво над усіма польськими військами в Перемишлі³³. На Винній горі встановлено дві гаубиці. Українські чотири сотні, яких організувала оперативна команда в казармах на вул. Тихій (тепер – вул. Смольки), не мали важкого озброєння, було небагато скорострільів, адже більшість військової техніки упродовж 1–3 листопада поляки перевезли на Засяння.

9 листопада, у другій половині дня, з Кракова до Перемишля відправляється потяг із допомогою військового підрозділу – група «Сян» під командуванням майора Ю. Стахевича.

Завданням цих військ було захопити правобережну частину Перемишля, що перебувала в руках українців, і сприяти наступу на столицю Галичини – м. Львів. Група «Сян» складалася з двох піхотних рот, батареї артилерії, бронепоезда і загону уланів. Війська прибули до Журавиці 10 листопада близько полудня, звідки виїхали після висадки на Засання. Після прибуття Ю. Стахевич взявся за розроблення плану атаки, а також огляду польських військ. Наступ мав початися після попередньої артпідготовки атакою на залізничний міст і далі на дворець із допомогою панцерного потяга. Після його здобуття – вдарити на мости – автомобільний та пішохідний. Також завдано одночасні обхідні удари з флангів у районі с. Бушкович і с. Пралкович.

10 листопада під час наради військової змішаної комісії (по три офіцери з польської та української сторони), що відбувалася в неділю у Народному домі о 12:00, зі сторони Засяння польський панцерний потяг переїхав міст і почав стріляти скорострільами та бортовими гарматами. Українці відповідали вогнем до часу відходу

³⁰ Марчук С. А. Українська Республіка Галичан. Нариси про ЗУНР. Львів: Світ, 1997. С. 99.

³¹ Ярема Я. Над Сяном. С. 68.

³² Konieczny Z. Walki polsko-ukraińskie w Przemyślu i okolicy listopad–grudzień 1918. Przemyśl: Tow. Przejściół Nauk w Przemyślu, 1993. S. 51.

³³ Ярема Я. Над Сяном. С. 47.

цього поїзда. У бою допомогло те, що українські залізничники розвідали ситуацію й розібрали частину колії. Присутніх на нараді польських офіцерів – поручника Казимира Осінського, поручника Станіслава Марка, капітана Забрацкго (ім'я не встановлено) – взято під арешт, а згодом, вночі, відпущено.

«Коли їх мілітарні приготування вже були довершені, а гармати звернені на доми “Віри” і “Народного Дому”, – згадував Т. Кормош, – вислав командант польських військ на Засянню майор Стахевич, чоловік незвичайно дикий і безоглядний, в понеділок 11 листопада 1918 року о 10.30, до нашої армії ультиматум, щоби ми до 12 години віддали місто, роззброїлися і піддалися... По год. 12-тій поляки почали з Засяння гарматами бомбардувати місто»³⁴. Під обстріл потрапили всі українські об'єкти. По три гранати вдарило в Товариство взаємного кредиту «Віра», розташований при самому березі Сяну Народний дім, харчівню та духовну семінарію. Після двогодинного бомбардування розпочався штурм міста. За артилерійською підготовкою пішла атака панцирного поїзда на залізничний міст на Сяні. Одночасно кавалерія противника, перейшовши ріку під Пралковичами, зайняла Замкову гору й вдарила в тил оборонців українського Перемишля³⁵.

Зі слів очевидця: «Боронити треба було мостів і залізничного двірця. До обори було... 70 людей проти соток легіоністів і польського населення Перемишля, що стріляло в спину. Це вирішило справу. Горстку українців на мостах і залізничному двірці розгромлено, більша частина лягла трупом, менша, поранена, опинилась в польському полоні»³⁶.

Все ж таки, незважаючи на вирішальну технічну, боездатну та чисельну перевагу противника, перемога не далася йому легко – 11 листопада поляки захопили лише залізничний вокзал і центр міста. Відкинуті з двірця українські вояки організували оборону на ринку й вул. Словацького, де перебували на позиціях до 12 листопада. В українських руках залишався передусім район казарм на вул. Тихій, звідки, так і не дочекавшись підкріплення зі Львова, українські захисники покинули місто в напрямку с. Негрибки, де було призначено місце збору на випадок відступу. При відступі української залоги з Перемишля впали геройською смертю: хорунжий Мельничук (Наддніпрянець), двоє галицьких підстаршин і кілька стрільців. Поляки взяли в полон до 30 українських старшин: сотника Петрівського, сотника Покотила, поручника д-ра Станька, поручника д-ра Сабата, поручника Руцького, поручника Чичкевича, четаря Пиця, четаря Ом. Фільця. Пораненими потрапили в полон: четар К. Фільц, четар Темник (ім'я не встановлено), двоє наддніпрянців і кілька стрільців³⁷.

Два дні стримувала українська залога міста, основу якої становили 16–17-літні хлопці, наступ сил польського війська, що переважало. І тільки тоді, коли «заговорили» гармати, молоді вояки уступили поле змагань³⁸. Разом з іншими солдатами й офіцерами, що не потрапили в полон та не «розбіглися», вони стали ядром бойової

³⁴ Кормош Т. Спомини з останніх днів. *Републіка*. 1919. Ч. 12. С. 3.

³⁵ Голубець М. Перемишль. С. 30.

³⁶ Там само. С. 27.

³⁷ Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. С. 244.

³⁸ Гордієнко В. Українська Галицька Армія. С. 40.

групи, яка сформувалася в Хирові і згодом увійшла до складу Самбірської бригади Галицької армії.

Перемишль для українців був втрачений, ставши головною базою поляків для наступу на столицю Галичини. Втрати в ході наступу 11 листопада польського війська становили 26 вбитих і поранених, а загалом із 4 по 12 листопада – приблизно 15 вбитих і 30 ранених. Українців – 11 вбитих, а кількість поранених встановити неможливо. Польські військові взяли в цей період 200 військовополонених³⁹.

Проти ночі 12 листопада поляки чинили єврейські погроми⁴⁰ за те, що ЖНР, єврейська міліція (близько 400 осіб), із розумінням сприймала дії українців, хоча в офіційних стосунках, як свідчать очевидці, «захувала строго нейтральність».

Пограбували також помешкання багатьох українців, до прикладу, адвоката д-ра Т. Кормоша, д-ра В. Загайкевича. Хворого на дифтерію В. Загайкевича 13 листопада 1918 р. польські легіонери насильно підняли з ліжка й відвезли до Кракова.

Допускали грабунки, вломлюючись до хат під виглядом пошуку зброї. Тієї ж ночі розбили чотири вертгаймівські каси публічних інституцій, зокрема Товариства взаємного кредиту «Віра», Народного дому, звідки вкрали всю готівку (кількадесят тисяч корон). Прохання інтернованого адвоката д-ра Т. Кармоша до Команди польських військ поставити в розбитому гранатами будинку «Віри» сторожу для збереження майна не мало успіху. Крім цього, пограбували польські легіонери склад і магазин «Краєвого союзу господарських спілок»⁴¹.

Як згадує Т. Кормош: «... в ніч з 11. на 12. XI. відбулись численні пограбування жидівських та українських домів. Ця робота була запланована і видно це з того, що поляків нікого не пограбовано, помешкання ані не рушено»⁴².

Поляки, здобувши Перемишль, «вимагали, щоб на вулицях міста не розмовляли українською, бо Перемишль – це польська земля»⁴³. Відразу розпочалися арешти українських громадських активістів, зокрема членів повітової ради, й інтернували кількасот українців, яким тікати від поляків не спадало на думку, бо ніякої кривди цивільному населенню міста українська влада не заподіяла. Заарештованих відвели на Засяння, де розмістили під вартою в бараках 45-го піхотного полку. Потім, згідно з рішенням окружного військового командування у Кракові від 27 грудня 1918 р., І. Білінський, Т. Кормош, І. Пацлавський, О. Ярема та С. Ардан (адвокат із Любачева), а також В. Загайкевич 30 грудня перевезені до табору інтернованих у Домб'є.

Голова УНРади в Перемишлі домагався звільнення заарештованих, посилаючись на те, що українці в часи своєї влади не переслідували нікого. ПРН заявила, що було прийнято рішення звільнити арештованих, але через тривожну вістку газети «Ілюстрований кур'єр Цодзенни», що українці повісили на окопах у Львові 72 поляки,

³⁹ Jaroszczak P. Obrona Przemyśla w 1918 roku. URL: <http://www2.kki.pl/piointf/przemysl/dzieje/1918/obrona2.html> (дата звернення: 20.11.2018).

⁴⁰ Литвин М., Литвин Т. Перемиська повітова Українська Національна Рада 1918 р. С. 105.

⁴¹ Кривава книга / упоряд., автор передм. Я. Радевич-Винницький (передрук вид. 1919, 1921 рр.). Дрогобич: «Відродження», 1994. С. 67.

⁴² Кормош Т. Споми́ни з останніх днів. *Републіка*. 1919. Ч. 14. С. 1.

⁴³ *Український голос*. 1919. Ч. 4. С. 3.

мусіли інтернованих у Перемишлі притримати. Та хоч ця звістка виявилася вигадкою, українців не відпустили, а відіслали до Домб'я у табір полонених⁴⁴.

Т. Кормош згадував, що частини польської армії виходять із Перемишля, нападають на села, грабують мешканців, мордують безборонних селян, а цілі села палять. «Бунт треба втопити в крові, ті ватаги гайдамацькі, руську дич і банди придусити карними експедиціями...»⁴⁵. Раніше часопис «Воля» повідомляв про вбивство чотирьох селян: «За Сяном при залізничнім торі четверо селян з Бушковець працювали в телефонічній будці. На цю будку напали легіоністи, трьох селян застрілили в будці а одного вивели і застрілили. Тіла всіх чотирьох покряяли штиками і шаблями. Їх імена: Микола Гринкевич, Нагайський, Іван Петричка, Юрко Заболоцький. Похоронили б падолиста в Бушковичах»⁴⁶.

17 листопада з Кракова до Перемишля прибув підполковник М. Карашевич-Токажевський для організації «одсечи Львова», було створено оперативну групу – 140 старшин і 1 228 жовнірів. Група мала 507 коней, 8 гармат і 19 листопада вирушила на 6 потягах на Львів. 21 листопада з Перемишля на Львів вирушили відділи 4-го полку піхоти й офіцерський легіон під командою генерала Рої⁴⁷.

Отже, можна ствердити, що під час збройного протистояння українці ставилися до свого противника толерантно, поводитися цивілізовано, людяно. Натомість поляки надавали боротьбі завзяття, переконані, що Галичина може бути приєднана до Польщі й упокорена «вогнем і мечем». Тому брутально знущалися над переможеними. Вони виявили більшу агресивність та наполегливість, ніж українці, які сповідували принципи миролюбного компромісу з польською спільнотою.

Із цього приводу актуально звучать слова сучасника подій, згодом відомого українського психолога, літературознавця, автора спогадів: «Коли прийде друга хвиля українсько-польського поруху, а вона прийде неминуче, то ми зуміємо побороти в собі свою м'якість, щоби стати твердими, пам'ятаючи, що ворог не заслуговує на ніяке помилювання, а наша м'якість робить його жорстоким, нахабним і підлим. В ім'я вселюдського ідеалу мусимо бути до нього твердим, як сталь»⁴⁸.

Перемишльська УНРада до збройного протистояння з поляками була не готова. Бракувало вміння діяти швидко й рішуче. Не враховано важливість демаркаційної лінії вздовж Сяну, надійність якої значно полегшувала опанування цілим краєм, а тоді й оборона Львова була би успішною для української сторони. Програвши в Перемишлі, ЗУНР утратила третину українського населення, а також великі військові склади, так потрібні УГА⁴⁹.

Перемишль був цілком відокремленим: не налагоджено відповідного зв'язку, не надано потрібної допомоги для оборони. Допущено фатальних помилок: не знищені мости на р. Сян, основні двірці та залізничні колії. Зрештою, ці події на початку

⁴⁴ Кривава книга. С. 87.

⁴⁵ Кормош Т. Спомини з останніх днів. *Републіка*. 1919. Ч. 23. С. 2.

⁴⁶ Звірства польських легіоністів. *Воля*. 1918. Ч. 2. С. 2

⁴⁷ Макачук С. А. Українська Республіка Галичан... С. 100.

⁴⁸ Ярема Я. Над Сяном. С. 35.

⁴⁹ Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр.: у 2-х т. Жовква: Вид-во Отців Василіан «Місіонер», 1998. Т. 1. С. 416

листопада 1918 р. великою мірою вирішили подальшу долю польсько-української війни і загалом існування ЗУНР.

Події листопада 1918 р. мають бути повчальними для нас, особливо спостерігаючи за такими ж тенденціями в миролюбній політиці щодо «зелених чоловічків» у Криму та на початковому етапі збройного протистояння з агресором на Донбасі. Адже боротьба за існування Української держави триває.

REFERENCES

1. Havryliuk, Yu. (2015). Lystopadovyj chyn nad Sianom. *Nashe Slovo*, 44, 45, 16, 47 [in Ukrainian].
2. Holubets, M. (1925). *Peremysl* (M. Lytvyn Ed.). Lviv [in Ukrainian].
3. Hordiienko, V. (1991). *Ukrainska Halytska Armia*. Lviv: Vyd-vo «Memorial» [in Ukrainian].
4. Hutsuliak, M. (1993). *Pershyi Lystopad 1918 roku na zakhidnykh zemliakh Ukrainy zi spohadamy i zhyttiepysamy chleniv Komitetu Vykonavtsiv Lystopadovoho Chynu*. Kyiv: Lybid (Original work published 1973) [in Ukrainian].
5. Jaroszczak, P. *Obrona Przemyśla w 1918 roku*. Retrieved from <http://w.kki.com.pl/pioint/przemysl/dzieje/1918/obrona2.html> [in Polish].
6. Karpenko, O. Yu. (1993). *Lystopadova 1918 r. natsionalno-demokratychna revoliutsiia na zakhidnoukrainskykh zemliakh*, 1, 16–99 [in Ukrainian].
7. Konieczny, Z. (1993). *Walki polsko-ukraińskie w Przemyślu i okolicy listopad-grudzień 1918*. Przemyśl: Tow. Przejściół Nauk w Przemyślu [in Polish].
8. Kormosh, T. (1919). *Spomyny z ostannikh dnyv. Republika (Stanislaviv)*, 4, 3; 10, 3; 11, 3; 12, 3; 14, 1; 23, 2; 24, 3 [in Ukrainian].
9. Kuchabskyi, V. (2015). *Zakhidna Ukraina u borotbi z Polscheiu ta bilshovyzmom u 1918–1923 rokakh*. Lviv: Doslidno-vydavnychyj tsentr Naukovoho tovarystva im. Shevchenka [in Ukrainian].
10. Kuzma, O. (1960). *Lystopadovi dni 1918 r.* New York: Chervona Kalyna [in Ukrainian].
11. Lytvyn, M. (1996). *Peremysl u skladi Zakhidno-Ukrainskoi Narodnoi Respubliky*. In *Zabrovarnyi S. (Ed.), Peremysl i Peremyska zemlia protiahom vikiv* (pp. 173–176). Lviv: Misioner [in Ukrainian].
12. Lytvyn, M. (1998). *Ukrainsko-polska viina 1918–1919 rr.* Lviv: Misioner [in Ukrainian].
13. Lytvyn, M. R., Naumenko, K. Ye. (1995). *Istoriia ZUNR*. Lviv: Olir [in Ukrainian].
14. Lytvyn, M., & Lytvyn, T. (2003). *Peremyska povitova Ukrainaska Natsionalna Rada 1918 r.* In *Zabrovarnyi S. (Ed.), Peremysl i Peremyska zemlia protiahom vikiv* (pp. 101–106). Lviv: Misioner [in Ukrainian].
15. Makarchuk, S. A. (1997). *Ukrainska Respublika Halychan. Narysy pro ZUNR*. Lviv: Svit [in Ukrainian].
16. Mykytiuk, D. (Ed.). (1958). *Ukrainska halytska armia (u 40 richchia yii uchasty u vyzvolnykh zmahanniakh): materiialy do istorii: u 5-ty t (Vol. 1)*. Winnipeg [in Ukrainian].
17. Padura, M. F. (2008). *Lystopadovi podii 1918 roku nad Sianom. Do 90 richchia proholoshennia ZUNR*. *Naukovyi visnyk LNU VMBT im. S. Z. Hzhyskoho*, 10, 3(38); 2, 373–378 [in Ukrainian].

18. Pavlyshyn, O. (2003). *Dolia i nedolia diiachiv peremyskoj Ukrainskoj Natsionalnoi Rady* (1918–1919). *Peremysl i Peremyska zemlia protiahom vikiv*, 107–117 [in Ukrainian].
19. Podii v Peremysli. (1918). *Volia*, 1, 1 [in Ukrainian].
20. Radevych-Vynnytskyi, Ya. (1994). *Kryvava knyha*. Drohobych: Vidrozhennia. (Original work published 1919, 1921) [in Ukrainian].
21. Romchenko, B. (1920). *Sumnoi pamiaty dniv v Peremysli*. *Ukrainskyi Skytalets*, 1, 14–19; 2, 13–17 [in Ukrainian].
22. Tsehelskyi, L. (1960). *Vid lehend do pravdy. Spomyny pro podii v Ukraini, zviazani z Pershym Lystopada 1918 r.* New York: Bulava [in Ukrainian].
23. *Ukrainskyi holos* (Peremysl). (1919), 3, 3 [in Ukrainian].
24. *Ukraintsi*. (1918). *Volia*, 1, 1 [in Ukrainian].
25. Veryha, V. (1998). *Vyzvolni zmahannia v Ukraini 1914–1923 rr. u 2-kh* (Vol. 1). Lviv: Vydavnytstvo Ottziv Vasylian «Misioner» [in Ukrainian].
26. Yarema, Ya. (1997). *Nad Sianom*. In *Lystopadovi dni 1918 roku v Peremysli: Podii i rozдумы*. Lviv: Instytut Ukrainoznavstva Im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
27. Zielinski, H. (1934). *Oswobodzenie Premysla w listopadzie 1918 roku (zarys)*. Wojskowe biuro historyczne. Warszawa: Główna Drukarnia Wojskowa [in Polish].
28. ZUNR, 1918–1923. (2008). *Iliustrowana istoriia*: Lviv; Ivano-Frankivsk: Manuskrypt [in Ukrainian].
29. *Zvirstva polskykh lehionistiv*. (1918). *Volia*, 2, 2 [in Ukrainian]

Myroslav FITSULIAK

*Senior Researcher at the Municipal Institution
of the Lviv Regional Council
Lviv Historical Museum*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5544-3963>

e-mail: skolot@ukr.net

NOVEMBER DAYS OF 1918 IN PRZEMYSL

This paper intends to analyze events of the beginning of the Polish-Ukrainian War 1918–1919, which are controversial in Ukrainian and foreign historiography. The formation of the Ukrainian authorities in Przemyśl, the activities of the county Ukrainian National Council (UNRada), and its measures to establish the coexistence of Ukrainian, Jewish, and Polish peoples are revealed. The loss of Ukrainian positions in Przemyśl because of aggression by the numerical superiority of Polish forces is shown. These events played a significant role in the course of events in the future Polish-Ukrainian armed confrontation.

The opposing forces had different approaches to an agreement during the unfolding of the armed conflict. The mention of the events of the November Uprising in the western outpost of Ukraine – Przemyśl, will restore the historical memory of Ukrainians. It is very relevant during the current situation in the East of Ukraine.

Keywords: ZUNR, Przemyśl, UNRada, armed confrontation, Polish aggression.

ПОСТАТІ

УДК [930.2:929В.КОХАН(=161.2)]"19"

DOI: 10.33402/nd.2018-6-177-188

Роман КОСТИШИН

здобувач відділу новітньої історії

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1508-947X>

e-mail: roman.kostyshyn2020@gmail.com

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА КОХАНА В ІСТОРІОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Проаналізовано стан дослідження українськими й польськими науковцями громадсько-політичної діяльності Володимира Кохана – відомого українського політика, посла (депутата) до польського сейму, громадського діяча. Стверджено, що в дослідженнях, переважно мемуарних, частково висвітлено такі питання: участь у Першій світовій війні, утвердженні Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР); членство в Українській військовій організації (УВО), Українській партії національної роботи (УПНР); громадську діяльність; виборчу кампанію 1928 р. і парламентську діяльність; організаційну діяльність у Фронті національної єдності (ФНС); еміграційну працю в Канаді.

Встановлено, що найповнішою працею, присвяченою життєвому шляху Володимира Кохана, залишається однойменна стаття Степана Волинця, вміщена у збірнику статей «Передвісники і творці Листопадового зриву. Західньо-українські громадські і політичні діячі». Маловідомі факти громадсько-політичної діяльності висвітлено в численних публікаціях: історико-мемуарних збірниках «Надбужанщина: Сокальщина, Белзчина, Радехівщина, Камінецьчина, Холмщина і Підляшшя»; збірнику праць і матеріалів «Дмитро Паліїв. Життя і діяльність». Вказано, що в сучасній українській історіографії діяльність політика частково розкрито в наукових розвідках Миколи Кугутяка, Ігоря Соляра, Михайла Швагуляка та ін. У польській сучасній історіографії виділено праці Ришарда Торжецького (Ryszard Torzecki), Ришарда Томчика (Ryszard Tomczyk), в яких побіжно розкрито діяльність відомого політика в Українському національно-демократичному об'єднанні (УНДО) і Українській парламентській репрезентації (УПР). Відзначено, що в українській та зарубіжній історіографії найповніше проаналізовано 1920–1930-ті роки життєвого шляху В. Кохана: його внесок у діяльність кооперативних, просвітницьких, спортивних громадських організацій Сокальщини; еволюцію політичної діяльності (від УПНР до ФНС), стосунки з тогочасними політичними діячами. Зазначено, що 1940–1960-ті роки громадської діяльності В. Кохана в наукових розвідках залишаються малодослідженими.

Ключові слова: Володимир Кохан, громадсько-політична діяльність, УНДО, ФНС, історіографія.

У сучасній українській історіографії особливу зацікавленість викликають праці, присвячені дослідженню історичної біографістики. Аналіз громадсько-політичної діяльності, життєвого шляху дає змогу набагато об'єктивніше осмислити суспільні процеси, конкретно-історичні явища, з іншого ракурсу глянути на вже досліджені питання.

Постать Володимира Кохана – українського політика, парламентаря, громадсько-го діяча – залишається малодослідженою темою в українській і зарубіжній історіографії. Тому мета статті – проаналізувати стан дослідження громадсько-політичної діяльності В. Кохана.

Степан Волинець – автор найповнішої (на сьогодні) статті про життєвий шлях Володимира Кохана – «людини великих здібностей і великого життєвого досвіду, невтомної праці з великим організаційним і політичним таланом, палкого українського патріота-соборника»¹. Він вважав, що В. Кохан належав до молодшого покоління передвісників та творців Листопадового зриву. «Обдарований природою організаційним таланом, – наголошував дослідник, – і маючи в своїх жилах гін до провідництва, він на цілий ріст виріс щойно після закінчення Першої світової війни»². Автор, по суті, тезово представив головні етапи життєвого шляху відомого українського політика, громадського діяча, вихідця зі Сокальщини.

У нечисленних дослідженнях, переважно мемуарного стилю, висвітлено частково такі питання: 1) участь у Першій світовій війні, утвердженні ЗУНР; 2) членство в УВО, УПНР; 3) громадська діяльність; 4) виборча кампанія 1928 р. і парламентська діяльність; 5) організаційна діяльність у ФНС; 6) еміграційна праця в Канаді.

Діяльність В. Кохана в період Першої світової війни та Української революції розкрито побіжно. С. Волинець ствердив, що війна захопила В. Кохана ще на шкільній лаві: «Коли ж прийшов його час, його покликали до війська і по короткому вишколі він був висланий на італійський фронт. По розпаді Австрії, поборовши різні труднощі по дорозі, пробивається до рідного краю й негайно зголошується до Української Галицької Армії і в ранзі хорунжого бере участь у Визвольних Змаганнях. У тих змаганнях пролив в дослівному того слова значенні свою кров, бо був ранений на фронті»³. У спогаді Семена Шилюка «Село Тудорковичі в роки 1918–1920» йдеться про встановлення влади ЗУНР у вказаному селі. Проти ночі на 1 листопада 1918 р. до батька Семена Шилюка Григорія (тоді війта села) прибув незнайомиць і наказав від імені Української держави: «Під карою смерти до ранку ніхто не сміє знати про це, тільки ти і ті, кого ти покличеш. До 5-ої години ранку маєш роззброїти австрійську жандармерію в с. Старгороді»⁴. Війт покликав на виконання наказу шістьох чоловіків зі зброєю, запряг коні й вони під керівництвом молодого студента В. Кохана поїхали в сусіднє село. «Точно о годині 5-ій ранку вони без одного пострілу роззброїли австрійських жандармів і незабаром

¹ Волинець С. Володимир Кохан. *Передвісники і творці Листопадового зриву. Західньо-українські громадські і політичні діячі*. Вінніпег, 1965. С. 283.

² Там само.

³ Там само. С. 284.

⁴ Шилюк С. Село Тудорковичі в роки 1918–1920. *Надбужаничина: Сокальщина, Белзчина, Радехівщина, Камінецьчина, Холмщина і Підляшшя*. Історично-мемуарний збірник / ред. кол.: М. Мартинюк (гол. ред.) та ін. Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто, 1986. Т. 1. С. 431.

повернулися до Тудоркович усі здорові, привезли з собою чимало зброї, а їхній провідник прибув на доброму коні»⁵. С. Шилюк відзначив напружені польсько-українські відносини в повіті під час польської окупації в 1919–1923 рр., описуючи факт суду над батьком. Водночас згадав інші факти, зокрема: «Після своєї перемоги поляки масово арештували керівних українців і всіх тих, що проявили яку-небудь активність у побудові й обороні самостійної української держави. В нашому селі арештували членів цивільного повітового комітету – Григорія Шилюка і Григорія Синука, а з військовиків – Володимира Кохана, Івана Шилюка, Юрка Ореста, Максима Костянчука і багато інших, але їхніх прізвищ я вже не пам'ятаю. Всі вони були ув'язнені у львівській тюрмі, частина з них повернулася додому по шістьох місяцях»⁶.

Володимир Кохан
(фото з Енциклопедії сучасної України)

Більше уваги дослідники присвятили громадсько-політичній діяльності В. Кохана в першій половині та середині 1920-х років. У статті Семена Романіва «Револьюційна Сокальщина в моїх спогадах»⁷ схарактеризовано початки утворення УВО в цьому повіті. За його словами, першим ініціатором й організатором місцевої УВО був колишній старшина ГА (Галицької армії) М. Мельничук – кооперативний ревізор (чи інструктор) зі с. Винники біля м. Белз, працював у системі РСУК (Ревізійного союзу українських кооперативів). Саме він сформував таємне ядро УВО з ветеранів УГА в Сокальському повіті: Володимир Кохан – кооператор з с. Тудорковичі, Володимир Матвіяс – син пароха зі с. Яструбичі, Кость Мигаль – громадський діяч із с. Себечів⁸. Виникнення і розбудова підпільної військової організації пожвавила українське суспільно-політичне життя у краї. УВО заявила про себе протестними акціями проти дій польського уряду, що мали на меті поширити на край загальнопольську адміністрацію.

1923 р. група членів УВО зробила перші кроки щодо створення легальної організації, яка згодом оформилася як Українська партія національної роботи (члени, утаємничені в суть цієї організації, називали її Українська партія національної

⁵ Шилюк С. Село Тудорковичі в роки 1918–1920. *Надбужанщина: Сокальщина, Белзчина, Радехівщина...* Т. 1. С. 431.

⁶ Там само. С. 434.

⁷ Романів С. Револьюційна Сокальщина в моїх спогадах. *Надбужанщина: Сокальщина, Белзчина, Радехівщина, Камінецьчина, Холмщина і Підляшшя*. Історично-мемуарний збірник. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1989. Т. 2. С. 108.

⁸ Там само. С. 109.

революції). За словами відомого дослідника М. Швагуляка, УПНР «не стала тривким і дієвим фактором українського політичного життя»⁹. У 1923 р. вони почали видавати свій друкований орган – журнал «Заграва». До проводу партії обрано: посла Самійла Підгірського (голова), Дмитра Донцова (секретаря), членами керівництва стали Володимир Кузьмович, Дмитро Паліїв, Олександр Луцький. Важливу роль у ній відігравали Володимир Кохан, Орест Левицький, Роман Сушко, Іван Кедрин-Рудницький, Мілена Рудницька і Ярослав Цурковський. «Це була, – за словами М. Швагуляка, – спільна Галицько-Волинська партія націоналістичного напрямку»¹⁰. У статті С. Романів «Промбанк (Промисловий банк) (Інституція, що будувала третій стан української спільноти в Галичині)» згадано працю В. Кохана в «Українбанку». Відзначаючи успіхи української кооперації в міжвоєнний період ХХ ст., автор ствердив, що «Українбанк», «Промбанк», «Центробанк» (за винятком Земельного гіпотечного банку) були кредитними кооперативами (польське кооперативне законодавство дозволяло називатися їм банком, але багатьох «чисто банківських» функцій вони не проводили). С. Романів (у той час працював у «Промбанку» в Сокалі) виділив сокальський «Українбанк» як один із найсильніших в Галичині, начальним урядуючим директором якого був В. Кохан¹¹.

Аналізуючи суспільно-політичне й економічне життя краю, Тарас Чубатий виділяв Сокальський повіт як один із найактивніших і національно свідомих. Він згадав «кадру вироблених селян-патріотів, що дотримували кроку інтелігенції, а не раз перевищували її як в ідейності, так і в культурній поведінці»: Володимира Кохана з Тудоркович, Костя Мигалья із Себечева, Костя Загороду з Довжнева, Миколу Голяра з Угринова та ін.¹². У статті «Національне відродження Сокальщини в 1920-х роках» В. Максимець відзначив вплив політичних діячів, зокрема В. Кохана, на піднесення національної свідомості повіту¹³.

В історіографічному дискурсі переважає інформація про В. Кохана як співзасновника і члена ФНЄ, значно менше уваги присвячено діяльності в УНДО й УПР. С. Романів з'ясував обставини висунення В. Кохана кандидатом у послы до польського сейму від виборчого списку УНДО на виборах 1928 р. На його думку, у період виборчої кампанії керівники УНДО вели переговори з лідерами УВО (очевидно, посередником виступав Д. Паліїв) для консолідованої акції на виборах. Ішлося про роботу серед виборців краю щодо участі у виборах і можливість обрання українських діячів послами. Д. Паліїв запевнив керівництво УНДО, що УВО підтримає таємно цей план, але за однієї умови – керівництво УНДО поставить у визначених округах у виборчий список тих кандидатів, яких він подасть. На

⁹ Швагуляк М. Національно-політична діяльність Дмитра Паліїва у міжвоєнний період. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2000. Вип. 7: Збірник на пошану професора Юрія Сливки. С. 410.

¹⁰ Там само.

¹¹ Романів С. Промбанк (Промисловий банк) (Інституція, що будувала третій стан української спільноти в Галичині). *Надбужаничина: Сокальщина, Белзчина, Радехівщина...* Т. 1. С. 253–254.

¹² Чубатий Т. Про кооперацію в Сокальщині та сусідніх районах. *Національне відродження Сокальщини в 1920-х роках. Надбужаничина: Сокальщина, Белзчина, Радехівщина...* Т. 1. С. 285.

¹³ Максимець В. Національне відродження Сокальщини в 1920-х роках. *Надбужаничина: Сокальщина, Белзчина, Радехівщина...* Т. 1. С. 214.

Сокальщині Д. Паліїв запропонував до виборчого списку кандидатури В. Кохана, В. Матвіяса і К. Мигалья, незважаючи на те, що головою повітового комітету УНДО працював відомий громадсько-політичний діяч О. Ріпецький і, логічно, саме він мав очолювати виборчий список. Проте домовленості були дотримані – список затверджено в редакції Д. Паліїва. Як згадував С. Романів: «В. Кохан не міг рівнятися популярністю в народі з д-ром Ріпецьким та й під час виборчої кампанії не мав часу спопуляризувати себе у цій виборчій окрузі, бо працював скарбником у споживчо-збутовій кооперативі, а тим часом його виборча округа охоплювала не тільки Сокальський повіт, але й також прилеглі повіти. Все ж таки, оскільки його прізвище було перше на виборчому списку, В. Кохан переміг на виборах»¹⁴.

У нарисі невідомого автора про Костантина Загороду – шкільного товариша Володимира Кохана – згадано участь першого в парламентській виборчій кампанії 1928 р. до польського сейму на Сокальщині. За сміливі виступи на вічах на підтримку В. Кохана та культурно-просвітницьку діяльність його неодноразово арештовувала місцева польська влада¹⁵.

Анатоль Демусь у статті «Павловичі – село, якого нема» схарактеризував ситуацію, пов'язану з руйнацією старовинної дерев'яної церкви 29 серпня 1929 р. На захист української історичної пам'ятки виступив посол польського сейму В. Кохан. «За його антиурядову промову, – за словами автора статті, – його згодом позбавлено посольського імунітету і засуджено на довге ув'язнення»¹⁶.

У сучасній українській історіографії виділяються дослідження Миколи Кугутяка¹⁷, Ігоря Соляра¹⁸ та ін., які звертають увагу на діяльність Володимира Кохана в УНДО, його парламентську діяльність у польських сеймі та сенаті. У сучасній польській історіографії ця проблема висвітлена побіжно. Р. Торжецький вважав, що Д. Паліїв із В. Коханом становили осередок опозиції в УНДО, були її душею. На його думку, ця опозиція атакувала керівні кола УНДО ще наприкінці 1930 р. за «угодову» позицію щодо політики польської влади. За словами Р. Торжецького, «опозиція Паліїва» («ідеологічна група “Нового часу”») початково займала політичне становище між ОУН та УНДО¹⁹. Набагато інформативніше щодо праці В. Кохана в польському сеймі дослідження Р. Томчика²⁰.

Найбільше уваги українські дослідники приділяють виходу В. Кохана з УНДО й організаційній діяльності у ФНС. Як на мене, В. Кохан у 1933–1942 рр. науковцями характеризується переважно в «тіні Д. Паліїва». Зокрема, у передмові до видання «Дмитро Паліїв. Життя і діяльність. 1896–1944» (Львів, 2007) Василь Верига зауважив, що в липні 1933 р. Дмитро Паліїв «разом із Володимиром Коханом і Миколою

¹⁴ Максимець В. Національне відродження Сокальщини... С. 635.

¹⁵ В. М. Константин Загорода. *Надбужаничина: Сокальщина, Белзчина, Радехівщина...* Т. 1. С. 860.

¹⁶ Демусь А. Павловичі – село, якого нема. *Надбужаничина: Сокальщина, Белзчина, Радехівщина...* Т. 1. С. 767.

¹⁷ Кугутяк М. Українська націонал-демократія. 1918–1939. Київ; Івано-Франківськ, 2002. Т. 1. 465 с.

¹⁸ Соляр І. Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923–1939). Львів, 2011. 354 с.

¹⁹ Torzecki R. Palijiw Dmytro. *Дмитро Паліїв. Життя і діяльність. 1896–1944*: зб. праць і матеріалів. Львів, 2007. С. 735.

²⁰ Tomczyk R. *Ukrainskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne*. Szczecin, 2006. 336 s.

Шлемкевичем організував нову українську легальну націоналістичну партію Фронт національної єдності (ФНЄ), яка боролася проти т. зв. нормалізації, що її провадило УНДО, і проти тактики терору ОУН»²¹. Наталія Ішук-Пазуняк у статті «Дмитро Паліїв – громадсько-політичний діяч і публіцист. 1920–1939 роки» відзначила його важливу роль у створенні та діяльності ФНЄ²².

Василь Крохмалюк у спогадах також відзначив тісну співпрацю Дмитра Паліїва і Володимира Кохана: «Д. Паліїв, сам будучи націоналістом у здоровому, природному, не донцовському розумінні, зорієнтувався в небезпеці націоналістичного націоналізму для молодого покоління – він враз зі своїм, ще недавнім товаришем по зброї з Галицької Армії, а також членом партії УНДО і послром до сейму Володимиром Коханом зі Сокаля виступає з партії і резигнує з посольського мандату»²³. Аналізуючи процес творення ФНЄ, автор спогадів наголосив, що партію можна було організувати лише в Галичині: «... нам доводилося обмежитися тільки тим, що було в цих умовах можливе, і ми після з'їзду ФНЄдності у Львові утворили обласні організації в Сокалі під проводом Володимира Кохана (помер у США), в Любачеві під проводом магістра Івана Яремка, в Станіславові під проводом Михайла Кушніра, в Дрогобичі під проводом адвоката д-ра Ільницького (замордований 1939 р. більшовиками), в Терехові під проводом лікаря д-ра Олега Мохнацького та в Болехові й інших місцевостях, де ще не було обласних організацій, але були наші представники, які пропагандивно діяли згідно з ідеологією творчого націоналізму та практичними засадами нашої організації»²⁴. В. Крохмалюк згадав В. Кохана як члена політичної колегії ФНЄ, яка була для провідника (Д. Паліїва) дорадчим органом у справах політики й громадського життя²⁵.

Христина Паліїв-Турченко у Післяслові до збірника праць і матеріалів «Дмитро Паліїв. Життя і діяльність. 1896–1944» згадала ще один факт зі взаємин Дмитра Паліїва та Володимира Кохана: «Пам'ятаю ще такі моменти: одного зимового вечора тато [Дмитро Паліїв – Р. К.] прийшов до хати дуже схвильований. Був замах на В. Кохана – його вдарили ножом у спину. Але, на щастя, життя було врятоване. Бо В. Кохан мав плащ, підбитий дуже грубим хутром і рана не була смертельна. Тато тоді довго ходив схвильований з одного кінця нашої подовгастої кімнати у другий»²⁶.

Авторка Післяслова назвала В. Кохана вірним другом Д. Паліїва. Останній, за її словами, багато писав проти «війни всіх проти всіх», про міжпартійні чвари. За його словами, разом 12 партій, що вели між собою непереривну війну не тільки на вічах і у пресі, але були бійки, були поранені. Колишнього посла УНДО, члена ФНЄ В. Кохана поранили стилетом невідомі боївкарі²⁷. Про цей випадок дещо ширше

²¹ Верига В. Передмова. *Дмитро Паліїв. Життя і діяльність...* С. 5.

²² Ішук-Пазуняк Н. Дмитро Паліїв – громадсько-політичний діяч і публіцист. 1920–1939 роки. *Дмитро Паліїв. Життя і діяльність...* С. 27.

²³ Крохмалюк В. З моїх споминів. *Дмитро Паліїв. Життя і діяльність...* С. 592.

²⁴ Крохмалюк В. З моїх споминів... С. 597–598.

²⁵ Там само. С. 600.

²⁶ Паліїв-Турченко Х. Післяслово. *Дмитро Паліїв. Життя і діяльність...* С. 818.

²⁷ Дурбак І. Спогади сучасників про Дмитра Палієва. *Дмитро Паліїв. Життя і діяльність...* С. 790.

згадав В. Крохмалюк: «Черговим нападом на діячів ФНЄдності був напад на одного із співтворців нашої організації Володимира Кохана, директора українського банку в Сокалі. Одного дня, вже пізнім вечером, коли він повертався з праці до свого мешкання, ззаду напав на нього якийсь осібняк та, встромивши йому в плечі ніж, утік. В. Кохан саме був неподалік мешкання і лікарської ординації лікаря-українця, д-ра Чайковського і ще встиг зробити кільканадцять кроків у напрямку його мешкання. І тоді, тільки завдяки негайній допомозі ліками проти виливу крові в легені, врятовано життя людині»²⁸. Автор спогадів наголосив, що В. Кохан не повідомив до поліції, вважаючи нападником члена ОУН.

Франц Штик, згадуючи зустрічі з Дмитром Паліївим і перебування з ним у тюрмі, зауважив: «Після злопам'ятної пацифікації в Галичині в 1930 р. та по провалі політики “нормалізації” Д. Паліїв і посол В. Кохан зривають з УНДО, починають видавати новий журнал “Перемога”, залучають співробітників. ... Серед того безнадійного стану Д. Паліїв творить ідеологічну групу Фронт національної єдності (ФНЄ), що його кличем було: “Добро нації – найвищий наказ!”»²⁹.

Михайло Марунчак, характеризуючи відносини Дмитра Паліїва з тогочасними українськими політиками, колишніми військовими діячами, виділяв зустрічі з однопартійцями: «Часто приїжджали діячі ФНЄ з терену. Найчастіше з'являлися Володимир Кохан, Петро Чукур. З одним і другим велися довгі розмови. Мабуть, було добрим тоном бачити їх у селянських козушках»³⁰. Ярослав Падох у листі до Христини Паліїв-Турченко від 28 лютого 1978 р., стверджуючи «високу ідейність» Дмитра Паліїва, згадав, що був адвокатом колишнього посла Володимира Кохана на судовому процесі 1930 р.³¹.

Дослідники звертають увагу, що, крім діяльності в УНДО і ФНЄ, В. Кохан продовжував займатися організаційною громадською діяльністю. У розвідці Юрія Шепаровича «Окружний союз кооператив у співпраці з філією товариства “С.Г. [Сільський господар – Р. К.]” у Сокалі». Володимира Кохана поряд з Олександром Ріпецьким, о. Іваном Кашубинським, Богданом Чайковським, о. Еміліаном Трешневським названо «живим бастионом, об який розбивалися всі противні хвилі міжвоєнного шляхетсько-польського лихоліття»³².

В. Кохан у 1932 р. став співорганізатором читальні «Просвіти» в м. Сокалі. Весною цього року Богдан Стефанишин та Орест Тріска, зустрівшись із шанованим громадським і просвітянським діячем Богданом Чайковським, запитали про причини відсутності читальні «Просвіти» в місті, адже у повіті вона діяла активно. Голова сокальської філії «Просвіти» Б. Чайковський порадив взяти статут товариства, зібрати 12 підписів представників інтелігенції міста й надіслати статут до староства для отримання дозволу на відкриття читальні. Цього ж дня потрібні підписи зібрано. Статут підписали: Володимир Кохан, Роман Перфецький,

²⁸ Крохмалюк В. З моїх споминів... С. 605.

²⁹ Штик Ф. З моїх спогадів про Дмитра Палієва. *Дмитро Паліїв. Життя і діяльність...* С. 743.

³⁰ Марунчак М. Дмитро Паліїв у моїх споминах. *Дмитро Паліїв. Життя і діяльність...* С. 638.

³¹ Гіряк Й. Листи із згадками про Дмитра Палієва. *Дмитро Паліїв. Життя і діяльність...* С. 774.

³² Шепарович Ю. Окружний союз кооператив у співпраці з філією товариства «С.Г.» у Сокалі. *Надбужаничина: Сокальщина, Белзчина, Радохівщина...* Т. 1. С. 263.

Лев Хомінський, Василь Чарнецький, Юрій Шепарович, Богдан Чайковський, Володимир Величко, о. Степан Ничай, Нестор Майбук, Іван Рачинський, М.-В. Завидюк, Микола Харко³³.

Євген Стефанишин у статті «Фізична культура і спорт у Сокалі», аналізуючи розвиток спортивного руху на Сокальщині, розповів про обставини сокільського гнізда в місті: «Бажання спортсменів мати своє окреме легально оформлене товариство було все таки живе. Тому, коли в селі Угринові постало затверджене староством Т-во “Сокіл”, тоді і в Сокалі спортсмени постановили спробувати оснувати сокільське “гніздо”. Щоб легше й певніше дістати дозвіл староства на оснування такого товариства, вирішено у ряди членів-основників товариства притягнути старших громадян. І так, чоловіми громадянами, що підписали стандартний статут “Сокола-Батька”, були: о. декан Степан Ничай, адвокат д-р Лев Хомінський (голова повітового УНДО), радник Микола Книш, о. Лука Салук, дир. ПСК інж. Юрій Шепарович, книговод ПСК Марія Хрущ, і, мабуть, дир. Українбанку Володимир Кохан...». Улітку 1937 р. староство затвердило статут товариства³⁴.

Науковці також звертають увагу на дії польської влади, яка прискіпливо стежила за активною громадсько-політичною діяльністю В. Кохана. Ярослав Гура описав проведення «пацифікаційної акції» 1930 р. у Сокальському повіті, яка розпочалася 27 вересня з Сокаля та сіл Пархач і Сілець. Каральну акцію виконував 2-й ескадрон 6-го полку кавалерії, який розташовувався в Жовкві. Від 5 до 9 жовтня 1930 р. її проводили в рідному селі В. Кохана – Тудорковичах. Обшуки відбулися в господарствах Івана Робака, Семена Гулиди, Павла Сидора і Павла Кодана. «... Але найбільшого знищення завдали вони хазяйству Семена Кохана – батька колишнього посла до польського сейму, Володимира Кохана, – зауважив автор. – Вони знищили обстановку в хаті, запаси в коморі та на подвір’ї, збіжжя і пашню вояки брали зі стодоли і кормили своїх коней»³⁵.

Еміграційний період В. Кохана залишається малодослідженим в українській історіографії. Найповніше напрями громадської діяльності з’ясував М. Марунчак в «Історії українців Канади»³⁶. Окрім відомої діяльності в Комітеті українців Канади (КУК), автор відзначив внесок Володимира Кохана разом з А. Палієм, А. Мудриком, А. Качором та іншими в розбудову кредитної кооперації³⁷.

Окремі факти громадської діяльності в КУК проаналізовано в «Нарисі історії Конгресу українців Канади в Торонто» за редакцією Василя Дідюка. Зокрема, відзначено, що виконавчий директор Централі КУК В. Кохан у Торонто в 1949 р. на чисельному вічі визначив цілі та завдання КУК і його «всебічну працю для української спільноти в Канаді і добра українського народу, що прибував до Канади. Сиріт, що приїхали із скитальщини, примішено у захисті СС Слежебниць в Анкестер біля

³³ Стефанишин Б. Читальня «Провіти» і аматорський гурток в Сокалі. (Спомин). *Надбужаничина: Сокальщина, Белзчина, Радехівщина...* Т. 1. С. 216.

³⁴ Стефанишин Є. Фізична культура і спорт у Сокалі. *Надбужаничина: Сокальщина, Белзчина, Радехівщина...* Т. 1. С. 342–343.

³⁵ Гура Я. Пацифікація в Сокальському повіті. *Надбужаничина: Сокальщина, Белзчина, Радехівщина...* Т. 1. С. 300.

³⁶ Марунчак М. Історія українців Канади. Вінніпег, 1991. Т. 2. 568 с.

³⁷ Там само. С. 296.

Гамільтону»³⁸. Стверджено, що на III конгресі КУК 1950 р. у Вінніпегу В. Кохан поставив нові організаційні завдання перед відділами комітету.

Можна погодитися з Володимиром Кубійовичем, який у листі до Христини Паліїв-Турченко від 28 грудня 1970 р. шкодував, що співробітники та друзі Дмитра Паліїва «з тих часів відійшли і не залишили споминів – д-р Шлемкевич, Степан Волинець, Володимир Кохан та інші»³⁹.

Отже, проблема громадсько-політичної діяльності В. Кохана в українській та польській історіографії залишається малодослідженою. У нечисленних працях побіжно висвітлено такі аспекти: участь В. Кохана в Першій світовій війні, встановленні влади ЗУНР на Сокальщині; його членство в УВО, УПНР, УНДО; громадську діяльність; виборчу кампанію 1928 р. і парламентську діяльність у 1928–1933 рр.; організаційну діяльність у ФНС; еміграційну працю в Канаді, передусім на посаді екзекутивного директора КУК.

REFERENCES

1. Chubatyi, T. (1986). Pro kooperatsiiu v Sokalshchyni ta susidnikh raionakh. Natsionalne vidrozhennia Sokalshchyny v 1920-kh rokakh. In M. Martyniuk (Ed.), *Nadbuzhanshchyna: Sokalshchyna, Belzhyna, Radekhivshchyna, Kaminechchyna, Kholmshchyna i Pidliashshia. Istorychno-memuarnyi zbirnyk* (Vol. 1, p. 285). New York; Paris; Sydney; Toronto [in Ukrainian].
2. Demus, A. (1986). Pavlovychi – selo, yakoho nema. In M. Martyniuk (Ed.), *Nadbuzhanshchyna: Sokalshchyna, Belzhyna, Radekhivshchyna, Kaminechchyna, Kholmshchyna i Pidliashshia. Istorychno-memuarnyi zbirnyk* (Vol. 1, p. 767). New York; Paris; Sydney; Toronto [in Ukrainian].
3. Didiuk, V. (Ed.). (1991). *Narys istorii Konhresu ukraintsiv Kanady v Toronti*. Toronto [in Ukrainian].
4. Durbak, I. (2007). Spohady suchasnykiv pro Dmytra Paliieva. In *Dmytro Paliiv. Zhyttia i diialnist. 1896–1944: zb. prats i materialiv* (p. 790). Lviv [in Ukrainian].
5. Hirniak, Y. (2007). Lysty iz zghadkamy pro Dmytra Paliieva. In *Dmytro Paliiv. Zhyttia i diialnist. 1896–1944: zb. prats i materialiv* (p. 774). Lviv [in Ukrainian].
6. Hura, Ya. (1986). Patsyfikatsiia v Sokalskomu poviti. In M. Martyniuk (Ed.), *Nadbuzhanshchyna: Sokalshchyna, Belzhyna, Radekhivshchyna, Kaminechchyna, Kholmshchyna i Pidliashshia. Istorychno-memuarnyi zbirnyk* (Vol. 1, p. 300). New York; Paris; Sydney; Toronto [in Ukrainian].
7. Ishchuk-Pazyniak, N. (2007). Dmytro Paliiv – hromadsko-politychnyi diiach i publitsyst. 1920–1939 roky. In *Dmytro Paliiv. Zhyttia i diialnist. 1896–1944: zb. prats i materialiv* (p. 27). Lviv [in Ukrainian].
8. Krokhmaliuk, V. (2007). Z moikh spomyniv. In *Dmytro Paliiv. Zhyttia i diialnist. 1896–1944: zb. prats i materialiv* (p. 592). Lviv [in Ukrainian].
9. Kuhutiak, M. (2002). *Ukrainska natsional-demokratiia. 1918–1939* (Vol. 1). Kyiv; Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

³⁸ Нарис історії Конгресу українців Канади в Торонті / ред. В. Дідюк. Торонто, 1991. С. 95.

³⁹ Гірняк Й. Листи із згадками про Дмитра Палієва. *Дмитро Паліїв. Життя і діяльність...* С. 769.

10. Maksymets, V. (1986). Natsionalne vidrozhennia Sokalshchyny v 1920-kh rokakh. In M. Martyniuk (Ed.), *Nadbuzhanshchyna: Sokalshchyna, Belzchyna, Radekhyshchyna, Kaminechchyna, Kholmshchyna i Pidliashshia. Istorychno-memuarnyi zbirnyk* (Vol. 1, p. 214). New York; Paris; Sydney; Toronto [in Ukrainian].
11. Marunchak, M. (1991). *Istoriia ukraintsiv Kanady* (Vol. 2). Winnipeg [in Ukrainian].
12. Marunchak, M. (2007). Dmytro Paliiv u moikh spomynakh. In *Dmytro Paliiv. Zhyttia i diialnist. 1896–1944: zb. prats i materialiv* (p. 638). Lviv [in Ukrainian].
13. Paliiv-Turcheniuk, Kh. (2007). Pisliaslovo. In *Dmytro Paliiv. Zhyttia i diialnist. 1896–1944: zb. prats i materialiv* (p. 818). Lviv [in Ukrainian].
14. Romaniv, S. (1986). Prombank (Promyslovyi bank) (Instytutsiia, shcho buduvala tretii stan ukraïnskoï spilnoty v Halychyni). In M. Martyniuk (Ed.), *Nadbuzhanshchyna: Sokalshchyna, Belzchyna, Radekhyshchyna, Kaminechchyna, Kholmshchyna i Pidliashshia. Istorychno-memuarnyi zbirnyk* (Vol. 1, pp. 253–254). New York; Paris; Sydney; Toronto [in Ukrainian].
15. Romaniv, S. (1989). Revoliutsiina Sokalshchyna v moikh spohadakh. In M. Martyniuk (Ed.), *Nadbuzhanshchyna: Sokalshchyna, Belzchyna, Radekhyshchyna, Kaminechchyna, Kholmshchyna i Pidliashshia. Istorychno-memuarnyi zbirnyk* (Vol. 2, p. 108). New York; Paris; Sydney; Toronto [in Ukrainian].
16. Sheparovych, Yu. (1986). Okruzhnyi soiuz kooperatyv u spivpratsi z filiieiu tovarystva «S.H.» u Sokali. In M. Martyniuk (Ed.), *Nadbuzhanshchyna: Sokalshchyna, Belzchyna, Radekhyshchyna, Kaminechchyna, Kholmshchyna i Pidliashshia. Istorychno-memuarnyi zbirnyk* (Vol. 1, p. 263). New York; Paris; Sydney; Toronto [in Ukrainian].
17. Shtyk, F. (2007). Z moikh spohadiv pro Dmytra Paliieva. In *Dmytro Paliiv. Zhyttia i diialnist. 1896–1944: zb. prats i materialiv* (p. 743). Lviv [in Ukrainian].
18. Shvahuliak, M. (2000). Natsionalno-politychna diialnist Dmytra Paliiva u mizhvoiennyi period. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 7, 410 [in Ukrainian].
19. Shyliuk, S. (1986). Selo Tudorkovychi v roky 1918–1920. In M. Martyniuk (Ed.), *Nadbuzhanshchyna: Sokalshchyna, Belzchyna, Radekhyshchyna, Kaminechchyna, Kholmshchyna i Pidliashshia. Istorychno-memuarnyi zbirnyk* (Vol. 1, p. 431). New York; Paris; Sydney; Toronto [in Ukrainian].
20. Soliar, I. (2011). *Zovnishni oriiantatsii natsionalno-derzhavnytskykh partii Zakhidnoi Ukrainy (1923–1939)*. Lviv [in Ukrainian].
21. Stefanyshyn, B. (1986). Chyitalnia «Prosivity» i amatorskyi hurtok v Sokali. (Spomyn). In M. Martyniuk (Ed.), *Nadbuzhanshchyna: Sokalshchyna, Belzchyna, Radekhyshchyna, Kaminechchyna, Kholmshchyna i Pidliashshia. Istorychno-memuarnyi zbirnyk* (Vol. 1, p. 216). New York; Paris; Sydney; Toronto [in Ukrainian].
22. Stefanyshyn, Ye. (1986). Fizychna kultura i sport u Sokali. In M. Martyniuk (Ed.), *Nadbuzhanshchyna: Sokalshchyna, Belzchyna, Radekhyshchyna, Kaminechchyna, Kholmshchyna i Pidliashshia. Istorychno-memuarnyi zbirnyk* (Vol. 1, pp. 342–343). New York; Paris; Sydney; Toronto [in Ukrainian].
23. Tomczyk, R. (2006). *Ukrainskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne*. Szczecin [in Polish].

24. Torzecki, R. (2007). Palijiw Dmytro. In *Dmytro Paliiv. Zhyttia i diialnist. 1896–1944: zb. prats i materialiv* (p. 735). Lviv [in Polish].
25. V. M. Konstantyn Zahoroda. (1986). In M. Martyniuk (Ed.), *Nadbuzhanshchyna: Sokalshchyna, Belzhyna, Radekhivshchyna, Kaminechchyna, Kholmshchyna i Pidliashshia. Istorychno-memuarnyi zbirnyk* (Vol. 1, p. 860). New York; Paris; Sydney; Toronto [in Ukrainian].
26. Veryha, V. (2007). Peredmov. In *Dmytro Paliiv. Zhyttia i diialnist. 1896–1944: zb. prats i materialiv* (p. 5). Lviv [in Ukrainian].
27. Volynets, S. (1965). Volodymyr Kokhan. In *Peredvisnyky i tvortsi Lystopadovoho zryvu. Zakhidno-ukrainski hromadski i politychni diiachy* (pp. 283–292). Winnipeg [in Ukrainian].

Roman KOSTYSHYN

*Degree-seeking student at the
Department of Contemporary History of Ukraine
Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the
National Academy of Sciences of Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1508-947X>
e-mail: roman.kostyshyn2020@gmail.com*

SOCIO-POLITICAL ACTIVITIES OF VOLODYMYR KOKHAN IN THE HISTORIOGRAPHICAL DISCOURSE

The state of research of socio-political activities of Volodymyr Kokhan by Ukrainian and Polish scholars – a well-known Ukrainian politician, ambassador (deputy) to the Polish Sejm, public figure – was analyzed. The research, mostly memoir, partially covers the following issues: V. Kokhan's participation in World War I, the establishment of the West Ukrainian People's Republic (WUNR); membership in the Ukrainian Military Organization (UMO), the Ukrainian Party of National Labor (UPNL); social activities; the 1928 election campaign and parliamentary activities; organizational activities in the National Unity Front (NUF); emigration work in Canada.

A complete work devoted to the life of V. Kokhan is the article by Stepan Volynets «Volodymyr Kokhan», in the collection of articles «Peredvisnyky i tvortsi Lystopadovoho zryvu. Zakhidno-ukrainski hromadski i politychni diiachy». Little-known facts of public and political activities are covered in numerous editions: historical and memoir collections «Nadbuzhanshchyna: Sokalshchyna, Belzhyna, Radekhivshchyna, Kaminechchyna, Kholmshchyna i Pidliashshia»; the collection of works and materials «Dmytro Paliiv. Zhyttia i diialnist». In modern Ukrainian historiography, a politician's activity is partially revealed in the scientific explorations of Mykola Kuhutiak, Ihor Soliar, Mykhailo Shvahuliak, and others. In the contemporary Polish historiography highlighted the works by Ryszard Torzecki and Ryszard Tomczyk, which briefly reveal the activities of a well-known politician in the Ukrainian National Democratic Alliance (UNDA) and the Ukrainian Parliamentary Representation (UPR). It was noted that in Ukrainian and foreign historiography, the 1920s and 1930s of V. Kokhan's life are most fully analyzed: his contribution to the activities of

cooperative, educational and sports public organizations of Sokal region; the evolution of political activities (from UPNL to NUF), relations with then politicians. The 1940s and 1960s of V. Kokhan's social activities remain little studied.

Keywords: Volodymyr Kokhan, socio-political activities, UNDA, NUF, historiography.

Михайло РОМАНЮК

*кандидат історичних наук, завідувач відділу новітньої історії
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9407-0066>
e-mail: rmv.lviv@gmail.com*

СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ГОЛОВНОГО КОМАНДИРА УПА ВАСИЛЯ КУКА (1913–1941)

Досліджено період становлення постаті Василя Кука (1913–2007) – керівника збройного підпілля Організації українських націоналістів (ОУН) і Головного командира Української повстанської армії (УПА) (1950–1954), активного діяча громадсько-політичного життя незалежної України. На основі неопублікованих джерел та різноманітних опублікованих матеріалів відтворено перший етап життєвого й організаційного шляху майбутнього провідника, який хронологічно охоплює період від його народження і до 1941 р., коли той увійшов до складу Проводу ОУН, тим самим ставши одним із очільників українського визвольного руху того періоду. Представлено родинне середовище, у якому зростав В. Кук, адже майже всі члени його сім'ї, ближчої і дальшої родини так чи так були заангажовані в націоналістичному русі, неодноразово піддавалися репресіям зі сторони поліційних органів Польської держави, більшовицького СРСР та гітлерівської Німеччини, і, зрештою, два його брати загинули від поляків. Відтворено участь В. Кука у громадсько-політичному житті регіону, зокрема товаристві «Просвіта» та спортивно-руханковому «Пласт», куди вступив у 1927 р. Окреслено освітній шлях В. Кука як абсолювента Золочівської приватної класичної гімназії Українського педагогічного товариства «Рідна школа», а відтак як студента факультету права Люблінського католицького університету. Особливу увагу приділено питанню вступу майбутнього керівника національно-визвольного руху до лав ОУН, репресіям проти нього зі сторони польської окупаційної влади, шляху просування організаційною вертикаллю та функціональним обов'язкам у складі Золочівської повітової ексекютиви ОУН, напрямам роботи, яку виконував, перебуваючи в підпіллі від травня 1937 р. Розглянуто риси характеру та фахові здібності В. Кука, які сприяли поступовому входженню його до складу найвищого керівництва українського визвольного руху середини ХХ ст.

Ключові слова: Василь Кук, «Пласт», Організація українських націоналістів, повітова ексекютива, польська поліція, експропріаційна акція, Золочівщина, Підгаєччина, збройне повстання, еміграція, військова референтура.

Постать Василя Кука – Головного командира УПА, голови Генерального секретаріату Української головної визвольної ради (УГВР) і керівника збройного підпілля ОУН в Україні 1950–1954 рр. – вирізняється з когорти провідних діячів українського

визвольного руху середини ХХ ст. передовсім тим, що йому в цій боротьбі довелося протистояти польському окупаційному, нацистському та більшовицькому тоталітарним режимам, упродовж 17 років перебувати у підпіллі, вижити і продовжувати боротьбу в тюремних казематах.

Українські дослідники періоду збройної боротьби ОУН та УПА доволі перебірливі у виборі тем для наукових студій, особливо, якщо йдеться про окремо взятую постать із метою написання наукової біографії. Це зумовлено, очевидно, по-перше, наявністю джерельної бази та її доступністю, а, по-друге, розкрученістю цієї постаті, її популярністю. Так, серед очільників збройної боротьби в Україні найбільше уваги приділено особі Головного командира УПА 1943–1950 рр. Романа Шухевича («Тараса Чупринки»), провідного ідеолога ОУН та УПА Петра Федун («Полтави»), командира УПА-Північ Дмитра Клячківського («Клима Савура») й ін. Про них видають окремі дослідження, збірники документів, зібрання праць тощо¹. Натомість інші провідники залишаються або невідомими, або маловідомими. Наприклад, крайовий провідник ОУН Роман Кравчук («Максим»), командир УПА-Захід Василь Сидор («Шелест») та ін. Постать В. Кука також належить до когорти «обділених». Серед праць, присвячених Головному командирові УПА 1950–1954 рр., треба назвати воєнно-політичний портрет Дмитра Веденєєва², популярний біографічний нарис Віталія Манзуренка й Олександра Іщука³, окремі публікації Григорія Дем'яна⁴, Володимира В'ятровича⁵ тощо.

Однозначно, постать керівника збройного підпілля ОУН та УПА В. Кука потребує ґрунтовного наукового дослідження, у якому будуть розкриті всі сторони життя та діяльності цієї неординарної постаті: процес зростання в родинному колі, становлення особистості, специфіка повстанського життя і боротьби, особливості протистояння органам Комітету державної безпеки (КДБ) в умовах ув'язнення тощо. Сподіваюся, у найближчі роки така праця з'явиться.

Зважаючи на відсутність повноцінної наукової біографії генерал-хорунжого УПА В. Кука, вимальовується й мета цього дослідження – відтворити етап

¹ Зокрема, див.: Роман Шухевич у громадсько-політичному житті Західної України 1920–1939 рр.: спогади, документи, світлини / упоряд. і відп. ред. А. Сова; Центр незалежних історичних студій. Львів: Априорі, 2019. 816 с.; Романюк М. Петро Федун – «Полтава» – провідний ідеолог ОУН та УПА. Львів; Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 2009. 128 с.; Федун Петро – «Полтава». Концепція Самостійної України. Львів, 2008. Т. 1. Твори / упоряд. і відп. ред. М. В. Романюк. 720 с. 16 с. іл.; Федун Петро–«Полтава». Концепція Самостійної України. Львів, 2013. Т. 2. Документи і матеріали / упоряд. і відп. ред. М. В. Романюк. 896 с.; Марчук І. Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський–«Клим Савур». Рівне: Видавець Олег Зень, 2009. 168 с.

² Веденєєв Д. В. Одиссея Василя Кука. Военно-политический портрет последнего командующего УПА. Київ: К.И.С., 2007. 208 с.

³ Манзуренко В., Ішук О. Василь Кук – Головний Командир УПА. Рівне: Видавець Олег Зень, 2008. 80 с.

⁴ Дем'ян Г. Головний командувач УПА (До 85-річчя Василя Кука). *Шлях перемоги* (Київ). 1998. 1 квітня.

⁵ В'ятрович В. Останній бій останнього командира. *В'ятрович В. Історія з грифом «Секретно»*. *Українське ХХ століття*. Львів: Часопис, 2013. С. 446–458; В'ятрович В. Історія з грифом «Секретно»: Піймати «Борсука». Арешт Василя Кука. URL: <http://tsn.ua/analitika/istoriya-z-grifom-sekretno-piymati-borsuka-aresht-vasilya-kuka.html>

становлення цієї непересічної особистості, входження його в ОУН і місце в організаційній вертикалі.

Народився майбутній Головний командир УПА 11 січня 1913 р. у містечку Красне (тепер – Буського р-ну на Львівщині), у сім'ї залізничника Степана Кука та Параскевії Постолок. Виховувався у сім'ї, де було восьмеро дітей, з яких двоє передчасно померли (Филимон (1919–1919), Ганна (1911–1919)), а шестеро зростали на радість батькам: Василь (1913–2007), Ілярій (1915–1938), Єва (1917–1946), Ілько (1919–1939), Филимон (1920–2002) та Іван (1924–1984). Батьки мали невелике господарство, де головну роль відігравала мати.

Дитинство В. Кука припало на роки воєнного лихоліття. Лише в 1921 р. він пішов на навчання до місцевої 4-річної народної школи, де провчився лише два роки, а відтак займався із Іваном Ладою – приватним учителем, який підготував його до вступу в гімназію.

У 1923 р. В. Кук вступив до Золочівської приватної класичної гімназії Українського педагогічного товариства «Рідна школа», де впродовж року займався на підготовчому курсі, а вже 1924 р. був зарахований до 1-го класу.

У міжвоєнний період Золочів займав одне з головних місць у національно-патріотичному житті краю, був націоналістичним центром і «кузнем кадрів» українського визвольного руху завдяки функціонуванню тут української гімназії, директором якої був о. Микола Хмільовський – людина високо моральна, авторитетна, колишній капелан УГА, щирий український патріот.

Опинившись у цьому середовищі, В. Кук одразу ж поринув у його круговерть і став одним із лідерів гімназійного товариства. Коли навесні 1927 р. у Золочеві відновив діяльність «Пласт», 14-літній юнак активно долучився до його роботи⁶, належав до 5-го гуртка «Крук» 22-го куреня ім. Івана Богуна. 18 вересня 1928 р. офіційно склав пластову присягу, яку засвідчив Степан Кук – батько майбутнього провідника, тим самим даючи згоду на громадську діяльність сина⁷.

Про цей період життя Василь Кук згодом згадував в автобіографії так: «З 1927 року я належав до молодіжної організації Пласту і вже читав нелегальну газету УВО “Сурма”. У 1928–[19]29 шкільному році я став членом юнацтва ОУН, наступного року – провідником юнацтва ОУН у Золочівській гімназії та у повіті. З 1930 року був членом Золочівської повітової Екзекутиви (Проводу) ОУН. Провідником повітової Екзекутиви був у тому часі студент Львівського університету Богдан Гошовський, ідеологічним референтом – студент Варшавського університету Орест Чемеринський, бойовим – студент Зенон Тарнавський, військовим – студент Іван Коропецький. Я був референтом юнацтва й одночасно організаційним, бо через юнацтво була зорганізована підпільна мережа в селах повіту. У 1931–[19]32 рр. я мав прямий зв'язок у Львові з членами Крайової Екзекутиви (КЕ): Дмитром Мироном, Ярославом Стецьком, Ярославом Старухом, Іваном Малюцою, згодом Михайлом Коржаном та іншими. За дорученнями КЕ ОУН я часто виконував кур'єрські

⁶ Генерал Мирон Тарнавський (1869–1938): зб. ст. і мат. Броди: Просвіта, 2011. С. 290–291; Мارتиролог Українського Пласту / уклад.: Свідзинська О. (відп. ред.), Сова А., Юзич Ю. Львів: Дизайн-студія «Папуга», 2015. С. 397.

⁷ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України. Ф. 389. Оп. 1. Спр. 243. Арк. 40.

завдання: перевозив зброю та вибухові матеріали з Кракова до Львова (з краківської лабораторії Карпинця-Климишина). Доставляв нелегальну літературу на Волинь, на пункт зв'язку, що знаходився на хуторі в Оржеві до родини Робітницьких. У тому часі, буди ще гімназистом, мене декілька разів затримувала польська поліція, але після двох діб мене звільняли за браком доказів»⁸.

У 1932 р., після успішного закінчення гімназії, В. Кук вступив до Люблінського католицького університету на факультет права, де провчився неповний рік. Тут за дорученням Проводу ОУН займався організацією місцевого осередку, до якого, зокрема, увійшли Зиновій Тершаковець – майбутній керівник Львівського краю ОУН, Яків Чорний – згодом керівник Перемишльської округи ОУН та ін.⁹

У травні 1933 р. під час перебування на родинних теренах молодого революціонера заарештувала польська поліція за обвинуваченням у належності до ОУН та поширення листівок і запроторила до Золочівської тюрми. Впродовж кількох місяців слідчі намагалися довести його провину та змусити в'язня свідчити, проте це їм так і не вдалося¹⁰. 9 вересня 1933 р. Василь вийшов на волю, однак уже 18 жовтня того ж року його знову заарештувала польська поліція за обвинуваченням у підготовці та проведенні підпалів панського збіжжя і сіна на теренах Золочівського повіту, що мало місце проти ночі 15 вересня 1933 р. Його та брата Ілярія (арештований 26 вересня 1933 р.) обвинувачували у проведенні такої акції у с. Балучині (тепер – Буського р-ну). Під час обшуку на господарстві батьків у Красному були знайдені пляшки із запальною сумішшю, що стало доказовою базою для сторони обвинувачення¹¹. Не допомогло братам і те, що їх захищав відомий уже на той час адвокат Степан Шухевич, який у спогадах відзначав твердість духу арештованих: «Піднести мушу, що хлопців бито, і то дуже збито, а вони ні словечком нікого не зрадили»¹². 27 січня 1934 р. окружний суд Золочева засудив майбутнього провідника на 14 місяців ув'язнення, а 11 квітня 1934 р. апеляційний суд Львова термін покарання збільшив до 2-х років¹³.

Покарання Василь Кук відбував у тюрмах Золочева та Радомна, вийшов на волю в січні 1936 р. у зв'язку з амністією після смерті Юзефа Пілсудського. Повернувшись на рідні терени, В. Кук одразу ж взявся за організаційну роботу. Про цей період у житті він писав: «У 1936 році я знову очолив ОУН у Золочівщині. Тоді в повіті було багато арештованих членів ОУН. Заново необхідно було розбудувати організаційну мережу. Потрібна була видавнича техніка, зброя, і на все це, звичайно, потрібні були значні кошти, яких Організація тоді не мала. Щоб їх роздобути, окремі члени почали відкривати різні торговельні підприємства, крамниці тощо. Я, щоб конспірувати свої організаційні зв'язки зі станицями ОУН у повіті, став продавцем у крамниці членів ОУН Романа і Стефанії Квасовських у Золочеві. Петро Сорока і Петро Ци[ц] а, обидва члени ОУН, відкрили в Золочеві свою шкіряну крамницю»¹⁴.

⁸ Василь Кук – полковник УПА. *Сурмач* (Лондон). 1997. Чис. 1–4(131–134). С. 47.

⁹ Там само. С. 48.

¹⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 371. Оп. 1. Спр. 97. Арк. 2–2зв.

¹¹ Там само. Арк. 1–2, 4.

¹² Шухевич С. *Моє життя: Спогади*. Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1991. С. 546.

¹³ ЦДІАЛ України. Ф. 371. Оп. 1. Спр. 97. Арк. 2–2зв.

¹⁴ Василь Кук – полковник УПА. *Сурмач* (Лондон). 1997. Чис. 1–4(131–134). С. 48.

Однак діяти легально В. Кук зміг недовго. Вже на початку травня 1937 р. він у свої 24 роки був змушений перейти на нелегальне становище й опанувати фах професійного підпільника, яким залишався до моменту захоплення спецгрупою КДБ у травні 1954 р. До переходу в підпілля його змусила невдала експропріаційна акція на поміщиків Ясінських, здійснена 6 травня 1937 р. бойовиками ОУН у с. Гончарівка Золочівського повіту та судовий процес над його учасниками¹⁵. Цю акцію підготувала Золочівська повітова ексекютива ОУН без погодження з вищим керівництвом із метою захоплення грошей, необхідних для діяльності організації. Участь у ній взяли п'ятеро членів: Ілярій Кук, Володимир Качур, Петро Цица, Павло Габа й Іван Майба. Поміщиків під час нападу вбили. У бою з польською поліцією загинув І. Майба, а І. Кука та П. Цицу заарештували. Дещо пізніше до рук поляків потрапив і В. Качур. На гучному судовому процесі 15 березня 1938 р. окружний суд виніс вирок, за яким І. Кука та В. Качура засуджено до смертної кари (першого страчено у Львові 25 серпня 1938 р., а другому вирок замінено на довічне ув'язнення), П. Цицу ж засуджено до довічного ув'язнення¹⁶.

Про цей період Василь Кук в автобіографії писав: «... в травні 1937 р. перейшов у підпілля. З того часу став професійним революціонером-підпільником, озброєним револьвером і гранатами. Було мені тоді 24 роки. Жив нелегально в підпільних хатах у Львові, втримуючи організаційні зв'язки з членами КЕ ОУН Ярославом Старухом, Степаном Галамаєм і провідними членами Львівської міської мережі ОУН. У тому часі я проводив масові нічні ідеологічно-політичні вишколи робітників і ремісників на околицях Львова»¹⁷.

Восени 1937 р. рішенням Проводу ОУН молодий революціонер скерований на Підгаєччину, де за сприяння провідниці повітової ексекютиви Філі Бзови («Гави») мав організувати підпільну друкарню крайового проводу ОУН, якій було надано криптонім «Мандоліна». Вже до кінця року видавничий осередок почав функціонувати на присілку с. Угринів у хаті Теодора та Катерини Вирстів, де друкували відозви КЕ ОУН, вишкільні матеріали, брошури тощо. Саме тут надрукована перша праця В. Кука «Пашні буряки», підписана псевдонімом «Інж. агроном Лука Лемішка» і присвячена питанню конспірації.

Одночасно із вказаним видавничим осередком В. Кук, який у той час користувався псевдами «Юрко», «Медвідь», «Леміш», «Ле», організував хімічну лабораторію на околиці с. Лиса, де виготовляли ручні гранати, міни, самозапальні пакети тощо, які були вкрай необхідними для озброєння членів організації.

Окрім зазначеної роботи на Підгаєччині, В. Кук упродовж 1937–1939 рр. активно співпрацював із тутешнім повітовим проводом ОУН, допомагаючи йому проводити організаційний, політичний, ідеологічний та військовий вишколи кадрів. Про один із таких заходів, проведених восени 1938 р. для вшанування пам'яті загиблого провідника ОУН полковника Євгена Коновальця, майбутній провідник писав: «Дуже велично було відзначено трагічну загибель сл[авної] п[ам'яті] полк[овника] Євгена

¹⁵ Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. 3-є вид., перероб. і доп. Київ: Українська видавнича спілка, 2007. С. 352.

¹⁶ Шухевич С. Моє життя: Спогади. С. 545–557; Казанівський Б. Шляхом Легенди. Спомини. 2-ге вид., доп. Львів: Кальварія, 2004. С. 37–39; Василь Кук – полковник УПА. С. 48.

¹⁷ Василь Кук – полковник УПА. С. 49.

Коновальця. У яру Завалівського лісу восени 1938 року зібрались до 500 людей. На сцені висів портрет Вождя, освічений електричними лампочками. Стояла почесна військова варта. Відспівано національний гімн. І на закінчення пролунало трикратне «Слава» і заgrimіли три вибухи саморобних мін. Враження від цього було дуже сильне. Портрет полк[овника] Євгена Коновальця намалював підпільний різьбар Іван Пушка з с. Носова, а міни виготовив Петро Шав'як, муляр з с. Носова»¹⁸.

Упродовж весни–літа 1939 р. В. Кук був задіяний до військових вишколів, які проводила повітова ексекютива ОУН Підгаєччини у Слов'ятинських лісах. В очікуванні вибуху війни організація проводила посилену підготовку кадрів, котрі планувала використати в час розгортання бойових дій у терені для підняття всенародного повстання задля здобуття незалежної Української держави. Вже у вересні тут діяла повстанська сотня, яка роззброювала групи польських солдатів, знищувала поліційні станиці, здобувала зброю, боєприпаси та військоове спорядження для потреб ОУН.

Восени 1939 р., після опанування терену більшовицькими військами, В. Куку як членові ОУН, який потенційно перебував під загрозою арешту репресивно-каральною системою нової окупаційної влади, крайова ексекютива дала вказівку відійти на еміграцію на територію Польщі, окуповану німцями, де він активно долучився до організаційної роботи спочатку в Сяноку, а відтак – у Кракові. За свідченнями Олександра Луцького, відомо, що вже на листопад 1939 р. В. Кук перебував у Кракові, де очолював відділ військової розвідки військової референтури Проводу ОУН¹⁹.

Про перебування на еміграції В. Кук згодом писав: «У 1939–[19]40 рр. я організував нелегальні переходи через більшовицькі кордони для кур'єрів ОУН, приймав звіти від підпільників, які прибували з України, збирав інформацію про становище в Україні, технічно забезпечував підпільників, які відходили до праці в Україну. Для керівництва справами зв'язків з Україною я мав досить численний апарат кур'єрів, зв'язкових, радистів та інших необхідних допоміжних служб. У 1940 р. я двічі нелегально побував на Закарпатті, зустрічався там з юнацтвом ОУН, перевіряв діяльність зв'язкових пунктів, проводив вишколи»²⁰.

У 1940–1941 рр., у період оформлення розколу ОУН, В. Кук увійшов до складу керівних органів бандерівського відламу. 10 лютого 1940 р. він був серед учасників конференції ОУН у Кракові, на якій створили Революційний провід ОУН на чолі зі Степаном Бандерою²¹. У цей же час був призначений організаційним референтом Проводу, а 10 березня того ж року – ще й керівником відділу військового постачання повстанського штабу ОУН.

Одночасно із виконанням важливих організаційних функцій Василь Кук у березні 1940 р. закінчив старшинські курси у Кракові, організовані Проводом ОУН під керівництвом поручник Осипа Карачевського («Свободи»). Крім нього, пришвидшений військовий вишкіл пройшли 30 провідних членів, серед яких Дмитро Мирон,

¹⁸ Василь Кук – полковник УПА. С. 49.

¹⁹ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Ф. 65. Спр. С-7736. Т. 1. Арк. 280.

²⁰ Василь Кук – полковник УПА. С. 50.

²¹ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-7736. Т. 1. Арк. 281.

Микола Климишин, Микола Арсенич, Олександр Луцький та ін. Згодом В. Кук і В. Охримович були вільними слухачами курсів ОУН для вищого командного складу, на які офіційно не були зараховані через відсутність у них будь-якої військової освіти²².

31 березня – 3 квітня 1941 р. В. Кук був учасником II Великого збору ОУН у Кракові, де відбулося остаточне оформлення бандерівського крила організації, яка почала активну підготовку до очікуваної німецько-радянської війни. Він брав активну участь у роботі форуму, де виступав із доповіддю.

Саме з цього часу Василь Кук почав належати до керівного складу ОУН(б) і, зрештою, у 1950 р. очолив увесь український визвольний рух на території України, яким керував до захоплення спецгрупою КДБ у травні 1954 р.

Отже, особистість майбутнього керівника збройного підпілля ОУН та УПА Василя Кука формувалася в умовах жорсткого польського окупаційного режиму у сім'ї національно свідомих робітників під впливом традицій визвольної боротьби 1918–1921 рр. Особливо вплинули на кристалізацію постаті провідника середовища «Просвіти», «Пласту», а також учнівської молоді Золочівської гімназії. Постійний контакт із людьми, жвава організаційна діяльність сприяли накопиченню величезного практичного досвіду, який високо цінувало вище керівництво організації, і, зрештою, він дав можливість В. Куку стати одним із її керівників.

REFERENCES

1. Demian, H. (1998, Kvitenn 1). Holovnyi komanduvach UPA (Do 85-richchia Vasylia Kuka). *Shliakh peremohy* [in Ukrainian].
2. Fedun Petro-»Poltava». (2008). In M. V. Romaniuk (Ed.), *Kontseptsiia Samostiinoi Ukrainy* (Vol. 1). Lviv [in Ukrainian].
3. Fedun Petro-»Poltava». (2013). In M. V. Romaniuk (Ed.), *Kontseptsiia Samostiinoi Ukrainy* (Vol. 2). Lviv [in Ukrainian].
4. Heneral Myron Tarnavskyy (1869–1938). *Zbirnyk statei i materialiv*. (2011). Brody: Prosvita [in Ukrainian].
5. Kazanivskyy, B. (2004). *Shliakhom Legendy. Spomyny* (2nd rev. ed). Lviv: Kalvariia [in Ukrainian].
6. Manzurenko, V., & Ishchuk, O. (2008). *Vasyl Kuk – Holovnyi Komandyr UPA*. Rivne: Vydavets Oleh Zen [in Ukrainian].
7. Marchuk, I. (2009). *Komandyr UPA-Pivnich Dmytro Kliachkivskyy-»Klym Savur»*. Rivne: Vydavets Oleh Zen [in Ukrainian].
8. Svidzynska, O. (Ed.). (2015). *Martyroloh Ukrainskoho Plastu*. Lviv: Dyzzain-studiia «Papuha» [in Ukrainian].
9. Mirchuk, P. (2007). *Narys istorii OUN. 1920–1939 roky* (3rd rev. ed.). Kyiv: Ukr. vyd. spilka [in Ukrainian].
10. Sova, A. (Ed.). (2019). *Roman Shukhevych u hromadsko-politychnomu zhytti Zakhidnoi Ukrainy 1920–1939 rr.: spohady, dokumenty, svitlyny*. Lviv: Apriori [in Ukrainian].

²² ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-7736. Т. 1. Арк. 290; Там само. Ф. 13. Спр. 372. Т. 88. Арк. 31.

11. Romaniuk, M. (2009). *Petro Fedun – «Poltava» – providnyi ideoloh OUN ta UPA*. Lviv; Toronto: Vydavnytstvo «Litopys UPA» [in Ukrainian].
12. Shukhevych, S. (1991). *Moie zhyttia: Spohady*. London: Ukrainska Vydavnycha Spilka [in Ukrainian].
13. Vasyl Kuk – polkovnyk UPA. (1997). *Surmach (London)*, 1–4 (131–134) [in Ukrainian].
14. Vedeneev, D. V. (2007). *Odisseia Vasiliia Kuka. Voенно-politicheskii portret posledneho komanduiushcheho UPA*. Kyiv: K.Y.S. [in Russian].
15. Viatrovych, V. (2013). Ostannii bii ostannoho komandyrа. In V. Viatrovych (Ed.), *Istoriia z hryfom «Sekretno». Ukrainske XX stolittia* (pp. 446–458). Lviv: Chasopys [in Ukrainian].
16. Viatrovych, V. *Istoriia z hryfom «Sekretno»: Piimaty «Borsuka»*. Aresht Vasylia Kuka. Retrieved from <http://tsn.ua/analitika/istoriya-z-grifom-sekretno-piymati-borsuka-aresht-vasilya-kuka.html> [in Ukrainian].

Mykhailo ROMANIUK

*Head of the Department of Modern History
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies
National Academy of Sciences of Ukraine
Doctor of Philosophy
ORCID.org/0000-0001-9407-0066
e-mail: rmv.lviv@gmail.com*

FORMATION OF THE PERSONALITY OF THE UPA COMMANDER-IN-CHIEF VASYL KUK (1913–1941)

The study investigates the formation of the personality of Vasyl Kuk (1913–2007) – the leader of the OUN armed forces and the UPA Commander-in-Chief (1950–1954), a social and political activist of independent Ukraine. Based on unpublished sources and various published materials, the first stage of the future leader’s life and the organizational path was recreated. It chronologically covers the period from his birth until 1941, when he joined the OUN Wire, thus becoming one of the leaders of the Ukrainian liberation movement of that period.

Particular attention is paid to the family environment in which V. Kuk grew up. Almost all members of his family, close and distant relatives, were somehow engaged by the nationalist movement, were repeatedly repressed by the police of Poland, the Bolshevik USSR, and Nazi Germany, and eventually, two of his brothers were killed by Poles. His participation in the socio-political life of the region, in particular, in the societies “Prosvita” and “Plast,” which he joined in 1927, was recreated. The author also outlined V. Kuk’s educational path firstly as a graduate of Zolochiv private classical gymnasium of Ukrainian Pedagogical Society “Ridna Shkola” and then as a student in the Faculty of Law at the Catholic University of Lublin.

Extensive coverage is given to the entry of the future leader of the national liberation movement into the OUN, repression by the Polish occupation authorities, the way of promoting him along the organizational vertical and the functional responsibilities within the Zolochiv county executive committee of the OUN, areas of his work in the underground since May 1937.

The character traits and professional abilities of V. Kuk, which contributed to his progressive entry into the top leadership of the Ukrainian liberation movement in the mid-20th century, are considered.

Keywords: Vasyl Kuk, Plast, Organization of Ukrainian Nationalists, County Executive, Polish Police, expropriation action, Zolochiv region, Pidhaitsi region, armed uprising, emigration, military intelligence service.

ОСОБЛИВИЙ ПОГЛЯД

УДК 94(477.8):321[ЗУНР]"1918/1923"
DOI: 10.33402/nd.2018-6-198-211

Богдан ЯКИМОВИЧ

доктор історичних наук

заслужений працівник культури України

професор кафедри історичного краєзнавства

Львівського національного університету імені Івана Франка

провідний науковий співробітник

Національної академії сухопутних військ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1597-1128>

e-mail: b.yakymovych@gmail.com

ПРИЧИНИ ПОРАЗКИ ЗУНР: інвазія, героїзм, бездіяльність чи зрада?

Оцінюючи Українську революцію 1917–1921 рр. і проголошення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) як другий феномен в історії українського народу після утворення козацької держави під проводом Богдана Хмельницького в XVII ст., звернено особливу увагу на помилки політичного та військового провідів галичан, які призвели до падіння державності в Галицько-Буковинсько-Закарпатському краї. Представлено часові відтинки, коли була можливість прогнати польських загарбників із території Східної Галичини. Зазначено, що саме втрачений час, дезорієнтація у внутрішньопольських протиріччях, дезорганізація запілля, нереалізація Акта Злуки між ЗУНР та УНР (Українською Народною Республікою) і події на Наддніпрянщині зумовили падіння ЗУНР, яка вже у другому кварталі 1919 р. опинилася сам на сам із міццю відтвореної Польської держави. Зазначено, що саме в той час Антанта при нейтральній позиції США значними силами і засобами підтримала поляків, кинувши українців на розтерзання Польщі, Румунії, білої та червоної Москви.

Ключові слова: ЗУНР, Львів, Перемишль, Дмитро Вітовський, Гнат Стефанів, Михайло Омелянович-Павленко.

Проголошення державної незалежності Української Народної Республіки 22 січня 1918 р. неабияк вплинуло на розвиток подій на українських землях Австро-Угорщини. Якщо під час підписання Берестейського мирного договору не могло навіть бути мови про приєднання західноукраїнських земель до Наддніпрянщини, то зразу ж на порядку денному постала проблема створення з українських земель – Галичини і Буковини – окремого автономного краю. На жаль, цю ідею не реалізовано через шалений спротив поляків, які обіймали головні позиції в австрійській адміністрації.

Наприкінці вересня 1918 р. з ініціативи Василя Панейка та Степана Барана з австрійських офіцерів-українців створено військовий комітет, який мав дбати про організацію своїх осередків на місцях, щоби при нагоді захопити владу. До справи долучилися

й Українські січові стрільці (УСС), які в жовтні 1918 р. були передислоковані з околиць Єлисаветграда (перебували там у складі австрійського окупаційного корпусу від часу підписання Берестейського договору) на Буковину та підтримували тісний зв'язок зі столицею краю. Цю роботу проводили чітко, зберігаючи повну конспірацію.

Як відомо, Українська парламентська репрезентація 18 жовтня 1918 р. скликала у Львові всіх депутатів-українців австрійського парламенту, Галицького і Буковинського сеймів, церковних діячів, щоби вирішувати майбутнє західноукраїнських земель. Саме тоді створено Українську Національну Раду (УНРаду) – повноважного представника українського народу. Грунтуючись на принципі самовизначення народів, УНРада проголосила, що вся українська етнічна територія конституюється як Українська держава. Сюди входили Східна Галичина з Лемківщиною, Північно-Західна Буковина й українська частина Північно-Східної Угорщини, себто Закарпаття. Загалом це мало охоплювати понад 70 тис. км¹.

Національним меншинам, які проживали на цій території, запропоновано делегувати до УНРади своїх представників. Одне з головних обговорюваних питань – ставлення до Української держави на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським. Вирішено поки не проголошувати єдності з гетьманською Україною – галичани знали, що цей уряд схиляється до об'єднання з білими московитами, що Україна стала пристановищем для антиукраїнських елементів з усіх просторів колишньої Російської імперії і що гетьман себе ними оточив. Знали також, що його аграрною політикою були дуже незадоволені селяни, на чому добре грали більшовицькі агітатори та доморошені демагоги, заражені соціалізмом, і, найгірше, що фактично готується масштабне антигетьманське повстання². Було відомо, що у зв'язку з революціями в Австрії та Німеччині, а значить відходом з України регулярного війська цих держав, утримати владу гетьманові буде проблемно. Злука з гетьманською Україною загрожувала Західній перебуванням під «єдиною Росією».

Наступного дня, 19 жовтня 1918 р., на засідання прибули делегати зі всього краю. Головою УНРади було обрано Євгена Петрушевича, утворено делегатуру на чолі з Костем Левицьким, уповноважену провадити справи Галичини. Їй підпорядковувалися Центральний військовий комітет у Львові та керівництво політичних партій. УНРаду привітала закарпатська інтелігенція, висловивши жаль із приводу того, що через незалежні від неї причини не має змоги взяти участі у роботі високих зборів.

Події розгорталися дуже швидко. У Кракові 28 жовтня 1918 р. організовано Польську ліквідаційну комісію для захоплення влади й поширення її на всю Галичину. 30 жовтня до Львова приїхав сотник УСС Дмитро Вітовський. Він перейняв

¹ Площа незалежних балтійських держав, які втримали незалежність у міжвоєнний період, така: Литва – 65 301 км²; Латвія – 64 589 км²; Естонія – 45 227 км². Дані за: Дубович І. Країнознавчий словник-довідник. 4-те вид. Плоєшти (Румунія): LVS Crepuscul, 2006. 820 с., 8 с. іл.

² Справа в тому, що Володимир Винниченко, маючи якусь патологічну і зaniкальну відразу до Павла Скоропадського та бажання очолити державу, не йшов разом із Українським національним союзом, який очолював, на будь-яке порозуміння з гетьманом та не зробив жодного зусилля, щоби відвернути його від «білих кіл», що тоді численно згромадилися в Києві. Це й зумовило трагічну для державного існування та соборності України гетьманську Грамоту про федерацію з майбутньою найбільшовицькою Росією від 14 листопада 1918 р. Детальніше див.: Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923: у 2-х т. Львів, 1998. Т. 1. С. 370–377.

командування українськими військовими підрозділами, організованими в австрійських полках Львівської залоги. Та для справедливості треба відзначити, що план захоплення Львова був на той час повністю опрацьований і його підготував «комітет трьох»: Петро Бубела, Людомир Огоновський та Дмитро Паліїв. Дізнавшись, що 1 листопада до Львова приїжджає Польська ліквідаційна комісія, УНРада 31 жовтня запропонувала австрійському намісникові графу Гуйну передати їй владу³, а після його відмови вирішено взяти її силою. Далі відбувся Листопадовий чин⁴.

Мета статті – застановитись насамперед не на героїзмі галицьких вояків, не на успіхах у державному будівництві і навіть не на загальнонаціональному й історичному значенні ЗУНР, а проаналізувати наші помилки, коли, маючи право і перебуваючи в доволі сприятливих обставинах, щоби мати в міжвоєнному двадцятилітті власну державу, як Литва, Латвія та Естонія, ми її втратили, потрапивши під польську окупацію з великодержавним польським обманом надати українським землям автономію в межах відродженої Польської держави.

Події 1918 р., пов'язані з розвалом Австро-Угорської монархії, започаткували серйозні зміни на карті Європи. Натхненний 14-ма пунктами президента США В. Вільсона, розуміючи, що галицьке суспільство достатньо структуроване, політичний провід галичан мав усі шанси творити українську державність на західноукраїнських землях⁵. Польський провід ніяк не йняв віри, що, вмів маніпулюючи Віднем, починаючи від першого намісника краю Агенора Голуховського, коли місцеву владу у Східній Галичині захопила польська меншина, українці зможуть зробити щось подібне: взяти владу у столичному Львові й українських повітах, проголосити і розбудувати державність, причому цивілізованим демократичним шляхом, надаючи всі громадянські права полякам та євреям.

Якщо вважати 1387 р. часом приєднання західних земель Галицько-Волинської держави до Польської корони, то 1918-го йшов 531-й рік бездержавності цього краю (короткочасне перебування Галичини 1648 р. під стягами Б. Хмельницького можна не брати до уваги). Навіть період 1772–1918 рр. великою мірою можна трактувати також польським пануванням – Відень був далеко і там не до кінця розуміли, чії землі долучили собі під час першого поділу Речі Посполитої. Тому Листопадовий чин, виникнення ЗУНР, багатомісячна польсько-українська війна, коли поляків при нейтральній позиції США щодо ЗУНР підтримувала Антанта, не шкодуючи ні зброї, ні інших матеріальних засобів, можна вважати другим після козацтва феноменом в історії українського народу. Якби не ці події, то можна було би вважати, що західні терени етнічного розселення українців, мабуть-таки, залишилися б під чужоземним пануванням, бо в 1944 р. навіть Йосиф Сталін не міг, хоча й хотів, віддати полякам не лише Лемківщину, Надсяння, Холмщину та Підляшшя. Диктатор добре усвідомлював,

³ Левицький К. Великий Зрив. До історії Української державності від березня до листопада 1918 року на підставі спогадів і документів. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2018. С. 105–108.

⁴ Детальніше див.: Якимович Б. Західно-Українська Народна Республіка: міти, історія, значення. Якимович Б. *Україна та українці: події далекі і близькі*. Вибрані праці. Львів, 2014. С. 62–69.

⁵ Це з правового погляду добре обґрунтовано в монографії: Тищик Б. Й. Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. Львів: Тріада плюс, 2004. 392 с.; Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–1940). Ілюстрований біографічний нарис. Львів: Манускрипт, 2013. 400 с.; іл.

що західноукраїнські землі будуть епіцентром антирадянського спротиву, активного чи пасивного. Зрештою, факт відродження Української соборної самостійної держави 1991 р. – це наслідок подій жовтня 1918 р.

На мою думку, головною причиною та підсумком нашого програшу в польсько-українській війні та переходу Галицької армії за Збруч була-таки польська інвазія і повне ігнорування українського питання країнами-переможцями, принаймні від середини лютого 1919 р. На початок літа 1919 р. нашу армію затиснуто в невеличкому трикутнику поблизу Чорткова, а держава втратила майже всю територію. Чортківська офензива (або як її іноді називають – Четвертий наступ на Львів), розпочата 7 червня 1919 р., була виявом високого духу українського вояка. Проте через низку обставин: непідготовленість і незабезпеченість насамперед амуніцією, відсутність відповідних резервів – вона залишилася справді яскравим героїським вчинком, але заздалегідь була приреченою. Окрім того, програш західноукраїнської дипломатії в переговорах з Антантою тоді вже був очевидний і на Галицький фронт Польща могла перекидати військо з незагрозених для польської державності напрямків. Про це згодом. Тут наведу часові відтинки, коли ми втратили справді реальні можливості у збройний спосіб домогтися успіхів.

1. У перші три дні, починаючи від донесення полковникові Дмитру Вітовському, що польські боївки активно готуються до боротьби з українською владою, польська молодь зносить зброю до костелу Святої Єльжбети (Єлизавети) й інших. Треба було негайно заарештувати всіх причетних до цих конспіративних дій. Окрім того, всі зусилля потрібно було спрямувати на збереження львівського двірця, а також зосереджених довкола нього магазинів зброї. Тому запізнення Легіону Українських січових стрільців – перші чотири сотні піхоти прибули аж у другій половині 3 листопада, а решта – проти ночі 4, та ще й лише на станцію Сихів, зі сходу Львова, – стало фатальним⁶, практично початком нашої поразки.

Це була стратегічна помилка Дмитра Вітовського та й, зрештою, політичного проводу, реально очолював який Кость Левицький. За цей час у Львові випущено з в'язниць бандитів, злодіїв і грабіжників, яких головний командир польських боївків у Львові Чеслав Мончинський долучив до своїх військових формувань. Політичний та військовий проводи не зробили всього можливого, щоб зібрати й озброїти українську молодь столиці краю, насамперед студентів усіх вишів і Богословської академії, українських робітників та молодь із підльвівських сіл.

2. На втрату столиці насамперед вплинуло падіння Перемишля, до якого призвело ігнорування наказу Д. Вітовського від 31 жовтня 1918 р. військовим та політичним українським діячам княжого міста підірвати залізничний і звичайні мости в Перемишлі та Ярославі. А далі тодішній командувач збройних формувань ЗУНР Гнат Стефанів не зміг реально оцінити ситуацію після прибуття із Кракова військової групи підполковника Міхала Токаржевського⁷, який походив зі Львова, та значно

⁶ Крип'якевич І., Гнагевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 30-х років ХХ ст.) / упоряд. Б. З. Якимовича. 4-те вид., змін. і доп. Львів: Світ, 1992. С. 475; Кузьма О. Листопадові дні 1918. Львів: Накладом автора, 1931. С. 132–133.

⁷ Прибуття до Львова цього угруповання з етнічної Польщі засвідчило етнічний конфлікт між польським населенням міста і законною на той час владою ЗУНР. Відтоді починається польсько-українська війна між усією відроджуваною Польщею й українською Східною Галичиною, яка через антигетьманське повстання в Україні залишилася сам на сам із ворогом. А ще Львів для українців

переоцінив загрозу оточення – самовільно, не маючи політичного рішення, віддав наказ покинути столицю. Втрата Львова – потужний моральний і матеріальний удар. Від часу втрати міста змінювалася стратегія ведення війни в цілому: збільшувалася відстань між крилами української армії, а для комунікацій не було залізниці⁸.

Тут треба детально з'ясувати, чи мала тоді Польща можливості надати ще сили для підкорення Львова? Що міг, то на вимогу гінців зі Львова Пілсудський уже скерував. Виступаючи у Львові 7 серпня 1923 р., він так оцінив сили, які зуміли здобути для Польщі західноукраїнську столицю в ті листопадові дні 1918 р.: «Захисники Львова склалися з трьох нерівних частин. Перша – це ваші діти, діти Львова; друга, численніша, це ваші земляки з Західної Галичини; найчисленніша частина – це мобілізовані пеов'язки з Королівства Польського». Оцінюючи сили, які воювали з українцями під Львовом, Ю. Пілсудський стверджує, що там було зосереджено чотири п'ятих його резерву⁹. Це, до речі, спростовує повністю міф, що нібито львівські поляки звільнили місто від українців. І тут ми чомусь забуваємо ще одну подію: тоді, в листопаді 1918 р., було два уряди, що конкурували між собою: у Варшаві – Пілсудський, у Любліні – Дашинський¹⁰. Та й сам Ю. Пілсудський – на той час єдиний поляк, який на протигагу тодішнім політикам контролював реальну військову силу й не знав інколи, як її використовувати і куди спрямувати... І коли 27 грудня 1918 р. спалахнула Познанська польсько-німецька війна, загострилася ситуація в Сілезії¹¹, нам треба було негайно провести загальну мобілізацію українського населення краю, а не сподіватися на Божу ласку, толеруючи голодний фронт і сите запілля.

Головне, що ми таку можливість мали. Для ілюстрації народного піднесення, могутнього мобілізаційного імпульсу для повернення в українське підпорядкування столиці краю розповім про моральний стан рідного мені Покуття – учнів Городенківської приватної гімназії ім. Тараса Шевченка. Ось як про той час згадує тодішній гімназист В. Волицький: «Третя декада листопада незабутнього 1918 року пройшла на Покутті й в гуцульських горах під знаком тривоги. Вістка “впала столиця” – зелектризувала верховини-доли і сумом важким та соромом гнітючим нависла над вільною країною, будила з похмілля початкових тріумфів, пригадувала потребу найвищої жертви для розкваної з вікових кайданів Батьківщини, кликала до праці і чину. “До зброї, до діла!” лунав усюди наказ. Зворушилися задумані гори й покутські доли, росли свідомі великих і трудних завдань дисципліновані ряди армії вільної нації»¹². Усі гімназисти

Галичини завжди уособлював столицю; для півдавстрійських поляків такою історичною столицею був все-таки Краків. Отже, втрата Львова для нас була ще й могутнім моральним ударом.

⁸ До речі, про це добре написав пізніше в мемуарах один із головних організаторів Листопадового чину Дмитро Паліїв. Див.: Паліїв Д. Листопадова революція. З моїх споминів. Львів, 1929. С. 34.

⁹ Piłsudski J. Obrona Lwowa. *Pisma – mowy – rozkazy. Wydanie zbiorowe prac dotychczas drukiem ogłoszonych.* Warszawa, 1931. Т. 6. С. 159.

¹⁰ Стахів М. Україна в добі Директорії. Скрентон; Торонто, 1966. Т. 7: Вихід з кризи. С. 213.

¹¹ Дейвіс Норман. Історія Польщі / пер. з англ. П. Тарашук. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основа», 2008. С. 740.

¹² Волицький В. Конспіративний військовий гурток учнів і його участь в Городенківському перевороті. *Городеничина: Історично-мемуарний збірник* / ред. М. Г. Марунчак. Нью-Йорк; Торонто; Вінніпег, 1978. С. 179.

Городенки зголосилися до служби у війську – прагнули на фронт¹³. На жаль, ентузіазм молоді, за якою пішли би і прості селянські діти, ніхто належно використати не зумів. Треба було максимально використати час, поки польські політики домовлялись, поки тривали воєнні дії на Познанщині.

3. Коли військові підрозділи вийшли з міста й обсадили його, дійшло до зміни командування: волею випадку Лонгин Цегельський спровадив до Львова генерала Михайла Омеляновича-Павленка та полковника Євгена Мишковського¹⁴, які очолили українські формування, розпочали реорганізацію армії та перетворювали її в регулярну. Тоді, в листопаді–грудні 1918 р., не треба було втрачати цінні військові кадри під Львовом, а створити ударний кулак, відвоювати Перемишль і вийти на лінію р. Сян.

4. Спроба перерізати залізницю між Львовом і Перемишлем (т. зв. Вовчухівська операція) розпочалася 17 лютого 1919 р. А вже 18 лютого полковник В. Курманович отримав телеграму від Найвищої Ради Антанти пропустити до Львова місію генерала Жозефа Бартелемі. Разом із місією французький генерал провіз для поляків 14 тис. гвинтівків із набоями¹⁵. Але час було втрачено безнадійно. Поляки за три місяці зробили дуже багато на дипломатичному рівні. І. Падеревський чарував французьких генералів чудовою грою на роялі, а сам Ж. Бартелемі, права рука голови конференції Ж. Клемансо, мав за дружину польку. У цей час повним ходом у Франції для боротьби з більшовиками, зокрема й на американські гроші, готувалася «блакитна» армія генерала Ю. Галлера. Замість того, щоб докласти зусиль і брати Городок, усі сили треба було спрямувати на Судову Вишню, Мостиська та Перемишль¹⁶. Це була остання серйозна спроба переламати перебіг війни. Крім того, невиконання наказу Г. Коссаком також стало причиною невдачі, яка неабияк вплинула на моральний стан армії¹⁷.

Поразку у Вовчухівській операції можна було компенсувати повною мобілізацією. Начальній команді загалом підпорядковувалося 60 % усіх військовиків, натомість запілля, де урядовав Державний секретаріат військових справ (ДСВС) (полковник Д. Вітовський) – 40 %. Але цього ніхто не зміг збагнути та зробити, бо центральний уряд очолювали особи, які могли хіба в мирний час будувати демократичну державу, а не діяти рішучими методами маршала Й. Пілсудського, що вже 14 листопада 1918 р. проголосив себе «начальником держави»¹⁸.

¹³ Волицький В. Конспіративний військовий гурток учнів... – С. 478.

¹⁴ Цегельський Л. Від легенд до правди: Спомини про події в Україні зв'язані з Першим листопада 1918 р. / передм. Я. Дашкевича. Львів: Свічадо, 2003. С. 148–150.

¹⁵ Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. Львів: Видавнича фірма «Олір», 1995. С. 165.

¹⁶ Велика історія України. Львів; Вінніпег: Видав Іван Тиктор, 1948. С. 802–803.

¹⁷ За 10 років про це дуже правильно писав М. Омелянович-Павленко в мемуарах, виділивши чотири пункти успіху. Див.: Омелянович-Павленко М. Спогади українського командарма. Київ: Планета людей, 2002. С. 163.

¹⁸ Коли Регентська Рада 14 листопада 1918 р. постановила добровільно залишити політичну сцену, склавши повноваження та відповідальність перед польською нацією Й. Пілсудському, а з Франції доходили чутки, що Антанта хоче визнати Польський національний комітет (ПНК) законним урядом, той негайно вирішив засвідчити як головнокомандувач Польської армії про існування незалежної держави, що охоплює всі землі об'єднаної Польщі. Це було зроблено радіотелеграмою без будь-яких контактів із державами Антанти і навіть ПНК. А того самого дня він

Ми навіть швидше мали дві можливості вийти на кордон по р. Сян: у листопаді 1918 р. (до 12 листопада – падіння Перемишля – так і було) або повернути цей рубіж до середини лютого 1919 р. Умови для цього були: у січні 1919 р., 4–5 числа, князь Євстахій Сапіга та легіоновий полковник Маріан Янушайтіс заарештували тодішнього прем'єра Морачевського¹⁹. Ця подія мала стати основною і для українських політиків, які повинні були б організувати могутню пропагандивну кампанію, насаперед для війська.

У той час готувався т. зв. другий (січневий) наступ на Львів. Генерал М. Омелянович-Павленко разом із полковником Є. Мишковським допускають грубу помилку: вирішують атакувати столицю лише силами Осадного корпусу, не створивши належних резервів із запілля²⁰ та не намітивши головного напрямку удару III (нереформованого ще!) корпусу, що було передчасною та непідготованою акцією.

Тоді ще досить довго продовжувалася тяганина між проводом Польського народового комітету (І. Падеревський і Р. Дмовський), що мав визнання Антанти, але виступав проти Ю. Пілсудського. На ці польські міжусобиці пішло багато часу²¹, якими ми абсолютно не скористалися.

А. Чайковський згадує ще один факт: наприкінці грудня 1918 р. він зустрівся в Бережанах із тодішнім начальником штабу Галицької армії полковником Є. Мишковським. Ось фрагмент із головного питання – щодо ведення війни:

«– Пане полковнику, – кажу, – я взагалі не розумію, чого нам кривавитися під Львовом, замість взяти Перемишль і відтяти комунікацію зі заходом, а тоді сам Львів здасться без кривавлення.

– Я тої самої думки, що й ви, але я того пляну не робив, лиш ваше командування, котрого я змінити не буду, бо я щойно 10 день урядую тут...»²².

Як це розцінити? Важко навіть прокоментувати, бо тут уже присутні явні елементи некомпетентності й навіть зради. А мудре рішення – вчасне рішення!

Ми могли стати на Сяні й говорити з Антантою силою dokonаних фактів. Тоді торг відбувався б хіба за українські території Засяння – Ярослав, Сянік, Лемківщину, – але аж ніяк за більшу частину Східної Галичини.

Пілсудський, на відміну від романтиків і сповідувачів польських історичних міфів, що сягали сарматської доби, на кшталт Дмовського і Падеревського, був реальним та відповідальним політиком і водночас правдивим патріотом свого народу. Він розумів, що українці теж мають право на державність. Його ретельний біограф В. Сулея наводить такий факт із біографії маршала: «Дуже знаменний епізод з початку 1919 року, коли до Бельведеру в справі підкріплення для Львова зголосилася делегація з Ченстохова. Згідно з журналістським описом, уміщеним у місцевій

звернувся до Фоша з проханням скерувати до Польщі «блакитну армію». Див.: Сулея В. Юзеф Пілсудський. Київ: Дух і літера, 2018. С. 240–241.

¹⁹ Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. Львів, 2002. С. 449.

²⁰ Історія Львова: у 3-х т. / редкол. Я. Ісаєвич та ін. Львів: Центр Європи, 2007. Т. 3. С. 28.

²¹ Стахів М. Україна в добі Директорії. С. 213.

²² Чайковський А. Чорні рядки. Андрій Чайковський. Спогади, листи, дослідження / упоряд. Б. З. Якимовича за уч. З. Т. Грень, О. В. Седляра; редкол. Б. З. Якимович (голова) та ін. Львів, 2002. Т. 1. С. 246.

газеті, Пілсудський, “представлений делегацією меморандум обплював, потоптав ногами, гримав кулаком по столі і сказав, що призову не призначити, а Львів його не обходить”²³. Чому ж ми того не брали до уваги і не зробили все, щоб польські загони не опинилися за Сяном, а хвалене на всі околиці керівництво у Львові зі сином галицького шляхтича-українофоба генералом Тадеушем Розвадовським не здалося на волю переможців?

Мені можуть звинуватити у прихильності до Ю. Пілсудського, мовляв, а чому тоді він не скомандував звільнити Східну Галичину від польських загонів? Маршал був прихильником реальної політики, політики доконаних фактів, а коли ви, дурні (*українці*), не вигнали нас (*поляків*) зі своєї хати тоді, коли нам було не до вас, то взагалі про що мова? Великий француз генерал Шарль де Голль стосунки між країнами пізніше сформулює так, висуваючи вимогу щодо поведінки своєї держави і народу: «У ділових стосунках між державами логіка і почуття важать дуже мало у порівнянні з реальною силою, тут цінують того, хто вміє схопити і втримати захоплене, і якщо Франція бажає посісти гідне її місце в світі, вона має розраховувати тільки на себе»²⁴.

Зокрема, через інтриги українофоба Ігнаці Падеревського в Парижі Ллойд-Джордж так висловився про Падеревського: «Цей чарівний мистець дезорієнтував Раду Чотирьох». А Дмовський, який стояв за спиною Падеревського, до всього був ще й головним теоретиком того, якими мають бути кордони відродженої Польщі²⁵. І якщо Велика Британія (Ллойд-Джордж) та США (В. Вільсон) тверезо дивилися на неймовірні апетити польських політиків щодо захоплення чужоплемінних народів т. зв. «історичної Польщі», то головна особа в переговорах, господар території Ж. Клемансо повністю й однозначно підтримував лише поляків, а не галицьких українців та литовців²⁶. Отже, тоді Антанта вже навіть не думала вникати в українське питання.

Місія південноафриканського генерала Луїс Боти, представника Англії, була наперед спланованим окозамилуванням, до чого долучився американський полковник І. Гавс (Е. Навс), військовий радник президента США В. Вільсона, який повірив байкам І. Падеревського, нібито галицькі українці прихильники більшовизму²⁷. Вважаючи найважливішою для себе справу перемир'я, галицька делегація в Парижі готова була погодитися на вкрай не вигідні лінії розмежування комісії Л. Боти. Але ніхто не хотів слухати аргументів чи зауважень галицької делегації (В. Панейка, М. Лозинського, Д. Вітовського). Натомість поляки ввели на прорив фронту дивізії генерала Юзефа Галлера з французькими офіцерами (це підтверджує цвинтар «Орльонт» на Личакові у Львові, де французи дивляться в українське небо), а Галицька армія почала свій перший відступ до Дністра в Чортківський трикутник.

²³ Цит. за: Сулея В. Юзеф Пілсудський. Київ: Дух і літера, 2018. С. 244.

²⁴ Івшина Л., Сюдюков І. Еліта та війна-2: Маршал Петен і генерал де Голль. *День* (Київ). 2018. 15 грудня. № 228–229.

²⁵ Ріпецький С. Українсько-польська дипломатична боротьба 1918–1923. *Універсум* (Львів). 2016. № 7–8. С. 49.

²⁶ Про це детально йдеться в цитованій вище статті Степана Ріпецького, яку переклав з англійської мови Олег Романчук (*Універсум*. 2016. № 7–8. С. 46–50. Оригінал надруковано: Ripetskyi S. Ukrainian-Polish diplomatic struggle 1918–1923 / Ukrainian Research and Information Institute, Inc. Chicago ILL, 1963).

²⁷ Там само.

Попри те, що ми справді шануємо тодішніх діячів ЗУНР за Листопадовий чин, маємо знати і про їхні помилки, допущені з різних причин, хоч би й через недостатню фаховість на дипломатичному полі, молодість, психологічну виснаженість (як приклад, Дмитро Вітовський – військовик, який на той час майже п'ять років перебував на фронті й ніякої психологічної реабілітації не проходив).

Замість того, щоб ще в січні 1919 р. скерувати до Парижа високоосвіченого та поважного графа Михайла Тишкевича (1857 р. н.), який, правда, працював тоді у важливій (та не найголовнішій) місії у Ватикані, до місця, де Паризька мирна конференція вирішувала долю майбутніх країн Європи, туди поїхала наша патріотична, але непрофесійна молода генерація: Василеві Панейкові було 35 років, Степанові Томашівському – 43, Дмитрові Вітовському – 42. Вони на ціле покоління молодші від делегації Падеревського–Дмовського, які до того ж були добре відомі серед культурної еліти Європи.

А чи можна виправдати поведінку наших делегатів у Парижі під час конференції, коли, спочатку діючи одноставно з делегатами Наддніпрянщини, невдовзі між собою почали вияснювати стосунки? Із листа С. Шелухина до Є. Чикаленка від червня 1920 р.: «Між самими галичанами вийшло таке, що Панейко від М[атюшенка] тікав і сховався за стіл, бо той кинувся на його бити. Покійник Вітовський кинувся бити Томашівського, та я схопив його за руки...»²⁸.

Очевидно, інформація про такі епізоди доходила до вищих ешелонів керівництва Паризької мирної конференції. То чи мали наші хлопці з такими манерами поведінки авторитет в очах вишколених і бувалих європейських дипломатів? Причому високоосвічена й затята польська дипломатія вміла добре використати ці моменти на свою користь. Нагадаю, що Антін Петрушевич, Василь Панейко та Стефан Томашівський працювали в делегації УНР до грудня 1919 р.²⁹

Героїчна червнева (1919) Чортківська офензива Галицької армії була виявом фантастичного героїзму галицьких вояків, які відтіснили нагодованих і добре озброєних поляків на 40 км у напрямку Львова, а зупинили наступ галицьких українців свіжі познанські дивізії, котрі тоді спровадив на Галицький фронт сам Пілсудський. Майже два тижні розвитку Чортківського наступу польське керівництво у Львові ніби язика ковтнуло – готувалося хіба обороняти Львів.

А в останні дні цього чину галицькі вояки отримували щодня 10 набоїв на кріс... Наша справа тепер була безнадійно програна. Галицька армія перейшла Збруч уже під проводом генерала Мирона Тарнавського – Симон Петлюра буквально змусив керівника ЗУНР Євгена Петрушевича звільнити бойового генерала Олександра Грекова, бо той колись... засумнівався у військових знаннях Головного отамана Директорії УНР.

Та повернімося до останніх днів, коли головнокомандувач Галицької армії ще був М. Омелянович-Павленко. Як згадує А. Чайковський, останню зустріч із командармом він мав у квітні 1919 р. – саме після прориву нашого фронту під Львовом, коли вже був загрожений Стрий. Тут скликано з'їзд усіх окружних командантів

²⁸ Чикаленко Є. Щоденник (1919–1920). Київ: Темпора, 2011. С. 387.

²⁹ Тичка Г.-М. Представництва уряду ЗУНР у Парижі (1919–1923). *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*: зб. наук. праць. Львів, 2018–2019. Вип. 19–20. Ювілейний збірник на пошану Степана Качараби. С. 211–212.

стрийського відтинку і політичних військових представників³⁰. «На тій нараді Павленко видався мені таким немічним та безрадіним дідусем, що я не міг з дива вийти, як таку слабовиту людину можна ставити на таке важне становище. А ще більше немічним він показався у своїй промові, де він поставив до нас питання, чи вести війну, чи здатися на ласку ворога, бо далі війни серед таких обставин вести не можна, бо запілля відмовилося від усякої допомоги. Говорив крізь плач...». Далі в дискусії взяв участь отаман артилерії і розказав, як один повітовий отаман не давав коней, щоб перекинути гармати на zagrożену вже румунами ділянку фронту. Письменник і самбірський комісар писав: «Мене аж розпирала досада на генеральську балаканину, на такі звіти...». А далі А. Чайковський звертається до присутніх: «Приходьте, панове, тепер радитися, коли наші справи над пропастью? Хто ж у тому всьому винен?! Певно не ми, а центральне правительство. Самі розвели ви запілля і всіх комісарів, а тепер жалуетесь, що із запілля не маєте допомоги. Треба було кількох панів комісарів повісити, а певно, що того всього не було б...»³¹. Ухвалили, що війну треба продовжувати до кінця, але... невдовзі фронт упав і розпочався далеко не організований перший відступ до Збруча.

Мабуть, призначення головнокомандувачем Галицької армії у грудні 1918 р. лише через генеральські погони Михайла Омеляновича-Павленка було кадровою помилкою керівництва ЗУНР. Полковник Євген Мишковський мав набагато кращу військову освіту, значно більше і сили, і волі очолити збройні сили ЗУНР. Зрештою, на відміну від російськомовного М. Омеляновича-Павленка, добре володів українською. На мій погляд, навіть основною причиною його відходу з посади начальника Генштабу були непорозуміння між ним та М. Омеляновичем-Павленком. Врахуймо, відставка Є. Мишковського відбулася ще на початку Вовчухівської операції Галицької армії³²!

Отже, і Начальна команда, і центральний уряд після прориву фронту 14 травня 1919 р. не мали насамперед вже моральних зусиль опанувати себе, а всім своїм опонентам – фахівцям із військової та воєнної історії – могут надати свідчення очевидців про те, як насправді ми відступали, як наше командування налякалося прориву й тим дезорганізувало всіх і вся.

А ще нагадаю, що після другого відступу УГА до Збруча, вже після героїчної Чортківської офензиви та контрверсійної ухвали диктатора Євгена Петрушевича перейти на Наддніпрянщину, тодішню столицю ЗУНР Станіславів уряд покинув за три дні до вступу польських авангардів. Це героїзм чи боягузтво і зрада? Не такі страшні були «галерчики» у травні, коли вже в червні щодуху тікали від українців під час Чортківської офензиви, – цією операцією не командував уже М. Омелянович-Павленко.

А ще мені здається, що якби проти головної колони румунського генерала Я. Задіка, що вдарив нам у спину і розпочав наступ на Покуття, були кинуті хоч би два бойові курені Галицької армії, то все це «героїчне угруповання» («наступало», розкидаючи з літаків україномовні безглузді листівки, бо не отримало у свій бік

³⁰ Чайковський А. Чорні рядки. С. 257–258.

³¹ Там само. С. 258.

³² Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань. Львів, 1995. С. 196. Від 12 лютого 1919 р. начальником Генштабу Галицької армії був полковник Віктор Курманович. Там само. С. 178.

ждного пострілу з нашого боку!) тікало б, гублячи свої *постоли*³³, аж за межі української Буковини.

Ми б тоді, мабуть, не перемогли, але навіть такої відчайдушної команди ніхто, на жаль, не наважився віддати. Тому малобоездатні військові частини та підрозділи наших сусідів так легко оволоділи всім галицьким Покуттям.

А що тоді робили сотні міліції Коломийського, Снятинського, Городенківського і Товмацького повітів? Чи не подібних повітових комісарів закликав повісити А. Чайковський ще місяць перед тим? Може, не один задумався б, що таке війна, про тих наших фронтових героїв, які себе вкрили в цій війні вічною славою в ім'я держави, яка вже існувала.

Зрада – поняття широке та різнопланове. Зрадниками і зрадою для держави в переломні моменти історії, власне тоді, коли йдеться про її існування, є також некомпетентність, байдужість, лінивість, чванливість і навіть зволікання, особливо у прийнятті рішень, які мали негайно ухвалювати державні чи військові посадовці. Врешті, зрадниками є ті, хто мав у руках зброю та не використав її проти ворогів. Усього цього в нас тоді вистарчало, як і героїзму наших рядовиків та старшин на фронті.

Особливим видом зради у критичних моментах було злодійство для самозбагачення та демагогія про соціалістично-комуністичні ідеали. Тому діяльність одного з провідних державних мужів ЗУНР Семена Вітика, члена виділу УНРади, повітового комісара ЗУНР на Дрогобиччині, повністю підпадає під цю категорію. Від початку урядування на Дрогобиччині цей «дожа», як називає його А. Чайковський, вирішив на власний розсуд розпоряджатися величезними запасами нафти, які зберігалися у Дрогобичі та Бориславі. Замість думати, за що і як придбати зброю та набої для армії, він вирішив обмінювати нафту на пшеницю для робітництва регіону, почав філософствувати про якісь «соціалістичні» перетворення, а саме повів мову про реквізиції та конфіскації майна, що відштовхнуло від нас бельгійських і французьких капіталістів, які там мали гроші та реально впливали на провідних політиків Антанти.

Та найбільшим злочином С. Вітика було те, що він допустив т. зв. дрогобицький бунт весною 1919 р., котрий радянські історики возвели до рангу робітничого повстання проти «буржуазно-націоналістичного» уряду ЗУНР³⁴. Збройний бунт проти української влади розпочався проти ночі 14 квітня 1919 р., а вже наступного дня місто опанувала повна анархія³⁵. Самозваний «ревком» очолили місцеві комуністи-зрадники: Василь Коцко, Григорій Михаць та Іван Кушнір. П'ятірка самозванців, які оголосили себе об'єднаною робітничо-селянською радою, оприлюднила повалення влади ЗУНР, надіслала свої відозви до червоних у Харкові й Будапешті. Дрогобицький «ревком» і

³³ Саме в постоли-личаки були обути рядовики (мужва) румунської армії, а офіцери мали жіночого типу корсети і малювали обличчя рум'янами. Мені відомо це з розповіді мого діда, Василя Якимовича, з рідного покутського села Серафинці, колишнього австрійського офіцера, який їх бачив на власні очі, був неабияк вражений таким військом.

³⁴ Торжество історичної справедливості. Львів: Вид-во Львівського університету, 1968. С. 368–369; Історія Української РСР: у 8-х т, 10-ти кн. Київ, 1977. Т. 5. С. 515–516.

³⁵ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1933. Документи і матеріали: у 5-ти т. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. Т. 3, кн. 1. С. 94.

ця «рада» висунули вимоги: «...об'єднання з Радянською Угорщиною»³⁶. Хіба це не зрада національних інтересів? У критичний час прийшлося зняти з фронту дві сотні війська, щоб навести лад у місті, яке на той час мало чи не найкращий добробут у краї. Із трьох головних зрадників загинув лише один (І. Кушнір)³⁷, решта – втекли. А С. Вітика, як відомо, московські комуністи розстріляли в Харкові 1937 р. Про антидержавну діяльність галицьких комуністів давно варто написати ґрунтовну монографію.

Найкращий твір про ситуацію в ЗУНР за час її існування – мемуари «Чорні рядки» повітового комісара Самбірщини, видатного письменника і громадського діяча Андрія Чайковського. Написані без бравади та патріотичного пафосу, з глибокими й важкими для кожного українця висновками (розділ XII), це – документ епохи, вічна пересторога для нації, щоб таких помилок у майбутньому не допускала.

Отже, брак відчуття власних сил до самостійності, наш хворобливий антимилітаризм, параноя, а з другого боку – поблажливість до моральних злочинів перед власним народом, зволікання і втрата часу давали можливість ворогам отямитись, вирішити внутрішні проблеми, переграти нас на міжнародній арені, а тоді завдати нашим державницьким змаганням смертельного удару. І галичани, і наддніпрянці не зуміли реалізувати Злуку, допомогти один одному в найкритичніший час, що й дозволило полякам окупувати край. Нам бракувало свого Ю. Пілсудського, який, навіть попри соціалістичну риторіку, впевнено залізною рукою довів народ до мети – «держава Польща». А невільниче наслідування Москви нашими братами на Схід від Збруча, кидання багатообіцяльних кличів, незважаючи на те, чи ті ідеї вдасться прищепити нашому народові, – все це вносило деморалізацію і розлад та допомагало більшовикам повалити українську державність на Наддніпрянщині.

Тодішня ситуація нагадує сучасну: через нашу повільність маємо часткову окупацію Донбасу, а через зраду – анексований Крим. І на цьому наш споконвічний ворог не зупиниться. Думаймо, викиньмо на смітник історії закладену в наших генах повільність, аналізуймо свої історичні помилки і будьмо пильними!

REFERENCES

1. Bortsi za voz'iednannia: Biohrafichnyi dovidnyk. (1989). Lviv: Kameniar [in Ukrainian].
2. Chaikovskiy, A. (2002). *Chorni riadky. Andrii Chaikovskiy. Spohady, lysty, doslidzhennia: u 3-kh.* (Vol. 1). (B. Z. Yakymovych, Z. T. Hren, O. V. Sedliar Comps.). Lviv: LNU imeni Ivana Franka, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, Naukova fundatsiia Andriia Chaikovskoho [in Ukrainian].
3. Chykalenko, Ye. (2011). *Shchodennyk (1919–1920)*. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
4. Deivis, N. (2008). *Istoriia Polshchi*. (P. Tarashchuk, Trans.). Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko «Osnovy» [in Ukrainian].
5. Dubovych, I. (2004). *Krainoznavchyy slovnyk-dovidnyk*. Ploieshti: LVS Crepuscul [in Ukrainian].

³⁶ Торжество історичної справедливості... С. 368–369.

³⁷ Борці за воз'єднання: Біографічний довідник. Львів: Каменяр, 1989. С. 174.

6. Isaievych, Ya. (Ed.). (2007). *Istoriia Lvova: u 3-kh* (Vol. 3). Lviv: Tsentr Yevropy [in Ukrainian].
7. *Istoriia Ukrainsoi RSR*. (1977). (Vol. 5). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
8. Ivshyna, L., & Siundiukov, I. (2018, Hruden 15). Elita ta viina-2: Marshal Peten i heneral de Holl. *Den*, 228–229 [in Ukrainian].
9. Kolianchuk, O., Lytvyn, M., & Naumenko, K. (1995). *Heneralitet ukrainskykh vyzvolnykh zmahan*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha [in Ukrainian].
10. Krypiakevych, I., Hnatevych, B., & Stefaniv, Z. (1992). *Istoriia ukrainskoho viiska (vid kniazhykh chasiv do 30-kh rokov XX st.)*. (B. Yakymovych, Ed.). (4 rev. ed.). Lviv: Svit [in Ukrainian].
11. Kuzma, O. (1931). *Lystopadovi dni 1918*. Lviv: Nakladom avtora [in Ukrainian].
12. Levytskyi, K. (2018). *Velykyi Zryv. Do istorii Ukrainsoi derzhavnosti vid bereznia do lystopada 1918 roku na pidstavi spohadiv i dokumentiv*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV [in Ukrainian].
13. Lytvyn, M., & Naumenko, K. (1995). *Istoriia ZUNR*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, Vydavnycha firma «Olir» [in Ukrainian].
14. Omelianovych-Pavlenko, M. (2002). *Spohady ukrainskoho komandarma*. Kyiv: Planeta liudei [in Ukrainian].
15. Paliiv, D. (1929). *Lystopadova revoliutsiia. Z moikh spomyniv*. Lviv [in Ukrainian].
16. Pavlyshyn, O. (2013). *Yevhen Petrushevych (1863–1940). Iliustrovanyi biohrafichnyi narys*. Lviv: Manuskryst [in Ukrainian].
17. Piłsudski, J. (1931). *Obrona Lwowa. Pisma – mowy – rozkazy. Wydanie zbiorowe prac dotychczas drukiem ogłoszonych* (Vol. VI). Warszawa: Instytut Badania Najnowszej Historji Polski, Towarzystwo Wydawnicze «Polska Zjednoczona» [in Polish].
18. Ripetskyi, S. (1963). *Ukrainian-Polish diplomatic Struggle 1918–1923*. Chicago: Ukrainian Research and Information Institute [in English].
19. Ripetskyi, S. (2016). Ukrainso-polska dyplomatychna borotba 1918–1923. *Universum*, 7–8, 49–50 [in Ukrainian].
20. Stakhiv, M. (1966). *Ukraina v dobi Dyrektorii* (Vol.7). Skrenton, Toronto: NTSh [in Ukrainian].
21. Sulieia, V. (2018). *Yuzef Pilsudskyyi*. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
22. Torzhestvo istorychnoi spravedlyvosti. (1968). Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu [in Ukrainian].
23. Tsehelskyi, L. (2003). *Vid legend do pravdy: Spomyny pro podii v Ukraini zviazani z Pershym lystopada 1918 r.* Lviv: Svichado [in Ukrainian].
24. Tychka, H.-M. (2018–2019). Predstavnytstva uriadu ZUNR u Paryzhi (1919–1923). *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu, 19–20: Yuvileinyi zbirnyk na poshanu Stepana Kacharaby*, 211–212 [in Ukrainian].
25. Tyshchuk, B. (2004). *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika (1918–1923). Istoriia derzhavy i prava*. Lviv: Triada plius [in Ukrainian].
26. *Velyka istoriia Ukrainy*. (1948). Lviv, Winnipeg: Vydav Ivan Tyktor [in Ukrainian].
27. Veryha, V. (1998). *Vyzvolni zmahannia v Ukraini 1914–1923 rr.* (Vol. 1). Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
28. Volytskyi, V. (1978). Konspiratyvnyi viiskovyi hurtok uchniv i yoho uchast v Horodenskomu perevoroti. In M. H. Marunchak (Ed.), *Horodenshchyna: Istorychno-memuarnyi zbirnyk* (p. 179). New York; Toronto; Winnipeg [in Ukrainian].

29. Yakymovych, B. (2014). Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika: mity, istoriia, znachennia. In B. Yakymovych (Ed.), *Ukraina ta ukraintsi: podii daleki i blyzki. Vybrani pratsi*. Lviv [in Ukrainian].
30. *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1933. Dokumenty i materialy*. (2005). (Vol. 3, pt. 1). Ivano-Frankivsk: Lileia-NV [in Ukrainian].
31. Zashkilniak, L. O., & Krykun, M. H. (2002). *Istoriia Polshchi: vid naidavnishykh chasiv nashykh dniv*. Lviv: LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].

Bohdan YAKYMOVYCH

Doctor of Historical Sciences

Honored Worker of Culture of Ukraine

Professor of the Department of Historical Area Studies,

Ivan Franko National University of Lviv

Leading Researcher,

Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1597-1128>

e-mail: b.yakymovych@gmail.com

THE CAUSES OF THE WEST UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC (ZUNR) DEFEAT: INVASION, HEROISM, INACTIVITY OR TREASON?

Assessing the Ukrainian Revolution, 1917–1921, and the proclaiming of the West Ukrainian People's Republic (ZUNR) as the second most crucial phenomenon in the history of the Ukrainian people after the establishment of the Cossack State under the leadership of Bohdan Khmelnytskyi in the 18th century, the author of this study pays special attention to the mistakes of the political and army leadership of the Galicians, which caused the demise of the state in the Galicia-Bukovyna-Zakarpattia region. The author identifies three periods, during which it was possible to send the Polish occupiers away from the territory of the Eastern Galicia. It was the wasted time, disorientation in the Polish domestic contradictions, disarrangement of the rear, failure to enforce the Act of Unification of the ZUNR, and the Ukrainian People's Republic (UNR), as well as the developments in the Dnieper region, caused the demise of the ZUNR. The latter found itself face to face with the might of the revived Polish state already in the second quarter of 1919. Just at that time, the Entente, with a neutral position of the United States, supplied the Poles with considerable forces and means throwing the Ukrainians at the paws of Poland, Romania, and White and Red Russia.

Keywords: West Ukrainian People's Republic (ZUNR), Lviv, Peremyshl (Przemysl), Dmytro Vitovskyi, Hnat Stefaniv, Mykhailo Omelianovych-Pavlenko.

ПУБЛІКАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ

УДК 930.25(477.83-25):[929Р.Шухевич:061.213УССК:796(477/.86)]"1931/1934"
DOI: 10.33402/nd.2018-6-212-242

Андрій СОВА

*кандидат історичних наук, доцент
доцент кафедри олімпійської освіти
Львівського державного університету
фізичної культури ім. І. Боберського
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0548-4975>
e-mail: andrijsova@yahoo.com*

НЕВІДОМІ ДОКУМЕНТИ ЛЬВІВСЬКИХ АРХІВІВ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ РОМАНА ШУХЕВИЧА В УКРАЇНСЬКОМУ СТУДЕНТСЬКОМУ СПОРТОВОМУ КЛУБІ

Вперше опубліковано документи з Державного архіву Львівської області (Держархів Львівської обл.) та Центрального державного історичного архіву України у Львові (ЦДІАЛ України), у яких подана інформація про діяльність Романа Шухевича в Українському студентському спортовому клубі (УССК) у Львові впродовж березня 1931 р. – березня 1934 р., що дає змогу значно доповнити біографію провідного діяча Організації українських націоналістів (ОУН) та майбутнього Головного командира Української повстанської армії (УПА). Зокрема показано, що, крім навчання у Львівській політехніці та нелегальній діяльності в ОУН, Роман Шухевич активно був задіяний в УССК. У документах розкрито його спортивні досягнення (неодноразово виступав на змаганнях із плавання, встановивши 6 вересня 1931 р. серед українських спортсменів Галичини рекорд із плавання в естафеті 4x50 м вільним стилем разом із Михайлом Поліщуком, Володимиром Сліпком та Юрієм Шухевичем). Звернено увагу на діяльність Р. Шухевича як організаційного функціонера, зокрема на посаді заступника голови спортової секції УССК. Висвітлено його працю як судді змагань із плавання та легкої атлетики. Зазначено, що опубліковані документи проливають світло й на життєвий шлях брата Романа Шухевича – Юрія, який також був спортсменом і членом УССК (неодноразово брав участь у змаганнях із плавання, встановлював рекорди в цьому виді спорту) й інших українських націоналістів, які займалися спортом у вказаний період, зокрема Степана Бандери, Дмитра Грицяя, Олекси Гасина, Едварда Жарського, Євгена Полотнюка, Івана Сеніва.

Ключові слова: Роман Шухевич, Львів, Український студентський спортовий клуб, спорт, спортивні змагання, плавання, легка атлетика, суддівство.

У час новітньої російсько-української війни, у якій Україна відстоює свою незалежність, цілісність і суверенітет, в українському суспільстві ще більшої актуальності набула тематика, пов'язана з українським визвольним рухом ХХ ст. Увага громадськості приділена його провідним діячам, визначення їх ролі та місця в історії

держави. З-поміж інших, значний суспільний інтерес викликає життєвий шлях і суспільно-політична діяльність активного діяча УВО (Української військової організації), Провідника ОУН, члена Українського Державного Правління, Головного командира УПА, голови Генерального секретаріату УГВР (Української Головної Визвольної Ради) та керівника збройного підпілля ОУН на українських землях, Лицаря найвищих нагород УПА – Золотого хреста бойової заслуги I класу, Золотого хреста заслуги I класу та Бронзового хреста заслуги – Романа Шухевича, відомого під псевдонімами «Шух», «Дзвін», «Щука», «Степан», «Туча», «Чернець», «Роман Лозовський», «Тур», «Тарас Чупринка» й ін.

Від загибелі Р. Шухевича 5 березня 1950 р. у Білогорщі неподалік Львова минуло вже майже 70 років. За цей час українська та зарубіжна історіографія поповнилася значною кількістю праць. Сьогодні маємо науково-популярну, публіцистичну і краєзнавчу літературу, що висвітлює його життєвий шлях¹. Однак у багатьох із них автори опираються на обмежену джерельну базу. Поза увагою дослідників залишилася участь Р. Шухевича як діяльного члена Українського студентського спортивного клубу, у якому він займався різними видами спорту, встановлював рекорди з плавання, був суддею багатьох легкоатлетичних змагань, обирався до керівних органів товариства тощо.

Мета цієї розвідки – публікація невідомих документів із Держархіву Львівської обл. та ЦДАЛ України у Львові, в яких подана інформація про діяльність Р. Шухевича в УССК у Львові, що дає змогу значно доповнити його біографію першої половини 1930-х років. Хронологічно документи обмежені березнем 1931 р. – березнем 1934 р.

Про діяльну участь Р. Шухевича в УССК та й загалом спортовому русі свідчать документи, які зберігаються у вказаних архівах. Документ № 1 – це перелік членів УССК у Львові – без датування (орієнтовно березень 1931 р.)²; документ № 2 – звіт

¹ Наприклад, див.: Роман Шухевич – людина з легенди. Бібліографічний покажчик / уклад. Р. Я. Лойко. Тернопіль, 2007. 17 с.; Роман Шухевич: «Це був наказ мого серця!»: Бібліографічний покажчик / уклад.: В. Чупрова, Л. Оленич. Тернопіль, 2007. 144 с.; Роман Шухевич – пластун. Юнацькі та молоді роки Головного Командира Української Повстанської Армії / упоряд. А. Сова. Київ; Львів; Івано-Франківськ, 2007. 168 с.; Літопис Української Повстанської Армії. Торонто; Львів: Вид-во «Літопис УПА», 2007. Т. 45: Генерал Роман Шухевич – «Тарас Чупринка» Головний Командир УПА / ред. П. Потічний та М. Посівнич. 572 с.; Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Київ; Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 2007. Т. 10: Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907–1950). Документи і матеріали / упоряд. С. Богунов, В. Даниленко, А. Кентій, С. Кокін та ін. 832 с.; Посівнич М. Нескорений Командир. Торонто; Львів, 2007. 64 с.; Сова А. Юнацькі та молоді роки Романа Шухевича. Український визвольний рух. Львів, 2007. Зб. 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. С. 101–158; Сова А. Участь Романа Шухевича в пластовому русі. Наукові зошити історичного факультету Львівського університету: зб. наук. праць. Львів, 2008. Вип. 9–10. Част. 2. С. 97–111; Сова А. Щодо питання про дату і місце народження генерала УПА Романа Шухевича. Цитаделя: Львівський мілітарний альманах. Львів, 2013, Част. 1(9). С. 62–71; Сова А. Роман Шухевич – член 43-го пластового куреня імені Олега Віщого у Львові: невідома сторінка біографії. Пластовий шлях. Журнал пластової думки та інформації. Львів, 2018. Ч. 3(191). С. 50–51 та ін.

² Державний архів Львівської області (далі – Держархів Львівської обл.). Ф. 281. Оп. 2. Спр. 3. Арк. 187–187зв.

УССК про проведення у Львові красвих змагань із плавання – 7 вересня 1931 р.³; документ № 3 – книга обліку встановлених рекордів із плавання УССК за 1931 р. – 20 вересня 1931 р.⁴; документ № 4 – інформація про Романа Шухевича з книги обліку встановлених рекордів із плавання УССК – без датування (21 вересня 1934 р.)⁵; документ № 5 – повідомлення товариству «Сокіл-Батько» про обрання нового керівництва спортивної секції УССК – 3 грудня 1932 р.⁶; документ № 6 – інформація з книги обліку встановлених рекордів із легкої атлетики УССК за 1933 р., засвідчених Р. Шухевичем, – 14 березня 1934 р.⁷.

Ця сторінка біографії Р. Шухевича й досі потребує належної уваги дослідників та укладачів довідкових видань. В останніх про цей епізод української історії нема ані слова. З огляду на це публікую виявлені документи, які мають важливе наукове значення і є цінним джерелом, що показує діяльність Р. Шухевича як члена УССК у Львові.

Документи публікую за сучасними правилами археографії, зберігаючи їх лексичні й орфографічні особливості. Розшифровані скорочення та відсутні слова в тексті позначені квадратними дужками. Кожен документ супроводжують посторінкові примітки. Документи публікуються вперше.

Документи

№ 1

Перелік членів Українського студентського спортивного клубу у Львові

[Березень 1931 р.]

[печатка]*

Спис

членів Українського Студ[ентського] Спорт[ового] Клубу у Львові

Врецьона Володимир.
Врецьона Евген.
Левицький Володимир.
Мойсеович Софія.
Фіголь Атаназ.
Старосольський Юрій.
Жарський Едвард.
Бирчак Софія.

³ Держархів Львівської обл. Ф. 281. Оп. 2. Спр. 3. Арк. 121–123.

⁴ Там само. Спр. 4. Арк. 1–14.

⁵ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). Ф. 624. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 10зв.

⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 312. Оп. 1. Спр. 173. Арк. 7.

⁷ Держархів Львівської обл. Ф. 281. Оп. 2. Спр. 13. Арк. 19, 22–30.

* Відбиток печатки чорнильний, фіолетовий, прямокутний. Без зображення. Легенда: «Український Студентський Спортивний Клуб».

Янів Володимир.
Макарушка Ярослав.
Зелений Ростислав.
Бачинський Ярослав.
Рогожа Роман.
Барабаш Гриць.
Зубиківна Дарія.
Косбур Володимир.
Іваницький Степан.
Строкон Микола.
Дицьо Степан.
Федорика Осип.
Федак Богдан.
Кравців Роман.
Івахнюк Антін.
Галібей Петро.
Полотнюк Євген.
Яросевич Анатоль.
Павлюк Богдан.
Дубовий Михайло.
Габрусевич Волод[имир].
Бохенський Ярослав.
Цегельський Лавро.
Кордубівна Стефа.
Чехут Богдан.
Спольський Ярослав.
Карпевич Ярослав.
Мамчин Олександр.
Процишин Осип.
Кулинич Юрій.
Гасин Олекса.
Ластовецький Богдан.
Тарнавський Омелян.
Ковальська Мирослава.
Волосенко Андрій.
Шехович Роман.
Зубик Роман.
Зубик Кость.
Мигаль Роман.
Кивелюк Богдан.
Рогожа Марія.
Утриско Мирон.
Рак Ярослав.
Татомир Ярослав.
Семчишин Мирослав.
Маркусь Володимир.

Глібовицький Степан.
Коропецький Євген.
Ямінський Анатоль.
Кулечко Теодор.
Кулечко Дмитро.
Хамяра Володимир.
Гела Степан.
Шехович Володимир.
Процишин Жигмонд.
Кутківський Юліян.
Дурбак Тарас.
Ерденбергер Володимир.
Бандера Степан.
Савчинський Петро.
Сенишин Лев.
Луців Ростислав.
Доберчак Микола.
Мельник Гриць.
Клим Павло.
Карачевський Осип.
Поточняк Михайло.
Рудницький Ярослав.
Петріна Богдан.
Малюца Іван.
Калитовський Павло.
Пачовський Юрій.
Волошин Євген.
Шухевич Роман.
Медвецький Олекса.
Гнатейко Зенон.
Шухевич Юрій.
Руденський Теофіль.
Коненко Євген.
Борщ Богдан.
Пасіка Олександр.
Юрчишин Дмитро.
Осінчук Роман.
Кузьмин Ярослав.
Попович Мирослав.
Малюца Антін.
Федорчак Стефанія.
Жарський Мирослав.
Поліщук Мирослав.
Михайлишин Семен.
Ткачук Роман.
Чорній Тадей.

Хомин Петро.
Голик Маріян.
Калинович Володимир.
Фіголівна Марія.
Балицький Осип.
Грушкевич Микола.
Венгльовський Павло.
Сенів Іван.
Гладкий Яро.
Гела Степан.
Рак Роман.
Костецький Сергій.
Саврук Микола.
Грицай Дмитро.
Андрушак Іван.
Ромах Микола.
Сілецький Антін.
Гаврилюк Мирослав.
Струк Осип.
Кіндрачук Михайло.
Цісик Богдан.
Левицька Ольга.
Олійник Петро.
Робак Льонгін.
Кулик Євген.
Сліпко Володимир.
Дражньовський Омелян.

*Держархів Львівської обл. Ф. 281. Оп. 2. Спр. 3. Арк. 187–187зв.
Мова українська. Оригінал. Рукопис. Чорнило.*

№ 2

**Звіт Українського студентського спортивного клубу
про проведення у Львові красвих змагань з плавання**

7 вересня 1931 р.

[печатка]*

[печатка]**

Звіт

з краєвих пливацьких змагань
за мистецтво Західної України

З припоручення Українського Спортивного Союзу уладив У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб] в днях 5. і 6. вересня ц[ього] р[оку] на Світезі краєві пливацькі змагання.

До змагань зголосилося 41 Змагунів зі слідуючих клубів: Сокіл Клепарів 4, Бурлаки 4, Луг 6, У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб] 6*, Стріла 2, Сагайдачний 12, Дністер з Заліщик** 2, ЖУСК 2, Сокіл Стрий*** 1, Сокіл-Батько 1, не с товариств 1.

Комісію суддів творила: Жарський [Едвард], Старосольський Юрій, Рак Роман, Копач, Сенів [Іван], Мриц [Іван].

Конкуренції жінок:

50. [м]. довільним [стилем]. зголошених 4, стає 3.

Говикович Нуна «Стріла» 0:48.2.

Колтунюк Ліда «Стріла» 1:08.4.

Гаврилюк ЖУСК –

100. [м]. клясичним [стилем]. поза програмою

Говикович Нуна «Стріла» 1:57.0.

400. [м]. клясичним [стилем] поза програмою

Говикович Нуна «Стріла» 8:54.0.

по дорозі 100 м, 2:04.8. 200 м 4:21.7. 300 м 6:35.5.

50. [м] на плечах зголошених 2. стає 2.

Говикович Нуна «Стріла» 1:01.3.

Колтунюк Ліда «Стріла».

* Відбиток печатки чорнильний, червоний, круглий, розмір – 28 мм. Без зображення. Легенда: «Спортовий Реферат Український Спортовий Союз Львів». Текст розділений двома рисочками та зірочками.

** Відбиток печатки чорнильний, фіолетовий, прямокутний. Без зображення. Легенда: «Український Студентський Спортовий Клуб».

* Цифру «5» виправлено на «6».

** Тепер районний центр Тернопільської обл.

*** Тепер районний центр Львівської обл.

Конкуренції муштин:

100. м. довільним [стилем]. згол[осилося] 8. стає 8.

передбіг: 1. Юрійчук Володимир Дністер 1:23.2.

2. Мацейко «Луг»

3. Мамчак Іван «Луг».

2. передбіг 1. Шухевич Юрій У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб]

1:30.0.

2. Сліпко Володимир У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб]

фінал: 1. Юрійчук Волод[имир] 1:21.9.

2. Шухевич Юрій

3. Сліпко Володимир

200. м. довільним [стилем] згол[осилося] 4. стає 2.

Юрійчук Волод[имир] Дністер 3:22.2.

Сліпко Волод[имир] У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб] 3 м. за

ним

400. м. довільним [стилем] згол[осилося] 5, стає 5.

Юрійчук Волод[имир] Дністер 7:42.1.

Сліпко Волод[имир] У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб]

Рибачек Роман У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб]

100. м. клясичним [стилем]. згол[осилося] 7. стає 4.

Юрійчук Тадей Дністер 1:44.1.

Поліщук Мирослав У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб] дві до-

лоні за попереднім.

Савчак Луг

Мішкевич Степан Сокіл – Стрий

200. м. клясичним [стилем]. згол[осилося] 5. стає 5.

Юрійчук Тадей Дністер 3:51.4.

Сліпко Волод[имир] У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб]

Савчак «Луг»

400. м. клясичним [стилем]. згол[осилося] 6. стає 2.

Юрійчук Тадей Дністер 8:23.2.

Сліпко Волод[имир] У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб]

100. м. на плечах згол[осилося] 3. стає 3.

Юрійчук Волод[имир] Дністер 1:43.3.

Поліщук Мирослав У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб]

Рибачек Роман У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб]

4x50. м. довільним [стилем]. згол[осилося] 2. стає 2.

УССК 2:54.2 у складі Поліщук [Мирослав], Шухевич І, Шухевич ІІ, Сліпко

[Володимир].

Бурлаки. 3:18.2. у складі Купецький, Горобіовський, Сохацький, Тусевич.

50. м. довільним [стилем] юніорів згол[осилося] 18. стає 10.

1 передбіг:

Пелюшак Вол[одимир] Сокіл Клепарів 0:54.4.

Макогін нестовариський

Федун Олекса Сокіл Клеп[арів]

2 передбіг:

Брик Вол[одимир] Сагайдачний 0:40.6.
 Файда Сагайдачний
 Кінаш Вол[одимир] Сокіл Клепарів
 фінал.
 Брик Вол[одимир] 0:39.5.
 Файда «Сагайдачний»
 Пелюшак Вол[одимир] Сокіл Клепарів
 4x50. м. довільним [стилем] згол[осилося] 2. стає –
 Рівнож не відбулися скоки з браку зголошень і 50. м. клясичним [стилем] жінок
 (одна зголошена).

У Львові дня 7. вересня 1931 [р.].

/Ярослав Рак/

провідник змагань.

[печатка]*

[печатка]**

печатка]***

Комісія суддів
 на Краєвих Пливацьких Змаганнях
 Львів 1931. [р.]

Провідник змагань: Ярослав Рак.

Часи мірять: Жарський Е[двард], Старосольський Ю[рій], Рак Р[оман].

Стартер: Копач.

Інспектори торів: І[ван] Сенів, [Іван] Мриц.

/Ярослав Рак/
 провідник змагань.

[печатка]****

*Держархів Львівської обл. Ф. 281. Оп. 2. Спр. 3. Арк. 121–123.
 Мова українська. Оригінал. Рукопис. Чорнило.*

-
- * Відбиток печатки чорнильний, фіолетовий, овальний. Без зображення. Легенда: «Український Студентський Спортовий Клуб У. С. С. К. Львів». Текст розділений рисочкою та двома зірочками.
  - ** Відбиток печатки чорнильний, червоний, круглий, розмір – 28 мм. Без зображення. Легенда: «Спортовий Реферат Український Спортовий Союз Львів». Текст розділений двома рисочками та зірочками.
  - *** Відбиток печатки чорнильний, фіолетовий, прямокутний. Без зображення. Легенда: «Український Студентський Спортовий Клуб».
  - **** Відбитки печатки чорнильний, фіолетовий, овальний. Без зображення. Легенда: «Український Студентський Спортовий Клуб У. С. С. К. Львів». Текст розділений рисочкою та двома зірочками.

№ 3

Книга обліку встановлених рекордів з плавання
Українського спортивного союзу за 1931 р.

20 вересня 1931 р.

УКРАЇНСЬКИЙ СПОРТОВИЙ СОЮЗ – у ЛЬВОВІ*

– СПОРТОВИЙ РЕФЕРАТ –

Ч[исло] пор[ядкове] 1 Округа *Львівська*
ПРОТОКОЛ РЕКОРДУРід змагань *Мистецтво Краю*Дата змагань *6 вересня 1931 [р.]*Організуючий Клуб *У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб] у Львові*Став – басейн** – ріка*** – *Сьвітезь*Рід конкуренції *плавання на 100 м. стиль довільний*Осяг: *1; 21.9*Часи трьох стоперів: *1/..... 2/..... 3/.....*Назвико змагуна: *Юрійчук Володимир*Член Товариства: *Дністер Заліщики*****Дотеперішній рекорд *не нотований*

Поставлений.....

Завваги:.....

ПОВИЩІ ДАНІ ПОТВЕРДЖУЮТЬ:

Головний суддя */Рак Ярослав/*Провідник змагань *[Рак Ярослав]*Стоперові */Глібовицький Степан/, /Рак Яр[ослав]/, /Жарський [Едвард]/******Стартер */Шухевич Р[оман]/*Завваги Комісії: довжина тору *50 м* ширина тору *2 м*глибина води *1,80 м* рід наворотів *правельні* костюм *не правель[ний]*висота стартового помосту *0,45 м*

Атмосферичні умовини: температура води, воздуха і пр.

*нормальні*Протокол списано дня *20/9.[1]931 [р.]*Затверджено У[країнським] С[портовим] С[оюз]ом дня *20/9.[1]931 [р.]*/підпис спорт[ового] референта і печатка/
[печатка]⁸ /Біленька Дора/.

* У документі дописані слова виділені курсивом.

** Слово закреслене.

*** Слово закреслене.

**** Тепер районний центр Тернопільської обл.

***** Прізвище та ім'я Романа Шухевича закреслено.

⁸ Тут і далі документи завірені печаткою «Спортового Реферату Українського Спортивного Союзу». Відбитки печатки чорнільні, фіолетові, круглі, розмір – 28 мм. Без зображення.

УКРАЇНСЬКИЙ СПОРТОВИЙ СОЮЗ – у ЛЬВОВІ

– СПОРТОВИЙ РЕФЕРАТ –

Ч[исло] пор[ядкове] 2   Округа *Львівська*
 ПРОТОКОЛ РЕКОРДУ

Рід змагань *Мистецтво Краю*

Дата змагань *6 вересня 1931 [р.]*

Організуючий Клуб *У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб] у Львові*

Став – басейн* – ріка** – *Сьвітезь*

Рід конкуренції *плавання на 200 м. стиль довільний*

Осяг: 3; 32,2

Часи трьох стоперів: 1/..... 2/..... 3/.....

Назвико змагуна: *Юрійчук Володимир*

Член Товариства: *Дністер Заліщики*

Дотеперішній рекорд *не нотований*

Поставлений.....

Завваги:.....

ПОВИЩІ ДАНІ ПОТВЕРДЖУЮТЬ:

Головний суддя */Рак Ярослав/*

Провідник змагань *[Рак Ярослав]*

Стоперові */Глібовицький Степан/, /Рак Яр[ослав]/, /Жарський Едв[ард]/*

Стартер */Шухевич Р[оман]/*

Завваги Комісії: довжина тору *50 м* ширина тору *2 м*

глибина води *1,80 м* рід наворотів *правельні*

костюм *неправельний* висота стартового помосту *0,45 м*

Атмосферичні умовини: температура води, воздуха і пр.
нормальні

Протокол списано дня *20/9.[1]931 [р.]*

Затверджено У[країнським] С[портовим] С[оюз]ом дня *20/9.[1]931 [р.]*

/підпис спорт[ового] референта і печатка/
 [печатка] /Біленька Дора/.

Легенда: «Спортовий Реферат Український Спортовий Союз Львів». Текст розділений двома рисочками та зірочками. Детальніше про печатки Українського спортового союзу див.: *Сова А.* Печатки Українського Спортового Союзу. Знак. Вісник Українського геральдичного товариства. Львів, 2005. Грудень. Ч. 37. С. 5.

* Слово закреслене.

** Слово закреслене.

УКРАЇНСЬКИЙ СПОРТОВИЙ СОЮЗ – у ЛЬВОВІ
– СПОРТОВИЙ РЕФЕРАТ –

Ч[исло] пор[ядкове] 3. Округа *Львівська*
ПРОТОКОЛ РЕКОРДУ

Рід змагань *Мистецтво Краю*

Дата змагань *6.IX.1931 [р.]*

Організуючий Клуб *У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб] у Львові*
Став – басейн* – ріка** – *Світезь*

Рід конкуренції *плавання на 400 м. стиль довільний*

Осяг: *7; 42,1*

Часи трьох стоперів: *1/..... 2/..... 3/.....*

Назвисько змагуна: *Юрійчук Володимир*

Член Товариства: *Дністер Заліщики*

Дотеперішній рекорд *не нотований*

Поставлений.....

Завваги:.....

ПОВИЩІ ДАНІ ПОТВЕРДЖУЮТЬ:

Головний суддя */Рак Ярослав/*

Провідник змагань *[Рак Ярослав]*

Стоперові */Глібовицький Степан/, /Рак Ярослав/, /Жарський Е[двард]/*

Стартер *Шухевич Р[оман]*

Завваги Комісії: довжина тору *50 м* ширина тору *2 м*

глибина води *1,80 м* рід наворотів *правельні*

костюм *неправельний* висота стартового помосту *0,45 м*

Атмосферичні умовини: температура води, воздуха і пр.

Протокол списано дня *20/9.[1]931 [р.]*

Затверджено *У[країнським] С[портовим] С[оюз]ом* дня *20/9.[1]931 [р.]*

*/підпис спорт[ового] референта і печатка/
[печатка] /Біленька Дора/.*

УКРАЇНСЬКИЙ СПОРТОВИЙ СОЮЗ – у ЛЬВОВІ
– СПОРТОВИЙ РЕФЕРАТ –

Ч[исло] пор[ядкове] 4 Округа *Львівська*
ПРОТОКОЛ РЕКОРДУ

Рід змагань *Мистецтво Краю*

Дата змагань *6.IX.1931 [р.]*

Організуючий Клуб *У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб] у Львові*
Став – басейн*** – ріка**** – *Світезь*

* Слово закреслене.

** Слово закреслене.

*** Слово закреслене.

**** Слово закреслене.

Рід конкуренції *плавання на 100 м. стиль клясичний*

Осяг: 1; 44,1

Часи трьох стоперів: 1/..... 2/..... 3/.....

Назвиско змагуна: *Юрійчук Тадей*

Член Товариства: *Дністер Заліщики*

Дотеперішній рекорд *не нотований*

Поставлений.....

Завваги:.....

ПОВИЩІ ДАНІ ПОТВЕРДЖУЮТЬ:

Головний суддя */Рак Ярослав/*

Провідник змагань *[Рак Ярослав]*

Стоперові */Глібовицький Степан/, /Рак Ярослав/, /Жарський [Едвард]/*

Стартер */Шухевич Р[оман]/*

Завваги Комісії: довжина тору *50 м* ширина тору *2 м*

глибина води *1,80 м* рід наворотів *правельні*

костюм *неправельний* висота стартового помосту *0,45 м*

Атмосферичні умовини: температура води, воздуха і пр.

Протокол списано дня *20/9.[1]931 [р.]*

Затверджено У[країнським] С[портовим] С[оюз]ом дня *20/9.[1]931 [р.]*

/підпис спорт[ового] референта і печатка/
[печатка] */Біленька Дора/.*

УКРАЇНСЬКИЙ СПОРТОВИЙ СОЮЗ – у ЛЬВОВІ

– СПОРТОВИЙ РЕФЕРАТ –

Ч[исло] пор[ядкове] *5.*

Округа Львівська

ПРОТОКОЛ РЕКОРДУ

Рід змагань *Мистецтво Краю*

Дата змагань *6 вересня 1931 [р.]*

Організуючий Клуб *У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб] у Львові*

Став – басейн* – ріка** – *Світезь*

Рід конкуренції *плавання на 200 м. стиль клясичний*

Осяг: 3; 51,0

Часи трьох стоперів: 1/..... 2/..... 3/.....

Назвиско змагуна: *Юрійчук Тадей*

Член Товариства: *Дністер Заліщики*

Дотеперішній рекорд *не нотований*

Поставлений.....

Завваги:.....

ПОВИЩІ ДАНІ ПОТВЕРДЖУЮТЬ:

Головний суддя */Рак Ярослав/*

* Слово закреслене.

** Слово закреслене.

Провідник змагань [Рак Ярослав]
 Стоперові /Глібовицький Степан/, /Рак Ярослав/, /Жарський Е[двард]/
 Стартер /Шухевич Р[оман]/
 Завваги Комісії: довжина тору 50 м ширина тору 2 м
 глибина води 1,80 м рід наворотів *правельні*
 костюм *неправельний* висота стартового помосту 0,45 м
 Атмосферичні умовини: температура води, воздуха і пр.
нормальні

Протокол списано дня 20/9.[1]931 [р.]
 Затверджено У[країнським] С[портовим] С[оюз]ом дня 20/9.[1]931 [р.]

/підпис спорт[ового] референта і печатка/
 [печатка] /Біленька Дора/.

УКРАЇНСЬКИЙ СПОРТОВИЙ СОЮЗ – у ЛЬВОВІ
 – СПОРТОВИЙ РЕФЕРАТ –

Ч[исло] пор[ядкове] 6 Округа Львівська
 ПРОТОКОЛ РЕКОРДУ

Рід змагань *Мистецтво Краю*
 Дата змагань *6 вересня 1931 [р.]*
 Організуючий Клуб У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб] у Львові
 Став – басейн* – ріка** – *Світезь*
 Рід конкуренції *плавання на 400 м. стиль клясичний*
 Осяг: *8; 24,0*
 Часи трьох стоперів: 1/..... 2/..... 3/.....
 Назвиско змагуна: *Юрійчук Тадей*
 Член Товариства: *Дністер Заліщики*
 Дотеперішній рекорд *не нотований*
 Поставлений.....
 Завваги:.....

ПОВИЩІ ДАНІ ПОТВЕРДЖУЮТЬ:

Головний суддя /Рак Ярослав/
 Провідник змагань [Рак Ярослав]
 Стоперові /Глібовицький Степан/, /Рак Яр[ослав]/, /Жарський Е[двард]/
 Стартер /Шухевич Р[оман]/
 Завваги Комісії: довжина тору 50 м ширина тору 2 м
 глибина води 1,80 м рід наворотів *правельні*
 костюм *неправельний* висота стартового помосту 0,45 м
 Атмосферичні умовини: температура води, воздуха і пр.
нормальні

* Слово закреслене.

** Слово закреслене.

Протокол списано дня 20/9.[1]931 [р.]

Затверджено У[країнським] С[портовим] С[оюз]ом дня 20/9.[1]931 [р.]

/підпис спорт[ового] референта і печатка/
[печатка] /Біленька Дора/.

УКРАЇНСЬКИЙ СПОРТОВИЙ СОЮЗ – у ЛЬВОВІ

– СПОРТОВИЙ РЕФЕРАТ –

Ч[исло] пор[ядкове] 7   Округа *Львівська*
ПРОТОКОЛ РЕКОРДУ

Рід змагань *Мистецтво Краю*

Дата змагань *6 вересня 1931 [р.]*

Організуючий Клуб *У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб] у Львові*

Став – басейн<?>* – ріка<?>** – *Світезь*

Рід конкуренції *плавання на 100 м. стиль горілиць*

Осяг: 1; 43,3

Часи трьох стоперів: 1/..... 2/..... 3/.....

Назвико змагуна: *Юрійчук Володимир*

Член Товариства: *Дністер Заліщики*

Дотеперішній рекорд *не нотований*

Поставлений.....

Завваги:.....

ПОВИЩІ ДАНІ ПОТВЕРДЖУЮТЬ:

Головний суддя */Ярослав Рак/*

Провідник змагань *[Ярослав Рак]*

Стоперові */Глібовицький Степан/, /Яр[ослав] Рак/, /Жарський [Едвард]/*

Стартер */Шухевич Р[оман]/*

Завваги Комісії: довжина тору *50 м* ширина тору *2 м*

глибина води *1,80 м* рід наворотів *правельні*

костюм *неправельний* висота стартового помосту *0,45 м*

Атмосферичні умовини: температура води, воздуха і пр.
нормальні

Протокол списано дня 20/9.[1]931 [р.]

Затверджено УСС-ом дня 20/9.[1]931 [р.]

/підпис спорт[ового] референта і печатка/
[печатка] /Біленька Дора/.

* Слово закреслене.

** Слово закреслене.

УКРАЇНСЬКИЙ СПОРТОВИЙ СОЮЗ – у ЛЬВОВІ
– СПОРТОВИЙ РЕФЕРАТ –Ч[исло] пор[ядкове] 8 Округа *Львівська*

ПРОТОКОЛ РЕКОРДУ

Рід змагань *Мистецтво Краю*Дата змагань *6 вересня 1931 [р.]*Організуючий Клуб *У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб] у Львові*
Став – басейн* – ріка** – *Світезь*Рід конкуренції *плавання на 50 м. стиль довільний*Осяг: 0; 48,2

Часи трьох стоперів: 1/..... 2/..... 3/.....

Назвико змагуна***: *Говикович Анна*Член Товариства: *Стріла Львів*Дотеперішній рекорд *не нотований*

Поставлений.....

Завваги:.....

ПОВИЩІ ДАНІ ПОТВЕРДЖУЮТЬ:

Головний суддя */Ярослав Рак/*Провідник змагань *[Ярослав Рак]*Стоперові */Глібовицький Степан/, /Яр[ослав] Рак/, /Жарський Е[двард]/*Стартер */Шухевич Р[оман]/*Завваги Комісії: довжина тору *50 м* ширина тору *2 м*глибина води *1,80 м* рід наворотів *правельні* костюм *неправель[ний]* висота стартового помосту *0,45 м*Атмосферичні умовини: температура води, воздуха і пр.
*нормальні*Протокол списано дня *20/9.[1]931 [р.]*Затверджено У[країнським] С[портовим] С[оюз]ом дня *20/9.[1]931 [р.]*/підпис спорт[ового] референта і печатка/
[печатка] */Біленька Дора/.*

* Слово закреслене.

** Слово закреслене.

*** Слово виправлене на «змагунки».

УКРАЇНСЬКИЙ СПОРТОВИЙ СОЮЗ – у ЛЬВОВІ
– СПОРТОВИЙ РЕФЕРАТ –

Ч[исло] пор[ядкове] 10 Округа *Львівська*
ПРОТОКОЛ РЕКОРДУ

Рід змагань *Мистецтво Краю*

Дата змагань *6 вересня 1931 [р.]*

Організуючий Клуб *У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб] у Львові*

Став – басейн* – ріка** – *Світезь*

Рід конкуренції *плавання на 400 м. стиль клясичний*

Осяг: 8; 54,0

Часи трьох стоперів: 1/..... 2/..... 3/.....

Назвско змагуна***: *Говикович Анна*

Член Товариства: *Стріла Львів*

Дотеперішній рекорд *не нотований*

Поставлений.....

Завваги:.....

ПОВИЩІ ДАНІ ПОТВЕРДЖУЮТЬ:

Головний суддя */Ярослав Рак/*

Провідник змагань *[Ярослав Рак]*

Стоперові */Глібовицький Степан/, /Яр[ослав] Рак/, /Жарський Е[двард]/*

Стартер */Шухевич Р[оман]/*

Завваги Комісії: довжина тору *50 м* ширина тору *2 м*

глибина води *1,80 м* рід наворотів *правельні* костюм *неправель[ний]* висота стартового помосту *0,45 м*

Атмосферичні умовини: температура води, воздуха і пр.
нормальн[і]

Протокол списано дня *20/9.[1]931 [р.]*

Затверджено У[країнським] С[портовим] С[оюз]ом дня *20/9.[1]931 [р.]*

*/підпис спорт[ового] референта і печатка/
[печатка] /Біленька Дора/.*

*Держархів Львівської обл. Ф. 281. Оп. 2. Спр. 4. Арк. 1–14.
Мова українська. Оригінал. Машинопис. Рукопис. Чорнило.*

* Слово закреслене.

** Слово закреслене.

*** Слово виправлене на «змагунки».

№ 4

Інформація про Романа Шухевича з книги обліку встановлених рекордів з плавання Українського спортивного союзу

[21 вересня 1934 р.]

[...]

Гінці 4x50 м стиль довільний

Назвище і імя	Клуб	Час	Місце устан- новлення рекорду	Дата	Довжина тору
Поліщук Мирослав Шухевич Роман Сліпко Володимир Шухевич Юрій	У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб] Львів	2:54,2	Львів	6.IX.1931 [р.]	50 м
Сліпко Володимир Гаврилюк Миросл[ав] Блажкевич Богдан Шухевич Юрій	Черник Львів	2:34,3	Львів	21.IX.1934 [р.]	50 м

[...]

*ЦДДА України у Львові. Ф. 624. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 10зв.
Мова українська. Оригінал. Рукопис. Чорнило.*

№ 5

Повідомлення товариству «Сокіл-Батько» про обрання нового керівництва спортивної секції Українського студентського спортивного клубу

3 грудня 1932 р.*

[печатка]**

Ч. 49/32.

Львів, дня 3. грудня 1932. [р.].

[печатка]***

До
Хвального Виділу
Т[оварист]ва Сокіл-Батько
у Львові

Укр[аїнський] Студентський Спортовий Клуб, спортова секція Т. П. О. у Львові повідомляє, що на Загальних Зборах, які відбулися дня 13. листопада 1932. [р.] вибрано нову Управу секції на рік 1932/[19]33 у складі:

Проф[есор] Гайдучок Степан – голова

Гладкий Яро – 1-ий містоголова

Пачовський Юрій – 2-ий [містоголова]

Павлюк Богдан – скарбник

Біленька Дора – секретар

Рак Роман – спортовий референт

Кивелюк [Богдан] – технічний [референт]

Заступники: Федак Дарія, Шухевич Роман, Онишкевич Богдан.

Контрольна Комісія: Шухевич Ірена, Рак Ярослав, Струк [Осип].

За Управу:

/Рак Роман/
за голову./Біленька Дора/
секретар.

[печатка]****

ЦДІАЛ України. Ф. 312. Оп. 1. Спр. 173. Арк. 7.
Мова українська. Оригінал. Машинопис. Рукопис. Чорнило.

* У документі дописані слова, виділені курсивом.

** Документ завірений печаткою Українського Студентського Спортивного Клубу. Відбиток печатки чорнильний, прямокутний, розміри – 58x14 мм, без зображення. Легенда: «Український Студентський Спортовий Клуб».

*** Документ завірений печаткою товариства «Сокіл-Батько» у Львові. Відбиток печатки чорнильний, прямокутний, розміри – 65x30 мм, без зображення. Легенда: «СОКІЛ-БАТЬКО» ввійшло дня __ Ч. Прот. __ полагоджено __».

**** Документ завірений печаткою Українського Студентського Спортивного Клубу. Відбиток печатки чорнильний, овальний, розміри – 47x28 мм, без зображення. Легенда: «Український Студентський Спортовий Клуб. У. С. С. К. Львів». Текст розділений двома зірочками.

№ 6

**Інформація з книги обліку встановлених рекордів з легкої атлетики
Українського спортивного союзу за 1933 р., засвідчених Романом Шухевичем**

14 березня 1934 р.

[...]

УКРАЇНСЬКИЙ СПОРТОВИЙ СОЮЗ*
субреферат легко-атлетичний

Ч[исло] п[орядкове] 37

ПРОТОКОЛ РЕКОРДУ

Рід змагань: *Жіночий Красвий П'ятизмаг 22.X.[19]33 [р.]*.Організатор: *У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб]*.

Грище: Сокола-Батька у Львові, вул. Стрийська

Біг, скок**, мет:*** 200 м.

вислід: 31.1, 32.0, 31.0 3 статери

Назвище змагуна (-ки)****: *Пиців*Член клубу: «Сокіл» *Стрий******

Дотеперішній рекорд:

Поставлений через:

Завваги:

Отсі дані потверджують:

Головний суддя: */Роман Шухевич/*Провідник бігів, скоків, метів: */Яро Гладкий/*Мірячі час, осяг: */Мирослав Гаврилюк/, /Ю[рій] Шухевич/*Стартер: */Роман Шухевич/*Біжню змірив по бігу: */Рак Роман/*

Заввага комісії суддів: виміри біжні, підложе, стан біжні, виміри

і вага прирядів: */Б[огдан] Кивелюк/*Услів'я атмосферичні: температура, напрям, і сила вітру:
вітер

Протокол списано в дни: 2.XI.[1]933 [р.]

Затверджений: 14.[0]3.1934 [р.]

* У документі дописані слова, виділені курсивом.

** Слово закреслене.

*** Слово закреслене.

**** Слово переправлено на «змагунки».

***** Тепер районний центр Львівської обл.

[печатка]* /Біленька [Дора] спорт[овий] реф[ерент]/.

УКРАЇНСЬКИЙ СПОРТОВИЙ СОЮЗ
субреферат легко-атлетичний

Ч[исло] п[орядкове] 38

ПРОТОКОЛ РЕКОРДУ

Рід змагань: *Жіночий Красвий П'ятизмаг 22.X.[19]33 [р.]*.

Організатор: *У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб]*.

Грище: Сокола-Батька у Львові, вул. Стрийська

Біг, скок**, мет:*** *п'ятизмаг*

вслід: *2,231.69 пунктів*

Назвище змагуна (-ки)****: *Пиців*

Член клубу: *«Сокіл» Стрий*

Дотеперішній рекорд:

Поставлений через:

Завваги:

Отсі дані потверджують:

Головний суддя: */Роман Шухевич/*

Провідник бігів, скоків, метів: */Яро Гладкий/*

Мірячі час, осяг: */Мирослав Гаврилюк/, /Ю[рій] Шухевич/, /Роман Рак/*

Стартер: */Роман Шухевич/*

Біжню змірив по бігу: */Рак Роман/*

Заввага комісії суддів: виміри біжні, підложе, стан біжні, виміри

і вага прирядів: */Б[огдан] Кивелюк/ важив*

Услів'я атмосферичні: температура, напрям, і сила вітру:

вітер, зимно

Протокол списано в дни: *2.XI.[1]933 [р.]*.

Затверджений: *14.[0]3.1934 [р.]*.

[печатка] /Біленька [Дора] спорт[овий] реф[ерент]/.

* Тут і далі документи завірені печаткою Спортового Реферату Українського Спортового Союзу. Відбиток печатки чорнильний, фіолетовий, круглий, розмір – 28 мм. Без зображення. Легенда: «Спортовий Реферат Український Спортовий Союз Львів». Текст розділений двома рисочками та зірочками.

** Слово закреслене.

*** Слово закреслене.

**** Слово переправлено на «змагунки».

УКРАЇНСЬКИЙ СПОРТОВИЙ СОЮЗ
субреферат легко-атлетичний

Ч[исло] п[орядкове] 40

ПРОТОКОЛ РЕКОРДУ

Рід змагань: *Красвий Тризмаг 29.Х.[19]33 [р.]*.

Організатор: *У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб]*.

Грище: Сокола-Батька у Львові, вул. Стрийська

Біг*, скок**, мет: *ратищем обіруч*

вислід: *71 м 72 см*

Назвище змагуна (-ки): *[Зенон] Гнатейко*

Член клубу: *У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб]*.

Дотеперішній рекорд:

Пост[а]влений через:

Завваги: *В рамках Краєвого Тризмагу відбулася проба побиття рекорду в меті ратищем обіруч.*

Отсі дані потверджують:

Головний суддя: */Роман Шухевич/*

Провідник бігів, скоків, метів: */Яро Гладкий/*

Мірячі час, осяги: */Ю[рій] Шухевич/, /Роман Рак/*

Стартер: */Роман Шухевич/*

Біжню змірив по бігу: */Глібовицький Степан/*

Заввага комісії суддів: виміри біжні, підложе, стан біжні, виміри і вага прирядів: */Б[огдан] Кивелюк/ важив*

Услів'я атмосферичні: температура, напрям, і сила вітру:
Вітер, противний до метів

Протокол списано в дни: *2.ХІ.[1]933 [р.]*.

Затверджений: *14.[0]3.1934 [р.]*.

[печатка] /Біленька [Дора] спорт[овий] реф[ерент]/.

* Слово закреслене.

** Слово закреслене.

УКРАЇНСЬКИЙ СПОРТОВИЙ СОЮЗ
субреферат легко-атлетичний

Ч[исло] п[орядкове] 41

ПРОТОКОЛ РЕКОРДУ

Рід змагань: *Красвий Тризмаг 29.Х.[19]33 [р.]*.

Організатор: *У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб]*.

Грище: Сокола-Батька у Львові, вул. Стрийська

Біг*, скок**, мет: *ратищем обіруч*

вслід: *33 м 96 см*

Назвище змагуна (-ки)***: *Ніжанковська*

Член клубу: *Стріла*

Дотеперішній рекорд:

Пост[а]влений через:

Завваги:

Отсі дані потверджують:

Головний суддя: */Роман Шухевич/*

Провідник бігів, скоків, метів:

Мірячі час****, осяги: */Ю[рій] Шухевич/, /Б[огдан] Кивелюк/*

Стартер: */Роман Шухевич/*

Біжню змірив по бігу*****: */Роман Рак/ осяги*

Заввага комісії суддів: виміри біжні, підложе, стан біжні, виміри і вага прирядів: */Б[огдан] Кивелюк/ важив*

Услів'я атмосферичні: температура, напрям, і сила вітру:

Вітер, противний до мету

Протокол списано в дни: *2.11.[1]934***** [р.]*.

Затверджений: *14.[0]3.1934 [р.]*.

[печатка] /Біленька [Дора] спорт[овий] реф[ерент]/.

* Слово закреслене.

** Слово закреслене.

*** Слово переправлено на «змагунки».

**** Слово закреслене.

***** Чотири слова закреслені.

***** Помилка, насправді 1933 р.

УКРАЇНСЬКИЙ СПОРТОВИЙ СОЮЗ
субреферат легко-атлетичний

Ч[исло] п[орядкове] 42

ПРОТОКОЛ РЕКОРДУ

Рід змагань: *Жіночий Красвий Тризмаг 29.X.[19]33 [р.].*
Організатор: *У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб].*
Грище: Сокола-Батька у Львові, вул. Стрийська
Біг, скок, мет: *тризмаг*
вислід: *70.5*
Назвище змагуна (-ки): *Ніжанковська*
Член клубу: *Стріла*
Дотеперішній рекорд:
Пост[а]влений через:
Завваги:

Отсі дані потверджують:

Головний суддя: */Роман Шухевич/*
Провідник бігів, скоків, метів: */Яро Гладкий/*
Мірячі час, осяг: */Ю[рій] Шухевич/, /Роман Рак/, /Б[огдан] Кивелюк/*
Стартер: */Роман Шухевич/*
Біжню змірив по бігу: */Роман Рак/*
Заввага комісії суддів: *виміри біжні, підложе, стан біжні, виміри і вага прирядів: /Б[огдан] Кивелюк/ важив*

Услів'я атмосферичні: температура, напрям, і сила вітру:
вітер, зимно

Протокол списано в дни: *2.11.[1]933 [р.].*
Затверджений: *14.[0]3.1933* [р.].*

[печатка] /Біленька [Дора] спорт[овий] реф[ерент]/.

УКРАЇНСЬКИЙ СПОРТОВИЙ СОЮЗ
субреферат легко-атлетичний

Ч[исло] п[орядкове] 43

ПРОТОКОЛ РЕКОРДУ

Рід змагань: *Красвий Тризмаг 29.X.[19]33 [р.].*
Організатор: *У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб].*

---

* Помилка, насправді 1934 р.

Грище: Сокола-Батька у Львові, вул. Стрийська

Біг*, скок, мет** : з жердкою

вислід: 3 м 2 см

Назвище змагуна (-ки): Жербицький

Член клубу: У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб].

Дотеперішній рекорд:

Пост[а]влений через:

Завваги: В рамах красового Тризмагу відбулася проба побиття рекорду в скоці з жердкою.

Отсі дані потверджують:

Головний суддя: /Роман Шухевич/

Провідник бігів, скоків, метів: /Яро Гладкий/

Мірячі час***, осяг: /Ю[рій] Шухевич/, /Роман Рак/

Стартер: /Роман Шухевич/

Біжню змірив по бігу:****

Заввага комісії суддів: виміри біжні, підложе, стан біжні, виміри і вага прирядів: /Б[огдан] Кивелюк/ важив

Услів'я атмосферичні: температура, напрям, і сила вітру:
вітер противний до розбігу

Протокол списано в дни: 2.XI.[1]933 [р.].

Затверджений: 14.[0]3.1934 [р.].

[печатка] /Біленька [Дора] спорт[овий] реф[ерент]/.

УКРАЇНСЬКИЙ СПОРТОВИЙ СОЮЗ

субреферат легко-атлетичний

Ч[исло] п[орядкове] 44

ПРОТОКОЛ РЕКОРДУ

Рід змагань: День штафет 29.X.[19]33 [р.].

Організатор: У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб].

Грище: Сокола-Батька у Львові, вул. Стрийська

Біг, скок, мет: гінці 3x1000

вислід: 9.46.4, 9.46.2, 9.59.2 /3 статери/

Назвище змагуна (-ки): Матвійчук, Рак Роман, [Свєген] Полотнюк

* Слово закреслене.

** Слово закреслене.

*** Слово закреслене.

**** Рядок закреслений.

Член клубу: У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб].
Дотеперішній рекорд:
Пост[а]влений через:
Завваги:

Отсі дані потверджують:

Головний суддя: /Роман Шухевич/
Провідник бігів, скоків, метів: /Яро Гладкий/
Мірячі час, осяг: /Ю[рій] Шухевич/, /Б[огдан] Кивелюк/, /Глібовицький Степан/
Стартер: /Роман Шухевич/
Біжню змірив по бігу: /Глібовицький Степан/
Заввага комісії суддів: виміри біжні, підложе, стан біжні, виміри
і вага прирядів:

Услів'я атмосферичні: температура, напрям, і сила вітру:
вітер, зимно

Протокол списано в дни: 2.ХІ.[1]933 [р].
Затверджений: 14.[0]3.1934 [р].

[печатка] /Біленька [Дора] спорт[овий] реф[ерент]/.

УКРАЇНСЬКИЙ СПОРТОВИЙ СОЮЗ
субреферат легко-атлетичний

Ч[исло] п[орядкове] 45

ПРОТОКОЛ РЕКОРДУ

Рід змагань: *День штафет* 29.Х.[19]33 [р].
Організатор: У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб].
Грище: Сокола-Батька у Львові, вул. Стрийська
Біг, скок, мет: *гінці 4x200 м*
вислід: *I статер 1.47.4 II статер 1.48.8 III статер 1.56.6*
Назвище змагуна (-ки): У. С. С. К.
Член клубу: [Крум, Марунчак, [Зенон] Гнатей[ко], Роман Рак]
Дотеперішній рекорд: –
Пост[а]влений через: –
Завваги: *гінці 4x200 відбулися перший раз*

Отсі дані потверджують:

Головний суддя: /Роман Шухевич/
Провідник бігів, скоків*, метів**: /Яро Гладкий/

* Слово закреслене.

** Слово закреслене.

Мірячі час, осяг: /Ю[рїй] Шухевич/, /Б[огдан] Кивелюк/, /Глібовицький Степан/
 Стартер: /Роман Шухевич/
 Біжню змірив по бігу: /Глібовицький Степан/
 Заввага комісії суддів: виміри біжні, підложе, стан біжні, виміри
 і вага прирядів: /Б[огдан] Кивелюк/ важив

Услів'я атмосферичні: температура, напрям, і сила вітру:
вітер

Протокол списано в дни: 2.XI.[1]933 [р.].
 Затверджений: 14.[0]3.1934 [р.].

[печатка] /Біленька [Дора] спорт[овий] реф[ерент]/.

УКРАЇНСЬКИЙ СПОРТОВИЙ СОЮЗ
 субреферат легко-атлетичний

Ч[исло] п[орядкове] 46

ПРОТОКОЛ РЕКОРДУ

Рід змагань: *День штафет 29.X.[19]33 [р.].*
 Організатор: У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб].
 Грище: Сокола-Батька у Львові, вул. Стрийська
 Біг, скок, мет: *штафета 4x200 м*
 вислід: 1.48.8 (I статер) 1.47.4 (II) 1.56.6 (III)
 Назвище змагуна (-ки): У. С. С. К.
 Член клубу: Крум, Марунчак, [Зенон] Гнатейко, Рак Роман
 Дотеперішній рекорд:
 Пост[а]влений через:
 Завваги: *гінці 4x200 відбулися не[ршиий раз]*

Отсі дані потверджують:

Головний суддя: /Роман Шухевич/
 Провідник бігів, скоків*, метів**: /Яро Гладкий/
 Мірячі час, осяг: /Ю[рїй] Шухевич/, /Б[огдан] Кивелюк/, /Глібовицький Степан/
 Стартер: /Роман Шухевич/
 Біжню змірив по бігу: /Глібовицький Степан/
 Заввага комісії суддів: виміри біжні, підложе, стан біжні, виміри
 і вага прирядів:

Услів'я атмосферичні: температура, напрям, і сила вітру:

* Слово закреслене.

** Слово закреслене.

Протокол списано в дни: 2.III.[1]933 [р.].
Затверджений: 14.[0]3.1934 [р.].

[печатка] /Біленька [Дора] спорт[овий] реф[ерент]/.

УКРАЇНСЬКИЙ СПОРТОВИЙ СОЮЗ
субреферат легко-атлетич[ний]

Ч[исло] п[орядкове] 47

Протокол рекорду

Краєвий Тризмаг 29.X.[19]33 [р.].
Організатор: У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб].
Львів площа Сокола-Батька
тризмаг
вислід 68 пунктів
Лазорко
«Плай» Львів
дотеперішній рекорд:
поставлений через:
завваги:

Отсі дані потверджують:

головний суддя: /Роман Шухевич/
провідник змагань: /Яро Гладкий/
мірячі осяги: /Ю[рій] Шухевич/, /Роман Рак/, /Б[огдан] Кивелюк/
стартер: /Роман Шухевич/
біжно змірив /Роман Рак/
завваги суддів:

услів'я атмосферичні: зимно й вітер

*Протокол списано в дни: 2.XI.1933 р.
затверджений: 14.[0]3.1934 [р.].*

[печатка] /Біленька [Дора] спорт[овий] реф[ерент]/.

УКРАЇНСЬКИЙ СПОРТОВИЙ СОЮЗ
субреферат легко-атлетичний

Ч[исло] п[орядкове] 48

ПРОТОКОЛ РЕКОРДУ

Рід змагань: *День штафет* 29.X.[19]33 [р.].

Організатор: У[країнський] С[тудентський] С[портовий] К[луб].
 Грище: Сокола-Батька у Львові, вул. Стрийська
 Біг, скок, мет: *гінці 200+100+75+60*
 вислід: *1.12.6 1.09.8 1.09.5 (три статери)*
 Назвище змагуна (-ки): *[Чаківська 200, Кос 100, Дзьоба 75, Кобзар 60]*
 Член клубу: «Плай»
 Дотеперішній рекорд:
 Пост[а]влений через:
 Завваги: *цього року гінці відбулися перший раз*

Отсі дані потверджують:

Головний суддя: */Роман Шухевич/*
 Провідник бігів, скоків*, метів**: */Яро Гладкий/*
 Мірячі час, осяг: */Ю[рій] Шухевич/, /Б[огдан] Кивелюк/, /Глібовицький Степан/*
 Стартер: */Роман Шухевич/*
 Біжно змірив по бігу: */Глібовицький Степан/*
 Заввага комісії суддів: *виміри біжні, підложе, стан біжні, виміри і вага прирядів:*

Услів'я атмосферичні: температура, напрям, і сила вітру:
вітер

Протокол списано в дни: *2.XI.[1]933 [р.]*.
 Затверджений: *14.[0]3.1934 [р.]*.

[печатка] /Біленька [Дора] спорт[овий] реф[ерент]/.

[...]

*Держархів Львівської обл. Ф. 281. Оп. 2. Спр. 13. Арк. 19, 22–30.
 Мова українська. Оригінал. Машинопис. Рукопис. Чорнило.*

REFERENCES

1. Bohunov, S., Danylenko, V., Kentii, A., Kokin S., et al. (2007). *Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii. Nova seriia. Vol. 10: Zhyttia i borotba henerala «Tarasa Chuprynyky» (1907–1950). Dokumenty i materialy*. Kyiv; Toronto: Vyd-vo «Litopys UPA» [in Ukrainian].
2. Chuprova, V. & Olenych, L. (Comps.). (2007). *Roman Shukhevych: «Tse buv nakaz moho sertsia!»: Bibliohrafichnyi pokazhchyk*. Ternopil [in Ukrainian].
3. Loiko, R. Ya. (Comp.). (2007). *Roman Shukhevych – liudyna z lehendy. Bibliohrafichnyi pokazhchyk*. Ternopil [in Ukrainian].

* Слово закреслене.

** Слово закреслене.

4. Posivnych, M. (2007). *Neskorenyi Komandyr*. Toronto; Lviv [in Ukrainian].
5. Potichnyi, P., & Posivnych, M. (Eds.). (2007). *Litopys Ukrainskoi Povstanskoï Armii. Vol. 45: Heneral Roman Shukhevych – «Taras Chuprynka» Holovnyi Komandyr UPA*. Toronto; Lviv: Vyd-vo «Litopys UPA» [in Ukrainian].
6. Sova, A. (2005, Hruden). Pechatky Ukrainskoho Sportovoho Soiuzu. *Znak. Visnyk Ukrainskoho heraldychnoho tovarystva*, 37, 5 [in Ukrainian].
7. Sova, A. (2007). Yunatski ta molodi roky Romana Shukhevycha Ukrainyski vyzvolnyi rukh. In *Zb. 10: Do 100-richchia vid dnia narodzhennia Romana Shukhevycha* (pp. 101–158). Lviv [in Ukrainian].
8. Sova, A. (2008). Uchast Romana Shukhevycha v plastovomu rusi. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu: zb. nauk. prats*, 9–10 (2), 97–111 [in Ukrainian].
9. Sova, A. (2013). Shchodo pytannia pro datu i mistse narodzhennia henerala UPA Romana Shukhevycha Tsytheadelia. *Lvivskiyi militaryni almanakh*, 1 (9), 62–71 [in Ukrainian].
10. Sova, A. (2018). Roman Shukhevych – chlen 43-ho plastovoho kurenia imeni Oleha Vishchoho u Lvovi: nevidoma storinka biohrafii. *Plastovyi shliakh. Zhurnal plastovoi dumky ta informatsii*, 3 (191), 50–51 [in Ukrainian].
11. Sova, A. (Comp.). (2007). *Roman Shukhevych – plastun. Yunatski ta molodi roky Holovnoho Komandyrâ Ukrainskoi Povstanskoï Armii*. Kyiv; Lviv; Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

Andrii SOVA

Doctor of Philosophy,

Associate Professor of Olympic Education

I. Boberskyi Lviv State University of Physical Culture

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0548-4975>

e-mail: andrijsova@yahoo.com

UNKNOWN LVIV ARCHIVES' DOCUMENTS ON THE ACTIVITIES OF ROMAN SHUKHEVYCH AT THE UKRAINIAN STUDENT SPORTS CLUB

The author, for the first time, publishes documents from the State Archives of Lviv Region and the Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv (CDIAL of Ukraine) concerning Roman Shukhevych's activities at the Ukrainian Student Sports Club (USSC) in Lviv during March 1931 – March 1934. It significantly supplements the biography of a leading figure of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) and the future Commander-in-Chief of the Ukrainian Insurgent Army (UPA). Besides studying at Lviv Polytechnic and illegal activities in the OUN, Roman Shukhevych was actively involved in the USSC. The documents reveal his sporting achievements: he repeatedly took part in swimming competitions. For example, on September 6, 1931, he set a record for swimming in the 4x50 m freestyle among Ukrainian athletes in Galicia together with Mykhailo Polishchuk, Volodymyr Slipko, and Yurii Shukhevych. Much attention is given to the activity of R. Shukhevych as an organizational functionary, in particular as a Deputy Chairman of the USSC sports section, as well as a referee in swimming and athletics competitions. The published documents also clarify the life of Roman Shukhevych's brother Yurii, who was also an athlete and a member of the USSC (frequently participated in

swimming competitions, set records in this sport) and other Ukrainian nationalists who did sports during this period, including Stepan Bandera, Dmytro Hrytsai, Oleksa Gasyn, Edvard Zharskyi, Yevhen Polotniuk, Ivan Seniv.

Keywords: Roman Shukhevych, Lviv, Ukrainian Student Sports Club, sport, sports competitions, swimming, athletics, refereeing.

Олександра СТАСЮК
кандидат історичних наук
старший науковий співробітник відділу новітньої історії
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2957-0432>
e-mail: ol_stasuk@ukr.net

ДЕМОКРАТІЯ ПО-СТАЛІНСЬКИ, АБО ЯК ФАЛЬСИФІКУВАЛИ ВИБОРИ В РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ

Розглянуто системні порушення виборчого законодавства та застосування маніпулятивних технологій під час проведення виборчих кампаній до представницької гілки влади у СРСР. Наголошено, що радянська виборча система, яка сформувалася в Радянському Союзі після ухвалення т. зв. Сталінської Конституції, не мала нічого спільного з народовладдям. Наголошено, що партійний диктат перешкоджав вільному волевиявленню громадян на основі загального прямого рівного виборчого права, задекларованого в Конституції, перетворюючи вибори на фарс голосування за єдиного провладного кандидата. Показано випадки протестів громадян проти порушення виборчого законодавства очільниками режиму та непрозорості виборчих процедур. Наведено текст документа про фальсифікації, вчинені працівниками партапарату м. Запоріжжя Української РСР під час підготовки виборів до Верховної Ради УРСР у лютому 1947 р. Документ віднайдено російськими вченими в Центральному архіві Федеральної служби безпеки Російської Федерації (ФСБ РФ) та опубліковано у збірнику документів «Лубянка. Сталин и МГБ СССР. Март 1946 – март 1953: Документы высших органов партийной и государственной власти». Стверджено, що потреба фальсифікації результатів виборів у Радянському Союзі походила зі специфічної ролі демократичних інститутів держави, які були покликані легітимізувати волю єдиної правлячої Комуністичної партії.

Ключові слова: радянська виборча система, керована демократія, партійний диктат.

Попри наявність численних демократичних інститутів Радянський Союз був тоталітарною державою з жорсткою централізованою системою управління. Прийняття 1936 р. «найдемократичнішої у світі» Сталінської Конституції, яка гарантувала мешканцям СРСР якнайширші можливості участі в управлінні державою, не змінювало ситуації, адже стаття про домінуючу роль Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків) (ВКП(б)) (пізніше – Комуністичної партії Радянського Союзу

(КПРС))¹ нівелювала широко розрекламоване самим Йосифом Сталінім виборче право. Рішення про проведення виборів приймали на Політбюро ЦК (Центрального комітету) ВКП(б) і лише після цього його затверджували на засіданнях Президій Верховної Ради СРСР і союзних республік. Відповідні партійні структури затверджували склад виборчих комісій, списки депутатів, зміст передвиборчої агітації, витратні статті на проведення виборів та інше. Представники компартії на правах «керівної і спрямовуючої сили» активно впливали на перебіг виборчої кампанії, спрямовуючи її у потрібне русло та забезпечуючи прогнозованість результатів. Безальтернативна система голосування остаточно позбавляла сенсу радянську виборчу процедуру, яка зводилася до обов'язкового віддання виборцями голосів за єдиного провладного кандидата. За таких обставин вибори перетворювалися на фікцію, покликану камуфлювати сталінську диктатуру, імітуючи демократизм радянської політичної системи.

Безальтернативна система проведення виборів, уперше апробована більшовиками в 1937–1938 рр., виявилася настільки привабливою для режиму, що застосовувалася фактично без змін до моменту падіння СРСР. Проте з кожним роком забезпечувати потрібний владі результат ставало все складніше. Невідповідність радянської виборчої системи демократичним стандартам була настільки очевидною, що неодноразово ставала предметом критики як із боку простих громадян, так і людей із найближчого оточення Й. Сталіна. Зокрема, довголітній член ВКП(б) А. Аладжалов у листі до Й. Сталіна (1945) закликав вождя зробити радянський народ відповідальним за свою долю, перекинувши кермо правління на його плечі, адже наразі його здійснює не народ, а єдина в державі Комуністична партія². У результаті, «дев'ять із десяти радянських громадян повторюють слова Конституції про свободу слова з іронічною посмішкою»³, – наголошував він. А інший комуніст – А. Губанов – назвав вибори у СРСР «знущенням, яке порушує Конституцію, дискредитує радянську демократію, а в результаті є знущанням над радянським народом, якого наші партійні агітатори (разом із новоспеченими академіками від філософії) швидше несвідомо, ніж свідомо намагаються перетворити в отару баранів»⁴.

Громадяни УРСР неодноразово протестували проти накинених партійними органами кандидатур у депутати й вимагали запровадити альтернативне голосування, тим паче, що моральна та фахова якість пропонованих обкомом чи райкомом осіб нерідко не витримувала критики. З тексту листа групи комуністів с. Юхимівці Чорно-Островського р-ну Кам'янець-Подільської обл. голові районного комітету Комуністичної партії (більшовиків) України (РК КП(б)У) тов. (ім'я не встановлено) Глазюку бачимо, що людям просто урвався терпець: «Якщо Радянський Союз є найдемократичнішою країною в світі, то дозвольте запитати, чи можливо, щоб на

¹ Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик. Принятая на Чрезвычайном VIII съезде Советов Союза ССР 5 декабря 1936 г. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1936.htm> (дата звернення: 2.10.2017).

² Из письма А. Аладжалова И. В. Сталину. 1945 г., 27 дек. *Советская жизнь. 1945–1953* / сост. Е. Ю. Зубкова, Л. П. Кошелева, Г. А. Кузнецова, А. И. Минюк, Л. А. Роговая. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. С. 394.

³ Там само.

⁴ Письмо А. Губанова И. В. Сталину. 1947г., 31 янв. *Советская жизнь. 1945–1953...* С. 419–420.

31 році Великої Жовтневої революції кандидата у депутати сільради нав'язували зі сторони райкому партії? Хіба у Юхимівцях немає гідних людей?», – запитували активісти села⁵.

На подібні закиди влада реагувала добре випробуваним методом «закручування гайок». Незадоволених спецслужби прицільно вилучали з політичного життя держави, залишаючи біля її керма лише відданих системі, яким і доручали «робити» вибори. Як саме це виглядало демонструє документ, що зберігається у Центральному архіві ФСБ РФ⁶. Це – спецповідомлення міністра держбезпеки СРСР генерал-полковника В. Абакумова Й. Сталінові про фальсифікації, вчинені працівниками партапарату м. Запоріжжя Української РСР під час підготовки виборів до Верховної Ради УРСР у лютому 1947 р. Його віднайшли й опублікували у збірнику «Лубянка. Сталин и МГБ СССР. Март 1946 – март 1953: Документы высших органов партийной и государственной власти»⁷ російські вчені. З огляду на недостатню обізнаність із вмістом подібних видань українського читача, вважаю за доцільне продублювати документ із відповідними коментарями.

Наведений нижче документ демонструє один із численних фактів незаконного втручання представників влади в перебіг виборів у СРСР повоєнного періоду. Війна та пов'язані з нею людські й матеріальні втрати надміру радикалізували настрої суспільства, що вимагало від очільників режиму особливої пильності, адже керована сталінська демократія будь-коли могла вийти з-під контролю. Додаткові ризики для влади створював досвід політичного й господарського життя, одержаний червоноармійцями та остарбайтерами під час перебування у країнах капіталістичного Заходу, який кардинально змінював уяву людей про засади господарювання й управлінські стандарти. За таких обставин очільники режиму змушені були вживати додаткових заходів для «стимуляції» виборчого процесу з метою одержання потрібних результатів. Зокрема, секретар Сталінського райкому КП(б)У Запоріжжя (ім'я не встановлено) Михайленко напередодні виборів до Верховної Ради УРСР у лютому 1947 р., посилаючись на вказівки ЦК КП(б)У й особисто секретаря Запорізького обкому КП(б)У Л. Брежнева, видав головам дільничних виборчих комісій негласні вказівки, у яких вимагав не дозволяти виборцям заходити до виборчих кабін, вилучити звідти олівці, при підрахунку голосів підміняти бюлетені з викресленими прізвищами кандидатів на чисті, для чого забезпечити виборчі комісії надлишковими бюлетенями в кількості 10 %.

Подібні дії чиновників були масовими і зазвичай не спричиняли жодної реакції з боку контрольних органів, оскільки виконання вказівок ЦК КП(б)У, відповідно до яких явка на вибори мала становити не менше 99,9 %, а результати голосування за блок комуністів і безпартійних – 99,8 %, не підлягало сумніву. Справу могли зробити голосною лише через надмірну увагу до неї громадськості, що й сталося у Запоріжжі, де неправомірні дії чиновників привернули увагу рядових комуністів. Михайленка

⁵ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Ф. 16. Оп. 1. Спр. 629. Арк. 87.

⁶ Центральный архив Федеральной Службы Российской Федерации (ЦА ФСБ РФ). Ф. 4 ос. Оп. 5. Д. 5. Л. 558–559. Копия. Машинопись.

⁷ Лубянка. Сталин и МГБ СССР. Март 1946 – март 1953: Документы высших органов партийной и государственной власти / сост.: В. Н. Хаустов, В. П. Наумов, Н. С. Плотникова. Москва: МФД: Материк, 2007. С. 42–44 (Россия. XX век. Документы).

усунули від керівництва виборчим процесом, однак він так і не був притягнений до відповідальності за порушення Конституції, незважаючи на те, що про конфлікт одразу ж стало відомо ЦК КП(б)У. Не постраждала кар'єра й іншого фігуранта скандалу – голови обкому Л. Брежнєва, який балотувався до ВР УРСР по Сталінському округу м. Запоріжжя і не міг не бути втаємниченим у дії свого підлеглого. Вибори в області традиційно закінчилися «блискучою перемогою блоку комуністів і безпартійних» та вкотре засвідчили «непорушну єдність партії і трудящих». Інакше й не могло бути, адже потреба фальсифікації результатів виборів у Радянському Союзі випливала зі специфічної ролі демократичних інститутів держави, які ніяк не впливали на ротації у владній верхівці, а легітимізували волю єдиної правлячої Комуністичної партії.

**Спецповідомлення міністра держбезпеки СРСР генерал-полковника
В. С. Абакумова⁸ Й. В. Сталіну про фальсифікації, вчинені працівниками
партапарату м. Запоріжжя Української РСР, під час підготовки виборів до
Верховної Ради УРСР у лютому 1947 року**

17 лютого 1947 року

№ 2008/а

Сов. секретно

СОВЕТ МИНИСТРОВ СССР
Товарищу СТАЛИНУ И. В.

По сообщению Министерства государственной безопасности Украинской ССР, в период подготовки к выборам в Верховный Совет УССР со стороны секретаря Сталинского райкома КП(б)У города Запорожья МИХАЙЛЕНКО имели место извращения Сталинской Конституции. МИХАЙЛЕНКО назначил в каждой избирательной комиссии Сталинского избирательного округа уполномоченных райкома КП(б)У, которым предложил получить у председателя Окружной избирательной комиссии бюллетени в количестве 10 % к общему количеству избирателей и при подсчетах результатов голосования заменить бюллетени избирателей, голосовавших против. Председателям участковых избирательных комиссий Сталинского избирательного округа были даны указания: не класть в кабины карандаши или оставлять их неочиненными, создавать обстановку, при которой избиратели после получения бюллетеней лишались бы возможности заходить в кабины, а непосредственно направлялись к урнам. К выполнению своих указаний МИХАЙЛЕНКО привлек работников Сталинского райкома КП(б)У и значительную часть партийного актива. На замечания ряда коммунистов о том, что подобные действия являются нарушением положения о выборах, работники райкома утверждали, что такие «установки» они дают от имени ЦК КП(б)У и Запорожского обкома КП(б)У. Выполняя эти «установки», секретарь парткома завода № 478 КАНДИЙ 4 февраля с. г. созвал коммунистов-доверенных на

⁸ Центральный архив Федеральной Службы Российской Федерации (далее – ЦА ФСБ РФ). Ф. 4 ос. Оп. 5. Д. 5. Л. 558–559. Копия. Машинопись. Лубянка. Сталин и МГБ СССР. Март 1946 – март 1953: Документы высших органов партийной и государственной власти / сост.: В. Н. Хаустов, В. П. Наумов, Н. С. Плотникова. Москва: МФД: Материк, 2007. С. 42–44 (Россия. XX век. Документы).

избирательные участки и, сообщив указания, полученные от МИХАЙЛЕНКО, заявил, что председатели участковых избирательных комиссий должны будут добиться того, чтобы лишить избирателей возможности вычеркнуть кандидатуру в бюллетенях, для чего необходимо сопровождать избирателей прямо к урне, минуя кабину. На этом же совещании КАНДИЙ сказал: «Учтите, что я вам такой установки не давал. Не давал вам такой установки и партийный комитет завода. Тот, кто попадется, тот сам будет выкладывать партийный билет, – такова установка сверху». Аналогичные установки КАНДИЙ давал 3 февраля с. г. на совещании председателей участковых избирательных комиссий на заводе № 478. 1 февраля с. г. в Сталинский РК КП(б)У был вызван секретарь партбюро Управления МГБ по Запорожской области майор ГРОХОВ, которому зав. оргинструкторским отделом райкома ЧЕРЕПАНОВ объявил, что он прикрепляется к 27 избирательному участку. После этого ЧЕРЕПАНОВ в присутствии помощника секретаря РК КП(б)У СВАТИКОВА, инструкторов СТАЧАК и ЕФИМОВОЙ сказал ГРОХОВУ, что председателю избирательной комиссии будут выданы лишние бюллетени для подмены бюллетеней, признанных недействительными, и тех, в которых окажутся вычеркнутыми фамилии кандидатов. Как заявил ЧЕРЕПАНОВ, подмену бюллетеней ГРОХОВ должен произвести совместно с председателем участковой избирательной комиссии во время подсчетов голосов. На вопрос ГРОХОВА о том, от кого исходит такая установка, ЧЕРЕПАНОВ сослался на указания секретаря Запорожского обкома КП(б)У тов. Брежнева. Об указанных фактах было сообщено секретарю обкома КП(б)У тов. БРЕЖНЕВУ, который отстранил МИХАЙЛЕНКО от руководства подготовкой к выборам. Об изложенном информирован Центральный Комитет КП(б)У Украины.

АБАКУМОВ

REFERENCES

1. Iz pisma A. Aladzhalova Y. V. Stalinu. 1945 h., 27 dek. (2003). In E. Yu. Zubkova (Comp.), *Sovetskaia zhyzn. 1945–1953* (p. 394). Moscow: Rossiiskaia politicheskaiia entsyklopediia (ROSSPEN) [in Russian].
2. Khaustov, V. N., Naumov, V. P., & Plotnikova, N. S. (Comps). (2007). *Lubianka. Stalin i MHB SSSR. Mart 1946 – mart 1953: Dokumenty vysshikh orhanov partiinoi i hosudarstvennoi vlasti*. Moscow: MFD: Materik [in Russian].
3. Konstitutsyia (Osnovnoi zakon) Soiuza Sovetskikh Sotsyalisticheskikh Respublik. Priniataia na Chrezvychainom VIII siezde Sovetov Soiuza SSR 5 dekabria 1936 h. Retrieved from <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1936.htm> [in Russian].
4. Pismo A. Hubanova Y. V. Stalinu. 1947 h., 31 yanv. (2003). In E. Yu. Zubkova (Comp.), *Sovetskaia zhyzn. 1945–1953* (pp. 419–420). Moscow: Rossiiskaia politicheskaiia entsyklopediia (ROSSPEN) [in Russian].

Oleksandra STASIUK

Doctor of Philosophy

Senior Researcher at the Department of Modern History

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies

National Academy of Sciences of Ukraine

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2957-0432>

e-mail: ol_stasuk@ukr.net

STALINIST DEMOCRACY, OR HOW ELECTIONS WERE RIGGED IN THE SOVIET UNION

Systematic violations of electoral legislation and the use of manipulative technologies during election campaigns to the representative branch of government in the USSR are considered. The Soviet electoral system, which was formed in the Soviet Union after the adoption of the so-called Stalin Constitution, had nothing in common with democracy. The party's dictatorship prevented the free expression of the will of citizens based on universal direct equal suffrage declared in the Constitution, turning the election into a farce of voting for a single pro-government candidate. Examples of protests of citizens against violation of the election legislation by the regime leaders and non-transparency of election procedures are shown. The author gave the text of a document on falsifications committed by employees of the Zaporizhia party apparatus (Ukrainian SSR) during the preparations for the elections to the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR in February 1947. The document was found by Russian scientists in the Central Archives of the Federal Security Service of the Russian Federation and published in the collection of documents "Lubianka. Stalin i MHB SSSR. Mart 1946 – mart 1953: Dokumenty vysshykh orhanov partiinoi i hosudarstvennoi vlasti". The study demonstrated the need to falsify the election results in the Soviet Union came up from the specific role of the state democratic institutions, which were to legitimize the will of the only ruling Communist Party.

Keywords: Soviet electoral system, guided democracy, party dictatorship.

Юрій ЗАЙЦЕВ

*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
старший науковий співробітник відділу новітньої історії
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1696-5849>
e-mail: yurzaytsev@gmail.com*

«НЕНАВИДЖУ ҐРАТИ НА ВІКНАХ»

Увазі читача запропоновано документ – унікальну пам'ятку політичної думки українського руху Опору комуністичному режиму 1960–1980-х років. В одинадцятисторінковому рукописі «Останнього слова Ніни Строкатої на процесі в Одеському обласному суді 17 травня 1972 р.» розкрито погляд опозиційної громадськості на наявну у СРСР «свободу слова», причини появи самвидаву, таврування націоналізму, ігнорування владою декларованого Ленінім права України відокремитися від Росії. Заакцентовано увагу на необхідності віддати до рук правосуддя «безглузду цензуру», припинити нехтування принципами демократії, що «відкриває шлях до тиранії». Наголошено на нагальній потребі критичної оцінки недоліків і суспільних деформацій, використанні конституційного права на одержання й поширення інформації, сповідуванні неподільності свободи та кінечності реалізації національної ідеї. Водночас вказано шлях вирішення проблеми гласності через ухвалення закону про пресу та інформацію, який конкретизував би гарантовані Конституцією «свободу слова взагалі та свободу друкованого слова зокрема», тобто йшлося про перенесення декларованих гарантій у площину конкретної соціальної практики. У відповідь на звинувачення в ознайомленні з доробком самвидаву констатовано «природне право інтелігента та науковця читати і зберігати будь-яку літературу». Український патріотизм охарактеризовано як природну сутність українця, «яка успадковується, стає моральним набутком і не дозволяє ставати покручем, безбатченком, яничаром».

Зазначено, що на фоні сучасних загравань Західної Європи з московським агресором актуально звучить нагадування Н. Строкатої, що «українською кров'ю спинилися орди Батия, ханів та султанів» – це дозволило так високо піднятися європейським народам. Отже, вказано, що вона не лише виголосила обвинувальний вирок антидемократичній комуністичній диктатурі, а й констатувала впевненість, що «кращі часи вже тепер в середині нас».

Ключові слова: незалежність, націоналізм, національна ідея, самвидав, свобода слова, цензура, права людини.

Однією із найяскравіших постатей українського руху Опору тоталітаризму 1960–1980-х років на Півдні України була одеситка Ніна Строката. 1997 р., ознайомлюючись в архіві Одеського управління Служби безпеки України (УСБУ) із кримінальною справою Ніни Строкатої, Олекси Різниківі й Олексія Притики, яких

у травні 1972 р. за зберігання й поширення самвидаву засуджено до ув'язнення в таборах суворого режиму, вдалося натрапити на унікальний документ – рукопис «Останнього слова Ніни Строкатої...».

Як посмертне ушанування Ніни Строкатої († 2 серпня 1998 р.), 4 вересня 1998 р. я опублікував її «Слово» в газеті «Високий Замок». Його оцінку запозичу у С. Караванського, який напередодні дня народження дружини поряд зі статтею «Світло згаслої зорі» опублікував передрук «Слова» в одеській газеті «Чорноморські новини» (30 січня 1999 р.): «Останнє слово Н. Строкатої збирало у фокусі всю її філософію, її життєве кредо. Це слово є яскравим документом епохи комунізму і документом руху опору. Документ цей не втратив актуальності і сьогодні, коли темні сили минулого мріють відродити практику, яка дозволяє засилати людину на каторгу за слово...».

Тому я звертаюсь до всіх, хто здатен мислити, а надто до молоді: до старших школярів, ліцеїстів, гімназистів, студентів, молодих робітників, молодих спеціалістів.

Прочитайте уважно останнє слово Ніни Строкатої.

Хай минуть вас ганебні судища за слово!».

Від себе додам: хай набатне слово мужньої одеситки наснажить її земляків, та й усіх нас, на рішучий опір зазіханню путінської Москви на нашу свободу, землю, мову, історію, культуру. Публікація документа має на меті ознайомити громадськість з цінними постулатами української опозиційної думки 1960–1980-х років, аргументовано викладеними в «Останньому слові» Строкатої. Окремі положення цієї промови залишаються актуальними й донині, зокрема щодо порушень права людини на об'єктивну інформацію, пропозицій закриття опозиційних телеканалів, переслідування і навіть убивства журналістів, очорнення провідних постатей національно-визвольного руху.

Нагадаю окремі віхи її неординарного життя.

Народилася Ніна Антонівна Строката 31 січня 1926 р. в Одесі. Середню освіту здобула 1941 р. За рік вступила до медінституту, який із відзнакою закінчила 1947 р. Водночас у 1944–1947 рр. працювала санітаркою у військовому госпіталі. За конкурсом одержала посаду молодшого наукового співробітника медінституту. Опублікувала 23 наукові праці, підготувала кандидатську дисертацію. Володіла, крім рідної, англійською, німецькою, польською, румунською та російською мовами.

Непросто склалося її особисте життя. 1961 р. одружилася з політв'язнем Святославом Караванським, якого звільнили з концтабору за амністією. Він поновився на навчання на вечірньому відділенні філологічного факультету Одеського університету, розгорнув опозиційну діяльність, займався самвидавом, виступав на захист української мови. 13 листопада 1965 р. його знову заарештували і без слідства й суду відправили досиджувати недобутий 25-річний термін – 8 років та 7 місяців.

Ніна Строката замінила чоловіка в нерівній антирежимній боротьбі. Її помешкання стало епіцентром українського духовного життя зрусіфікованого міста. Вона підтримувала зв'язок з учасниками руху Опору багатьох міст України й особливо плідний – із львів'янами: В'ячеславом Чорноволом, Іриною Калинець, Стефанією Гулик, Оленою Антонів, Людмилою Дашкевич, Стефанією Шабатурою, Ольгою Горинь, Михайлом Осадчим, Михайлом Масютком, Атеною Пашко та ін. Писала й розповсюджувала звернення на захист тих, кого переслідувано, передавала інформацію про них за кордон. Під час побачень із чоловіком вивозила на волю його статті й вірші. У квітні 1970 р. у Владимирській в'язниці відбувся черговий «відкритий» суд над С. Караванським. Одне з обвинувачень – розповів правду про розстріл чекістами

польських офіцерів у Катині. Строката, яку викликали на процес як свідка, рішуче стала на захист Святослава. Суд «відміряв» йому максимальний десятилітній термін, а щодо неї прийняв окрему ухвалу, адресовану Одеському медінституту, із вимогою вжити заходів «суспільного впливу» («общественного воздействия») з метою «виховання в неї почуття високого патріотичного обов'язку як громадянина СРСР» («воспитания у нее чувства высокого патриотического долга как гражданина СССР»).

Заходів було вжито. «Поведінку» Н. Строкатої обговорили на ректораті, осудили, а у травні звільнили з інституту. Роботу Ніна Строката знайшла викладачем медучилища в Нальчику, де відбував вигнання Юрій Шухевич. Вона встигла обміняти квартиру і вселитися в неї разом зі сім'єю Шухевича. Але 6 грудня 1971 р. по неї приїхали люди в цивільному й відвезли у слідчий ізолятор Одеського управління Комітету державної безпеки (УКДБ).

Арешт Н. Строкатої спричинив протести в опозиційних колах України. Найефективніше відреагував В'ячеслав Чорновіл, який ініціював створення 21 грудня 1971 р. першої правозахисної організації в Україні – Громадського комітету захисту Ніни Строкатої. До нього увійшли, крім фундатора, Ірина Калинець, Василь Стус, Леонід Тимчук з Одеси та Петро Якір і Віктор Красін із Москви. Але січневі арешти 1972 р. припинили його діяльність.

19 травня 1972 р. Н. Строкатій оголошено вирок – чотири роки таборів суворого режиму. Ув'язнення відбувала в Мордовії разом із Надією Світличною, Іриною Калинець, Стефанією Шабатурою, Одаркою Гусяк та іншими мужніми патріотками України. Після звільнення змушена була оселитися в Тарусі (РРФСР), де очікувала закінчення в'язничного речення чоловіка. Опозиційної діяльності не припинила – у листопаді 1976 р. стала членом-засновником Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінкських угод (УГГ) – предтечі Української Гельсінкської спілки, хоч усвідомлювала імовірність нової розправи.

Але діяльність і мужність Н. Строкатої та її чоловіка набули значного міжнародного розголосу. Вони отримали декілька викликів до США і, зрештою, 30 листопада 1979 р. скористалися одним із них. Їм вдалося вирватися з «великої зони» у вільний світ.

У США Ніна Строката продовжила активну працю в УГГ, точніше, в очолюваному генералом Петром Григоренком, позбавленим громадянства СРСР, Закордонному представництві. 2006 р. її посмертно нагороджено орденом «За мужність» I ступеня.

Останнє слово Ніни Строкатої на процесі в Одеському обласному суді 17 травня 1972 р.

Високий суд! Поважний прокуроре! Шановні адвокати! Мої друзі, колеги, родичі! [Останні чотири слова викреслено – Ю. З.]. Ті, хто присутній в залі! Мій далекий, рідний Святославе та й Ви, учасники справи 170!

В усіх Вас шанобливо прошу уваги.

Не знаю, чи існує такий модус виступу в суді, щоби останнє слово починати з епіграфа.

Проте я обрала епіграф до свого останнього слова. Це – текст ст. 19 Декларації про права людини:

«Кожна людина має право на свободу переконань, на право вільно їх висловлювати. Це право включає в себе свободу без перешкод дотримуватись своїх переконань»

та свободу шукати, отримувати і поширювати інформацію та ідею, будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів».

Я гадаю, ті, хто слухав справу № 170, мали б зрозуміти, що ця справа має в собі щось більше і важливіше, ніж доля 3^х підсудних. Суть справи змусила повести розмову про літературу, яка набула назву «Самвидав».

Цю літературу тут схарактеризовано такими загальниками, як антирадянська, націоналістична, наклепницька.

От про те, що являє собою, на мій погляд, та література, за яку сьогодні судять 3^х осіб з вищою освітою, я збираюся говорити, бо без такої розмови неможливо будувати свій самозахист.

Конституція нашої країни гарантує свободу слова взагалі та свободу друкованого слова зокрема. Проте як спадок від культівських часів, лишилася свобода цензури, яка пересилує свободу слова.

Відсутність відповідного до діючої Конституції закону про пресу та інформацію створила умови для дії цензури надмірної та безконтрольної.

Реакцією на ці надмірності і є поява недрукованої літератури – «Самвидаву».

Щоб характеризувати літературну працю, її треба читати. А слухачам тут запропоновані не самі роботи, що стали речовими доказами кримінальної справи, навіть не витяги з цих робіт, а готові характеристики: націоналістична, наклепницька та інші з такого ж арсеналу.

А тому я дозволяю собі навести принаймні поодинокі витяги з деяких літературних праць, поширених у «Самвидаві». От, скажімо, як висвітлює свої завдання альманах «Український Вісник»:

«Вісник» – орган позацензурний, але в жодному разі не антирадянський і не антикомуністичний... За своїм змістом це видання цілком легальне і конституційне. Завдання «Вісника» – лише об'єктивна інформація про приховувані процеси і явища в громадському житті.

«Вісник» не друкуватиме таких документів, які є антирадянськими, тобто заперечують демократичним шляхом обрані Ради, як форму участі громадян в керівництві державою, і антикомуністичними – тобто, які відкидають в цілому комуністичну ідеологію як таку»...

Це один тільки характерний приклад з укр. «Самвидаву». А от приклад (подаю у відповідності до оригіналу) з російського «Самвидаву»:

«Единение не организационное, не партийное, не внешнее, а духовное, внутреннее – это единство, которое не исключало бы, а, наоборот, предполагало разнородной идей, позиций, интересов, темпераментов. Такое единство и зовется культурой».

Навіть надмірне бажання, поєднане з перекрученим тлумаченням, неспроможне вивести з наведеного ідею суспільної шкідливості. Що ж до намагань будь-що знаходити у авторів «самвидаву» надмірне українофільство, яке звично таврують терміном «націоналізм», то це – тавро, що виглядає надто схожим на жовту зірку для євреїв.

Зараз вже неможливо визначити, хто перший додумався до того, що такі дефініції як національна ідея, національна гордість або свідомість є поняттями неправомірними, несучасними або й просто шкідливими.

Але б сказати таке італійським, французьким комуністам, чи комуністам Соціалістичного Бірманського Союзу чи новоутвореної держави Бангладеш?

Чомусь не враховують ті, які користуються терміном націоналізм, що національна ідея не несе збайдужіння до інших ідей. Навпаки: заглиблення в національну ідею веде до глибини соціальних і духовних проблем. Прикладом тому є Шевченко, Франко, Петефі, Симоненко, Расул Гамзатов, Ліна Костенко та інші. Чи може ворогом з націоналістичного табору, який існує заради інтересів ФБР чи ЦРУ, був той аварець, який спромігся вигадати таке прокляття: «Най залишить аллах твоїх дітей без того, хто міг би навчити їх рідної мови. Ні, най аллах залишить твоїх дітей без того, кого вони могли б навчити рідної мови» (з фольклору народів Дагестану).

Всім, хто із здивуванням дивиться на тих, хто високо ставить свій український патріотизм, треба згадати, що в далекому минулому українською кров'ю спинилися орди Батия, ханів та султанів.

І хто знає, чи піднесли б так високо європейські народи, якби українські кістки не вкрили в далекому минулому дніпровські степи, подільські рівнини, карпатські ліси.

Український патріотизм, національну гідність українця затавровано терміном націоналізм.

Але ж український патріотизм – це природна сутність українця, сутність, яка успадковується, стає моральним набутком і не дозволяє ставати покручем, безбатченком, яничаром.

Український патріотизм – почуття високе і таке ж природне, як російський патріотизм, патріотизм узбека, естонця, араба або італійця.

І в державі, яка справді вболіває за національний розвиток усіх своїх націй, український патріотизм, як запоруку національного поступу саме української нації треба підтримувати, а не таврувати чи засуджувати. Як заходить розмова про український патріотизм, то всіх лякає, а чи не скінчиться ця розмова роздумами про самостійність.

Обминаючи історичні аспекти цього питання, бо тут не місце про це говорити, хочу навести один такий витяг: «Якщо Фінляндія, якщо Польща, якщо Україна відокремляться від Росії, в цьому нічого поганого нема. Що тут поганого? Хто це скаже – той шовініст. Треба збожеволіти, щоб продовжувати політику царя Миколи».

Це – Ленін, твори, т. 24, ст. 262.

Хто хоче, може перевірити вірогідність наведеної цитати. Так ставив питання Ленін.

Слідчі органи КДБ з такого ставлення висновують кримінал, а суд тоді сумлінно досліджує, чи виголошував підсудний тости за вільну Україну та чи не казав чого про її самостійність. А у Львові в цей час регулярно виходить газета «Вільна Україна».

Підсудних та просто слухачів ознайомлено з матеріалами справи, допитано та вислухано звинувачуваних, свідків, державний обвинувач сказав своє слово, а проте основне питання, поставлене самою суттю кримінальної справи № 170, лишилося без відповіді.

Це питання про те, хто ж тут винний.

Я не можу обминути це питання, бо виринає воно не тільки із справи № 170, а й з інших аналогічних справ, які, на жаль, не так вже й рідко порушує слідство, а потім слухають суди.

Справжні, дійсні причини явища можуть міняти точку зору на саме явище.

Про справжні причини виникнення «Самвидаву» я вже згадувала.

Якщо всерйоз взяти до уваги ці причини, то зникне необхідність шукати окремих винуватців, що дозволили собі читати, а дехто навіть і іншим показував окремі матеріали «Самвидаву».

Надмірність часто безглуздої цензури – це і є головний винуватець, якого треба би було віддати до рук правосуддя.

Якщо такий єдино справедливий суд ще не є можливим сьогодні, то суспільний поступ рано чи пізно приведе нас до такого, і тоді сама тільки згадка про сьогоднішній суд змусить багатьох почервоніти, бо неможливо, щоби в соціалістичній державі, яка повинна виконувати всі свої функції ліпше, ніж будь-яка інша демократична держава, відбувся судовий процес за жанр вільних роздумів, за максималізм у висловлюваннях, процес з сюрреалістичною природою аргументації.

Часи, коли стануть неможливими процеси, схожі до сьогоднішнього, ці кращі часи вже тепер всередині нас.

Історія часто вередує, збивається на манівці і тим створює умови, які тільки на короткий (за історичними вимірами) час видаються єдино можливими. Тому сьогодні ще не всі погодяться, що може існувати література вільна від цензури.

Тому сьогодні знайдуться схильні вважати, що існування такої літератури – явище шкідливе, а причетних до шкідливого явища треба судити суворим судом.

Таких любителів суворого покарання я хочу спитати словами Достоевського: «Согласились бы Вы построить мировую гармонию на одной единственной слезе?».

До того ж додам: той, хто відкидає широту принципів демократії та свободи, той відкриває шлях до тиранії.

Найяскравішим та найбільш зрозумілим прикладом цього є не забута нашими сучасниками сталінська тиранія з її покараннями судом і без суду.

Від мене, певно, чекають розмови по суті пред'явленого звинувачення.

Моє ставлення до пред'явленого мені звинувачення походить з того, що я виклала вище.

На різних етапах попереднього та судового слідства я визнавала, що моєму світогляду властиве критичне ставлення до дійсності. У зв'язку із цим, я хочу нагадати тим, хто мене слухає, визнання російського демократа Чаадаєва, до якого сучасна історіографія справедливо прихильна:

«Я не научился любить свою родину с закрытыми глазами, с преклоненной головой, с запертыми устами».

Вважаючи наявність у світогляді критичних компонентів не тільки нормальною, а й обов'язковою рисою свідомого громадянина, я цілком заперечую, щоби критичні компоненти мого світогляду розцінювати та ототожнювати з антидержавним настроєм, а тим більше з антидержавною діяльністю.

Критичний світогляд – то запорука корекції тих недоліків та деформацій, що завжди мають місце в суспільному житті кожної держави, в тому числі і соціалістичної.

Тому я заперечую намагання слідчих та судових органів тлумачити мене як особу, що мала на меті виключно антисуспільну діяльність.

Я знайомила слідчих у присутності представників прокуратури із своїми суспільно-громадськими поглядами і готова обстоювати ці погляди, заперечуючи наявність у них свідомого, підкореного якійсь меті, перекручення дійсності.

Щодо мого знайомства з літературним доробком «самвидаву», то я обстоюю своє природне право інтелігента та науковця читати і зберігати будь-яку літературу.

Я обстоюю своє право на інформацію як право природне, право конституційне та право, гарантоване низкою міжнародних документів, ратифікованих вищими органами влади моєї країни.

Нагадую, що це за документи.

Це – «Загальна Декларація прав людини», «Пакт про громадянські і політичні права», «Пакт про економічні, соціальні та культурні права».

Держави-учасники цих пактів, у тому числі і Радянський Союз, взяли на себе обов'язок гарантувати, що різноманітні, в тому числі громадянські та політичні права людини, буде здійснювано без найменшої дискримінації, тобто незалежно не тільки від раси, статі, мови, а й від суспільних та інших переконань.

Я чекаю, коли мені закинуть, що суд досліджував не переконання, а дії учасників справи № 170.

Це було би так, якби в тексті звинувачення не стояло так часто: вороже настроєний, поділяючи ворожі погляди і таке інше.

Тому, хто скаже, що судять сьогодні не за настрої та погляди, і навіть не за читання «Самвидаву», а за його розповсюдження, я відповім, що свобода неподільна.

Якщо існує право та свобода читати, то природним продовженням такого права і такої свободи є обговорення прочитаного та можливість, не озираючись, передати прочитане іншому.

Сьогоднішній процес та попередні аналогічні процеси в різних містах Союзу ніби нагадують, що з дійсністю, яка полягає в наявності ст. 62 Кодексу, треба рахуватися.

Проте мій погляд на правові джерела, якими має керуватися кожна людина, змушує мене розцінювати пред'явлене мені звинувачення як таке, що не стоїть у відповідності ані з діючою Конституцією, ані із згаданими міжнародними правовими документами.

Моє визнання, як воно є необхідним за судовим ритуалом, може бути тільки таким:

Мрію про відродження яacobинського пафосу людської гідності;

Хочу, щоб свобода була для людини концепцією поведінки, а не усвідомленою необхідністю;

Ненавиджу байдужість і самозаспокоєння;

Ненавиджу жорстокість роз'єднання та грати на вікнах.

Я розумію, що сьогодні ще немає таких парламентських, правових, релігійних або ж просто моральних засад, які б перешкодили винести найсуворіший вирок по справі, що виникла у зв'язку з появою позацензурної літератури.

Тому, готуючи себе до долі в'язня, відчуваю потребу й обов'язок звернутися до своїх близьких та друзів з подякою за всі клопоти, які вони взяли на себе в зв'язку з моїм арештом. Для когось спілкування зі мною стало джерелом особистих неприємностей та всіляких прикростей. До таких я кажу: даруйте це все мені, мої друзі, колеги, родичі.

А ще прошу зрозуміти таке. Я і два Олекси були в неволі. А неволя – то важко. Важко не тим, що втрачаєш звичний побут, комфорт і ніжність найдорожчих, хоч і це теж щось важить.

Найважче те, що сенс життя раптом стає одномірним через самооборону, якої вимагає всяке слідство.

Людина, певно, все ж таки не створена, щоб жити тільки тим, що захищає самого себе.

От тому життя в умовах ув'язнення легко може перетворитися на муку. А тоді вже й недалеко до того, щоб не тільки втратити привабливість, а й людську гідність.

І доводиться часто, дуже часто, виходити на прою із самим собою, аби не схибити.

Тому, якщо хтось із нас виглядає сьогодні менш привабливо, ніж колись, не ставайте над нами за це надто суворими суддями, бо ми приходили до цієї зали із неволі. За цю Вашу прихильність до підсудних я на прощання символічно подарую Вам колосальний вінок з сучасних українських поезій...

Щоб попросити Вас, чоловічу частку справи № 170, я переклала для Вас такі рядочки з Шандора Петефі:

«Життя в безчесті ні до чого. Чоловіче! Чоловіком будь!».

Суд може спитати чого прошу. Що є мені у Вас попросити?

Нікого б, певно, не здивувало, якби я, жінка-в'язень, попрохала б у Вас чимало.

Проте улюблений літературний герой одеситів – Остап Бендер – казав: «Жэнщину украшает скромность».

Тому я прошитиму у Вас небагато. Проситиму про таке:

Усвідомте без упередження все, що Ви почули від мене.

Я вже готова почути вирок.

Архів управління Служби безпеки України в Одеській області. Спр. 24994-П. Т. 11. Арк. 45 (конверт).

Yurii ZAITSEV

Doctor of Philosophy, Senior Researcher

Senior Researcher at the Department of Modern History

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies

National Academy of Sciences of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1696-5849>

e-mail: yurzaytsev@gmail.com

«I HATE GRILL ON THE WINDOWS»

The author offers the reader a document - a unique monument of the political thought of the Ukrainian Resistance movement to the communist regime of the 1960-1980s. The eleven-page manuscript «Ostanne slovo Niny Strokatoi na protsesi v Odeskomu oblasnomu sudi 17 travnia 1972» reveals the opposition's view on the «freedom of speech» in the USSR, the reasons for samizdat (self-publishing), stigmatizing nationalism, and the government's disregard for Ukraine's right to secede from Russia declared by Lenin. The document focused on the need to hand over «senseless censorship» to justice, to stop ignoring the principles of democracy, which «opens the way to tyranny.» It emphasizes the urgent need for a critical estimate of imperfections and social distortions, the use of the constitutional right to receive and disseminate information, and the recognition of the indivisibility of freedom and the finality of the realization of the national idea. At the same time, the source shows the way to solve the problem of

publicity through the adoption of the law on the press and information, which would specify the constitutionally guaranteed «freedom of speech in general and freedom of the printed word in particular.» It meant the transfer of declared guarantees in the field of specific social practice. In response to the charge of acquainting with the work of samizdat stated, «the natural right of intellectuals and scholars to read and preserve any literature.» Ukrainian patriotism is characterized as the natural essence of the Ukrainian, «which is inherited, becomes a moral asset, and does not allow to become a bastard, a fatherless, a janissary.» Against the background of modern flirting between Western Europe and the Moscow aggressor, N. Strokata's reminder that «hordes of Batu Khan, khans and sultans stopped with Ukrainian blood» is relevant – this allowed European nations to rise so high. She not only convicted the anti-democratic communist dictatorship but also expressed confidence that «better times are already within us.»

Keywords: independence, nationalism, national idea, samizdat, freedom of speech, censorship, human rights.

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

DOI: 10.33402/nd.2018-6-258-260

Ольга КРОВИЦЬКА

[Огляд на]: Падовська О. «Книжка про Малковичі».
Львів: Ліга-Прес, 2014. 928 с.

Сьогодні в Україні виходить чимало книг на історико-краєзнавчу тематику, серед них – «Книжка про Малковичі». Це надсянське село було знищене в 40-х роках ХХ ст., а українців, які там жили, розкидало по різних куточках України та світу. Завдяки кандидату мистецтвознавства, доценту Львівського державного університету фізичної культури Олені Падовській трагедія села на Надсянні¹ оживає на сторінках «Книжки про Малковичі» (обсяг – майже 1 000 с.). Зрештою, тут описано не лише історію ..., а й відображено людське пережиття українців, яких або знищили, або депортували в різні міста Радянського Союзу. Перед нами – розповідь про долю родини, яка була і є дуже творчою. Художнє бачення світу відображене не лише в тодішніх часах, а й у сучасності: у майстерних роботах члена Національної спілки художників України Ольги Падовської, у її наукових статтях, які відтворюють неповторний світ українців. Не знаю ні надсянця, ні лемка, який би не мав наснаги до різьби по дереву, чи до скульптури, чи до фотографії, чи до картини, чи до ткацтва, чи до писанкарства... У них усе це змістовно виявляється та креативно реалізується у різних художніх проектах.

Книга творчо скомпонована і, власне, демонструє сумлінне ставлення авторки до зібраного матеріалу. У першому розділі – «Причинки до цієї історії» – у розповідній формі подано мотиви написання праці, власний коментар до історичних фактів та опублікованих джерел. Другий – «Он там мій рай»; третій – «Криваве століття: між світовими війнами»; четвертий – «Рідна школа»; п'ятий – «Поле крові». Дуже цікаві також додатки. Кожна така праця народжується з ідеї і конкретних матеріалів, тому цікава для істориків, краєзнавців, пересічних людей. Це – захоплива книга, що описує історію конкретного роду, конкретного села і частини нашої української землі, яка була знищена. Переконана, такі краєзнавчі праці повинні бути доступні в різних форматах (друкованому чи електронному) для сучасників і нащадків, адже не всі знають хто вони, звідки. Дуже важливо, щоб наші українці розуміли справедливість, чесність тих предків, які колись тут жили...

В анотації Олена Падовська стисло й цікаво висвітлила суть книги. Адже тут насамперед йдеться про село, малківчан, депортованих зі своїх земель, із Надсяння. Уся ця історія передзвonom лунала проти ночі 18 квітня 1945 р. І сьогодні лунає за

¹ Надсяння (уживається також термін «Посяння») – назва давньої української етнічної землі на північ від Лемківщини на польсько-українському пограниччі... Загалом до початку Другої світової війни проживало тут... 40 тис. українців... Детальніше див.: Енциклопедія історії України. Київ, 2010. Т. 7. Мл–О. С. 159–160.

загиблими й рідною землею. Пані Олена дуже чуттєво, як кожна українка, підійшла до впорядкування видання та добору необхідних матеріалів. Це дало результат – історія України в постатях, яку зараз у різний спосіб пропагують історики та краєзнавці, де сторінка кожної наукової творчості пов'язана з історичними джерелами. Адже історія своєї країни крізь призму спогадів чи віддзеркалена у спогадах родичів – це цілком інша історія, яка додає чимало штрихів до загальної історії України.

Книга дуже творчо скомпонована. Не вдаватимуся в деталі – розгляну лише кілька прикладів, які без перебільшення відображають дух і душу нашого народу. Адже, читаючи цю працю, можна не тільки відчувати неповторність української землі – колишню і сучасну, а й усвідомити своє місце в європейському просторі.

Понад 10 років Олена Падовська збирала матеріал: історичний, публіцистичний, меморіальний, культурологічний... І це вилилося у багатоманітний текст, у якому людина жила в різні часи та різні епохи. За словами авторки: «Все зібране під обкладинкою – не лише оприлюднення особистого погляду... на батьківщину, землю мого батька. Вважаю, що на цих сторінках вдумливий читач зможе побачити не просто добірку якомога більшого фактажу й обставин, а з науковою об'єктивністю ведених у різний час розслідувань стосовно подій стародавніх часів і свіжих. Із інформації має постати цілісність, усвідомлення якої здатне вирішити ряд питань, що не втратили актуальності й донині» (С. 11).

Яскравий фрагмент представленої у книзі історії – автобіографія Мирослава Падовського, уривок якої прозвучав у фільмі, що створили українці м. Перемишля: «Моє прізвище Падовський Мирослав Петрович. Я уродженець цього села Малковичі. Родився 1934 р. У 1944 р. почались напади на наше село. Кожен вечір обстрілювали нас, зо всіх боків хати наші. З 17 квітня на 18-те вночі село було оточене. В кожну хату йшли і кого де знайшли – вбивали. У нас... ми тікали. В своїй хаті особисто ми тікали на горище... Вони пострілами нас звідти зняли... Було їх троє і сказали до мого батька: “Прошем лігаць”. Батько почав говорити, що він поляк. Вони сказали, що “ми знаме добже, в тім коньцювьоскі поляков німа...” І один присвічував лампою, а другий стріляв. Мати сиділа біля стола. Двома пострілами її було вбито. Батька – одним пострілом, я остався живий... Сусідів вбивали навпроти. Я був роздягнутий. Був заморозок, я змерз. Коли я почав витягувати з мами блюзку, щоб одягнутись, я побачив кров» (С. 13). У плетиві спогадів Мирослава Падовського й інших малковичан представлена трагічна доля як конкретних людей, так і цілого Надсяння. Цю думку підтверджують слова Миколи Сивіцького: «З 1918 до 1924 рр. було замкнено, знищено, пересвячено на костели бл. 500 церков, відібрано 20 тис. га церковної землі з будинками. У другій фазі (1924–1934) внесено судові позови на ревіндикацію нібито поуніятських 757 церков, соборів і монастирів разом з Почаївською Лаврою. У 1938 р. знищено 136 святинь. Врешті-решт вдалися до “акції зміцнення польського елементу” на “східних кресах”. У 1939 р. рада міністрів постановила, щоб кожний міністр до двох тижнів склав звіт про те, скільки йому підлягає українців та повідомив, як він наміряється ліквідувати українську проблему в своєму ресорті. Українці мали два шляхи: загибель або революція. Революцію випередила війна»².

² Сивіцький М. Польсько-український конфлікт 1943–1944 рр. *Польсько-українські студії: 1. Україна–Польща: Історична спадщина і суспільна свідомість: матеріали Міжнародної наукової конференції* (Кам'янець-Подільський, 29–31 травня 1992). Київ: Либідь, 1993. С. 241–247.

Кілька сторінок у цій книзі присвячено Пікуличам – надсянському селу, де колись був табір інтернованих, а зараз – цвинтар. Мирослав Падовський немовби «повертається» у своєму щоденнику до тих часів, а його думки доповнюють голоси українців. Ось деякі фрагменти:

«Наше селянство дооколичних сіл, як і переміське громадянство, не забуло про нещасних ранених, полонених та інтернованих і зложило для них свячене... Хто бачив ті хліби, паски, яйця і тощо, той мав поняття про ту щирю жертвенність, яку творить спільне терпіння і злидні»³.

«За громаду с. Пікулич Олекса Микита дав для інтернованих 20 К, 50 кг бараболь, 8 кг пшениці, 8 кг цибулі, 15 голов капусти, 2 хліби, 15 полін дерева, 25 кг пшениці, 1 топ соли... Дівчата с. Коровники у вересні 1919 р. доставили ослабленим голодним в'язням необхідне в тім часі молоко в кількості 400 літрів та 60 бохонців хліба даром...»⁴.

«Голова допорогового комітету в Перемишлі п. Роман Гамчикевич нагадував про тяжкий стан пикулицьких полонених: "Маймо совість!"»⁵.

«Неухильна хода весни народів пробуджує пам'ять, ту, що від предків – генетичну. Процес незбагнений, він десь у царині парапсихології. Ренесанс України кінця XVIII ст. започаткували русини з краю срібнолентного Сяну, з нескореного Перемишля. Так судилося долею – завжди найстійкіші на краю рідної землі. Й поширився племінь відродження на всю тогочасну європейську Україну, що стала українським П'ємонтом»⁶.

«Книжка про Малковичі» захоплює своєю правдивістю, яку намагалася донести до читача її авторка Олена Падовська, пригадавши вкотре одну зі сумних сторінок історії українського народу.

REFERENCES

1. Perkhach, V. (1995). *Rozdumy*. Lviv: Feniks [in Ukrainian].
2. Smolii, V. A. (Ed.). (2010). *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. (Vol. 7). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
3. Syvitskyi, M. (1993). *Polsko-ukrainskyi konflikt 1943–1944 rr. Proceedings of the International Scientific Conference: Polsko-ukrainski studii: 1. Ukraina–Polshcha: Istorychna spadshchyna i suspilna svidomist.* (pp. 241–247), Kamianets-Podilskyi, 29–31 travnia 1992. Kyiv [in Ukrainian].
4. *Ukrainskyi holos (Peremyshl)* (1919, Tsviden 27), 14, 31 [in Ukrainian].
5. *Ukrainskyi holos (Peremyshl)* (1919, Veresen 28), 14, 4 [in Ukrainian].
6. *Ukrainskyi holos (Peremyshl)*. (1919, Padolyst 30), 33, 1 [in Ukrainian].

³ *Український голос* (Перемишль) 1919. Ч. 14. 27 цвітня. С. 31.

⁴ Там само. 28 вересня. С. 4.

⁵ Там само. Ч. 33. 30 падолиста. С. 1.

⁶ Перхач В. Роздуми. Львів: Фенікс, 1995. С. 65.

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

ПАТЕР Іван. Видавнича діяльність Союзу визволення України	3
ДЗІСЯК Ярослав. Нащадки шляхти – керівники українських збройних формувань Галичини першої чверті ХХ століття	20
ДРОГОБИЦЬКИЙ Ігор. Особливості використання досвіду збройної боротьби за державність 1918–1919 років у справі творення Української народної самооборони (1943)	32
ПАВЛОВИЧ Юрій. Особливості внутрішньої політики Республіки Білорусь в українській візії (1991–2004)	41
ТКАЧУК Андрій. Проблеми військового будівництва в Україні на початку 2000-х років	57
ПОПКО Сергій. Вплив російської збройної агресії на активізацію співпраці НАТО й України (2014–2018)	68

До 100-річчя ЗУНР

ГЕЛЕЙ Степан. Західноукраїнська Народна Республіка в історичних працях Василя Кучабського	78
СНУПРИІ Leonid. Geopolitical views of Stepan Rudnytskyi – advisor to the West Ukrainian People’s Republic	98
ТИМЧЕНКО Роман. Дипломати УНР і ЗУНР на Паризькій мирній конференції	105
МАЛЮТА Ольга. Західноукраїнська Народна Республіка: зовнішньо-політичне й економічне підґрунтя утвердження української державності	119
MARCHENKO Yaroslav. Vovchukhiv operation of the Ukrainian halychyna’s army (1919): background, progress, aftermath	143
ЗУБКО Ольга. Перемоги та поразки ЗУНР на сторінках подільської преси (1918–1919)	153
ФІЦУЛЯК Мирослав. Листопадові дні 1918 року в Перемишлі	163

ПОСТАТІ

- КОСТИШИН Роман. Громадсько-політична діяльність Володимира Кохана
в історіографічному дискурсі 177
- РОМАНЮК Михайло. Становлення особистості
Головного командира УПА Василя Кука (1913–1941) 189

ОСОБЛИВИЙ ПОГЛЯД

- ЯКИМОВИЧ Богдан. Причини поразки ЗУНР:
інвазія, героїзм, бездіяльність чи зрада? 198

ПУБЛІКАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ

- СОВА Андрій. Невідомі документи львівських архівів
про діяльність Романа Шухевича в Українському студентському
спортовому клубі 212
- СТАСЮК Олександра. Демократія по-сталінськи,
або як фальсифікували вибори в Радянському Союзі. 243
- ЗАЙЦЕВ Юрій. «Ненавиджу ґрати на вікнах» 249

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

- КРОВИЦЬКА Ольга. [Огляд на]: Падовська О.
«Книжка про Малковичі». Львів: Ліґа-Прес, 2014. 928 с. 258

Новітня доба / гол. ред. Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2018. Вип. 6. 264 с.

Літературний редактор
Наталія Галевич

Коректор
Світлана Іваник

Упорядник науково-довідкового апарату
Оксана Рак

Художньо-технічний редактор
Дмитро Савінов

Оригінал-макет підготовлено
Інститутом українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
79026 м. Львів, вул. Козельницька, 4 тел.: 270-14-18

Підписано до друку 27.12.2018. Формат 70x100/16.
Обл. друк. арк. 19,60. Друк офсетний